

František Pokorný

H U D E B N Í O B R A Z B R N A D O P O Č Á T K U 15. S T O L E T Í

II

CISTERCKÝ CHORÁL NA STARÉM BRNĚ

**Archiv města Brna - Muzejní a vlastivědná společnost v Brně
Moravský zemský archiv v Brně**

1993

František Pokorný

**H U D E B N Í O B R A Z B R N A
D O P O Č Á T K U 15. S T O L E T Í**

II

CISTERCKÝ CHORÁL NA STARÉM BRNĚ

Archiv města Brna - Muzejní a vlastivědná společnost v Brně

Moravský zemský archiv v Brně

1993

OBSAH

	strana
I CHORÁLNÍ ZPĚV POD SPRÁVOU KOSTELA JAKUBSKÉHO	
Redekční poznámka	I
Úvod	1 - 3
A Žaltáře	4 - 38
Poznámky	159 - 167
B Zpěv mešní	38 - 81
Poznámky	167 - 181
C Okénko do brněnské kapituly	81 - 97
Poznámky	181 - 185
D Moravské užívání pražského breviáře	98 - 126
Poznámky	185 - 194
E Po reformě olomoucké rubriky	127 - 140
Poznámky	194 - 200
F Dodatek	140 - 158
Poznámky	200 - 204
 II CISTERCKÝ CHORÁL NA STARÉM BRNĚ	
A Paleografie kodexů	206 - 221
Poznámky	531 - 535
B Žaltáře Elišky Rejčky	222 - 259
Poznámky	535 - 547
C Připojený hymnár	260 - 279
Poznámky	548 - 554
D Liturgie zedušní v žaltářích	279 - 295
Poznámky	554 - 559
E Antifonář co do antifon	295 - 381
Poznámky	559 - 578
F Antifonář co do responsorií	381 - 416
Poznámky	579 - 582
G Graduál	417 - 515
Poznámky	583 - 615
H Praxe a úroveň v klášteře králové	515 - 530
Poznámky	616 - 623
Příloha: Domini Guidonis, in Caroli - loco abbatis regulae de arte musica	624 - 626

ÚVODEM

Za podmínek uvedených již v redakční poznámce k I.dílu práce Františka Pokorného Hudební obraz Brna do počátku 15. století, na kterou odkazujeme, dostává se ke čtenáři díl II.- Cisterciácký chorál na starém Brně.

CISTERCKÝ CHORÁL NA STARÉM BRNĚ

A. PALEOGRAFIE KODEXŮ

V prvních desetiletích 14. stol. kupodivu zasahuje do hudebních dějin v Brně česká královna. Známa Rejčka, vdova po králi Václavu II. a Rudolfu Habsburském - duplex regina, jak si říkala. Jako taková dala si jméno Elisabeth podle tehdy oblíbeného kultu svěřice durynské. Tak se jmenovala také její sokyně, poslední Přemyslovna, manželka krále už z rodu lucemburského, matka našeho císaře Karla.

Eliška Rejčka je vymalována v jednom z liturgických kodexů někdejší rajhradské knihovny, nyní Státní vědecké knihovny v Brně, sig. R 355, nejen jako donátorka vztahující ruce k počáteční iniciále, ale na témže listě v téže borduře až dole představuje ji medailón jako sedící na učitelské katedře a mající před sebou na pultu tenkou otevřenou knihu. Za pultem je vidět dvě jeptišky. Druhá je v hábitu hnědém, jak se odívaly sorores conversae v cisterckém řádu, první je v hábitu šedomodrém, ale tmavém. Není jisto, zda malíř chtěl zobrazit členky řádu realisticky, ale kniha je zřejmě určena řádu cisterckému, a v pohřebním obředu na fol. 184 b je k responsoriu Subvenite sancti dei dodáno: Post resumptionem o a n t r i c e s incipiant Kyrieleyson et conventus prosequetur. Jde o jeden z kodexů starobrněnského kláštera králové, jež uvádějí výtvarní historikové.

Klášter zřejmě považuje královnu za svou preceptorku, učitelku, i když jistě ne ve smyslu reálném. A čemu mohla Rejčka jeptišky učit? Tato, jak známo, veselá vdova, neodpírající si ani milostný poměr, sotva měla učit obecně zbožnosti. Také bylo by málo myslet na liturgii chórovou, jak zdá se radit Domine labia mea

aperies v knize na pulpitu před královnou, což je počátek každého officia v noci. Nejsou sice v její otevřené knize noty, na textu nebylo co notovat, zpíval se recto tono, ale kodex R 355 je psalterium notované, a notované budou vesměs knižní pomůcky Rejčkou klášteru věnované, až na kolekci a dvojdílný lekcionář k officiu, jenž ostatně ještě nebyl myšlen pro klášter králové na Starém Brně. Anno domini millesimo trecentesimo quintodecimo comparatus est liber iste a serenissima ac deo devota domina Elyzabeth, quondam regina Bohemie ac Polonie ob perpetuam memoriam sui ac generacionis sue, ut ad quodcumque cenobium datus fuerit, perpetua sui memoria haberetur... Začala tedy Rejčka v oboru výtvarném, ale přešla k oboru hudebnímu. Byla to dáma i hudebně vzdělaná, která i v záležitosti zpěvu měla založenému pak klášteru králové co říci.

Že zpěvníky kláštera vyšly opravdu z prostředí známého hudby moderní, ukazuje jejich notace. Notování cisterackého máme u nás zachováno dostatek. Každý by řekl, že notace, kterou řád přijal za svou, byly neумы psané do osnovy.¹⁾ Teprve v době svého úpadku přejímá notaci, která koluje v diecézi. Jinak je tomu v případě kláštera na Starém Brně, pokud knihy má donací královny Rejčky. V jejích knihách zjevuje se nám notace kvadratická - poprvé u nás - a to v podobě známé teprve z vícehlasu, to je z prostředí už vzdáleného striktní církevnosti. Právě žaltář, jenž královnu jako učitelku zpěvu zobrazuje, nás povede vývojem k tomuto stavu.

Kvadratickou notaci zde představuje nota caudata, čili jde o systém virgální podle terminologie Hutterovy.²⁾ Kaudování je obligátní. Není prováděno jedním tahem s hlavicí noty, nýbrž doplňkově. To lze pozorovat nejen z přehlednosti čáry, nýbrž také z občas křivého nasazování a vedení kaudy. Některé přehlednosti jsou však také chtěné - jakoby kompromis mezi kaudováním směrem dolů, ale také směrem nahoru. Lze to dokumentovat tam, kde stejně tak je psána antifona při jejím opakování po žalmu.

Tendence kaudovat směrem vzhůru je u notátora známkou návyku na mensuru, jejíž symptomatiku poznáme ještě z dalšího.

Jdeme-li v kodexu od počátku, nalézáme napřed kaudování jen po pravé straně, a to směrem dolů. Tak je tomu až do fol. 129. Jde to tak daleko, že klivu je často upírána i kmenová podpěra hořejší hlavice a psáno je s kaudou až při notě spodní: . Také s převislostí ve spoji obou kvadrát, která může být při širokém intervalu vykládána jako kaudování i svrohní noty po její pravé straně:

Sem patří i občasná převislost u podatů a varianty torkulů. Překvapí i útvar , který nemůže být vykládán jako likveskování v torkulu, neboť je na prostřední slabice slova venite (fol. 35 b). Torculus resupinus: . To všechno jsou známky mensury. Ovšem mensury pouze grafické, v provedení nápěvů nikdo znalý chorálu mensuru hledat nebude. Spíše se naskytne námitka, že mensurální systém využíval přece variantů chorální semiografie z různých notačních škol, jež se vzájemně poznaly a mísily. Ale v takové hustotě se tento variační proces jistě nikde nenajde. A pak - s vývojem v notování Rejččiných zpěvníků nejsme ještě hotovi. Už před fol. 129 v žaltáři najde se jako předzvěst dalšího vývoje tvar podatu kaudovaný po straně levé, a to směrem vzhůru. Protože horní nota bývá tím ve své velikosti omezována, kryje se tento variant bezmála s nynějším epiphonem. Ale o likveskování nemůže být řeči. Zrovna čtveré užití viz v invitatoriu Adoremus dominum quoniam ipse fecit nos, fol. 79b. Od fol. 129 nastoupí pak kaudování směrem vzhůru vesměs, a to nás v přesvědčení, že jde o znaky mensurální, zcela utvrdí. Klivis pak nabude podoby: , torculus: . Ale přestane vlastně důvod k zanedbávání kaudy zleva, takže lze číst: . Ba i levé kaudování může být vztyčeno, jak už v podatu při epiphonovém tvaru bylo, takže vzniká: . Notopis vztyčováním kaudy dospívá k formaci, se kterou vstupuje bez výhrady do zpěvníků

dalších. pro ohór podstatných - tj. do antifonáře a do graduálu, jimiž Rejčka klášter obdařila. Antifonář je dvoj-
dílný: temporale nalézá se v rkp. brněnské Univ.knihovny,
sig. R 600, sanctorale a dodatkové části uohovává v rkp.
FM 7 brněnský Státní archiv. Graduál má vídeňská Nár.
knihovna pod sig. 1774.

Zvláštní pozorností zasluhuje quadrata kaudovaná po
obou stranách rovnoběžně směrem dolů. ¶ . Je nasnadě pova-
žovat ji za likvescenci, často se také na místě likvescen-
ce vyskytuje. Ať už samostatně jako nota simplex v syllabi-
ce, nebo akcesoricky v zastoupení za likvescenci vyznaču-
jící apostrof. Přesto nalézáme týž znak také na místech,
kde o likveskování nemůže být řeči. Častěji také se sup-
punkcí v antifonáři a graduálu. Musí to být z mensury pře-
vzatá plica. Její upotřebení mimo semivokály je snad ná-
hradou za orisous, který je odjinud i se suppunkcí proka-
zatelny. Bez suppunkce uzavíral by v melismatice skandio-
ké řady na vrcholku, ale skoro marně jej hledáme v prodlu-
žování závěrečného znaku v ligatuře, kde jiné systémy
užívají apostrofu. Naše starobrněnské kodexy prodlužují
pouhou virgou - např. ¶¶¶ . V každém případě je pozoru-
hodné, že plica užívá se tu normálně descendens, nikoliv
ascendens s kaudami rovnoběžně vzhůru, jak by aspoň pro
likvescenci bylo žádoucí. Musili bychom za plica ascen-
dens považovat směrem vzhůru kaudované virgy, které v an-
tifonáři najdeme častěji ve hlubokých polohách osnovy, aby
kauda nezasahovala do textového podkladu nápěvu. Teprve
zde také s dvojí kaudou: ¶¶³⁾ (Mensurální notopis zná
ascendentní pliku se zakrnělou kaudou levou.) Ale i lik-
vescence vzestupná je v notopise našich starobrněnských
kodexů zjevem skoro výjimečným. Je to na rozdíl od pliky
obrácená forma praporcovitých likvescencí sestupných,
které často pliku napodobují, ale aspoň šikmá hlavice je
odlišuje. V našem žaltáři nám pliku rozliší od likvescen-
ce zádušní antifona Heu me quia incolatus meus

¶ ¶ ¶ ¶ ¶
prolongatus est (Fol. 171 b).

Zvláštnost bude mít graduál z vídeňské knihovny. Tam plíška napodobuje sklonem likvescenci. A vzestupná likvescence má prokazatelně tvar virgy kaudované vzhůru. ⁴⁾ I na úkor jejího užívání v hlubokých polohách.

Teprve z r. 1437 pochází zařízení generální kapituly z Citeaux:

Cum in cantu ordinis, qui gravitatem et devotionem debet redolere et per omnia Ordinis monasteria debet esse uniformis, multae contingant dissonantiae et perturbationes, eo quod nonnulli de seminotis in libris nostris signatis plenas faciunt notas, ceteris mediam notam de ipsis seminotis facientibus, proinde praesens Generale Capitulum ad instaurandam aliarum regionum, quae suos quoad hoc libros laudabiliter correxisse et de ipsis seminotis plenas dicuntur fecisse, ne de cetero in cantu Ordinis tales dissonantiae et conturbationes contingant, volens salubriter providere, statuit, ordinat et diffinit, quod in omnibus monasteriis utriusque sexus libri quoad dictas seminotas corrigantur, et de ipsis seminotis plenas notae fiant, districte praecipiens et mandans omnibus Ordinis prioribus et cantoribus, prioribus et cantoribus sub poena depositionis ab ipsorum officiis, quas incurrunt ipso facto, si negligentes in praemissis extiterint, quatinus huiusmodi faciant seu fieri faciant correctionem infra festum Paschae futurum, provideantque diligenter, quod de cetero plenas notae, fiant de seminotis antedictis. (Canivez IV. str. 427.)

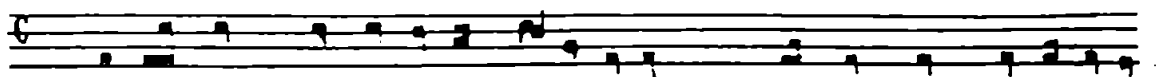
Naše starobrněnské zpěvníky jsou v tomto smyslu skutečně opraveny. Přesto se nedá, že teprve na základě tohoto úředního zásahu. Opravy nejsou totiž z tvarů, jež by mohly být nazvány seminotae a daly se zpívat jako media nota

oproti plena nota. Chybělo vesměs lokalizování nějakého sestupného nebo vzestupného intervalu v osnově pomocí paličky nebo aspoň sinuosity. Plika končila dole vlasově a co do intervalu dosti neurčitě a nejínak tomu bylo při praporečovitém vzednutí. Ostatně takový praporec objevil se někdy bez podpěry či bez žerdi jako pouhý apostrof, jehož užívají jiné kvadraticky notované zpěvníky u nás, jakoby na důkaz, že plika je převzata nebo napodobena do chorálního notopisu teprve přes mensuru. Lze konečně také pozorovat, že doplňování v likvescencích na Starém Brně neděje se všude plnou notou, nýbrž někdy také právě chybějící paličkou. Jinak palička, je-li původní, ukazuje interval stereotypní (vždy tercii), jistě nereálný. A hlavně zůstávají tu také likvescence nedoplněné - a to právem, neboť jsou to případy, kdy se jedná o likvescenci zřejmě neznělou, imanentní. To znamená, že u nás v době Elišky Rejčky dovedl zpívající chór obojí druh likvescence rozeznávat v kontextu. Doplňování intervalu je z doby ovšem už pokročilé, ale patří ještě k příkladu *quarundam aliarum regionum*, na jejíhož praxi staví pak generální kapitula. V té podobě jsou pak knihy Elišky Rejčky rudimentárním poučením o existenci dvojí likvescence v chorálním zpěvu. Ale jeptišky tu také někdy chybují.

Likvescence patřily, jak známo, mezi přednesové ozdoby chorálního zpěvu. Mimo notaci kvadratickou tak zvané *Hakenneumen* u Petra Wagnera. Je otázka, zda se dostaly do kvadratického notování také jiné ozdoby toho druhu. Zmínka byla o orisku. Ale lze-li s ním vůbec počítat, je ve své substituci plikou jistě už neuvědomělý a plika se čte spíše jako pouhý variant virgy. Zato v knihách Elišky Rejčky plně diferencován je *strophicus Bistropa* a *tristropa* zjevuje se tu jako zcela nekadovaný srostitý tvar rhomboidů, shodných úplně s inklinatami *suppunkoe* po grafické stránce. Něco, na co nejeme v kvadratické notaci zvyklí; zřejmá stopa rekvadratické předlohy cisterckého chorálu. Přitom běžné je také

užívání virgy v appozici na téže chordě, tedy virga převážná, bivirga i trivirga, když nekaudované punktování není zavedeno vůbec. Při tom flexováním dostává se náhrada za pressus, jak se děje dosud.

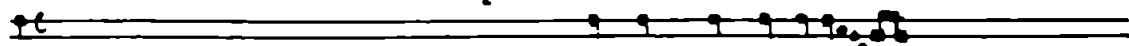
K mensurálnímu živlu vrátí nás konečně natahování závěrečné quadraty u mnohých skladeb. Mora vocis není jediný možný výklad - co je-li v závěru přeskupeno na ? Někdy máme dojem, že jde o pouhé vyplňování zbytku v osnově, jako když se v hebrejštině natahují koncová písmena na konci řádků. Ale oo řekneme, když nám graduál ukáže při communio Amen dico vobis quod v o s také tvar ? Podobné jevy jsou i jinde. ⁵⁾ Najdeme je nejen v závěrech, ale také v inepcích: zpevňování, které nám připomene kvintovou kvilismatiku, případně i sekundovou, užívanou diacézemi a rukopisy svatojiřskými. Tak stránka z officia o sv. Michalu při antifoně a responsoriu:

Michael prepositus paradisi... Factum est silentium
Zde si natahování těžko vyložíme epiphonovou formou podatu, v němž by chyběla vztyčená kauda. Na kvintové quillisma předlohy lze těžko myslit u rukopisů cisterckých, pouze pes quassus sekundový jim nahrazuje formu saliku. Také uprostřed skladby najdou se protaženiny - stejně v syllabice jako v neumatice. Někdy se nám zdá, že nahrazují likvescen-
ci, ale nakonec tu zase rozhodoval rozmar notátora. Versi-
culus cum neuma:

Surrexit dominus de sepulchro

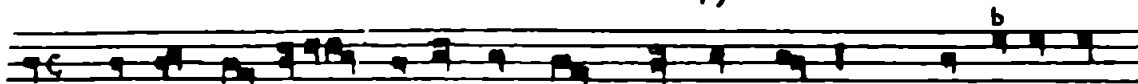
Qui pro nobis pendit in ligno, alleluia.

Mimochodem překvapuje při slavném versikulu soustavný germanismus, ač chorál cistercký, francouzského původu, je jinak románský. Snad je třeba tercový torculus vysvětlit z původní pouhé tercové kadence versikulu, jež ve slavném provedení dostala melismatickou výzdobu. Pak by ovšem mělo své zdůvodnění také protahování recitačního tenoru v koncovém

torkulu - ale to je zjev v antifonári výjimečný, ať versiculus cum neuma je do omrzení vynotováván Rejččinými kodexy. 6)

V líčení Rejččina notopisu jsme vyšli od psalteria v Univerzitní knihovně brněnské sig. R 355. Tento postup byl pro nás rudimentární, ale tím ještě nemáme jistotu, že se knihy pro klášter králové začaly psát od tohoto kodexu počínaje. Spíše se zdá, že skriptorium mělo konzervativní pouze předlohu a že notátor při konzervativním notopisu nevydržel. Také v hymnáři, který se i u cisterciáků připojoval k psalteriu, jsou oblasti psané konzervativně, a jiné už s kaudami vztyčenými. Kdyby psalterium mělo být v chronologii kodexu na prvním místě, musili bychom napřed začít od duplikátů tohoto psalteria, který se nalézá ve vídeňské Národní knihovně pod sig. 1813. Katalog knihovny nazývá tento žaltář Liber choralis a naši výtvarníci mluví o Chorální knize. Neodborníky máta totiž skutečnost, že po obsahu žaltáře následují ještě další liturgické součásti kodexu. Jsou přesně tytéž jako v kodexu brněnském, jemuž byly z téhož důvodu přidělovány nepravé názvy, ale s vídeňským pojmenováním neshodné, což kupodivu výtvarníkům nevadilo. Mimo hymnár po žaltáři jednalo se o litanii, v obou kodexech bez not, a o notované officium defunctorum se stručně podaným obřadem pohřebním. Litanie a zádušní partie navazují ještě na žaltář před hymnarem, vlastně na kantika psalteriální, mezi nimiž nechybí ani Nunc dimittis, ať bylo officiu monastickému tehdy nepotřebné. Symbolum Quicumque vult je na konci uzavřeno veršíky a orací o sv. Trojici, Přesně tak je mají oba kodexy. - Ale monastický ritus potřeboval ještě další kantika, než která měl ritus sekulární. Skládal ze tří kantik třetí nokturn, dodávaný ke dvěma nokturnům žalmovým jen o nedělích a svátcích. Výběr měnil se podle církevního roku jako hymny v hymnáři. Tuto sbírku mají oba kodexy dohromady s hymnarem, ale už oddělenou prázdnými stránkami. Dostala se v tomto spojení dokonce do antifonářů, takže kantika jsou hymnáři předdesílána.

Přednost dával by vídeňskému kodexu notopis. Je týž jako v kodexu brněnském, ale setrvává při konzervativní podobě s kaudováním dolů po pravé straně - až na podatus, který se tu zjevuje také v oné epiphonové podobě. Dál však vývoj nepostoupí, takže jen zádušní officium se zápisu brněnskému vyrovná, ale je velmi praviděpodobné, že toto officium je do kodexů přepisováno už z antifonáře, i když bez paleografické věrnosti či jednoty. K officiu zádušnému přidává (po pohřebním obřadu) kodex vídeňský ještě officium marianum, ale bez not. Nikdy se nezpívalo ve funkci officia denního přídávkového, jako se v téže funkci nezpívalo ani officium defunctorum. Jeho nápěvy byly určeny k jiné příležitosti, ale přídatná funkce obou je příčina, proč sem bylo officium marianum dodáno. Pro psalterium dennímu užívání sloužící není to živel cizí, jenž by přál zvláštnímu pojmenování kodexu. Ve vídeňském rukopise jsou ostatně také další dodatky proti dvojníku brněnskému. Právě tento materiál, jistě vzniklý domýšlením principu, je v rozporu s představou o ohnologické prioritě kodexu vídeňského přes jeho hudebně paleografický obsah tak konzervativní. To je pro nás pak varováním i co do kodexu brněnského vzhledem k antifonáři nebo graduálu. Další dodatky vídeňské, o nichž jsme se zmínili, jsou vesměs pokusy upřesnit feriaci žaltáře. Bylo potřeba dodat capitula a orace pro jednotlivé hory s případnými versikuly, příznačně už nenotovanými proti zvyku kodexu. Capitulum mělo i matutinum všedních dnů na ukončení před orací. První nokturn zase potřeboval brevem lectionem pro krátké noci letní, kdy sv. Benedikt dispensoval svůj řád od obvyklého předčítání Písma o třech lekcích. Kodex našel pro tyto záležitosti místo před officiem zádušním. Pro zpěv nepřinášelo by to nic, kdyby vše kupodivu neukončoval incitatorní žalm Venite exultemus domino, jenž je tu celý vynotován oním konzervativním notopisem v jediném nápěvu pod titulem Diebus refectibus. Opravdu invitatoria ferí cisterckého ritu jsou výhradně v modu šestém, včetně invitatoria pondělního:

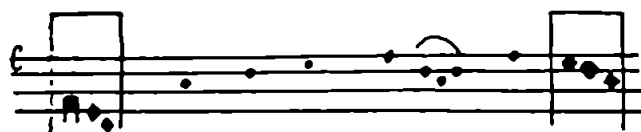
Veni-te exul-te-mus do-mi-no. Ps.Iubilemus

To už je cistercká reforma chorálu, o které budeme jednat podrobně jinde. Pro doplňky nokturnální našel vídeňský kodex místo ještě jinde. Po kantikách před hymnářem zapisuje benedikce opatovy pro matutinální četbu. Je jich mnoho a jsou utříděny podle ferí od neděle počínaje. Také zde máme něco v notách konzervativně psaných: jde o nápěv k Pater noster - jednoduchá recitace na F s oračními kadencemi. D. Orel přepsal nápěv pro svou studii o officiu svatováclavském.⁸⁾ Umístění skladby před onen systém benedíkcí vedlo ho k domněnku, že tak v celku cisterciáci zpívali modlitbu Páně na ukončení jednotlivých nokturnů před četbou. Ale to je omyl. Nápěv měl sloužit pro laudy a nešpory, kde Pater noster zpívá opat před orací, ať je jakýkoliv den či svátek. Umístění zde v kodexu je ovšem nápadné. Jinak byohom musili jeptišky obvinít z primitivní nevědomosti liturgické, která ovšem v ženských klášteřích nebývá vyloučena.

Pro chronologii kodexů tedy s hudební paleografií nepochodíme. Ale nám se jednalo vlastně o problematiku jinou, to je o míru, v jaké je notopis Rejččiných rukopisů ovlivněn mensurou. Pro tento účel zkoumejme hymnář vídeňského kodexu při známé skladbě pro velikonoční dobu.

Cho-rus no-ve Iheru-salem

no- vam melli dulce- di-nem

Vyhranili jsme potřebná místa a na rozdíl od ostatního přepsali notací originálu. Může nás zajímat plika descendens se suppunkoí, pak její umístění v pressu, to je v apozioli s klivem postrádajícím podpěry, ale nejvíce nás budou zajímat klimaky utvořené z pouhých inklinat - "currentes" z menzurální notace. A ještě něco: stopkované skandiky, kde znaky nesmějí být zaměňovány za virgy krátce kaudované při nedostatku místa či z podobného důvodu jiného. I tyto stopkované útvary jsou známy z menzury, představují tam cosi jako trioly.⁹⁾ Jinak je v hymnáři skandikování velmi časté bez použití podatu, jak zde ukazuje hned první slabika vstupního Choru. I to jistě návykem z notování menzurálního. Jak vidět tedy, vídeňským kodexem přes jeho konzervatismus stopy, které sledujeme, pokračují o něco dále.

Ale tyto propriety vídeňského kodexu se už neujaly v knihách Rejččiných obecně. Musili jsme vybrat tento hymnus, abychom currentes dovedli také pro psalterium brněnské, neboť tam už je to jev singulární; v antifonáři a graduálu budou chybět vůbec, neboť tam budou klimaky pravidelné s virgou počáteční. Stopkování je vůbec omezeno na žaltář vídeňský.¹⁰⁾ Brněnský kodex i v tomto hymnu užívá ve skandiku podatus.

Velmi překvapující však bude, kam musíme zajít pro pokračování v cestě naznačené kodexem vídeňského psalteria. Dostaneme se totiž na stopu toho, kde Rejčka dávala své knihy pro klášter notovat. Budou to vesměs knihy františkánů, ba ženských klášterů toho řádu, tedy klarisek, které se jeví jako import grafické menzury do zpěvníků chorálních.

Nejdále u nás pokročil v tomto ohledu mohutný celoroční antifonář klarisek olomouckých, rkp. olom. Státní knihovny, sig. M IV-6. Aspoň jeden markantní příklad z něho. Z velikonočního období temporálu je tam responsorium Congratulamini michi, kde závěrečný jubilus má tyto znaky:

											
Ga	-GGD	FFCE	GGDF	FDE	GaGF	GaG	EEGFF	FE			
Al	-le-					lu	-	ia.			

Tento příklad snad postačí každému, kdo by pochyboval o pronikání grafické menzury do ochorálních knih. Rejččin odkaz nejde tak daleko, aby byla do zapisovaných nápěvů zapojena i obliqua nekaudovaná, také je františkánský tento gigant asi o sto let mladší. Ještě mladší by bylo graduálové speciale klarisek v téže knihovně, rkp. sig. M IV-2, který se ke grafické menzura vrací ve svých dodatcích, jinak už užívá notace diecézní, tj. tehdejší české rhombiky.

Že by už v době Rejččiny františkáni psali své knihy menzurálními znaky, nemůžeme dokázat. Není františkánských pramenů ze starší doby a pak - i nadále v tomto řádu psalo se také virgální quadratou prostou, bez známek menzury. Ještě do 14. stol. lze klást psalterium klarisek z Českého Krumlova, rkp.praž. UK XIII B 1, a tam notováno je hned nedělní invitatorium Adoremus dominum qui fecit nos:

     G-hdc ahc hcaag, kdežto jiný exemplář téhož kláštera, sig. XIII C 14 směřuje k jednoduchoosti.

Jen nepatrně zasažen je menzurou antifonář letní Nár. muzea, sig. XV A 1. ¹¹⁾ Nemáme čím dokázat menzuru u františkánů v době Rejččiny, ale právem ji můžeme předpokládat. Notopis v tomto řádě souvisí s ritem, který sv. František své rodině předepsal - s ritem kurie římské. Menzura je původu francouzského z doby, kdy papežové sídlili v Avignonu, kdežto prostá quadrata virgální je snad u papežského dvora původu ještě italského. Měla-li Rejčka možnost poučit se z Francie přímo, pak tím spíše mohla zadat práci skriptoriu františkánskému, možná některému klášteru klarisek.

Nota quadrata měla v té době už vůbec svou přitažlivost. Se vztyčenou kaudou klivu dostává se i do diecézního antifonáře, rkp. olom. kapit. CO 2, a přichází s historií o sv. Koruně také do cisterckého antifonáře praž. UK, XII, C 11. To je ovšem všechno pozdější než Rejččiny knižní odkazy. Ale Peter Wagner se vyslovuje: "... im 13. Jahrhundert nahmen auch m a n c h e Zisterzienserbücher die Quadratform an," a odkazuje hlavně na mnichovskou Hof- und Staatsbibliothek. Jeho faksimile v kaudování připomíná konzervativní notopis našich dvou psalterií. On zná ovšem také přímou cestu k tomuto stavu: "Das Normalbuch der Zisterzienser wurde schon im 12. Jahrhundert verfasst, enthält demnach die französischen Akzentneumen in dem Stadium, welcher der Quadratform unmittelbar vorausging. In diesem Neumentypus sind auch die ältesten Abschriften davon ausgeschrieben," - a jmenuje opatství Fille Dieu, Maingrauge bei Freiburg ve Švýcarsku z 12. a 13. stol. ale také rukopisy v Alderbachu a v Mnichově. Je ovšem třeba vidět fotokopie.¹²⁾

"Normalbuch" cisterciáků postrádá nyní obsah graduálu a antifonáře, takže lze pozorovat notopis leda na prefacích.¹³⁾ Naše kodexy cistercké ani v nejstarší době, tj. v pol. 13. stol. nemají nic s quadratou. Rejčka jde zřejmě přes fran-tiškány.

Málem bychom očekávali, že se nám skriptorium prozradí v iluminacích, které mají mnoho náznaků v postranních bordurách. Brněnské psalterium má na fol. 188a po pravém okraji svislý breviculus s textem: Offer virgo preces pro me, castissima, nato, ut merear vitam claudere fine bono. Sancta Maria, succurre michi P e t r o. Ale tu pamatoval na sebe jistě jen iluminátor. Obrací se tu k Madoně, kterou vymaloval s dítětem (=Nato) do iniciálky A Domine miserere nostri, te enim expectavimus). Začíná tu totiž onen oddíl starozákonních kantik, pro třetí noktrum sváteční a nedělní. (Rubrika Dominiois diebus.) Notovat nebylo zde oo, antifona ad cantica nalézá se v kodexu jinde. Pod iniciálkou je zase královna Eliška Rejčka, zjev častý v obou psalteriích.

Ve vídeňském s oním "bis regina". Vídeňský kodex má v jedné iniciálce pro nás něco jinak dokumentárního. Do iniciálky C na fol. 102a vemalován je zástup osob před pulpitem, podobným tomu, jaký jsme našli i v kodexu brněnském. Na pulpitu leží nevelká, ale tlustá kniha, otevřená, ale s obsahem jen čárkovaným. Přesto se jedná jistě o zpěvník, protože otevřená ústa osob znamenají zpěv. Jan Květ myslí na skupinu zpěváků, to je mužských osob v ženské klášteře. Tak bychom se ocitali před problémem vícehlasu, našemu notopisu přiměřeným. ¹⁴⁾ Samotná generální kapitula v Cîteaux ještě než Jan XXII. vydává známou extravagans, tj. k roku 1320, musí zakročovat v řádu, jemuž náleží i klášter Elišky Rejčky:

Item ridiculares novitates superinductas in officio divino nolens sustinere de cetero, Capitulum generale ordinat et definit, quod antiqua forma cantandi a beato patre nostro Bernardo tradita, sincopatibus notarum et etiam hoquetis interdictis, in cantu nostro simpliciter - quia talia magis dissolutionem quam devotionem sapiunt - firmiter teneantur; contrafacientes ad praesidentis arbitrium puniantur. Abbates autem et a b b a t i s s a e hoc statuum faciant inviolabiliter observari.
(Canivez III, 379.)

Dali jsme dotyčnou iluminaci zvětšit, abychom se přesvědčili, oč vlastně jde. Jak vidět, zpívající osoby nejsou zde pouzí zpěváci. Je mezi nimi také žena, a to s knížecí pokrývkou hlavy, podobnou, jakou má i kantor v pluviálu s kantorskou berlou, ukazující do knihy a ke zpívajícím se obracející. Těžko hádat na někoho jiného než na sv. Václava, jenž tu řídí chor nebešťanů v příslušném oblečení liturgickém. Ženská osoba byla by sv. Ludmila. Stejná poloha levé ruky, jak má Václav, obdobně musí něco držet. Zdá se, že je to závoj, jímž byla usmrcena. Patroni nejsou zde všichni. Podle toho záhadný muž za oběma byl by jistě Podiven

pro ně popravený (provaz podobně jako závoj). Jako "seniores" zpívají píseň novou (srv. Apoc. 5,9), proto je iniciálka k žalmu Cantate domino canticum novum: quia mirabilia fecit (Ps. 97). Jinak nechť nás opraví a doplní v našem odhadu, pokud jde o další zpívající osoby, haglografové.¹⁵⁾ Nám dostačí, že pro formu zpěvu nejde o nic mimořádného. Výjev je ovšem vzat z chórové praxe. K pulpitu musili nastoupit ti, jimž bylo svěřováno provádět obtížná responzoria, kdežto ostatek zpívali na svých místech v chóru s ostatními zpaměti, a pulpit byl doménou jen kantorovou.¹⁶⁾

Ale ovšem důležitá je pro nás starost generální kapituly. Jak se zdá, nebylo to opatření nové. Už k r. 1258 ůteme mezi statuty generální kapituly:

Item cum excessus vocum in cantu dehonestet multipliciter nostri Ordinis honestatem, et idcirco provide ab antiquo per sanctos patres fuerit institutum, quod mediocritas conservetur in eo, quod gravitatem redoleat et devotionem debeat incitate, districte praecipitur cantoribus Ordinis universi, ut hoc ipsi observent et ab aliis diligentissime faciant observari. Si quis vero in cantando modum gravitatis huius excessisse notatus fuerit, taliter castigetur, quod paena illius ab excessu huiusmodi alios retrahat in posterum et compescat. (Canivez II, 435.) Excessus zde snad znamená diskantující vstup.

Tak bděl řád nad tradičním prováděním chórového zpěvu. Něco jiného bylo u františkánů. Jen u nich mohly vykvést zrudnosti chorálu notopisem představované, protože starost o tyto věci ponechávali kurií. Z Analekt františkánů nedovíme se ani o jednom zásahu kapituly toho druhu, jak nám poskytla statuta oistercká.¹⁷⁾ Dbá se jen na to, aby se výběr zpěvů nepřičil kuriálnímu ritu: Hic generalis, frater Iohannes (de Parma) in capitulo generali Netis celebrato (1249) prohibuit in choro legi vel cantari, quidquam in Ordinario sanctae Matris Ecclesiae, quod habemus ex regula

non esset contentum vel per Generale Capitulum approbatum, exceptis quibusdam antiphonis beatae B. Marie V. post completorium decantandis... Nonnulli enim fratres sub quadam devotionis imagine singulares saecularium vel aliorum regularium nunc litteram, nunc sonos et modos sectantes periculose necessarium ex voto Regulae officium secundum ordinem sanctae Romanae ecclesiae negligebant et variando et lacerando foedabant. ¹⁸⁾ Právem se tedy domníváme, že napodobením františkánů mohlo se dojít v rukopisech Elišky Rejčky k notačnímu utváření, které znamená smysl pro modernost historií kvitovanou, ale v gregorianistice představuje při vší úhlednosti písařské zjevný úpadek. ¹⁹⁾

- - -

B. ŽALTÁŘE ELIŠKY REJČKY

Cistercká větev benediktinského kmene je řád, kde jednota klášterů i v ohledu liturgickém byla nesmlouvavým postulátem. Z hlediska hudby týkalo se to výběru skladeb a jejich nápěvné formulace, méně už notace. Tím se nám chorál cistercký vlastně vylučuje z regionálních dějin hudby. Pramenů zachovalo se všude mnoho a jejich náplň je všude stejná. Zde si mohla Eliška Rejčka vymoci na generální kapitule v Cîteaux tu či onu svátkovou koncesi v sanktorálu, ale to bylo také vše. I na zemské patrony připadalo velmi málo - tehdy jen commune, pokud vůbec o ně tehdy bylo požádáno. Např. svatá Ludmila, kterou jsme našli v miniatuře, se tehdy ještě v řádu neotila ani podle kalendáře. Pro dějiny hudby se regionalismus projevil v řádu teprve jeho decentralizací, jež byla důsledkem hlavně nestejné obediencie po schismatu papežském. Cîteaux se přidrželo obediencie francouzské, čímž u nás klesla autorita generální kapituly a kláštery daly se oestou své diecéze. Budeme-li se tedy zabývat cisterckým chorálem už v jeho univerzální podobě, činíme tak jen proto, že látka není dosud nikde pro nás dostatečně zpracována, a my se bez obeznámení s ní dobře neobejdeme. Vyčlenit skladby z majetku obecného pomůže nám dílo Hesbertovo. ¹⁾

Při paleografickém posuzování, jež si v Rejččině odkazu vyžádalo předního místa, začali jsme od psalterií, bude tedy účelné vyjít od psalterií také nyní při popisu cisterckého officia hodinkového. ²⁾

Letmý pohled na hudební obsah psalteria monastického, jak jej cistercký řád při svém vzniku zdědil, dává nám tušit, že antifonování žalmů je ve shodě s pořadem světským. Ale mýlili bychom se, kdybychom myslili, že v monastickém zpěvním obsahu máme pro světský pořad předlohu, Opak je pravdou. Už sv. Benedikt ve své řeholi (6. stol.) předpokládá sice antifonování své hodinkové osnovy, ale skladbami patrně jinými, neboť jeho chorál

nebyl římský. Monte Cassino se ještě v 11. stol. drží choralu, jež kronikář nazývá ambrosiánským: Tunc etiam et ambrosianum cantum in ecclesia ista cantari penitus interdixit - totiž papež Štěpán IX. k r. 1058. ³⁾ Dnes historie v tomto druhu zpěvu cikrývá chorál skupiny beneventské s vlastními skladbami. ⁴⁾

Bližší pozorování monastického žaltáře prokáže, že pořad římský je ex post přizpůsobován jeho benediktské osnově. Antifony nočního officia světského, počínající známým *Servite domino*, jsou tu předány první hůře denní, tedy primě. A počíná se primou až pondělní. Teprve po žalmu 19 přechází žaltář do matutina per hebdomadam, a to už nedělí počínaje, která ovšem má pak obsazení jiné, než bylo světské. Přizpůsobení antifonie osnově mnišské mohlo se obejít celkem bez nesnáze, přestože prima má žalmové skupiny pro jednotlivé dny po trojicích, ve světském matutinu bylo antifonováno do čtveřic. Nouze světského zpěvníku projevila se teprve tam, kde sv. Benedikt po rozdělení některého žalmu na žalmy druhou půlkou začíná primu dalšího dne. Ve světské předloze se žalm nedělil a existovala pouze jediná jeho antifona, která z druhé své půle text nebrala. Tu bylo nutno pro antifonu sáhnout mimo zásobu římskou. Už staří benediktini pomáhali si k vlastnímu vybranému textu kontrafakturou. Sobotní *Vivit dominus* (et benedictus deus salutis mee) snímá nápěv ze známé nesporní *Dixit dominus* (*domino meo sede a dextris meis*) - středeční *Exurge domine* bere nápěv stejně počínajícímu textu v temných hodinách Zeleného čtvrtku. ⁵⁾

Manastický ritus začíná biblické pořadí žalmů od primy s vynecháním neděle. V neděli totiž uchyluje se sv. Benedikt k aspořádání římskému a poděluje všechny malé hůry, tedy už primu, jednotlivými oddíly dlouhého žalmu 118 *Beati immaculati in via*. V psalteriu musíme ovšem k tomuto žalmu putovat až na jeho pořadové místo. Tam najdeme i příslušné jeho antifonování. Zde však mohly být ze světského souboru upotřebeny antifony jen dvě: 1. *Adiuvā me et salvus ero*

Domine, 2. Aspice in me et miserere mei domine. Zatímco světské officium mělo tyto uzuální skladby Ad sextam, Ad nonam, monastický ritus poděluje jimi už tercii a sextu - ale až v pondělí. Sv. Benedikt si totiž přál, aby žalm 118 proběhl ve dvou dnech. Podle toho rozdělil jej na kratší úseky, než bylo v ritu římském. Obě skladby dostaly se až na pondělek, protože textově odpovídaly teprve pondělním úsekům toho žalmu. O nonu bylo nyní potřeba postarat se antifonou novou, která se ovšem projevila jako stylově jiná ve svém nápěvu. Je to skladba:

F F FED E F G a G F Ga a G G D G F E
 Videhu- mili-tatem meam domi-ne et eripe me.

Tak ji převzali i cisterciáci s žalmovou diferencí a G a ha GF E.⁶⁾ Nápěvy uzuální viz níže.

Prima v pondělí už žalmu 118 neužívala, ale jak tomu bylo v neděli s antifonováním toho žalmu? Řehole žádala, aby žalmy malých hór v neděli byly antifonovány pouhým Alleluja. Jak toto alleluja znělo svatému Benediktu, je otázka. Všechny dochované kodexy opírají se v nápěvu Alleluja o skladby původně jinak textované. K převzaté melodii opakuje se slovo alleluja po celé její délce. Protože však výběr nápěvů nebyl jednotný, je textový originál pro muzikologa často hádankou. U cisterciáků máme zvláštní štěstí. Když jsme pro jejich Alleluja marně hledali textový originál, zjevil nám jej v dávno zapomenutých skladbách antifonář kompilovaný v 10. stol. Hartkerem, mnichem kláštera svatohavelského:

Ad primam Beati qui ambulant in lege tua domine.

Ad sextam Tuam disciplinam doce me domine in lege tua.

Ad nonam In eternum domine verbum tuum permanet in celo.

Texty tyto jsou ze samého žalmu 118, musely se tedy někde zpívat proti řeholi.⁷⁾ Jsou i tyto skladby světského původu? Musily by být jinak poděleny, musily by postoupit na tercii a sextu texty Tuam disciplinam a In eternum domine. Pro nonu by skladba scházela. Nepatří sem ono Vide humilitatem?

Nápěvem nejsou to už skladby uzuální a je nápadné, že pro vynechanou námi hůru tercií Hartker zařadil z uzuálních antifon známý nám primitivní modus II: Deduc me domine in semitam mandatorum tuorum: D F E F E D... 8) Cisterciáci ho neposlouchají a své Alleluja pro tercií takto záhadně opatřují proti stylové jednotě:

Ad primam: a F FG G Fa cd ch a a a a h a G G
Alle-lu-ia, al-le-lu-ia, alleluia, alleluia

Ad terciam:

Alle-lu-ia, alle-lu-ia, al-le-lu-ia, al-le-lu-ia

G a G GF Ga ch ao h GGF a G G

Ad sextam Alleluia, alle-lu-ia, al-le-lu-ia.

G FD E F Ga a G G a o ho aGF Ga a G G

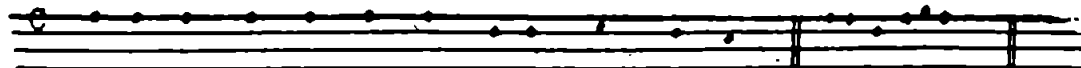
Ad nonam: Alle-lu-ia, alle-lu-ia, allelu-ia, alleluia

Z mnohých pojednání je už známo, že cistercký chorál má pramen v antifonáři metenském. Missi denique, qui Metensis Ecclesiae antiphonarium - nam id gregorianum esse dicebatur - transcriberent et afferent, longe aliter esse rem quam audierant invenerunt ... Sed quia semel coeperunt, usi sunt eo et usque ad nostra tempora retinuerunt, říká sv. Bernard úvodem k cistercké opravě chorálu. 9) Odtud tedy mohly pocházet antifony k hórám, cisterciáky upravené podle řehole v Alleluja. Je pozoruhodné, že rád ve svém úsilí najít původní cantus officia se jej nepokoušel vypátrat ve středisku monastickém, např. v Monte Cassinu. Zřejmě tu vládlo vědomí, že chorál církve je původem nemonastický. Také svatohavelský kodex Hartkerův je zřejmě založen na nemonastickém vzoru, shoda v dochovaných antifonách pro malé hory by byla logická. Ale zdá se, že antifonový systém, o nějž nám jde, nebyl v chorálu už původu římského striktně. Amalarius Metensis svědčí o tom, že se v jeho sídle zpívalo už leccos jiného než v Římě, a pro malé hory ještě antifony nezná. Předpokládá stav, že žalmy se v nich zpívaly bez antifon,

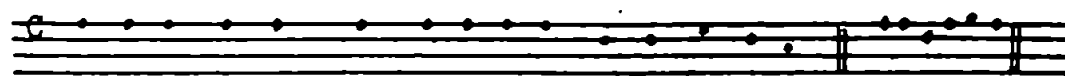
jako podle římského ritu dosud v týdnu velikonočním.¹⁰⁾
Co nám z ritu římského uchovali františkáni, je mimo tento týden pro každou nedělní malou hůru stejné:

a G F Ga G a h a F Fa a G G
Alle-lu-ia, alleluia, alle-luia

Uzuální antifony zachoval římský ritus pro všední dny, neboť nedělní pořad žalmový se jinak per hebdomadam opakoval.¹¹⁾ Františkáni je zachovali v zajímavé primitivní formě, kterou tu musíme ukázat. Nadepíšeme, co mají cisterciáci z jiných pramenů běžně.

a c c h G h c a G F Ga a G

Ad-lu-va me et salvus ero Do- mine. Euouae.

Podobně františkáni:

Aspice in me, et miserere me-i domine. EUOUAE.

Cisterciáci s úpravou vlastní:

o c c h o a G G / a G F Ga a G G
Aspiceⁱⁿ me domine, et misere-re me-i.

Ale pro vlastní tvorbu otevřelo se cisterckým mnichům pole v dalším. Viděli jsme z pořadu pondělního, že monastický ritus neopakoval psalmodii nedělní per hebdomadam jako ritus světský. Sv. Benedikt utvořil pro úterý až sobotu jiné opakující se commune. Jednotlivé hůry od tercie počínaje dělí se o trojice ze žalmů 119-127, tedy o to, co v žaltáři následuje po žalmu 118 užitém ještě v pondělí. Protože ve světském officiu byl i tento úsek vytěžen jinde a jinak, nebyla nouze o antifony uzuální. Ale variatio delectat. Cisterští mnichové, když už musili denně opakovat k hórám tytéž žalmy, odhodlali se střídat aspoň antifony. Tak jim vznikl nový systém antefon

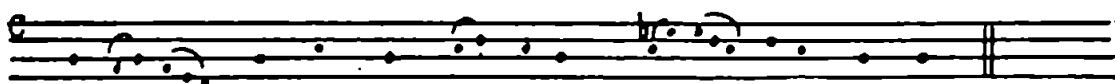
ad tertiam, ad sextam, ad nonam per hebdomadam pro každý den zvlášť. Styl těchto nových skladeb odpovídá novější době, době sv. Bernarda, a také teoretické škole, které se řád přidržel. Přesto i tento systém mohl vytěžit některé skladby užaslé, neboť antifona žalmové trojice nemusila být brána hned ze žalmu vstupního.¹²⁾ V jednom případě se zase hodilo k novému textu časté staré schéma:

c c c c o h Gah h a hc a GF Ga a G
 Beatus vir qui imple- vit desi-de- ri-um su-um

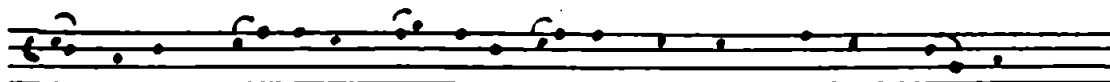
Všechny tři hory má novými skladbami obsazena středa.

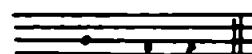
Domine li-be-ra a-nimam meam. Euouae.

Mi-se-re- re nostri do-mine, mi-se-rere nostri.¹³⁾
 (Ps 122.3)

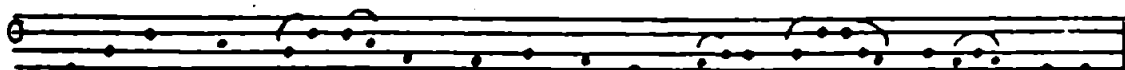
Converte do-mine captivitatē nostram sicut torrens

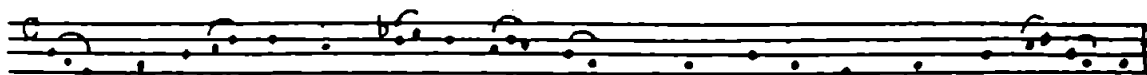
in alto.

Domine libera není to, co neumuje Hartker, je to ^{ddedcd}
 kontra-faktura z vánoční Lux orta est iusto.¹⁴⁾ Euouae

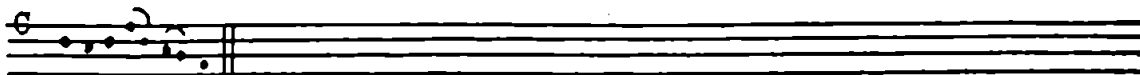
Pátek má nové skladby dvě: pro tercii a pro sextu.

Dominus cu-sto-diet intro-itum tuum et e-xitum tuum.

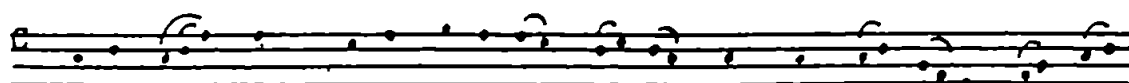
Non comove-bitur in e-ter-num, qui habitat in Iheru-salem.

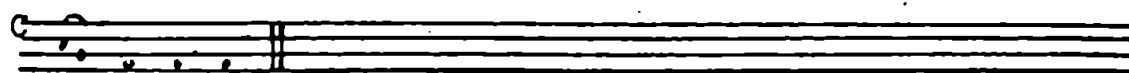
Euou-a-e.

Kodex sancti Lupi Beneventani zpívá tento text v nešporách o Posvěcení chrámu. Na týž nápěv?

Jedinou novou skladbu má sobota ad nonam.

Bene-di- cat tibi dominus ex Sy-on, ut vi-deas bo-na

Ie-rusalem.

Celkem tedy šest nových skladeb a nestejně hodnoty. Stylově bezvadná a krásná je trojice středověká. - Dominus custodiat mělo ukončit své et exitum tuum v modu osmém (snad ac cha h a G G, neboť tato antifona nemá na sobě nic ze záso- by lydické. Také Benedicat tibi přes svou polovinu frygickou od počátku moduluje od ut videas do modu osmého a závěr v modu III je násilný. Toto centonizování cizích prvků nelze považovat za tvůrčí svobodu. Bylo to už dávno, co doba se vzdávala původní gregoriánské techniky, a jen spekulovala a uváděla v systémy. Co do náročnosti skladby náleží už do antifonáře, mezi uzuální antifony dají se řadit nanejvýš textově. Tradičních uzuálních antifon použilo úterý v prvním užití žalmového tohoto commune.

Ad III. Clamavi et exaudivit me.

Ad VI. Qui habitas in celis miserere nobis.

Ad IX. Facti sumus sicut consolati.

O jasném cisterckém utváření níže. Čtvrtek zachoval usu-
ální

Ad III. Auxilium meum a domino.

Ad VI. Auditorium nostrum in nomine domini.

(Ad nonam Beatus vir qui implevit ...)

~~Pátek~~ Ad IX. Beati omnes, qui timent dominus

~~Sobota~~ Ad III. In domum domini letantes ibimus.

Ad VI. Benefac domine bonis et rectis corde.

Všechny tyto antifony, tolik se odlišující už jadrností
textem, odebrány jsou nešpornímu oddílu světskému.

Nešpory monastické podle řehole mají o jeden žalm
méně nežli nešpory římské. To znamená, že vystačí s anti-
fonami čtyřmi, ba ani tolik není potřeba, jestliže sv. Be-
nedikt někde utváří z jednoho žalmu dva. Divisio nemá
zvláštní antifonování, leda že druhou půlkou žalmu začína-
jí nešpory dalšího dne. Ten případ je v sobotu. Chyběla
zase antifona z římské zásoby, a tak se sáhlo opět ke kon-
trafaktuře:

c c de d ddch a c ha G a F a c c G G

Regam tu-um, do- mine, regnum omnium seculorum.

Nápěv je zase vzat z nešporní Dixit dominus domino meo:
Sede dextris meis - to je zřejmě už z textování melodie,
i přepodivné zde incepti (už u Hartkera) a někdy i roz-
vitějším utvářením (Hartker). Citovali jsme z antifonáře
rajhradského datovaného rokem 1313. Cisterciáci se rozhod-
li pro jinou skladbu:

E G h G ah a a GF E F G F E a G a ha GF E
Custodit do-mi-nus omnes diligentes se. E u o u a e.

Ale to je kontrafaktura z textu In domum domini letantes
ibimus (cisterc. ad tertiam rovněž v sobotu). Obě skladby
má Hartker. ¹⁵⁾

Zvláštností cisterckého řádu je, že v neděli nešpory anti-
fonou skladbou jedinou, jen právě antifonou Dixit dominus
domino meo, tedy antifonou první. Je to způsob, který za-

chovávali také laudy, ale ty důsledně per totam hebdomadam. I tam je vždycky antifonováno skladbou žalmu prvního, tj. žalmu Miserere mei deus (Ps. 50), ale skladby se per hebdomadam střídají užitím různých veršů z toho žalmu, jak má i breviář římský v té době. Toliko neděle má podle řehole:

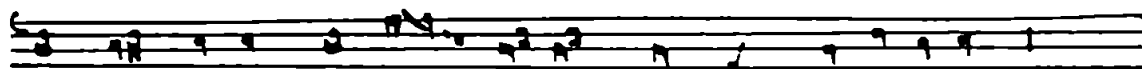
a a G a c dc a a F a GF G D F ED C
 Alleluia, alle-luia, alle-luia, allelu-ia,

C D F ED E F aG ED E FE D D
 alle-luia, allelu-ia, alle-luia. Žalm Miserere nechybí.

aaGF Ga G
 Euou-a -e.

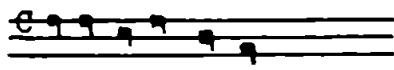
Nutno vědět, že antifony laudové nehledají se v našich cisterckých psalteriích za matutinem, jak měly žaltáře světské, nýbrž až před žalmem padesátým, protože jeho antifonou antifonovány byly laudy celé. To se týká i nedělního Alleluja, jež je hned na místě prvním. Z kterého textu je jeho melodie snata, je záhada. Obvykle nepočínají dórské nápěvy antifon tak obsáhlých přímo na dominantě, ligatura ve druhém alleluja připomíná německou píseň Christ ist erstanden, je-li takto eolsky intonováno ve svrchním tetrachordu - dc a a je inverze z cd a a, a to zase je nadnesené hc a a, případně ch a a - formy známé z tetrachordu spodního. V každém případě jedná se při původním textu o skladbu, jež není běžná ani temporálu ani sanktorálu. Snad z nějaké novější lokální historie. (Je nahodilé, že žaltář vídeňské knihovny má pro tuto skladbu prázdnou osnovu.) Mimo cisterocký řád užívalo se také allelujatických antifon v laudách (ne jediné), ale nápěvy zněly jinak. Musíme myslet na vlastní cisterockou invenci, avšak k Alleluja samotnému při počtu v opakování slova byl nápěv sotva složen. Máme myslet zase na antifonář metský? Hartker nám tentokrát nepomůže.¹⁶⁾ Neděle žádala si takové Alleluja už pro třetí nokturn. Je nadepsáno Ad cantica antiphona, a divíme se, že je nečteme až k oddílu starozákonních kantik pro ten účel sebraných

před hymnářem, nýbrž v zakončení matutina nedělního. Noto-
vý zápis ve vídeňském psalteriu je toho druhu, že je zá-
hodno podat jej v originálu i s oněmi křivými tahy, Je tu
příspěvkem k tomu, jak byla užívána plika.

Al- le- luia, a- e

-u- ia, a-e-u-ia.

E u o u a e.

Zde je melodie případem natolik výjimečným, že lze těžko
hádat na kontrafakturu. Až na tu oddělenou virgu v prvním
alleluja, kterou přisuzujeme druhé slabice. Benediktínské
kodexy volí jinak a kontrafakturují.

Můžeme zůstat u matutina vůbec. Dá se pozorovat, že
se matutinum monastické podle řehole sv. Benedikta liší od
světského tím, že nejen o feriích, nýbrž hned v neděli anti-
fonuje žalmy do dvojic. Vůbec struktura jeho v neděli liší
se od feriální jen dodáváním třetího nokturnu s alleluja-
tičkou antifonou pro kantika. Římský ritus antifonoval v
prvním nokturnu, kde žalmů bylo dvanáct, do čtveřic, v nok-
turnu druhém a třetím, obojím o třech žalmech, antifonován
byl každý žalm zvlášť.

Monastický ritus po upotřebení žaltáře pro primu
jednotlivých dnů feriálních chápe se toho, co z římského
matutina nedělního zůstalo. Byl to už poslední žalm, anti-
fonovaný hned prvním veršem v rozsahu slov Domine in virtu-
te tua letabitur rex. Nyní v monastickém užití antifona bu-
de ovšem platit pro žalmovou dvojici, a je zajímavé, odkud
bude brát monastická neděle toto a další pokračování. Do
šesti žalmů se nebude v prvním nokturnu pokračovat z matu-
tina světského, snad pondělního. Žalmy 21 až 25 včetně stá-
ly ve světském žaltáři mimo matutinální pořad. Z této pě-

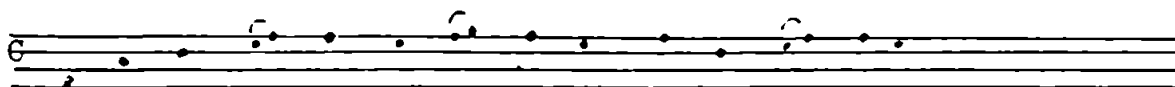
tice vytvořilo si světské officium jakýsi předvoj k psalmodii primy nedělní. Amalar se o něm nezmiňuje, ale ta pětice musila být v užívání k primě už za jeho doby, neboť jinak by tento úsek žaltáře zůstával hebdomadou nezužitkován. A musila být tato pětice ve oti, neboť brzy prima brala z ní ke své psalmodii antifonu, ať už z toho či onoho žalmu. Antifonu mohlo pak upotřebit monastické matutinum nedělní. Doložit se to dá aspoň o antifoně

E D E Ga a a G F G F E a G a h G a
O-cu-li me-i semper ad do-mi-num. E u o u a e.

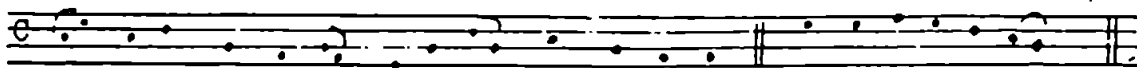
K nedělní primě užívá ji neumovaný breviář ze 12. stol., rkp. olomoucké kapituly sig. CO 97. - a nebyl v té věci sám. Monastické matutinum ji užilo k žalmové dvojici, kde prvním členem byl žalm 24 (Ad te domine levavi animam meam), z něhož má skladba text.¹⁷⁾ Naše diecéze užívaly k nedělní primě antifonu jinou. Zná ji už kodex biskupa Zdíka ve 12. století.

G, G G F a c c h G, h c a a h a G o c h c a G
In medi-o ecclesie lauda-bo te domine. E u o u a e. 18)

Tento text je ze žalmu 21 (Deus du es meus respice in me). Matutinum monastické ho nemohlo použít, protože je ze žalmu sudého ve dvojici a lichý žalm už antifonu měl (Domine in virtute). Zůstává však tato skladba důkazem, že bráno bylo pro monastický pořad z pořadu světského a nikoliv naopak při antifoně Oculi mei, která byla pro primu alternativou. Více antifon z pětice světské se nenaskýtal a monastický pořad potřeboval ještě jednu. Mohlo by v ní být něco usvědčujícího, kdyby to byla skladba tak uzuálného rázu jako Oculi mei nebo In medio ecclesie. Ale chyba lávky, skladba vypadá takto:

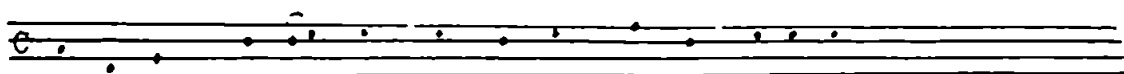

Do-mi-nus re-git me et nichil michi de-erit

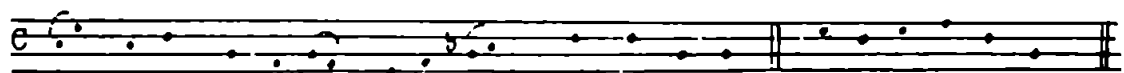

in loco pascu-e, ibi me collocavit. E u o u a e.

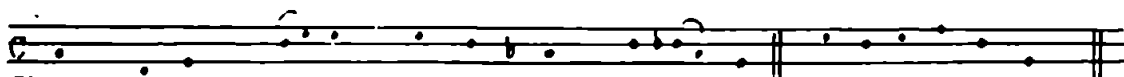
To už je styl z antifonářového propria. A nepomůže ani, co napovídá náš druhý řádek, že se totiž jedná o cisterckou transformaci původní formy, která zněla, jak přepíšeme ze žaltáře kartuziánského, a měla v Oculi mei svůj zárodek. Rkp. Stát. knih. olom. M I 6:

Dominus regit me et nichil michi deerit

in loco pascu-e ibi me collocavit. E u o u a e.

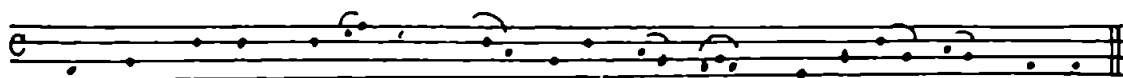

O- culi me-i semper ad dominum. E u o u a e.

Právě tato forma antifony Dominus regit me je známa jako schéma nesčetných antifon antifonářového propria. Kdo tuto skutečnost nezná z praxe, může se poučit ze základního díla Petra Wagnera o tom, kolik napočítal případů z antifonářů doby staré a z antifonáře dosavadního. V žaltáři jedinou výjimkou byla zkratka Oculi mei semper ad dominum. O to, zda jde o zkráceninu, či o zárodek, je možno se přít. Ovšem je pozoruhodné, že cistercká reforma ponechala nápěv při Oculi mei. Nebyla upozorována souvislost, kterou jsme tu ukázali. Dávno se tato skladbička psala v poloze E D E Ga a a zdálo se, že jde jen o augmentované initium IV. modu E-G-a. Ale také úplná forma, jak ji máme při

Dominus regit me, bývala kladena do té polohy. Např. v našich benediktinských pramenech od sv. Jiří na pražském Hradě. Právě proto jsme sáhli ke kartuziánům. Dochovaná u nich incepte h-G-a místo očekávané a-G-a usvědčuje z omylu představu initia k modu IV. Ostatně vyskytne se také modifikace G-D-E nebo i F-D-E, jako by v původní poloze mělo být čteno hes na místě h. ¹⁹⁾

Že cisterciáci transformovali tyto skladby zásadně do modu sedmého - mimo Oculi mei - lze se dovědět také už z Wagnera, jen mělo být dodáno, že v té věci nebyli bez staršího příkladu. Tato problematika nás vrátí k žalmům primy. Pro všední dny totiž, když v primě nepředcházela předvoj naší pětice žalmové, brala se primová antifona až ze žalmu Beati immaculati in via v této podobě:

Tu mandasti domi-ne man-data tu-a custodi-ri. nimis.

(Pražský breviář tu jistě neprávem udává diferenci: c c h c a G.) Zde incepte je pravidelná bez augmentace a v domine je pravidelná formulace penultimy. Skladba je už u Hartkera.

Ovšem skladba Tu mandasti domine není modální transformace, nýbrž spíše kontrafaktura. Ozývá se v ní domino meo sede a dextris meis. Patrně vznikla v prostředí, kde incepte, již použila, stavěla se na roveň incepti Dixit dominus, nebo lépe její rozvitější formě, jak jsme ji poznali při Dominus regit me. Obojí se připisuje témuž modu v 9. století. Tak aspoň Aurelianus Reomensis:

Praeterea notandum, quia antiphona, quae initium habuerit authentici tetardi et desierit eius finis de plagis deuteri, veluti haec antiphona GAUDE MARIA, non	Mimoto sluší poznamenat, že při antifoně, která počíná v modu sedmém a její závěr končí v modu čtvrtém, jako při této antifoně GAUDE MARIA, nezvedne se uprostřed verš
---	--

elevabitur versus psalmi in medio, sed in directum canetur. Quando vero inchoaverit ab authetu tetardo et ex eodem tono finem habuerit, in medio, tunc elevabitur versus, ut illud ant. DIXERUNT DISCIPULI. Gerbert, Scriptores I. pag. 52.

žalmový, nýbrž bude se zpívat přímo bez přerušení. Když však antifona začne v modu sedmém a z téhož modu bude mít závěr, tehdy verš uprostřed se zvedne, jako je to u ant. DIXERUNT DISCIPULI.

Aurelianovi jedná se o mediaci žalmového tonu. Vazba "antiphona non elevabitur in medio versus psalmi" není chybou opisovatele, nýbrž svědčí o tom, že žalm byl tehdy pokládán liturgicky a hudebně za součást antifony a nikoliv naopak. Ale nám jde teď o konstruovanou spojitost antifonních melodií typu Gaude Maria virgo = a G a c o c d e d - se skutečným mixolydickým typem Dixerunt discipuli = G G h c d e d. Povšimneme si, že za těchto předpokladů mají cisterciáci ve své nokturální antifoně Dominus regit me transformováno zbytečně mnoho. Skoro bychom řekli, že v modu VII vznikla a při zmatcích theoretiků si in loco pascue vypůjčila z jiné formy. Pak by jlovšem ostatní její prameny restituovaly k domnělému původnímu stavu. Že se i pro restituování nápěvů horlilo, může snad namítnout "náprava" skladby Oculi mei, kterou najdeme už u Hartkera a pak v našich domácích pramenech benediktinských.

a G a c d d c d e d c d d d
O-cu-li me - i semper ad dominum,

d a d c c a a G a G F G a b c o a a
quoniam ipse e-ve-let de laqueo pedes meos.

Jak ukázal už Wagner, cisterciáci opravdu v zásadě transformovali teprve závěr k modu sedmému.²⁰⁾ Vzhledem k tomu, že právě pojednáváme o jejich zpěvnících, poslechněme si o tom reformátora v celé obšírnosti z jeho úvodu k řádovému antifonáři.

Horum ergo cantuum in a terminantium in quibus naturam suffocat similitudo, necessaria correctio est: quia dissoluti per appositionem, quae partes compositionis contaminant, alterum in principio, alterum in fine tonum redolent. In vetustissimis magnorum monasteriorum bibliothecis elegantissimum quoddam artis musicae brevium reperitur, quod sic incipit: "Quoniam pauci sunt," quod quidem in parte legi, sed nomen auctoris me legisse non recolo. In eo, si bene memini, huiusmodi cantus nothi, id est degeneres et non legitimi apelati sunt; eo quod ut ibi legitur, a septimo tono incipiunt et eundem in medio servantes circa finem degenerent aliis in primo, aliis in quarto tono desinentibus: in primo sicut EX QUO FACTA EST, in quarto sicut BENEDICTA TU.

Fine proinde competenter mutato omnes huiusmodi cantus ad septimum tonum redactos reperies.

Jenže věc není tak jednoduchá, jak by se z Wagnera zdálo. To se týká jenom těch nápěvů, které začínají vzestupně bez

U těchto tedy zpěvů na končících, v nichž přirozenou povahu dusí analogie, nutná je oprava: poněvadž jsouce nehomogenní slučováním, jež skladbu jejich v součástech znešvařuje, udávají jiný modus na počátku, jiný na konci. V prastarých knihovnách velkých klášterů nalézá se vkusný jakýsi přehled umění hudebního, který takto počíná: Quoniam pauci sunt. Prohlédl jsem si jej sice stranou, ale že bych četl jméno autora, si nevzpomínám. V něm, pamatují-li se dobře, jsou zpěvy toho druhu nazvány nothi, to je zruďné a nelegitimní, proto totiž, že - jak se tam ůte - počínají od modu sedmého, a zachovávajíce jej i uprostřed, nablízku závěru degenerují, takže některé končí v modu prvním, jako EX QUO FACTA EST, některé ve ůtvrtém, jako BENEDICTA TU. Z toho důvodu najdeš všechny zpěvy toho druhu zakončeny k sedmému modu po vhodné proměně závěru.

augmentace k inepci. Benedicta tu = G a c cd d, podobně aspoň u cisterciáků Ex quo facta est = G a ch od d. Naše Dominus regit me musilo mít před reformou augmentováno: a-G a c cd d. To reforma předpokládá, jak uvidíme z pokračování traktátové citace. Takto augmentovaný tvar na rozdíl od Aureliána, případně jiných starších autorů, byl cisterciákům v modu sedmém jakési "inusitatum".

Horum cantuum duae sunt diversitates. Quidam enim eorum ab ea littera, in qua incipiunt, hilari motu ascendunt ad quintam et pausant in ea...

Quidam vero sunt, qui ab littera, in qua incipiunt, tono statim deponuntur, et redeunt ad quartam, pausant in ea, quod magis videtur placitum esse, sicut: D O M I N U S R E G I T M E et POST PARTUM. H o s e r g o n o n s o l u m i n f i n e, s e d e t i a m i n p r i n c i p i o m u t a t o s i n v e n i e s, u t s e p t i m o t o n o u b i q u e a r r i d e a n t.

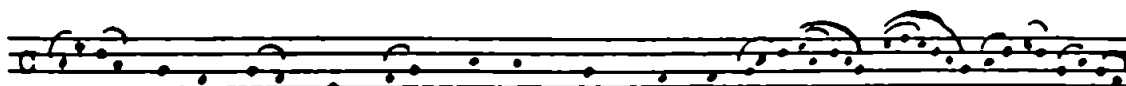
Migne PL, tom. 182, col.1126. s e z a m l o u v a l y.

U těchto zpěvů dvě jsou rozdílności. Některé totiž z těchto zpěvů vystupují od téhož stupně, na kterém začínají, veselým pohybem k jeho kvintě a na té přestávají... Některé však od toho stupně, na němž začaly, krokem velké sekundy hned sestupují, a vracejíce se vystoupí na kvartu (svého počátečního tónu), na té pak přestávají - což spíše zdá se odpovídat nápěvům plagálním. Tak při D O M I N U S R E G I T M E a POST PARTUM. Ty to tedy najdeš změněné nejen na konci, nýbrž i na počátku, aby sedmému modu všude

Tímto zjištěním ze spisu cisterckého autora je transformace modální u antifony Dominus regit me mimo diskusi. Přesto nás zajímá iniciativa, nakolik je u cisterciáků původní, či zda jim lze tuto "zásluhu" přičíst bez výhrady. Autor citovaného spisu, De cantu seu correctione antiphonariorum, počínajícího Cantum quem Cisterciensis Ordinis ecclesiae cantare consueverant, je údajně Quido z burgundského Cheriieu. Jinému Quidovi - tomu známému z Arezza - připisuje

Cousemaker spis De modorum formulis et cantuum qualitatibus. Tam pak čtete při sedmém žalmovém tonu:

Iste due differentie, que
sunt in finem huius modi, ipsius sunt cum subiectis antiphonis, sed vitiose dicte sunt... quarto tono, nunc autem sic earum finis dicendus est:

šeho modelu, ale že vyměňovali také střed nápěvu, jak jsme musili pozorovat. Jednou to nalezneme také při nezměněné inoepoi.

G a c o d d e f e d e d o d e e d d d h d h
Ecce ve ni-et dominus princeps omnis terre, beati qui

o a G G Fa ca h a G G d d e d o ha
parati sunt occurre-re il-li. E u o u a e. 21)

To už živě připomíná tonus peregrinus v antifonii, který, jak uvidíme, cisterciáci nesnášeli. Také k tomuto jevu nás vrátí látka antifonáře. Zde je naším úkolem pokračovat v antifonách žaltářových.

Mýlili bychom se, kdybychom předpokládali, že po matutinu nedělním vystačí monastický ritus s římskou zásobou antifon, protože dvojice žalmů se budou se světským pořadem krýt. Různými zásahy řehole je soulad narušován. Tak řehole vyjímá více žalmů pro feriální laudy, neboť tam se psalmodie nespokojuje s několika obměnami jako v kursu římském. Naopak zase sv. Benedikt některé žalmy dělí, takže vznikají dvojice jiné, než jsou světské. Pozorujme např. matutinum ve čtvrtek. Je proti světskému pořadu opožděno o dvě žalmové dvojice, neboť ty zůstaly v matutinu dne předchozího ještě i s jedním žalmem dalším v jiném dělení. Tím se stává, že čtvrtek začíná světským žalmem sudým - naštěstí měl světský pořad ve dvojici antifonu teprve z něho: Liberaisti virgam. Další žalm zapojený do nové dvojice monastické býval ve světském officiu lichý a antifonovaný, nyní svou antifonu Et invocabimus ztrácí a jeho někdejší druh zmizel ve prospěch laud (Feria sexta in laudibus tercius). Nyní nastává nečekaná nepravidelnost. S antifonou Tu es deus qui facit mirabilia zůstává žalm jediný! Žalm, který měl být jeho sudým druhem, sv. Benedikt rozdělil pro délku ve dvojici vlastní, a zbývající žalm nokturnu zůstává se svou antifonou Propicius esto peccatis nostris domine zase sám! Je vidět, že antifonování do dvojic existovalo už dřív a že dělala řádu obtíže. Kde existovalo? V úzu římském. V pře-

jímání římských antifon anomálie už byla tradována. Přesto nás překvapí novota nutná k antifonování oné dvojice nové, vzniklé rozdělením dlouhého žalmu Attendite popule meus legem meam (Ps.77). Cisterciáci netují takto:

F F FE D E F Ga G G a F G GF E E a G a ca GF E
Inclina-te aurem vestram in verba oris me-i. E u o u a e.

Nápěv vypadá velmi klasicky. Poznali jsme jej s textem Vide humilitatem meam et eripe me jako novotu pro pondělní nonu a tam při delším textu měl už charakter odvozeniny. Zvláště ní oblibu u cisterciáků dokumentuje pak užití v sextě páteční k textu Non commovebitur in eternum qui habitat in Ierusalem - zde už s výzdobou. A přece naši benediktini i benediktinky zpívali Inclinate jinak:

a a . G a o h a a aG E F G FE D D a a a G a G 22)
Inclinate aurem vestram in verba oris mei. E u o u a e.

Nápěv se tedy pro antifonu hledal. Cistercké Inclinate je kontrafaktura nešporního Laudabo deum meum in vita mea, 23) benediktinské Inclinate je svým eolským počátkem zřejmě novota neuzuální.

Mohli jsme pozorovat, že čtvrtěční matutinum má o antifonu více. Tato anomálie se vyskytuje v monastickém žaltáři ještě jednou, a to hned v pondělí. Také v pondělním matutinu rozdělil sv. Benedikt dlouhý žalm do nové dvojice, ale byl to žalm už antifonovaný. Nadpočetná antifona vznikla zde jiným způsobem. Na předchozím místě tohoto žalmu Noli emulari in malignantibus (Ps. 36) osiřel z dvojice lichý partner, neboť jeho sudý druh byl vybrán zase pro Laudy. Ale i zde pro žalm osamocený zůstala původní antifona. Horší to bylo na opačné straně, tj. za rozděleným Noli emulari. Tam zůstal žalm sudý k někdejšímu spojení s Noli emulari nyní rozděleným. Jako sudý antifony postrádal a s jiným osamoceným nebylo možno jej ve dvojici spojit. Musil být tedy antifonován rovněž sám. Tentokrát antifonou čtvrtou, novou:

F a c h a c c h c a G a G F

Ne in i-ra tu-a arguas me domine. Ps.Domine ne in furore.

Nápěv tento přes všechnu důmyslnost zase není původní. Benediktini, aspoň rajhradští, zpívali (r. 1313):

F F F E D F F F E F G G F F a a F G a G F

Ne in i-ra tu-a arguas me domine. E u o u a e.

Jejich přínos jistě zasluhoval reformy. Naneštěstí nám chybí notování svatojiráské, ale evove jistě mělo být modus čtvrtý a závěrové domine jen pro hrubý germanismus neklesá k tónice E. Ale i s touto hrubou nápodobou "iregulárního" typu se právem musila jevit nespokojenost; tak došlo k cisterckému F a c h a c c místo E E F E D F F - stačilo sklopit vstupní dva tóny. Arguas me domine u cisterciáků přešlo v podoba litanického Libera nos domine, a proto kolísá mezi zakončením na F či na G. Kde našli cisterciáci vzor? V sobotním Confitebor domino (nimis in ore meo)? Opravdu tato skladba má u nich ve své první půli prostý ductus F a c h a c c - ba kvůli nesníženému h žaltář notuje druhou půli do modu VIII: c G a h a G G s evove c c h c a G. Ale sobota sama má také novou skladbu, která podává bližší výklad k našemu Ne in ira tua.

a a F a c h a c c c c a G a G F c c d h c a

De necessita-tibus nostris libera nos domine. E u o u a e.

Tato skladba v sobotu právě předchází onu Confitebor domino, což jistě mohlo mít vliv. Sobota má nejvíc dělených žalů podle přání patriarchy mnišstva, proto i tam došlo k novotě. Jen nám chybí benediktinský pramen, abychom zjistili, jak zpívali na tom místě mnichové černí.²⁴⁾ To už jistě je kontrafaktura. Benediktini zpívali tak druhou antifonu v laudách čtvrtěčných, která cisterciákům odpadla, protože laudy zpívají celé pod jedinou antifonou první. Měla text Intret oratio mea (in conspectu tuo domine). Nyní ve světském breviáři k sobotnímu kompletáři. Ale i to musí být skladba novější. Stará je antifona k Magnificat u cisterciáků pro pondělní nešpory:

(a G)

a F a o h a c c d o h o a a a a c G G F F
 Exultet spiritus meus in-do-mi-no deo salutarī me-o.

In domino je prvek, který se vyskytuje častěji při tomto typu v delších ukladbách antifonárního propria; snadno se dal rozpoznat a vyloučit pro novou skladbu psalteria. ²⁵⁾
 A text Libera nos domine musil působit známostí z litanie. Skladba De necessitatibus byla pak vzorem skladbě Ne in ira tua, nikoliv naopak. Mezi uzuálními antifonami je přece také krácení rapidnější než v Ne in ira.

o (h) a c o o o o h c G a G F o o d h c a
 Tu es de-us qui facis mirabilia. E u o u a e.

Bylo známo i římskému officiu. Rajhrad si pomáhá jako při Ne in ira tua. ²⁶⁾

Při antifoně Exultet spiritus meus máme příležitost upozornit na to, že antifony in evangelio nezapisují cistercká psalteria na konci laud a nešpor. Laudy ani nemají žalmy pohromadě aspoň incipitováním, protože stejně jsou pod jedinou antifonou z Miserere. Psalteria zařazují příslušné antifony podle jednotlivých dnů týdne před vypsané texty kantik Benedictus a Magnificat, t.j. v souboru kantik, který i světské žaltáře zařazují za poslední žalm. Nutno rozlišit od souboru kantik pro nedělní a sváteční třetí-někturn k potřebě výhradně monastické.

Ale vraťme se k látce o antifonách matutina. V úterý nás překvapí ještě další skladba v pátém modu, která je monastická, a přece zdá se mít jasně uzuální podobu.

c ch a o c c c c a G a G F c c d h c a
 In-tende in me et exaudi me domine. E u o u a e.

Dostala se do benediktinského matutina tímto způsobem: sv. Benedikt neměl důvodu vynechat v pořadu žalm 53, Deus in nomine tuo salvum me fac, jež si světské officium rezervovalo pro primu nedělní (před započetím Beati immaculati). Dostal se tedy v jeho osnově tento žalm do dvojice jako —

sudý. Antifonu nerušil. Jenže původní sudý světský stal se tím lichým a tvořil dvojici s dalším původně lichým. Monastický kursus zřekl se tedy antifony někdejšího lichého, nyní sudého žalmu, tj. skladby Quoniam in te confidit anima mea, a vytvořil si novou pro první žalm této dvojice, jímž je Ps. 54 Exaudi Deus orationem meam et ne desperis deprecationem meam: i n t e n d e m i h i e t e x a u d i m e. Už in me místo mihi ukazuje na starší dobu této skladby (předjeronýmovský text?), natožpak primitivní její nápěv s pouhou recitací uprostřed. Řekli bychom, že se jedná o zdviženou recitaci na dominantu z původního recitování na koncovém tónu sestupu o oh a, jak už naše zkušenost učí. Víme už také, že modus těchto skladeb kolísá podle volby tóniky v závěru. A přece výklad nápěvu bude jiný. Uděláme-li před et exaudi me césuru pak pak et exaudi me dostává počátek z předešle citované antifony Tu es deus. Recitace přestane být souvislou a omezí se na vzor qui facis mirabilia. Jsme opravdu u kontrafaktury i v tomto případě a skladba je nová pro monastické upotřebení žaltáře. Ne ovšem cistercká, má ji už Hartker. Cisterciáci ji v žaltáři zohavili takto:

c c a a o o a o o c a a G a G F
 In-tende in me et exaudi me domine.

Náš předešlý citát byl z antifonáře. Korektnější úprava pro oba texty by byla

c c h a o h a h o a G a G F.

Bohužel mlčí naše zpěvníky benediktinské. Rajhradský může radit jen pro období letní, ale naše skladba je z druhého nokturnu, a ten byl o feriích allelujatický podle řehole. Antifony přišly na pořad jen tempore pro alleluia clauso.²⁷⁾ Alleluja, které sloužilo všem žalmům druhého nokturnu dohromady, bylo u cisterciáků každý den na nápěv Ut non delinquam in ore meo, což je první antifona druhého nokturnu v pondělí. Jinak je tomu u benediktinů, ale vždy se jedná o opakování slova po délce nápěvu. Neděle měla Alleluja teprve pro cantica nokturnu třetího, jenž o feriích chybí. Že byly

psalteriální antifony zapisovány také do antifonářů, už víme. Tam se jim vyhradilo místo v období post octavam epiphaniae. Hesbert ukazuje, že původně se v antifonářích psalteriální obsah nevedl a že se s ním začalo velmi nedůsledně a nedbale. Antifonáře cistercké mohou nám však pro psalterium posloužit spolehlivě. Snad to bylo užívání v antifonářích, co zmátlo styl novějších skladeb psalteria, zvláště šlo-li o texty delší. Konstatovali jsme, že antifona *Intende in me* vytvořena byla na úkor světské antifony *Quoniam in te confidit anima mea*, jejíž žalm se stal ve dvojici sudým. Ale kupodivu zá- sada, aby bylo antifonováno z prvního žalmu dvojice, ne- bylo dodrženo ve středu. Řeholí rozdělený žalm tonujícího *Salvum me fac deus, quoniam intraverunt aque usque ad animam meam* (Ps. 68) dostal antifonu až z druhé půle, jíž byla utvořena dvojice nová. Něco, co jsme slyšeli už při textu *in medio ecclesie* ke světské primě.

G F a c c h G h o a h a G G o c h o a G
 Querite dominum et vivet anima vestra. E u o u a e.

Nápěvem je tento útvar velice důmyslný, ale není to skladba uzuální. Jedná se o fragment schématu užívaného často propriem:

G F a o c h G h c a G a G F
 G F a c c h G h o a a G G.

Pro světský žaltář ho bylo užito pro novou nešporní nedělní antifonu *Potens in terra erit semen eius / generacio rectorum benedicetur na místě uzuálního In mandatis eius cupit nimis*.²⁸⁾ Zůstaňme však u matutina. Dá se říci, že pro volbu sudého žalmu k antifonování dal se monastický rítus nakazit pořadem světským. I nerozdělen měl totiž žalm *Salvum me fac* ve světském pořadu antifonu až ze sudého partnera, jenž v žaltáři číselně následuje za (Ps.69) známým *Deus in adiutorium meum intende: text Domine deus in adiutorium meum intende* - klasická forma uzuální: D F E F D D F E F E D - DC D E F D D. Této antifony mohli použít mnichové, když se

nyní stal žalm 69 lichým v dvojici následující. Ale narušení jednou započaté pokračuje. Antifona je zase ze sudého žalmu, jenž ovšem býval lichým: *Esto michi domine in deum protectorem* - ps. 70 *In te domine speravi*. Tato skladba nová není, ale nová musila být vytvořena pro dvojici další, a je zase sudá:

c d e dc d oh aG o d e o de dc c e e c de d c
Tenuisti do-mi-ne manum dexteram meam. E u o u a e. 29)

To je ovšem nápěv uzuální, ale je to schéma, jež při VI modu žaltář neustále opakuje. 30) Naše diecéze zpívaly tak i antifonu předchozí

F G a GF G F D D F F F G G F
Esto michi domine in deum protectorum.

Řekli bychom, že odtud vůbec pochází myšlenka novou antifonu tak odít. Ale cisterciáci nápěv při *Esto michi* sklopují k modu prvnímu:

F G a GF G F F - F F G E FE D D. a a G F Ga G. Vstoupíme-li však z jejich nokturnu druhého do nokturnu prvního, najdeme pro ně jiný vzor.

Bene-dicite gentes deum nos rum.

Tato antifona vyskytuje se také ve světském pořadu. Užíval jí breviář kuriální, jak svědčí rukopisy františkánské, a Hesbert ji pro světský pořad dosvědčuje už k 11. stol. (*antiphonarium Veronense*). Ale bude to antifona původu monastického. Nastoupila se svým žalmem *Jubilate deo omnis terra*, psalmum dicite (Ps. 65) na místo obdobně sudého žalmu *Exaudi deus orationem meam cum deprecor* (Ps. 63) antifonovaného skladbou *A timore inimici eripe domine animam meam*, když byl tento žalm řeholí volen pro jiný účel. 31) Světské matutinum vyhnulo se antifonou *Benedicite* sudé skladbě, známé peregrinální *In ecclesiis benedicite domino*, když žalm *Jubilate* byl ještě partnerem ve dvojici lichým. V monastickém officiu

skladba *In ecclesiis* setrvala, protože její žalm byl ře-
holí dělen ve dvojici samostatnou. Ale světské rukopisy
naše diecézní přesto *In ecclesiis* zachovávají a *Benedicite*
ponechávají mnichům. (Rejhradský antifonář z r. 1313 -
svatojiřský breviář neumovaný z konce stol. 12.)

K tomu ještě jedna zajímavost: oisterciáci zpívali
tento nápěv také k textu

F G Ga GF G FE DC F G G F
Iubila-te do-mi-no omnis terra.

Řád totiž, sám francouzského původu, nedovedl se vyhnout
vlivu germánského prostředí, kterým procházel, a germánský
dialekt našel si zatím cestu od melodiky hypofrygioké k me-
lodice hypolydioké. Doklady bychom musili čerpat ze skladeb
obsáhlejších, než má psalterium, ale také tato krátká sklad-
bička se ve všech jiných pramenech objevuje v modu čtvrtém.
Tak moravská diecéze zpívala:

E F G E FE D E FG G E a G a o G E
Iubila-te de-o omnis terra. E u o u a e.

Možno sestoupit až k Hartkerovi, kde antifona má značku o,
což znamená modus IV. - i když neumování se zcela nekryje s
naznačeným zrovna moravským variantem. *Omnis terra* je v pra-
menech rozmanitě modifikováno, tak pražská diecéze měla
C D EFG E. Nejjednodušší utváření skladby mají patrně kartu-
ziáni:

E F G F F F F DF E
Iubilate deo omnis terra.

Zde už bychom byli u známého nám typu "iregulárního" - zakon-
čení F-D-F-E, tj. v kořenech antifonního zpěvu vůbec. Jinak
už trvalé deo na místě oisterckého domino manifestuje oistero-
kou reformu i v textu. Také u našich benediktinů bylo deo, ni-
koliv domino, aspoň podle svatojiřského breviáře ve stol.dva-
náctém. Je to antifona k stejně počínajícímu žalmu, ale niko-
liv k onomu středečnímu, o němž jsme uvedli, že jeho antifonou
je *Benedicite gentes deum nostrum* (Ps.65), nýbrž k jinému,
který s antifonou propriální sloužívá, jak známo, v laudách

svátečních, totiž k žalmu 99. Officium psalteriální hebdomady užívalo ho při kursu světském v matutinu sobotním, při kursu monastickém už v pátečním druhém nokturnu. Měl u cisterciáků na volbu nápěvu také vliv stejného počátku rozdílných dvou žalmů? -

K zavedení výrazu domino místo deo došlo z jakési neuvědomělosti. Existovala aspoň antifona, která téhož nápěvu užívala v rozměru odpovídajícímu podkladu Iubilate deo. Jde o skladbu

F G a G FE D F F F G G F
Fundamenta e-ius in montibus sanctis.

Ale tuto skladbu cisterciáci neznali. Žalm počínající těmito slovy (Ps.86), připadající v matutinu na pátek, ztratil svou antifonu v monastickém užití. Pozbyv svého partnera ve prospěch laud (nadpis Feria quinta tercius psalmus in laudibus) stal se sudým protějškem žalmu předchozího. Ale ten byl v římském officiu neantifonován, protože v římském officiu sám býval sudým. Nezbylo benediktinům než utvořit antifonu zase vlastní. Byla rovněž na počáteční slova toho žalmu (Ps.95):

D F E F E D F E F E D C D F E D F F E C D
Inclina domine aurem tuam et exaudi me. E u o u a e.

Skýtá nám překvapení - neboť styl je pro novou skladbu tentokrát uzuální. Nelze zajisté novou tvorbu posuzovat paušálně. Ale nová antifona to je. Hartker ještě zná i pro mnichy původní Fundamenta eius. Kupodivu však s označením a, tzn. modus první. Neumování dá se přečíst jako: F G a G F F F FG E F D D.

V tak hluboké minulosti už se modální transformace dály. U nás šestý modus dá se vyčíst už z neumování kodexu biskupa Zdíka, a i jinde jistě to bylo původní čtení té antifony. Pokud jde o novotu Inclina domine aurem tuam, vynořuje se nám vzpomínka na zhrzenou světskou antifonu Domine deus in adiutorium meum intende. Nejde u mnichů o restituující kontrafakturu? ³²⁾

Po antifoně *Inclina* vrací se znova páteční antifonie ke schématu modu šestého ve skladbě *Benedictus dominus in eternum*. Ale její dlouhý žalm *Misericordias domini in eternum cantabo*, tj. žalm 88, rozdělila řehole ve dva, čímž se stalo, že jeho partner zůstal sám. Je to až žalm 93; neboť co mezi oběma v žaltáři proběhlo, musilo být rezervováno k jinému účelu. Žalm 93, tj. *Deus ultionum dominus: deus ultionum libere egit*, byl opatřen antifonou novou vlastní, i když monastický kursus mu ke dvojici připojil z žaltáře bezprostředně předcházející ps. 92, jinak svátečním laudám rezervovaný *Dominus regnavit decorem est*. Skladba je v modu VIII a vypadá takto:

F FG Ga GF a ch a ch G G c c h c a G
 Exalta-re qui iu-di-cas terram. E u o u a e.

Do textu tak krátkého je poněkud napěchováno, co bývá úvodem propriálních skladeb delších - *Exaltare*. Lépe dopadla novota sobotní při téměř modu ba typu.

a FG G a c hc a GF Ga a G
 Le-tetur cor querencium dominum.

Také tam bylo nutno utvořit novou antifonu po rozdělení předchozího lichého žalmu dvojice. Ale také žalm pro *Letur cor*, tj. Ps. 104, *Confitemini domino et invocate nomen eius*, je dělen ve dvojici vlastní. Že jsou to skladby nové, lze prokázat. *Exaltare* má u Hartkera nápěv v modu sedmém, označený y, *Letetur* je tu upravováno z primitivnosti:

a E FG G G a G F Ga a G
 Letetur cor querencium do-minum.

Tak zpívají nejen benediktini rajhradští, ale i kartuziáni. Řekli bychom, že je tu bezděky napodoben útvar pro tonus *peregrinus*, jak bývalo při *In ecclesiis benedicite domino*, které mimochodem Rajhrad zpíval takto:

E FG G G G a b a G F Ga a G - c c h c a GaG.

Záhadné je, co chtějí neумы svatojiřského breviáře ze 12. stol.

 letetur cor querentium dominum.

Nyní jsme myslím dostatečně seznámeni se zvláštnostmi žaltáře monastického. Pokud jde o samy cisterciáky, je zřejmé, že nemohli všechno čerpat z antifonáře světského, i když ten poč. stol. 12 mohl už obsahovat také antifony z psalteria po epifanijní oktávě. Metský antifonář nemohl být pro cistercké officium pramenem sám ani jako pouhý zpěvník. Musíme myslet také na nějaké povědomí mnichů z prostředí, které při založení vlastního řádu opustili. Obsah žaltáře znali všude z paměti a pokud jde o antifony, musíme myslet na kongregaci clunskou, na Molesme, odkud mnichové vyšli do pustiny založit klášter vlastní se striktní observancí. ³³⁾ Opat, který s nimi vyšel, zanechav v původním klášteře svého nástupce, byl papežskou autoritou žádán o návrat, ač jinak nový klášter byl povolen při volbě vlastního opata a mnichové cisterciáci směli si ponechat, co sebou přinesli. Zde je kupodivu jmenován také breviář. Ten byl však jen půjčen k opisu: *Id statuimus, ut fratribus novi monasterii omnia salva permaneant, preter breviarium quoddam, quod usque ad festivitatem sancti Iohannis Baptiste retinebunt ut transcribant, assensu Molisemensium* - praví papežský legát v tzv. *Exordium parvum* toho řádu. ³⁴⁾ Ať už se breviáři míní cokoliv z liturgického života, trvale tu musilo hrát svou úlohu v cisterckém zpěvu dědictví clunské. Přesto reforma podniknutá sv. Bernardem musila se ovšem vztahovat i na ně. Pozorovali jsme ji v žaltářích Rejččiných patrně i ve výběru skladeb (*horae minores per hebdomadam*), ale také ve formulaci ná-
pěvů. V tomto ohledu nejsme ještě hotoví.

Reforma udělala pořádek v záležitosti antifon, které neměly tóniku. Těmito "iregulárními" skladbami jsme se zabývali v žaltářích diecézních sv. Jakuba a poznali jsme různé pokusy uvést i do nich požadavky oktoéchu modálního. Reforma je přijímá vesměs v podobě dóreské, vzniklé eklopním melodie od tenoru, k tónice "D". To se týká nejen původního zakončení na dominantě, nýbrž také flexního za-

končení pod dominantou na spodní sekundě (a-G). Právě tento druhý případ je něco pro cisterciáky charakteristického a zdá se - vlastního. Známá antifona pro žalmový tonus peregrinus, která v monastickém ritu přichází v nešporách až pondělních, dopadá v cisterckých našich žaltářích takto:

D E Ga a a a G F E FGFE D D D a a G D F ED
 Nos qui vi-vimus benedici-mus domino. E u o u a e.

Zajímavé je, že se o této transformaci nezmiňuje reformátor, jenž nám v úvodu k antifonáři podal zprávu o úpravě jiného antifonního schématu s příbuzným počátkem. Říká sice, že tato antifona má mít ukončení na D, ale jakožto modus druhý, nikoliv ještě první.

Similiter hanc antiphonam, NOS QUI VIVIMUS, secundum quod fere ubique cantatur, cum principaliter ac proprie terminari debeat in D et sit secundi toni, notant eam iniqui prevaricatores in G per b rotundum, et sacramen- to asserunt eam esse octavi toni, licet apud eosdem G per b rotundum potius pri- mae maneriae cantus terminet, quam quartae maneriae. Qui obsecro musicus patienter ferat, ut cantus, qui propri- am et naturalem habet fina- lem D, octavo tono attribua- tur? P.L. 182, col.1125	Podobně tuto antifonu Nos vivimus - podle toho, jak se skoro všude zpívá, ačko- liv zásadně a vlastně má končit na D a náležet modu druhému - nešlechtní pře- krucovači notují na G po- mocí b rotundum a zapřisa- hají se, že je modu osmé- ho - přesto že u nich G po- mocí b rotundum spíše za- končuje zpěvy první mane- rie než čtvrté. Který pro- sím hudebník by trpělivě snesl, aby zpěv, který má vlastní a přirozený závěr D, byl přidělován modu osmému?
---	--

Maneria (manýra) cistercká je poloha půltónů

při tónice D - nebo a
 při tónice E - nebo h
 při tónice F - nebo c
 při tónice G - j e n o m.

Jak to myslí autor se zakončením antifony na D, dovíme se z traktátu Jana Tinctora De musica:

Neque, ut nonnulli contendunt,	A nenáleží tato antifona,
haec antiphona secundi toni	jak někteří tvrdí, modu
irregularis est...Confiteor ta-	druhému jakožto nepravi-
men, si ipsa antiphona incipe-	delná... Přiznávám však,
ret in F, ut ac in D sol re fi-	že kdyby ta antifona za-
niret, quod secundi toni regu-	čínala na Gama graecum a
laris esset... ut hic patet:	končila na D, byla by pra-
	videlná v modu druhém.

Ukázka:

Nos qui vivimus - F A C CD D E F E D C DE E D.
Couss. Scrip. IV, str. 26.

Zřejmě se tedy i Quidonovi (?) jednalo o nápěv ještě ne-transformovaný. Naproti tomu s transformací od dominanty a k tonice D jej zná i spis, jejž Cousemaker připsal mylně Johannu de Muris: Istam autem antiphonam aliqui faciunt de octavo tono, qui finalem eius vocem terminant in G grave. Alii eandem antiphonam tribuunt p r i m o tono, terminantes eam in D gravi. ³⁵⁾ Musili by být slovem alii mínění cisterciáci. Ale tento autor ponechává ve svém notování vstupní část Nos qui vivimus ještě nezvýšenu o stupeň, že by i ona měla dominantou a. Při tom zvýšení zná zase autor jiný, cizí cisterckému řádu:

Unde dicitur, quod omnes anti-	Proto se říká, že všechny
phone peregrini toni terminan-	antifony tonu peregrinu
tur in finali gradu tetardi,	končí na závěrovém stupni
id est septimi toni... Sed for-	modi tetarti, tj. modu sed-
te replicabit aliquis: Ex tue	mého. Ale ohradí se snad
(něco chybí) antiplone toni	někdo: Podle tvé sentence
peregrini ad gradum finalem	antifony tonu peregrinu
tetardi terminatur, quare er-	končí na závěrovém stupni
go potius attribui debent speci-	tetartu, proč tedy spíše
ebus octavi toni quam septimi?	mají být přiděleny způsobům
Ad quod responderi potest, quod	modu osmého než sedmého ?

hoc est ideo quia septimo tono non competit regulari- ter tam bassum principium, sicut habent antiphone toni peregrini - eo quod incipiunt in C vel D gravibus; neo an- tiphone eius ascendunt ascen- sibus propriis septimi toni.	Na to se může odpovědět, že se to děje proto, poněvadž sedmému modu pravidelně ne- přísluší tak hluboký počá- tek, jaký mají antifony tonu peregrinu, když počí- nají na C nebo na D ve- spod; také antifony jeho ne- stoupají výstupy, jež jsou vlastní modu sedmému.
---	---

36)

Musíme tedy reformě tonu peregrinu cisterciáků upřít ini-
ciativu, takže i v tomto ohledu byli se svou reformou syny
své doby. Nebude jim to na škodu, neboť v tomto případě
jistě reforma nenalezla sympatie. Tehdy ovšem k ní lnuli
natolik, že ponechali diferenci žalmovou, i když i žalm
po reformě užíval tonu prvního a nikoliv už známého pere-
grinálního. To má zvláštní příchuť, neboť jinak cisterciá-
ci současně difference žalmových tónů omezovali. Samo Tona-
le Bernardi připisované neprávem Bernardovi, jim to má za
zlé. Vždyť zavrhlí diferenci běžnou Ga GFED, naž tedy udr-
žovat diferenci podobnou pro antifonu jedinou. Cum enim
illam abiecerint, quae non solum adeo propria, sed et le-
vior et usitatior est, qua ratione hanc in uno tantum
psalmo retinuerunt? 37) Opětovně pozorujeme, že cisterci-
áci nic nevědí o dalších antifonách tónu peregrinu pří-
slušných. Nemyslíme tu na In ecclesiis benedicite domino,
dávno peregrinu odloučené a přiřčené modu.

F FG Ga ~~GF~~ F a o ho a GF Ga a G c o h o a G
In ec-clesi-is bene-dicite do-mi-no. E u o u a e.
(Ze žaltáře brněnského, vídeňský má místo porušeno.) Srv.
výše antifonu páteční Exaltare qui iudicas terram. Ale i
cistercký breviář má antifony v propriu a v commune, které
náleží témuž schématu. Např.

DD C D F FG G a G a a GF E C D FE D D
Angeli do-mini dominum benedicite in eternum.
Jak vidět, i zde je transformace, neboť benedicite in

aeternum se dodnes zpívá v podobě a G F E D F Ga.G G s žalmem jako In exitu Israel de Aegypto. Gevaert zná dokonce prameny, kde se žádá a G a a G F b a F a G G, ³⁸⁾ tedy ono b mole, které bylo teoretikům kamenem úrazu. Kartuziáni znají transformaci do mocu čtvrtého.

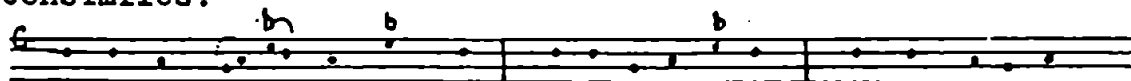
C D F FG G a G a a G F E D F G E E

Servi do-mini domi-num benedicite in eternum.

Stejně žádá značkování Hartkerovo k textu Angeli domini nebo Martyres domini, ač Nos qui vivimus je běžně připsáno modu VIII. Tak starý je to spor a nevědomost v něm. ³⁹⁾

Nyní se potřebujeme vrátit k antifonám končícím původně na dominantě. Co o nich soudila tehdejší hudební věda, dovíme se zase ze spisu připsaného Johannu de Muris.

Sed hae regule in aliquibus quassantur antiphonis, et specialiter in multis feriabilibus, tam nocturnis quam diurnis; in quibus tamen magis est reprobatus defectus, cum usus illarum in sacra Dei ecclesia, in qua nec ruga debet esse nec macula, frequentior sit. Et de illis quidem antiphonis aliqua enumerantur hic, ut appareat ipsarum defectus et qualiter possent corrigi facilliter et consimiles:	Ale tato pravidla jsou porušována, a v některých antifonách, a hlavně v mnohých feriálních, jak nokturnálních tak diurnálních; v nich však větší spíše zasluhuje výtky, poněvadž užívání jich ve svaté boží církvi, na níž nemá být ani vrásky, ani poskvrny, je častější. Z těch antifon buďtež zde některé zaznamenány, aby se ukázala jejich vada, a jak by se daly snadno opravit i podobné jiné:
--	--

Expugna impugnantes me. E u o u a e. Lauda anima

mea dominum. E u o u a e.

Citovány jsou ještě antifony *Te decet hymnus deus in Syon, Auxilium meum a domino* - jejichž nepravidelnost je jiného druhu - a *Nos qui vivimus benedicimus domino*. O dvou uvedených pokračuje autor:

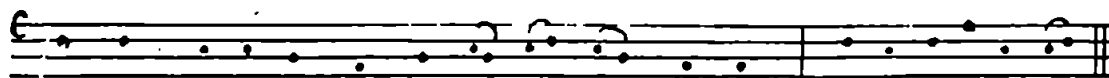
In tactis antiphonis et consimilibus patet defectus contra tenorum regulares tenores et principia SECULORUM. In duabus enim primis, ibi est principium SECULORUM, ubi est finis illarum... Item prima harum antiphonarum intonatur de primo tono et secunda de quarto, cum tamen sint eiusdem toni. Habent enim easdem voces et eundem finem et in eisdem clavibus, et repugnat primo tono terminari in mi- et quantum ad finem ipsius cantus et ipsius SECULORUM. ...Dicit autem quidam doctor, quod antiphone irregulares, de quibus mentio supra est, a quibusdam rusticis et incultis olericis per discretam vulgarij considerationem depravate sunt, insinuans, quod a principio non fuerunt tales...

V dotyčných antifonách i jiných jim podobných je zjevně chyba proti pravidelným dominantám modů a proti nasazení terminace SECULORUM. V prvních dvou se totiž končí tam, kde začalo SECULORUM... Dále první z těchto antifon intonuje se žalмовým tonem prvním, kdežto druhá čtvrtým, ačkoliv přece náležejí témuž modu. Mají též materiál tónový, též závěr, tutéž finálu a pravidlům prvního modu se přičítá ukončovat na m i jak co do samotného závěru skladby, tak i jeho žalмовého SECULORUM. ...Praví však kterýsi doktor, že irregulární antifony, o nichž je svrchu zmínka, jsou kterýmiś venkovskými kleriky zkaženy vinou jistého lidového názoru. Naznačuje, že od počátku takového nazírání nebyly.

Coussemaker, Script. II, 319-320.

Víme, že irregularita těchto skladeb vzhledem k oktoóchu jednak přetrvávala přes všechny spekulace teoretiků, jednak byla napravována, ale nejednotným způsobem. K tomu, co už známe, můžeme přidat zkušenost z praxe černých mnichů, abychom je porovnali s cisterciáky. Aspoň Rajhrad v době Elišky

Rejčky bude mít pro nás překvapení.

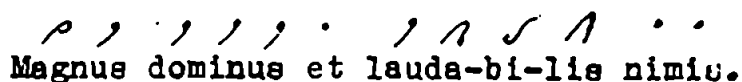

Magnus dominus et lauda-bi-lis valde. E u o u a e.

Adiutor in tribulacio-ni-bus. E u o u a e.

Transformace do tohoto modu může být v benediktinském řádu příliš velkou novotou. Zcela odpovídá svatojiřskému neumování ze 12. století:

A není také naší domácí specialitou. Adiutor je v tom modu také u Hartkera podle značky o. A je to ok, tedy něco jiného než pouhá poloha skladby trvající jinak v irregularitě celku, kde je značkováno oc. Na to má ovšem i Rajhrad příklady:

E EF ED C D EF D E E
Clama-vi et exaudivit me

EF ED C D F E D E E
Spe-ret Israel in domino

Nebo subsemitonálně:

F FE DF DC C D F E D E E
Et omnis mansue-tudinis eius.

Cisterciáci nad tímto způsobem nařikají, ale jejich remedia nám Tonale Bernardi neprozradí.

De omni namque authento oer- Bezpečně se ví o každém mo-
tum est, quod necesse est eum du authenticém, že musí vy-
ascendere ad quintam, plaga- stoupit na kvintu - v plagál-
lis autem elevari debet ad ním modu pak musí být zvýšen
quartam vel ad minus usque ad až do kvartu, nebo přinejmen-
litteram illam, in qua inci- ším až po onen stupeň, na
pit suum SECULORUM. Assumme kterém počíná jeho SECULORUM.
enim hanc antiphonam CLAMAVI Vezmi však tuto antifonu:
secundum quod canitur in quar-CLAMAVI, pokud se zpívá ve
to tono. Qua finita si eius čtvrtém modu. Když po jejím
SECULORUM inceperis, ridicu- ukončení začneš její seculo-
losum et dissonantem saltum rum, učiníš směšný a disonu-
facies. Illa siquidem antipho-jící skok. To je právě anti-
na non ascendit ultra F gra- fona, která nevystoupí nad F,
ve, seculorum autem incipit kdežto seculoru, začíná na
in a acuto. 40) vysokém a.

Jak zjednat nápravu, se nedovídáme, neboť závěrečné Propter hoc prolixiorém dedimus ascensum quibusdam antiphonis in hoc vitiosis, netýká se případu Clamavi a podobných skladeb toho druhu, nýbrž výše jmenovaných antifon: Dele domine, Omnis terra, Si iniquitates. Praxe v žaltářích (a pak i v natifonářích) nás ujistí, že za tóniku při transformaci je zvoleno nikoliv benediktinské E, nýbrž D k modu dóorskému. Nebylo to nic nového ani u benediktinů. Tak Adiutor in tribulationibus má s tónikou D antifonář svatojiřský ze 14. stol. E je voleno zřejmě z jakési věrnosti k modu, do kterého byly kladeny skladby ještě netransformované. Reforma cistercká by spočívala jen v tom, že forma s tónikou dóorskou byla volena v řádu zcela důsledně. To platí jako zásada, i když v cisterckém žaltáři nenaskýtá se příležitosti mnoho. Ritus neměl skladeb toho druhu více, protože se zřekl antifon laudových kromě první ze žalmu Miserere.

Ale ani zásada převádět antifony na dominantě ukončené do modu prvního nemůže být cisterckému řádu bezpečně přikázána jako vlastní iniciativa. Zastává ji se stejnou důsledností také ritus papežské kurie, jak je nám dochován

františkány, kde se skladeb naskýtá více. Třeba i taková, která, nebýt františkánů, by nám zůstala neznáma.

a G a GaG G E F G FE D CD D a a G F G a
De pro-fundis olamavi ad te domine. E u o u a e.

Diference žalmová tohoto druhu je pro všechny dotyčné antifony konstantní. Že se transformuje z iregulární podoby, jakou se zabýváme, nelze pochybovat, i když všude jinde nalézáme nápěv převzatý i cisterciáky:

c h c a GF G a h aF a G G c c a c d c
De pro-fundis clamavi ad te domine. E u o u a e.

V našich diecézích ad te domine správně: h a G FG G. Hartker nás ujistil, že k tomuto modu se procházelo přes modus druhý - značka e je při této skladbě u něho.

Pozoruhodný je u františkánů torculus, prokázaný při tomto textu jako ozdoba a nikoliv jako kontrakce. Je to trvalý kuriální příznak, i když by se našly u františkánů transformace naše také bez něho. Svědčí proti nějaké souvislosti s vývojem u cisterciáků. Mohly ovšem dospět oba vývojové proudy k témuž výsledku nezávisle. Ale zdá se přirozené, že i v tomto ohledu byli cisterciáci spíše jen moderní než podnětní. I samotná pokrokovost ve smyslu doby je jim ovšem ke cti. Patrně však existuje jeden moment, ve kterém jim nelze ukřivdit. Když totiž převádějí do modu osmého iregulární skladby znějíci subsemitonálně. Na ten případ jsme upozornili a potřebujeme se k němu vrátit.

Je možno si povšimnout, že některé antifony, jimiž se zabýváme, zachovávají na hrotu sestupů od dominanty bivirgu. Tato bivirga, jinde bistropha, představuje někdejší enharmonickou ozdobu, a nalézá se proto už před modální transformací těchto skladeb v různých pramenech. Rukopisy Elišky Rejčky ji dochovávají např. věrně ve skladbě

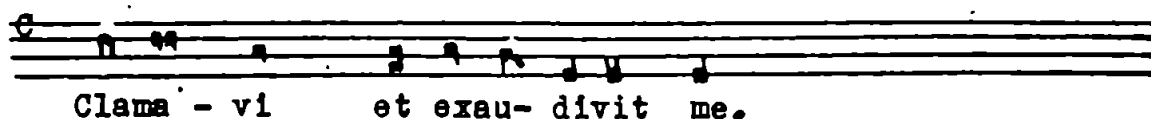
aa G E F E FE D D D
Spe-ret Israel in domino.

Jinak se tyto rukopisy co do věrnosti různí. Ve vídeňském

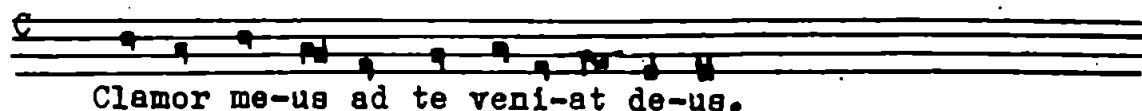
psalteriu je to vlastně jediný případ, nejvíce případů má kupodivu antifonář, ale ani ten není vytrvalý. Lze pozorovat, že v pozdější době se děje jakási náprava v tomto ohledu. Oba žaltáře aspoň doplňují pouhou virgu na bivirgu v antifoně Lauda Iherusalem dominum (nešpory sobotní) a v antifoně Et omnis mansuetudinis eius (nešpory úterní: a aa G...). Zde jsou virgy obráceny k sobě kaudami, takže druhá má kaudu po straně levé a nad nimi je provedena smyčková ligatura. Dodatečnost je paleograficky zjevná, ale oprava má asi na zřeteli likvescenci. To nelze říci o původních případech. Např. ze žaltáře brněnského:

a aa G G E F ^N G ⁴ FE D D D
 Adiu - tor in tribulacio-nibus.

Antifonář má likvescenci před bivirgou na první slabice, jak se slušelo, ovšem imanentní. Ale kupodivu má ji tam také antifona

Je to patrně důsledek matení mezi likvescencí a plikou nelikvescentní, která se objevuje na místech velmi nepřipadných - srv. ještě skladbu, kde bivirga chybí.

Ale vraťme se k problému bivirgy. Měli jsme možnost pozorovat na citacích z Rajhradu, kde Speret Israel a Clamavi trvaly - modální iregularitě, byť v transpozici, že na místě naší bivirgy byl psán půltónový podatus. Záleží-li nám na poloze, můžeme v diecézním prameni najít Speret jako ab-a G F G ab a G a a. ⁴¹⁾ Nuže stačilo, aby se zapomnělo na to že jde o znak neumový, takže ozdoba se sylabicky rozdělila na a-b, či v jiné poloze jinak, ale vždy k přirozenému půltónu, pak stačilo, aby nadbytečná slabika předchozí klesla způsobem initia či anankrusy, a dostáváme známé nám už F a-b G G F... zabývali jsme se tím tvarem a jeho modifi-

kacemi a upozornili jsme už tehdy v žaltářích jakubských
na cistercký tvar

a o c aho a GF Ga a G G
Laudate do-minum omnes gentes -

ale v officiu defunctorum na bezděčně převzatou formu ne-
cisterckou v zakončení:

a c o ah a G G G GF Ga GF E E
Placebo domino in regio-ne vi-vorum.

Žaltář dokládá řádové kadencování hned v první antifoně,
kde se čte

a c o aho a GF Ga a G G
Servite do-mino in ti-more.

Tuto osobitost můžeme ponechat cistercké iniciativě, ať se
jí řádoví teoretikové nijak nepochlubili. Nějaké podezření
ovšem je i zde. Sv. Benedikt si přál: Vespera autem cotidie
quatuor psalmorum modulatione canatur. Qui psalmi incipian-
tur a centesimo nono... Et quia minus veniunt tres psalmi,
ideo dividendi sunt, qui... fortiores inveniuntur; centesi-
mus vero sextus decimus (tj. Laudate dominum omnes gentes),
quia parvus est, cum centesimo quintodecimo coniungatur.
Cap. XVIII. quo ordine ipsi psalmi dicendi sunt. Odkud te-
dy jeho antifona? Skladba metického antifonáře? Ale Hesbert
ji má nejen pro světské užití (v E), nýbrž i pro monastic-
ké (J S) a také kartuziáni ji notují svým způsobem.

C. PŘIPOJENÝ HYMNÁŘ

Výraznější novoty, než jsou v žaltáři samém, přináší u cisterciáků hymnář. Je chtěj nechtěj nositelem tehdejší moderny, tj. gotiky. To platí, i když chce být autentický, jak jen možno, neboť se znova vrací proti obeoné praxi ke zdroji ambrosiánskému - s odůvodněním řádu, že také sv. Benedikt sám v řeholi tomu přeje, když hymnus nazývá soustavně ambrosianum.¹⁾ Ba řád původně ani jiné hymny nechtěl:

Mandamus filiis sanctae Ecclesiae
nos hos hymnos, quos beatum Ambrosium
archiepiscopum constat composuisse,
et in hunc nostrum locum, novum scilicet Monasterium,
de Mediolanensi ecclesia, in qua cantantur, detulisse.
Ut amodo a nobis omnibusque posteris nostris
hi tantum nullique alii canantur
et quia hos ambrosianos beatus pater et magister noster
Benedictus in sua regula, quam in hoc loco
maximo studio decrevimus observandam,
nobis proposuit canendos.

Tak čte se v rukopise mantském, Bibliothèque municipale
9, fol. 144, pod titulem Epistula de observatione hymno-
rum.²⁾

Nás zajímá otázka nápěvů. Jistě těžko bylo převzít do
officia nápěv, jež z ambrosiánského hymnáře takto přepisuje
Bruno Stäblein:³⁾

I

1. Al-mi prophetas proge-	ni- es pi-	a /
2. Cum virginalis regia/um-	mi co- nan-	tis
3. Vox suscitavit mis-	sa pu- er-	po- rae /
4. Scri- bendus hic est vox ut augeat/no-	strae ca- no-	res
5. Vox namque verbi vox	sa- pi- en-	ti- as est /
6. As-	ser- tor as-	qui
7. Hinc	li- ra re-	gis
8. Hinc vicarius das do-	na vs- sa-	ni- cr /
9. Glo- ria	ti- bi pa-	ter

II

1. da- nus pa- ren- te et nobi-	li- or	pa-	ter /
2. no- mi- ne pi- gnoris/ge-	stra- nos	au-	la
3. fo- vic- que va- tis gau-	di- a	par-	va- li /
4. du- ra- que vin- cula/dis-	sol- vas	o-	ris
5. ma- for pro- phe- tis et	mi- nor	an-	ge- lis /
6. non o- po- re- gla/nec	mor- te	du-	ra
7. sa- va- que fu- nera/salvationis mi- ne-	ad-	ul-	ti- rum
8. quam ei- re- re- ni/po-	cu- la	tra-	de- res
9. glo- ri- a	u-	al- ge-	ni- so (weiter s. unten)

III

1. quem ma- tris al- nus	clau- de-	re ne- sc- a /
2. ma- tres pro- phe- tans	no- biles	in- ci- mo /
3. lar- ga pro- phe- ti- cis/ver-	mu- na-	re pl- gno- rum /
4. qui pra- pa- ra- vit	bo- rum habetis li-	
5. linquere transi- tum/ve- ri	cor- da	fi- de- li- um /
6. men- sas ty- ran- ni et	via gl-	co- a- cas
7. no- ga- re pra- stes	qua- gl-	nis e- bi- us /
8. quam da-	re vi-	tri- cum /

IV

1. or- tus e- ri- lis pro- di- dis	in- di- com.
2. clau- strum pu- do- ris for- ti- lis	in- te- gro.
3. mu- tus lo- cu- tus no- mi- ne	fi- li- i est.
4. co- ra	no- mi- nis.
5. stra- vit- que re- cens ju- se- ti-	ad vi- as.
6. non li- cet a- ut ti- bi /	
7. u- no- rum ha- be- re fra- tris	(weiter s. unten)
8. lu- xus re- ple- vit san- gu- ne	so- bri- o.
9. o- dis- se pra-	(weiter s. unten)

Schluß von Str. 6:

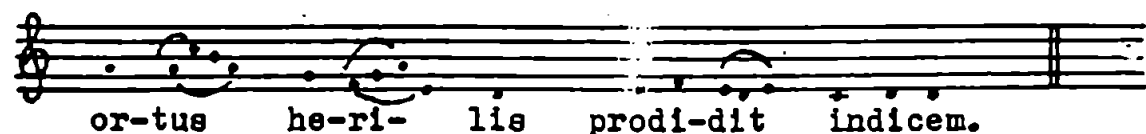
Schluß von Str. 8:

Schluß der Domlogie:

ad ul- - te- ram, statim plus no- cet ho- - rum

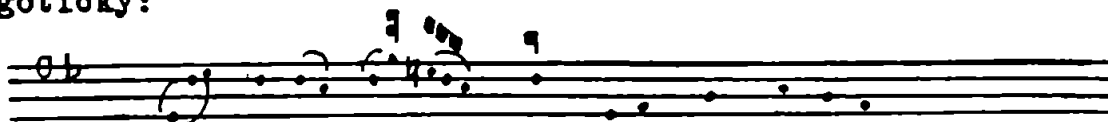
mor cum san- cto spi- ri- tu A- men

Cisterciáci pomohli si takto: 4)

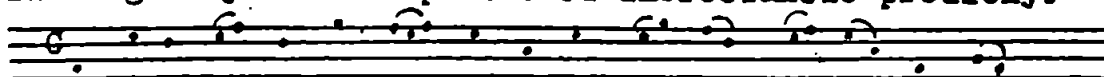
Nelze říci, že tento nápěv svatojanského hymnu nemá nic společného s nápěvem předchozím. Ovíjení melodie kolem tónu h je v dórské skladbě něco neobvyklého, proto také kadencování skladby k tónice D působí jako modulace. Je také známo, že na místě kvintové iniciály v inepci ambrosiánský chorál užívá pouhého inicia, jaké lze pozorovat při Almi. ⁵⁾ Věděli ještě cisterciáci praktikové, že jedno vzniklo z druhého? Pak ale mají své Almi prophete o stupeň níže v dórské poloze k dominantě a. Dominantní h se jím prostředkuje teprve eolskými sestupy v progenies pia, jichž ovšem gotika hojně potřebovala, aby vyčerpala ambitus modu. Proto progenies nasazuje výše na d. Sestupy mívají v pravidelném běhu klimakus na penultimě, jak má naše svatováclavská píseň při Václave s elipsou. Jako naše píseň čtou také latinské skladby gotiky už v iniciále h, nikoliv hes. Srv. dórské Ave ma-

ris stella - to je nápěv, který se také považuje za cisterckou gotiku, ale v něm cisterciáci h či b nad iniciální kvintou ještě vynechávají vůbec. V tom ohledu musíme tedy jejich gotiku považovat za nerozvinutou, ale propheete už budeme s h číst jistě, i když odrážka je psána teprve dále. ⁶⁾ Srv. jejich Sanctorum meritis z commune martyrum, kde ovšem přijali z možné alternativy nápěv zase gotický:

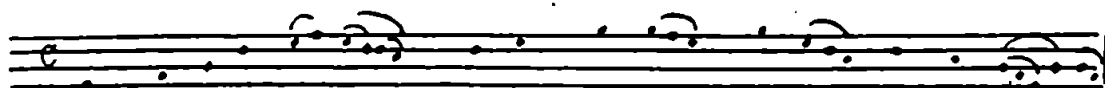

Sanctorum me-ri- tis incli-ta gaudia...

V ambrosiánském hymnáři Stāblein tuto skladbu nenalézá,. Ale v dalších případech uvidíme, že se cisterciáci nedali od gotiky odradit prostotou ambrosiánské předlohy.

Mysteri-um eccle-si- e ymnus Christo re-fe-ri-mus

quem genuit pu-er- pera, verbum patris in fi-li- um.

Modulace do mixolydického modu, pro kterou je od počátku nápěv transponován na svrchní kvartu, vypadá, jakoby skladba byla nějakou cisterckou úpravou pravidelnější předlohy. Také h prostředkované nad kvintobou iniciálou zdá se tu být teprve důsledkem transpozice, při níž hes nemohlo být napodobeno. Mimoto ambrosiánský chorál zakládá nápěvy vůbec často na jiné modální představě než chorál gregoriánský. Ale milánský hymnář, jediný dochovaný s notami, jehož užívá Stāblein, nehlasí se ještě ke gotice, ač je prý ze stol. 14. (Biblioteca Trivulziana, sig. 347). ⁷⁾ Hymnus Mysterium ecclesiae je tam s nápěvem, jenž je užíván také k jiným textům a podržen cisterckým zpěvníkem pro text:

E E D ED C D DE E
Ymnum di-camus do-mi-no

E G Ga a G Ga GFE E
laudes de-o cum can- ti- co

E E D ED C D DE ED
qui nos cru-cis patibu-lo

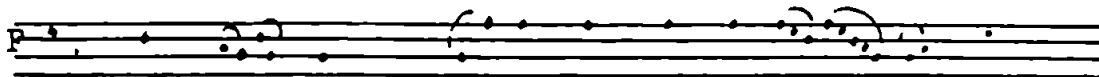
C CH A C DE ED CD D
su-o re-de-mit sangui-ne.

Toto je hymnus postní (De passione), kdežto *Mysterium ecclesiae* je pro všechny svátky mariánské - nebylo by divu, že se proň hledala melodie náročnější. Je přece jen dlužno litovat, že hymnář ambrosiánský není dochován v notách vícekrát.

Povšimněme si, že také skladba *Hymnum dicamus* na konci vlastně moduluje. Stejně je tomu s textem *Mysterium ecclesiae* v hymnáři milánském. Jinak transpozice v cisterokém *Mysterium ecclesie* je princip známý u cisterciáků také ze skladeb, které nemodulují. Je důsledkem teoretických spekulací, který proniká postupně do praxe. Zajímavé je, že naše oba hymnáře nejsou v té věci tak daleko jako Eliščin antifonář, jehož obojí pars má připojen také příslušný oddíl hymnáře, pořád ještě tradičního. Je to dokumentární pro stáří co do předloh. Kodex, z něhož čerpá cistercké nápěvy *Stäblein*, je v té věci pokročilejší než náš antifonář a klade se do stol. 12/13! (*Antiphonarium Heiligenkreuz*, *Stiftsbibliothek*, sig. 20.) Např. hymnus, jejž dále upotřebíme, zachová proti němu u nás netransponovanou polohu:

Stepha-ni(!)primi(!)martiris(!) cante- mus no - vum

can- ti- cum quod dulce sit psalentibus o- pem

V ambrosiánském hymnáři byl tento text s nápěvem následujícím:

D D DE F F C D D
Stephano primo martyri

D D DE F F C D C
cantemus canticum novum

CE G G a G aba GF ED EFE
quod duice sit psallen-ti-bus

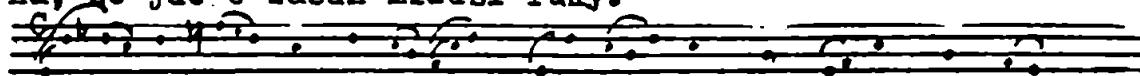
CE GF EDE F D C D
opem fe-rat credantibus.

Podle posledního verše opět nelze upřít souvislost obou skladeb. Zřejmé také je, že cisterocký skladatel mínil setrvat v modu plagálním, i když recitace na superdominantě G je recitovaným převýšena, a v lichých verších i s kvintovou iniciálou, jak modus má v autentickém užívání. Cisterciáky frazeologie modům vlastní už nezaměstnávala, jen když ambitus nebyl překročen. Ostatně srv. už adventní O-antifony, kde se spor rozhodl rovněž ve prospěch plagálního určení dříve existující skladby. ⁹⁾ V nové kompozici zdálo se být moudrým využít ve svrohním okraji ambitu při modu II třeba obratu z modu prvního. Ještě si povšimněme povrchního zapisování nápěvů (i textů) v obou žaltářích, z nichž hymny čerpáme. Cisterciáci na rozdíl od ritu milánského použili nové své melodie také pro text o sv. Petru a Pavlu, Apostolorum passio diem sacrauit seculi, kde dále je notováno

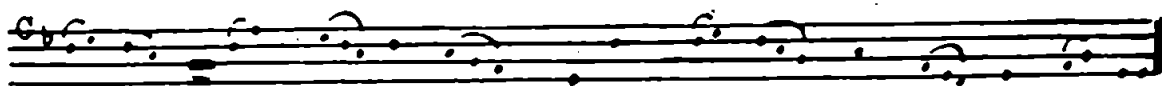

Podle toho je nutno opravit ve štěpánském hymnu dulce sit psallenti^{bus}, aby oba klimaky přišly na poslední slabiku, a vsadit před ně více o tón G. V brněnském žaltáři to mladší ruka provedla. Širší podatus v coronam hymnu apoštolského vznikl možná písarským omylem.¹⁰⁾ Při tomto hymnu není dopsána melodie, protože poslední slabika nalézá se už na dalším řádku. V tomto ohledu mají oba žaltáře markantnější případy, které ukazují, že do původně prázdné osnovy byl nápěv vepisován ex post, jako zase jinde do zbývajících částí osnovy zapsán je počátek sloky druhé. V obou žaltářích se tento jev nalézá, ale ne stejnou měrou. Ba zdá se, že osnova podle předlohy byla nanesena dříve než slovesný text.

Paleograf si povšimne ještě subpunktů druhého klimaku při Petri triumphum nobilem. Lze totiž pozorovat vazbu mezi jejich dvojicemi, jako když jde o rhombické klivy. Jsme-li opravdu v dílně františkánů při tomto kodexu (brněnský kodex je nemá), pak musil notátor znát nápěv také z užití světského. Pak pochopíme zcela jinak široký podatus při coronam (G-hes) a podobně širokou klivis na konci téhož slova - obojí představí se nám jako germanismus diecézního chorálu. Je to jenom ve vídeňském kodexu! Stäblein říká o užívání nápěvu mimo cistercký řád: Wird bei den Zisterzienser zum ambrosianischen Apostolorum passio und zu Stephano primo martyri gesungen, während die nicht zahlreichen übrigen Quellen aus Frankreich, Deutschland und Italien spätere und mehr lokale Texte haben.¹¹⁾ Pro naše diecéze je nedostatek notovaných hymnů, a kdyby se objevil někde incipit některého z cisterckých hymnů v některém diecézním breviáři, neměli bychom jistoty o nápěvu. Benediktinky u sv. Jiří na pražském hradě zpívaly Stephano primo martyri nápěvem jiným. Přitom by nás zaváděl rhombický notopis časově příliš daleko. V každém případě je potřeba dotyčné klivy prohlédnout v originálu, my čerpáme jen z fotokopie. Možná, že jde o zásah mladší ruky.

O-ptatus vo-tis omnium sa-cra-tus il-luxit

quo Christus mundi spes, deus, conscen-dit ce-los ar-duos.

Tvar posuvky v počátku zavinil, že přepisující notátor přehlédl tón, k němuž posuvka náležela, tj. hes po iniciální kvintě. Bylo už dávno potřeba upozornit, že posuvka b se bezmála tvarem kryje s podatem kaudovaným vzhůru po levé straně na způsob epiphonu. Jen oblina dole obojí rozliší. Bez b je oprávněně kvinta teprve při sacratu. Nás však bude zajímat případ, kde této iniciále chybí dole tónika k o. šře, takže hes nasedá na pouhou dominantu a. To je případ v paralelním verši quo Christus. Máme tak totiž také v písni svatováclavské, jenže pokročileji s b durum.¹²⁾ Conscendit nelze už za příklad uvádět, protože se zde a-hes hudebně připíná k předchozímu deus. Protipřízvučné deus a už předchozí -stus mundi vyvolává představu, že ná-pěv je sňat z jiného jinak přízvukovaného textu - zvláště když ani další sloky tohoto hymnu s jeho divisio včetně nevyoházejí této melodii vstříc svým rytmem. Ale Stäbleinova zkušenost nás ujišťuje o tomto nápěvu: Nur zu diesem Text!¹³⁾ Zná sice die rhythmischen Verschiedenheiten ve třetím a čtvrtém verši sloky, ale není jasno, zda se to vztahuje na ony dva jmenované rukopisy z Kremmsmünsteru, kde jedině se sklád-ba ještě nalézá mimo cistercký řád k r. 1464 a 1465, či na pozdní zápisy cistercké u nás ze 17.-18. stol., jimž Stäblein věnoval mnoho pozornosti. Tam ovšem už rozhodovala reforma chorálu humanistická. Jinak je hymnus původu ambroziánského, ale Stäblein jej našel ve svém milánském kodexu notovaný nápěvem, ježž jsme citovali výše s textem Ymnum dicamus domino.

Tak, jak jsme dosud poznali, striktně zachovali cisterciáci z ambroziánského hymnáře pouze texty, ale naše pozorování není ještě natolik úplné. Zachovány zůstanou u nich milánské melodie aspoň pro pořad žaltářový, stojící mimo proprium. V tom ohledu překvapí nás jenom jedna výjimka, a to je hymnus propriální in Epiphania domini.

C D E F D ED CD D
 Illuminans altis-simus
 D E F G F F E D C
 micancium astrorum globos
 E FG E F D ED CD D
 pax,vita,lumen,ve-ritas,
 C D DG FE D ED CD D
 Ihesu fa-ve precantibus

Ostatní hymny na tento svátek se přebíraly z Hodu vánočního. Hymny psalteriálními cisterciáci svůj hymnář začínají, jako bylo v chorálu milánském. Pro matutinum per hebdomadam a stejně pro laudy a nešpory mají po jediném hymnu. Pozoruhodná je melodie s b mole v hypomixolydickém modu pro matutinum.

G G D F F aG FG G
 Eterne rerum con-ditor
 c c a b G aG FG G
 noctem diemque qui re-gis
 c c a c d c a G
 et temporum das tempora
 G a .b a G aG FG G
 ut alleves fasti-di-um.

Psalteria Elišky Rejčky netransponují totiž takové nápěvy na D, kde by místo hes vycházelo F. Dominanta v sudých verších měnila by se v G nad tenorem F. Takovéto G bez jakékoliv přípravy zřejmě zrazovalo původní modus, ale psalteria naše si ještě tento cit ponechávají. Jinak to kupodivu měl už Stāblein ve svém starém kodexu a odpovídá to předloze abrosiánské. ¹⁴⁾ Jinak snižování stupně h v osmém modu, známé také z antifon, jistě představuje určitou oblast zeměpisnou. Ta se však dá těžko určit, protože posuvkování v chorálních zápisech bylo všeobecně nedbalé. Musil to být protějšek ke germánskému zvyšování stupně h do c. Jak cisterciáci nebyli a nemohli být v té věci důslední, ukazuje

jejich hymnus svatodušní. Text je známý z breviáře dosa-
vadního, skladba není ze Stäbleinovy ambrosián. předlohy.

G GF aG Ga h o haG aG G
Iam Christus astra as-cenderat
d dch ch aG Ga hdh aG G
rever-sues un-de ve-nerat
G - d e c d ha cd d
promisso patris munere
h c h ah d hahaG F G
sanctum datu-rus spi- ri-tum.

Zde jim ovšem zůstává v plagálním modu jen první verš.
Vstup do autentické oblasti se bez ostrého h už neobešel
ani v případě tritonu (závěrečné spiritum). Pozoruhodné je
venerat ve druhé verši, zase pro zjevný germanismus hdh
na místě hch. Tentokrát se shodují oba rukopisy! Ale ne an-
tifonář.

Ke snižování stupně h hlásí se konečně i kodex Stäb-
leinův, který proti jeho předloze ambrosiánské netranspo-
nuje známou melodii:

G G F E D FaG FG G
ach a G a hG a G F
F G F G a c G aba !
a a GaG E F aG FG G

Užívá ji ke známému hymnu Veni redemptor gentium; jeho tex-
tu předesílá ve shodě s liturgií ambrosiánskou sloku:

Intende, qui regis Israel
super cherubin qui sedes
appare Efrem coram, excita
potenciam tuam et veni.

Sloka narušovala silně nápěv, proto ji jinde odstranili, ale
cisterciáci, věrní sv. Ambrožovi, ji podržovali. V Miláně
zpívali tento hymnus na D, což předpokládalo snížení stupně

h v původní poloze také ve druhém verši. S uvedenou první slokou byl to hymnus až vánoční, nikoliv adventní: In nativitate Christi et in epiphanie.

Zajímavé je, že týž nápěv je také užíván pro hymnus jiný v odohylné variantě.

Iam surgit hora ter-ci-a
qua christus ascendit cruce
nil insolens mens cogitet
intendat affectum precis.

G G F E F G FG G
a c d c c G a G F
F G F G a c c GabaG
G Ga F E F G F G

Tentokrát má nápěv i předloha ambrosiánská v poloze hypomixolydioké, kdežto cisterocký kodex Stäbleinův má transpozici na D. Hymnus byl v Miláně určen In dominio diebus ad tertiam, ale cisterotí jej užívali až ve svatém týdnu pro jeho textový obsah. Pozoruhodné je, že malé hůry měly pro neděli v psalteriálním pořadu vždy nápěv jiný od tertiam, jistě vzhledem ke mši, která následovala v konventě. Tu se Nunc sancte nobis spiritus zpívá nápěvem Veni creator, které na Hod svatodušní jen na tercii připadalo. Ale ten nápěv se objevuje také In die pasche a rovněž i v Miláně, kde Veni creator se postrádá (ale viz Iam Christus astra ascenderat). Textový podklad by zde byl:

Hic est dies verus dei
sancto serenus lumine
quo diluit sanguis sacer
probrosa mundi crimina.

Těžko je věřit, že to je pro nápěv text původní. Viz An. hymn. 50, č.12. I v tomto nápěvu se zpívalo hes: hc a GF a b G F G, ale to jen v ambrosiánském užití. Pokud jde o volbu pro tercii jinou, než Nunc sancte, lze říci, že

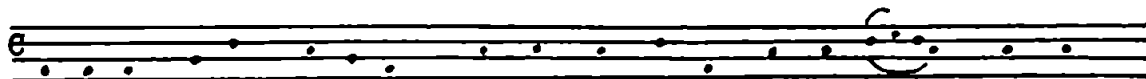
proprium de tempore vesměs měnilo skladbu ad tertiam, ovšem s nápěvem jí vlastním. Totéž platí pro kompletář, který i o neděli infra annum měl hymnus jiný než Te lucis ante terminum.

Netknuto zůstává h u cisterciáků ve známém hymnu u nich určeném už v neděli k nešporám:

G h a c o o h a
Deus creator omnium
a a c o G a G F
polique rector vestiens
a aG ac oh a a G aha
diem de-co-ro lumine
a a G F G a G G
noctem soporis gracia.

Ale jinak v předloze milánské u Stäbleina: D F E G G G
F E - atd. ¹⁵⁾

Našimi hymnáři nám byla dána příležitost pozorovat, jak z modu VIII vzniká modus druhý. V antifonii jsme viděli něco opačného, ale dá se i v hymnodi najít případ, že opačně z modu druhého vznikne modus osmý snížením. Ad laudes dostává cistercké psalterium skladbu k textu Splendor paterne glorie, která jinde slouží za hymnus velikonoční s textem Aurora lucis rutilat (nyní Aurora caelum purpurat). Benediktini podle svatojiřského hymnáře měli nápěv v této podobě:

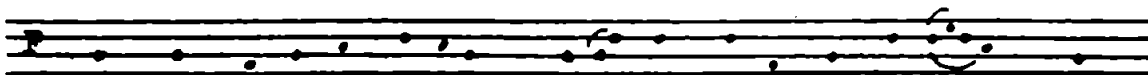
Aurora lucis rutilat, celum laudibus intonat, mundus

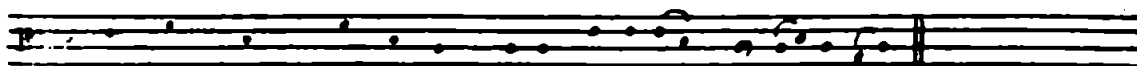
exultans iubilat gemens infernus ululat.

Rkp. praž. UK, sig. XII E 15c

Laudový hymnus cisterocký prokáže nám souvislost a předlohu:

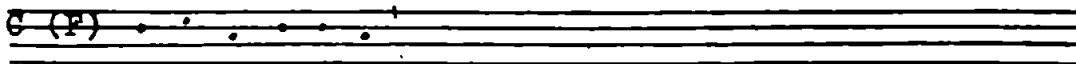
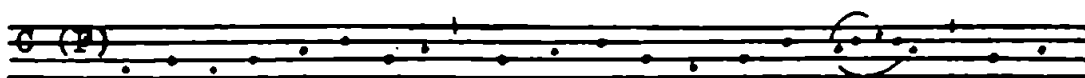
Splendor paterne glorie, de luce lucem proferens, lux

lucis et fons luminis dies dierum illuminans.

Pražský rkp. I G 17 na místě F klíčuje
c. Jinak stejně i na konci.

Přesto upozorní na sebe supersemitonální podoba druhého verše u benediktinu (caelum laudibus intonat). Nesbývá než předpokládat ji už v modu výchozím. Jakožto E nalézá ji Stāblein v hymnáři klosterneuburském z r. 1336, ale tam už nápěv spěje k tónice o stupeň nižší, tedy k C, což lze pozorovat dokonce i v hymnáři milánském při textu Splendor paterne glorie. Snad vznikla supersemitonální recitace frygizováním závěru proferens či intonat. Lze aspoň pozorovat, že toto frygizování ve vývoji nápěvu pokračovalo, takže u františkánů zpívalo se docela:

Tak pozorují v žaltáři olomoucké Stát. knihovny, rkp.sig. M IV 7, z konce 14. stol. hned s klíčem c, hned s klíčem F. U františkánů to byl totiž nápěv pro všechny hymnové texty doby post octavam Paschae, takže při kratším verši hymnu matutinálního Rex eterne domine odpadla prostě první

nota (D C D E F D E). Celkově dá se říci, že málokterý nápěv mezi hymny prodělal tolik změn jako nápěv, jemuž jsme se právě věnovali.

Vraťme se však ještě k našemu prameni cisterockému k Splendor paterne glorie pro jednu podrobnost paleografickou. Jme v kodexu vídeňském. Při závěru illuminans povšimne si pozorovatel likvescence: je dvakrát opravována. Jednou byla dodána palička sinuosité doleva, podruhé je posazena na sinuositu zprava plná quadrata. Výklad už známe.

Dostali jsme se mimoděk k látce velikonoční. Pokud jde o cisterciáky, ambrosiánský žaltář jim nemohl poskytnout víc než hymnus Hic est dies verus dei, který jim divisio rozdělila ve dva. Ale to bylo pro jejich ritus málo. Nezbylo než ohlédnout se po jiné tradici. Tak bylo zavedeno pro terci Chorus nove Iherusalem, již jsme upotřebili pro paleografické zvláštnosti (str.215) z pořadu světského (od Fulberta ze Chartres!), a pro kompletář obecně užívané Ad cenam agni providi. Zde nás musí zastavit melodie, jinde neužívaná.

Ad ce-nam agni pro-vidi et stolis al - bis canditi

post transitum maris rubri Christo ca-na-mus principi.

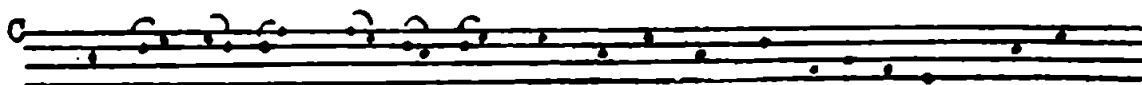
Ostatní kodexy mají canditi G F a. Brněnský exemplář žaltáře je tak opraven. Tato zadumaná skladba, o jejíž kráse nikdo nebude pochybovat, sotva pochází z cisterocké dílny, i když Stäblein nás poučuje: Ausserhalb der Zistenzienser-Hes nur wenig verbreitet. Vedle knihovny pařížské Sainte Genève 113 a wolffenbütelské H.A.Bibl. 169 jmenuje také brněnský Státní (tehdy Zemský) archiv F M 5, zapomí-

naje na to, že u nás jde o kodex rovněž cisterocký. Vůdčí postřeh bude mezi jeho prameny teprve das gedruckte englische Hymnar von Salisbury 1541, wo a o h t m a l vorkommend. Musily by promluvit anglické rukopisy, které Stäblein nemohl zhlédnout, protože Anglie trvala mimo dosah "Třetí říše". Ještě dnes zpívají tuto melodii benediktini s textem:

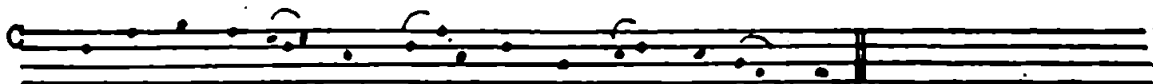
Anglorum jam apostolus,
nunc angelorum socius,
ut tunc, Gregori, gentibus
succurre jam credentibus.

Mezi hymny Petra Damiana An.hmn. 48, č. 41.

Na některé české prameny mimo řád se odkazuje u Stäbleina také při kompletárním hymnu o Nanebevstoupení Páně: In Deutschland (tak!) nur in einigen böhmischen Quellen, in Brüssel... und in den beiden Kremsmünstrer Hymnaren.

Ihesu nostra redempti-o, amor et desiderium, deus

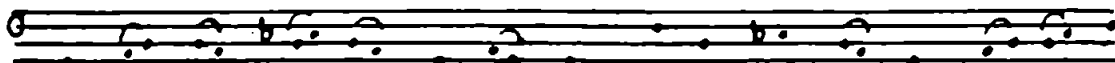

creator omni-um homo in fi-ne tempo-rum.

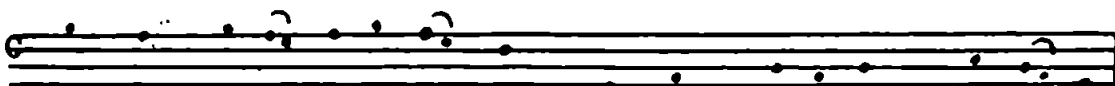
Marně pátráme, o které české prameny se jedná "ausserhalb des Ordens". Zajímavé je, že i při této melodii dojde na onen pramen anglický: ferner im englischen Hymnar von Salisbury 1541. I české prameny musily by být z doby až pozdní.

Tento hymnus zase ovšem není ambrosiánského původu. Proti obecně rozšířené tradiční melodii dodnes vládoucí (text byl přepracován na Salutis humanae sator) máme tu nápěv patrně z dílny cisterocké, moderně koncipovaný, svou chutí připomínající dobu, kdy v kompozici převládlo jakési

mol-dur, tj. dvojí tónorod: frygický a lydický. Lydioká bude nová skladba k počtě sv. Bernarda.

Bernhardus doctor incolitus celos conscendit ha-di-e,

quem attraxit divi-ni-tus splendor paterne glo-ri-e.

Oba nápěvy jsou vedeny tak podobně, jakoby měly téhož autora. Marně klade Stäblein tuto skladbu až do 15. stol.: Die dem 15. Jh. entstammende echt F-modale Weise zur Verherrlichung des Ordensgründers. Zato nás zajímá jeho pokračování: ist ausserhalb der Zistersienser Quellen nur in dem Clm 14826 (v Mnichově kodex řezenských benediktinů)... auf neuere Texte der heiligen Barbara, Maria, Katharina und Benedikt... gedrungen. Stäblein neznal sice naše dva žaltáře, ale měl v rukou kodex F M 7 Stát. archivu v Brně, který má v seznamu užitých rukopisů označen: aus Marienseal (Brünn) 14. Jh. Je to sanktorale antifonáře mit Hymnen, jak on sám říká - tam musil najít Bernhardus doctor incolitus nejním písmem mezi sanktorálními hymny. Ale hymnus je značně starší než klášter Elišky Rejčky. Je to jistě táž skladba, kterou schvaluje generální kapitula k r. 1285 současně s propriálním Alleluja (Karitate vulperatus našich jakubských misálů). Můžeme zde statut zopakovat: Statuit et ordinat Capitulum Generale, quod de sanctissimo patre nostro Bernardo fiat de novo proprius hymnus et proprium Alleluja, ita quod sequenti anno ad Generale Capitulum deportetur ibidem omnibus publicanda et decantanda per Ordinem universum. Hymnus má Stäblein až z první pol. 15. století aus Neuberg, Ms. Graz Univ. Bibl. 129. Jeho základní pramen pro cistercké hymny, jenž

o skladbě ještě mlčí. mu pomohl statut pevněji vřočit. Ale také české prameny od 13. stol. dochované ze Zlatokorunského kláštera o tom hymnu mlčely. Zapisován je tam až ve mladších dodatcích, a to proti ostatnímu obsahu kvadrátou (Praž. UK I G 17), nebo je aspoň kvadrátou přepisován (Ibid. XII C 7a, XII C 7 B.).¹⁶⁾

Sanctorale, k němuž nás hymnus obrací, je psáno odděleně po temporalu, ale počítají se do něj i vánoční svátky konkomitantní, takže se zahajuje sv. Štěpánem. To je způsob i antifonářů v cisterckém řádu. S výjimkou svátku Všech svatých, kde je pamatováno na kompletář a tercií (zde *Sanctorum meritis iuncta sint gaudia*), a s výjimkou svátků mariánských sumárně pojatých, jež jsou opatřeny podobně, jedná se vždy o jediný hymnus, jenž ovšem obyčejně má svou *divisio*. V tom se sanctorale liší od temporalu: Je chudší.¹⁷⁾ Nejinak je tomu s *Commune sanctorum*, jež je připojeno. Příznačné je, že i pro svátky mariánské existuje vlastně *commune*, jenže umístěné v sanctoralu, na místě, kde se obvykle nalézá svátek hromniční. Tam je pro kompletář dórské *Ave maris stella*.¹⁸⁾

Chudší je sanctorale také po nápěvné stránce. Zdomácněl tu příliš princip *notae communis*, takže jsme někdy překvapení nápěvem, který jsme zvyklí spojovat trvale s textem jiným. O Vánocích byl neupotřeben hymnus *Christe redemptor omnium*, ale jeho nápěv zaznívá o sv. Martinu, *Bellator armis inolitus*, a ještě v *commune* k *Ihesu corona celsior obone de confessoribus*. Pro nás cennější jsou případy, kdy je znova užito nápěvu cisterckého, takže novým užitím se nám jeho znění potvrzuje nebo opravuje. Ke svatoštěpánskému hymnu našli jsme už *Apostolorum passio*, ač v Miláně nevolili stejný nápěv k obojímu textu. Stejně bychom měli o Všech svatých *Christum rogemus et patrem*, B 218a, a o sv. Ondřeji *Post Petrum primum principem* (Ambrosiánský, ale tam s jiným nápěvem), B 220 b, ke svatodušnímu *Iam Christus astra ascenderit*. Tam slůvko *Iam* zdá se být ve verši navíc, ale to jen proto, že byla zanedbávána elize mezi *astra* a *ascenderit*.

Pro to slůvko roztržen byl v počátku nápěvu pressus: GGF aG Ga h o haG aG G. Jeho absence dělala pak konventu starostí, takže pressus musil být později nahrazován pouhým klivem v obou sanktorálních textech. Naopak zase nevadilo jeptiškám, že v textu svatoondřejském (čtvrtý verš) četly slovo Achaia čtyřelabičtě (tak i antifonář) a sylabizovaly na tom místě olivis. Tak je tomu v rukopise vídeňském, brněnský má jej rozdělen dodatečně čarou. Pro sv. Ondřeje vůbec bylo potřeba mnoho oprav, a to už při přepisu z předlohy, jak se dá pozorovat ze stejných chyb. Přesto v obou sanktorálních hymnech nenajdeme onen germanismus hdh aG G, jež při svatodušním zápisu měly naše oba kodexy. V brněnském kodexu je hoh aG G teprve po opravě. Všechny tyto věci mají význam pro paleografické pátrání. Pak nám ani germanismy v jiné skladbě, tj. ve zmíněné Apostolorum passio, nevylučují při Eliščiných žaltářích skriptorium fran-tiškánské. K případu svatodušnímu jmenuje Stäblein celkem tytéž prameny ausserhalb des Ordens jako při Apostolorum passio, vesměs až ze stol. 15., ale při svatodušním hymnu dodává nás jistě zajímavíci: vereinzelt in böhmischen Quellen. Naše pátrání mu však nemůže přisvědčit. Neplete sem naše prameny cistercké? - U něho str. 518, č. 35.

Dodáme-li, že pro Dedicatio ecclesiae na konci commune Christe cunctorum dominator alme zpívají cisterciáci, jako se zpívalo u nás Ut queant laxis (E D E Ga G...), řekli jsme snad o cisterckém hymnáři vše potřebné. Někdy je těžko říci, ke kterému textu nota communis náleží původněji. Tak z Commune Eterna Christi munera = Iam surgit hora tertia, Deus tuorum militum = Magnum salutis gaudium pro Květnou neděli i pro Marii Magdalenu.

Snad proto, že středověk leckdy počítal sekvence k hymnům (Notkerův Liber hymnorum), dostaly se na konec vídeňského hymnáře dvě sekvence. Ovšem až v době, kdy řád ztratil své ústředí v Cîteaux: týkají se svátku Navštívení P. Marie. Druhá z nich je známá báseň Jenštejnova Ave verbi dei parens, přepsaná i s rhombickou notací z diecezní liturgie. Podle toho i notace první skladby měla by být podle

původu jejího. Je kvadratická a už to vzbuzuje podezření, že je to snad skladba vyšlá z kláštera Eliščina. Jednou pozorujeme, že je v ní subpunktována plika descendens, nehledě k tomu, že klivis je kaudována po pravé straně, a nejinak podatus, je-li při úzkém intervalu příčný. Praepunkce je schůdkovitá. Nápadná je abliqua bez ukončení kvadrátou. Vůbec je logické, že od dob Rejččiných se v paleografii zpěvníků jejího kláštera už objevily symptomy vývoje. Ale text sám bude mít původ z kláštera králové, konvent ženský se prozrazuje chatrnou latinou. Už allelujatický verš, jenž předchází, hovoří takto:

Alleluia. Spes datur omni populo
 Mariam mox invocare,
 Videntí hanc Elyzabeth
 Humiliter visitare.

Sekvence sama je samé Veni s prosbou, aby Matka Páně navštívila také nás. Opravdu nápodoba hymnu.

Veni preclara domina,
 maria tu nos visita,
 Egras mentes illumina
 per sacra vite munimina.

2.Veni regina gentium
 Dele flammās iratum (= irascentium)
 Rege quodquod devium
 Da vitam innocencium

Také společnost naše je přestárlá:

3.Veni ut anum visites
 Maria vires roborea
 Virtute sacri impetus
 Ne fluctuetur animus.

Vzpomenut je Jan na věčnosti - zřejmě Jenštejn, původce kultu

4.Veni celsa lux marium
 Infunde pacis radium
 Exultet cor in Gaudium
 Iohannis ante dominum.

Ale od jeho života změnilo se mnoho k horšímu. Počátky reformace:

5. Veni virga regalium
Reduc fluctus errantium
Ad unitatem fidei
In qua salvantur celici.

6. Veni, deprecere spiritus
Sancti dona propensius
Ut dirigamur rectius
In huius vite actibus.

Konkluze: 7. Veni, laudamus filium
Laudamus sanctum spiritum
Laudamus patrem unicum
Qui nobis det auxilium. Amen.

Přestoupili jsme tímto líčením zřejmě už dobový limit naší studie, musíme přerušit ještě před vyličením obsahu hudebního. Skladba je to podle doby zcela moderní v modu frygickém se skoky v intervalech zvláště mezi dominantou a tónikou : h-E, E-h. Ostatek až na svém místě. -

Druhá sekvence, Ave verbi dei parens, má svůj allelujiatický verš až na zbytek: Ave stillans melle. Předvídal se nedostatek místa.

D. LITURGIE ŽADUŠNÍ V ŽALTÁŘÍCH

Při žaltářích je třeba ještě povědět něco o zádušním officiu, které tam má své místo podobně jako v psalteriích světských. Bylo k žaltáři připoutáno už s tím, že sloužilo za officium přídavekové pro jednotlivé dny v týdnu. Má ovšem podobu nemonastickou, světskou, jak bylo zděděno z minulosti. U cisterciáků se neujalo pro ně invítatorium a také žádné novoty v lekcích a responsoriích. Trvalo se na stručnosti, takže pro každý den platil střídavě jen jediný ze tří nok-

turnů se svými lekcemi a třemi responsorii z Joba. Proto se hned po prvním nokturnu incipituje na závěr Pater noster se žalmem Lauda anima. Collectam quere retro, tj. za laudami psanými po třetím nokturnu. A aby střídání bylo dokumentováno, čteme dále nadepsán Feria III antiphona cum sequentibus. To se týká už druhého nokturnu.

Jako officium přídavekové byly u cisterciáků Vigiliæ mortuorum v Rejččině době už asi jen recitovány. Zaměřili jsme, že před Pater noster, ve kterém se patrně pokračovalo v tichosti až po Et ne nos inducas, předeslán je versikul. Jeho neměním se textem udáván je celý závěr pro další ferie na konci dalších nokturnů vždy po třetím. responsoriu: Audivi vocem de celo require supra. V prvním užití pro pondělí nalézáme jeho notování. Recitováno je na G s kadencí na spodní sekundě od přízvuku počínaje:

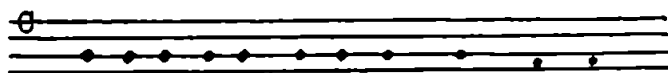
G G G G - F F
de celo di- centem.
mo-ri- untur.

To je známý způsob recitování officia sine cantu. Na téže tonu bylo patrně dále Pater noster, Lauda anima i orace. Jenže je nutno vědět, že to je u cisterciáků také tonus officia zpívaného za zemřelé pro versiculus oddělující psalmodii od následujícího předčítání v jednotlivých nokturnech, takže přichází s texty:

Anima mea turbata est valde.
R.Sed tu domine succurre e-i.
Convenire domine et eripe animam me-am.
R.Salvum me fac propter misericordiam tu-am.
In memoria eterna erunt iusti.
R.Ab audicione mala non ti-mebunt.

Kadence je známa z Vatikánské edice s pozvednutím předchozího přízvuku: a a a h a G G. Provádění officia sine cantu mohlo by být dokumentováno leda tím, že je notováno mimo hudební tenor na G. Ale když Petr Wagner cituje totéž na tenoru a, je to z kodexu také cisterckého, zlatokorunského

(rkp. praž. UK XII C 11). Podivuhodné je, že kodex brněnský nám to všechno klíčuje tak, že dostaneme nápěv v podobě subsemitonální.

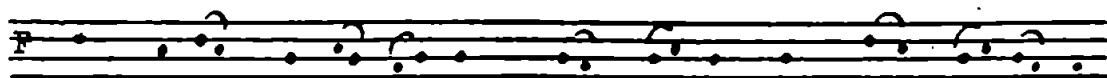
Anima mea turbata est valde.

Písařská chyba? Ale tak jsou notovány všechny případy bez výjimky i v jiném klíčování. A existenci takového provedení nikdo nemůže vyloučit. Možná, že brněnský kodex už má na zřeteli především zpěvní provedení tohoto officia, jež ostatně v obou kodexech je celé notované. Notováno tu musilo být pro anniversaria, na která je v obou kodexech pamatováno tak, že poslední lekce vigilií celkových není už z Joba, nýbrž je to známá epištola mešní z Anniversaria defunctorum z knih Makkabejských Vir fortissimus Iudas collatione facta duodecim millia drachmas argenti misit Ierosoliam offerri ea ibi pro peccatis mortuorum - a první orace, která je po laudách zapsána (bez Dominus vobiscum) má rubrikováno výslovně: Hec collecta dicenda est in anniversariis. Nutno vědět, že i s jediným nokturnem bývala zpívána vigilie zádušní na přání dobrodinců. Sama Alžběta Rejčka si přeje ve své závěti: ¹⁾ quod peractis nostris exequiis tricesimum diem nostri exitus rite et rationabiliter i n s e r o cum vigiliis trium leccionum, in mane cum missa defunctorum, ... perpetuis temporibus peragent inviolabiliter observando. Tu se už nejedná o napojení na officium denní, nýbrž o anticipaci mimo přídavkové užití officia zádušního - zde by beze zpěvu bylo obětavosti málo. Královna zajišťuje účastnicím také pohoštění: et dominabus una specialis pitancia cum refeccione aliquot pauperum. Počítá se i s nutným odkladem v případě, že by provedení bylo nemožné liturgicky. Et si propter occurrentem festivitatem aliquam officium nostri tricesimi peragi non

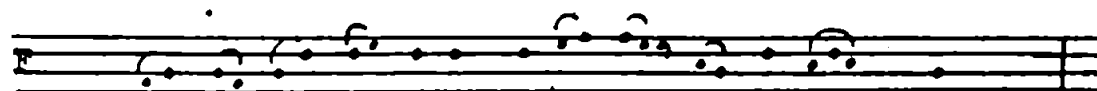
posset forsan ipso die, ex tunc in eadem ebdomada die proximo ad hoc vacante ipsum tricesium peragent, dilacione qualibet pretermissa. Přídavkově umísťovali zádušní matutinum cisterciáci aspoň ve starší době do doby nočního pensa. ²⁾ R. 1195, když mluví generální kapitula o zařazování denního officia mariánského, praví: In intervallo, quod est inter nocturnos et laudes, dicantur matutini ante officium defunctorum, si tunc dicendum est, reliquae horae statim post horas canonicas subsequantur. Invitatorium, hymni, antiphonae, psalmi, responsoria canentur sicut ad officium defunctorum. ³⁾ To by znamenalo, že i přídavkově řád tehdy konal vigilie zádušní se zpěvem. Ale dále se praví: Ad psalmos et lectiones omnes sedebunt - to nesvědčí o skutečném zpěvu při slově canentur. Mariánské officium, jež vzápětí dodává kodex vídeňský za vigilie zádušní, je nenotované. Co však znamená ustanovení k r. 1183: Solemnia anniversaria stando praeter quatuor generalia nulla fiant excepto regis Ludovici (Ludvík VII), de quo concessum est, ut stando fiat tantummodo ibi, ubi sepultus est - ? ⁴⁾ Už tak brzy bylo recitováno i celé officium zádušní mimo výjimky? Nutno mít na zřeteli, že praxe v té věci nebyla neproměnná, řád se jen bránil přetěžování. K r. 1363 se žádá: Singulis mensibus unum anniversarium celebretur, protože ordo multipliciter oneratur. A přece restrikce officia na trium lectionum není beze zpěvu. Ista anniversaria fiant cum tribus responsoriis et tercium cum tribus versibus ac cantore dicatur, ⁵⁾ ve mši pak Si ambulem (grad.) et Absolve (tractus) dicatur. To už brzy čteme, že i mariánské hodinky stando in communi persolvantur (k r. 1373 a 1374).

Nápěvnou stránku zádušního officia u cisterciáků můžeme začít od onoho responsoria se třemi verši. Zcela jistě jedná se o známou skladbu *Libera me domine de morte aeterna*. To je responsorium koncové, které se dodnes neomezuje na jediný verš mimo *Requiem aeternam*. Cisterciáci ke dvěma známým, tj. *Dies illa dies ire* • *Tremens factus*

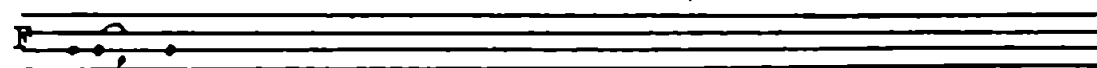
sum ego (v tom pořadí) užívali ještě:

Quid ergo mi-se-rimus, quid di-cam vel quid fa-ci-am,

dm nil bo-ni perferam ante tantum iu-di- cem.

Libe-ra.

Requiem aeternam se nezpívalo.

Jinde existovaly i další verše, neboť Libera sloužilo původně k vynášení mrtvého při pohřbu cestou do kostela.⁶⁾ Jinak převzata jsou u cisterciáků do zádušního officia responsoria tradiční, takže nepřinášejí nic nového. Leda že poskytují v Rejččiných žaltářích svou melodickou složitostí hojně paleografické dokumentace. Více nám poví antifony z tohoto officia.

I v záležitosti antifon tohoto officia je u cisterciáků zřetelně cizí přejímka. To nám prozradila hned první skladba v nešporách, Placebo domino, závěrem modifikovaným necisterocky do modu třetího místo osmého. Přesto však máme také doklad, že reforma řádová se nezastavila ani před zádušními vigiliemi (Incipiunt vigilie mortuorum je nadepsáno už k. nešporám). Povšimli jsme si už stížnosti na antifonu Si iniquitates v Tonale Bernardi, které o ní, a ještě o jiných antifonách mimozádušních praví, že pro modální neurčitost musily být v melodii nadeřstavěny. Nedosahovaly modální dominanty: Antiphonis in hoc viciosis prolixiores dedimus ascensum. Naše skladba

dopadla takto:

G G a a G G G G a G F Ga G G o ch a G F Ga a G G
Si iniqui-tates observaveris do-mine, domi-ne quis sustinebit

Kdežto už Hartker udával:

G G a G F Ga a a F E F D E F G G G,

Jak vidět, nahrazena byla také incepte Si iniquitates = G F E F G G, jinde v módu VIII neslýchaná, pravidelným tvarem, ne bez určitého kolísání v jeho volbě. Je potřeba se obrátit na antifonář pro ohyby v žaltářích. Co cistercií reformátoři nepochopili je, že vzestup F Ga v osmém modu vede pravidelně právě k dominantnímu c. Tak neprávem porušili (první) domine. Tak jim dopadla nešťastně také známá antifona Convertere domine - et eripe animam meam = G G F D E F Ga a G - G G G G a G F Ga a, kde dotyčné místo po inepci Convertere domine přetvořili na

a o c G a c o c h
et e-ripe a-nimam me-am

- obrat sice VIII modu běžný, ale zde nešikovně volený, neboť v jiných skladbách zavádí k prodlévání na superdominantě d (modulace do modu authentického!), kdežto zde se superdominanty oné cisterciáci sotva dotýkají:

c d o h a G G G D D EF Ga a G G
quoniam non est in morte, qui memor sit tu-i.

Bylo by ještě dosti jiných zvláštností zde v antifonii, v nichž bychom mohli spatřovat cisterckou reformu, dostávali bychom se však na nejisté pole pro známou nám už variabilitu zádušních antifon vůbec.⁷⁾ Neslýchané zůstává

F a c o h a a G a G F c o d h o a.
Omnis spiri-tus laudet dominum.

- ze známého sedmého modu. Pak není divu, že lydizována je také antifona Me suscepit dextera tua domine - o a c d e c - o b a b G a G F. Málém bychom podezřívali cisterciáky, že zde zpívali es. Známé Ego sum resurrectio et vita k Benedictus opravili jistě oni v inepci na C CD D ... z tvaru

F E F D, který ovšem znamenal nepravidelnost zdůrazňující plagální celek skladby. K Magnificat zpívali cisterciáci

D F E F G G D F E F D, C

Antifi vocem domini dicentem:

D F E F G G C D F F E F G F E D D. F F F E C D D.

Beati mortui, qui in domino moriuntur

Od nich to převzali asi dominikáni, ať skladba vyskytuje se už u Hartkera. Ještě si povšimneme jedné antifony:

D E F G G F E D Fa a G G E F G F E D D

E-ru-isti domine a-nimam meam ne pe-riret.

Tato skladba by neměla na sobě nic divného (srv. známé Exultabunt domino). Byla také v našem officiu diecézním. Ale premonstráti ji zpívají v modu sedmém v takovéto hybridní podobě:

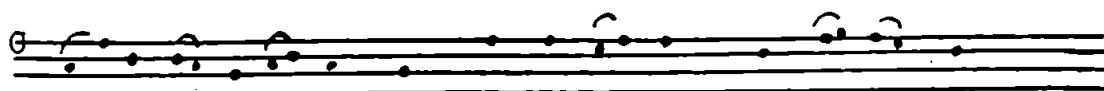
G h e d d d d d d d h e d o a G G

E-ru-isti domine animam me-am ne pe-riret. 8)

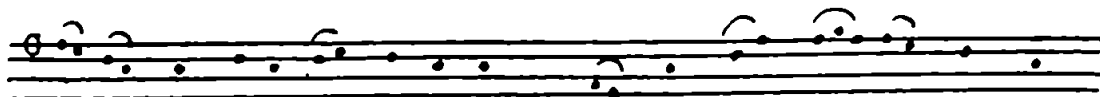
Hartker dává za pravdu cisterciákům.

Officium defunctorum patřilo zajisté také do obřadů pohřebních. I když v žaltářích není tento účel podle toho, co jsme řekli, a podle výběru orací sledován, přece je připojen po laudech ještě kondukt pohřební. Jen co do zpěvů; nebylo kam je zapsat, protože v té době řád neměl processional. 9) Pro texty knězem recitované sloužil kollektář či, jak se v řádu říkalo, collectaneus. Ostatně k tomu účelu zpěvů nebylo mnoho. Stačival záznam absolučního responsoria Invенite sancti dei s jeho Kyrie a pak závěrečný zpěv chóru Clementissime domine qui pro nostra miseria. Šlo hlavně o tuto skladbu, neboť ta byla pro řád snad vlastním vynálezem, jak uvidíme. Jestliže naše žaltáře značí také, co se mezi oběma zpěvními součástmi dalo u hrobu a co při návratu do kostela, je to něco navíc, neboť se jednalo jen o žalmy, které stačilo incipitovat, jak žaltáře skutečně činí. Cestou od hrobu byly to obecně známé žalmy poenitentiační, u hrobu samého byla to psalmodie obecně tehdy při

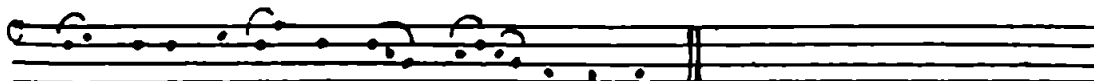
pohřbech užívaná: In exitu Israel de Aegypto, Confite-
mini - Ps. 117, Quemadmodum desiderat, David probasti,
Domine clamavi, Voce mea ad Dominum clamavi - Ps. 141.
Bývaly to jinde žalmy antifonované, ale cisterciáci ma-
jí pro celou tuto psalmodii antifonu jen jedinou, Cho-
rus angelorum te suscipiat. Zajímavé je, že nejen v na-
ších žaltářích, ale v žádném jiném cisterokém pramenu
té doby, pokud víme, není zaznamenána s nápěvem. Snad
se ani nezpívala a bývala s žalmy jen recitována. Kar-
tuziáni tu mají psalmodii bez antifon vůbec, dominiká-
ni antifonují všesko, ale jen recitando. ¹⁰⁾ Zlatokorum-
ský antifonář, praž. UK XII C 7b, když po antifoně k
Benedictus laudovému dodává Subvenite a Clementissime,
uvádí v postranním doplňku v incipitech "Psalmi dicen-
di", Chorus angelorum je až nakonec jako incipit s nazna-
čeným známým nápěvem (Gc a aG F Ga G). Ale to je až z
doby, kdy k responsoriu jedinému k absoluci, tj. k Sub-
venite, byla po straně dodána v incipitech další dvě
responsoria: Memento mei deus + Libera me domine de viis
- a ještě k r. 1603 první vytištěný processional cisterc-
ký, de mandato reverendissimi domini Edmundi, abbatis
Cistercii et Ordinis generalis, zná jen jedinou absol-
uci, Subvenite. ¹¹⁾ Zde už postrádaný nápěv k žalmové
antifoně vypadá takto:

Chorus angelorum te susci-pi-at et in si-nu

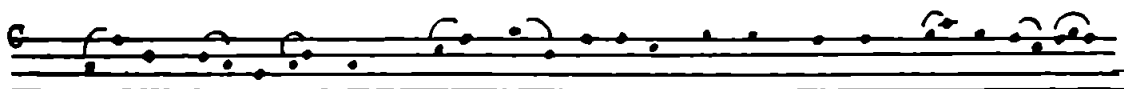
Abra-hae ibi te collocet, ut cum La-za-ro quondam

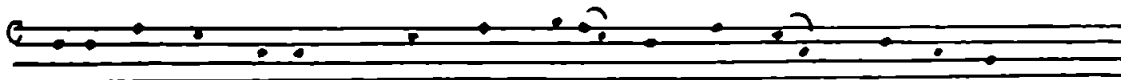
paupere eternam ha-beas requiem.

K tomu žalmové difference: c c c a c ha - abychom se ne-mýlili. A zpívalo se tak opravdu v klášteře starobrněnském, neboť na titulním listě processionálu čteme kurzívou: *Aulae sanctae Mariae in Antiqua Bruna*. Jen tedy tu časovou vzdálenost musí nám čtenář omluvit. 12)

Z Vatikánské edice chorálu jsme zvyklí na jiný ná-
pěv po stejné inepci a také na jiný text, neboť *et in sinu*
Abrahamae ibi te collocet se jeví jako vsuvka do tradiční-
ho textu. Jsou opravdu prameny i cistercké s nápěvem nám
bližším. Tak klášter velehradský získal z Polska processio-
nálně ještě psané, ale o málo mladší než dotyčný náš tisk.
A tam čteme:

Chorus angelorum te suscipiat et in sinu Abrahamae

ibi te collocet, ut cum Laza-ro quondam paupere

eter-nam ha- beas requiem. 13)

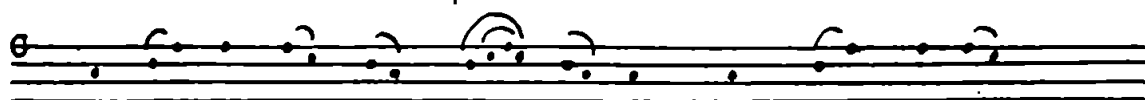
Jenže tento nápěv u cisterciáků pochází teprve z doby, kdy se konventy revolučně hlásí k unifikované liturgii Trident-
ského sněmu, takže už r. 1618 je generální kapitula nucena
pro řád převzít *Missale Romanum*. Nastává napřed hromadné
opravování cisterckých misálů a je to doba i nápěvných do-
plňků do řádového graduálu a ovšem i do antifonáře, případ-
ně do psalteria. Breviář sice nebyl převzat římský, ale
Breviarium Romanum stalo se i pro něj normou, jak jen bylo
možno. Reformu jeho chtěj nechtěj dokončil vydáním nového
breviáře generál řádu Claude Vaussin r. 1656. Vznik vlast-
ního processionálu pochází z ovzduší ještě staršího, kdy

byl napodoben asi řád premonstrátský, který se stejně zotavoval z pohromy reformace. Cisterciáci hleděli dohonit jeho popularitu v lidu. Solemnnes processiones in ambitu claustrí vel in ecclesia certis diebus festiuis debent fieri, et preter eas etiam dominicis diebus et festis duarum missarum... In festo ss. Patris nostri Bernardi fiat processio cum tribus stationibus per ambitum claustrí - nařizuje Generální kapitula r. 1601 a pro sv. Bernarda určuje i zpěvy. Dříve naproti tomu nebylo procesionálu potřeba, protože bylo nařizováno procesí jen několikrát do roka. ¹⁴⁾ Ale právě do těch nejstarších pronikal římský rituál, protože v ty dny měl procesí i římský misál. Pohřební ritus se udržel v řeholní podobě, ale podobnost antifony Chorus angelorum s antifonou římskou byla zpozorována a to stačilo k převzetí melodie, měla-li být antifona tak pozdě opatřena nápěvem. Nápěv ovšem a jeho text římským ritem užívaný nepochází teprve z liturgie kuriální, zná jej už Hartker. Z kuriálního ritu je jen spojení skladby s předeslanou antifonou jinou, totiž se skladbou In paradisum deducet te angeli. Ale cisterciáci potřebovali jen Chorus angelorum a převzetí nápěvu přes ritus kuriální, nyní tridentský, lze považovat za jisté. S vlastním textovým variantem se pak užívá té skladby u cisterciáků trvale, jak dosvědčují psané procesionály aspoň naší regionální provenience. ¹⁵⁾ Ostatně už onen tisk z r. 1603 po římském nápěvu šilhá svou inepcií, která se nehodí do III modu. Na více si patrně vydavatel netroufal. To po něm provedli jiní a musíme uznat, že vsuvka et in sinu Abrahae ibi te collolet je provedena opravdu citlivě. Autor znal zřejmě analogie z jiných tak počínajících antifon. Jen ovšem zde už vybočení do modu autentického bylo jiné. při et cum Lazaro, takže se tu objevuje jakási duplicita. Autor v zájmu toho Lazaro poněkud "opíloval" z původního vysokého de-ch-a.

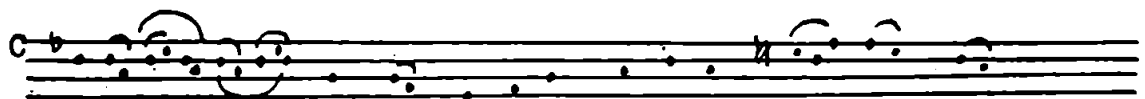
Nás však musí zajímat také onen třetí modus z r. 1603. I textový variant se zmínkou o Abrahamovi při Lazarovi má své stáří, jak dokazují příklady jeho užití v pontifikálech

u Marténa. ¹⁶⁾ Ba liturgikové našli jeho stopy až u sv. Jeronýma:.... Nunc igitur pro brevi labore aeterna beatitudine fruitur, excipitur angelorum chorus, Abraham e sinibus confovetur et cum paupere quondam Lazaro divitem purpuratum... oernit. ¹⁷⁾ V nejstarší staroslověnské legendě o sv. Václavu je passus, který Weingart převal do latiny takto: in sinu Abraham, Isaac et Iacob colloca Deus animam eius. Nějak by se měla i v této podobě antifona zpívat. ¹⁸⁾ Nenahradil vydavatel v preexistující dávne melodii jen inoepei řím-ským vzorem? V pohřebních nápěvech antífon jako i v offici-u dá se pozorovat variabilita. ¹⁹⁾ Přesto setrváme v přesvědčení, že jsme u skladby cistercké, dříve jen recitované. Zajímavé je, že psalteria ji nazývají pouhým versus a kladou ji před psalmodii vcelku, jakoby neodvisle. Naše stanovisko opíráme však o nápěv zde zapsaný, který, jak se zdá, vznikl teprve ze skladby další, tj. z prolixní antífony, vlastně prokomponované modlitby Clementissime domine.

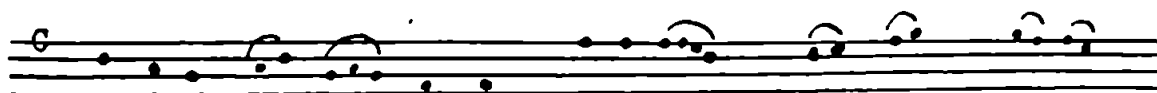
Prohlédneme si nyní tuto skladbu. Liber usuum praví o ní při opakování antífony po žalmech: Chorus angelorum et statim Clementissime Domine... (kap. 99). Opat čte však kolekty mezi zpěvem žalmů.

Cle-men-tis-si-me do-mi-ne, qui pro nostra

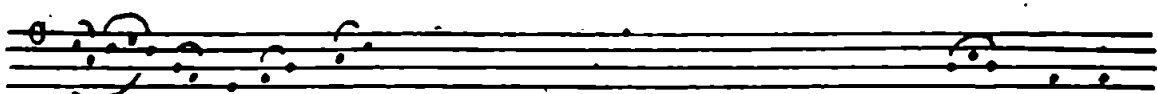
miseri-a ab im-pi-orum manibus mor-tis sup-

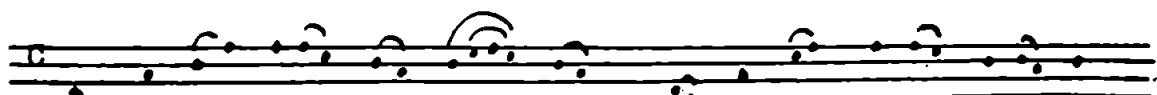
plicium per- tu- listi, libera a-nimam e-ius

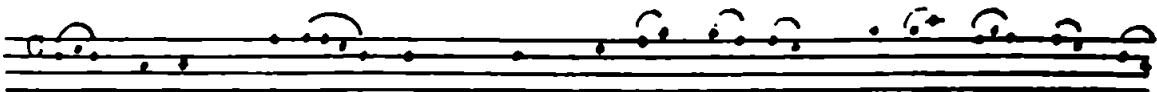
de in-fer-ni vo- ra- gine, et de ministris tartare-

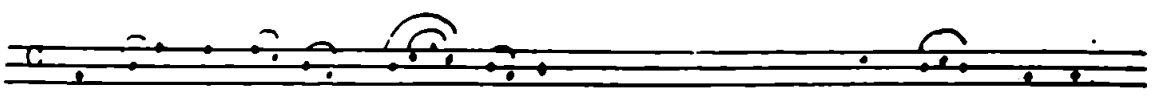
is mi-sera-tor ab- solve,

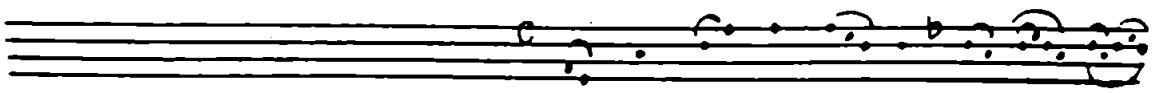
et cuncta eius pec-ca- ta ob-li-vi- o-ne perpetu-

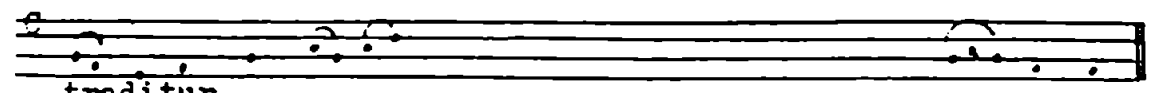
a dele: e-am- que ad lucem tu-am ange-li tra-dant

pa-ra-di-sique ia- nuam in-tro- ducant,

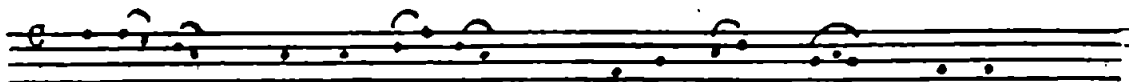

ut dum corpusculum pulve- ri

traditur,
ad eter-ni-tatem

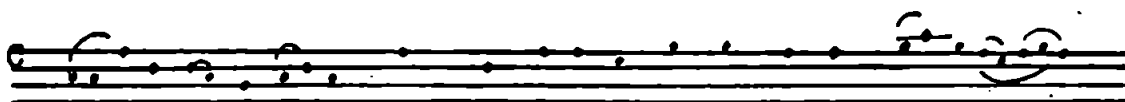
perdu- cant.

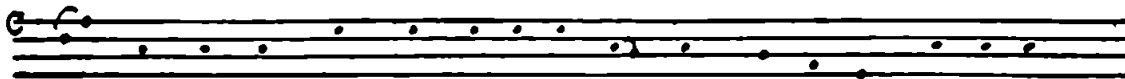
Domi-ne, mi-se-re-re super pec-ca-trice!

Peccatore je s; vynotováním teprve na druhém místě.

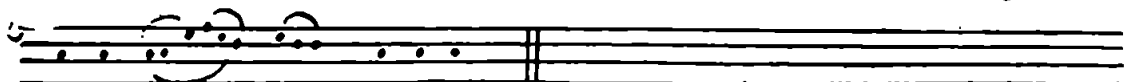
Spřízněnost frygické Chorus angelorum s touto prolixní skladbou se nedá popřít, i když se shody týkají obecného stavebního materiálu III. modu. Už to, že se autor k tomuto modu uchýlil po inepci heterogenní a že v něm setrval až do závěru, ať se mohl k modu inepce vrátit, vedlejším závěrem frygickým na G, je příznačné. Pro úplnost srovnajme ještě, jak si při Chorus angelorum počínali premonstráti. U nich se tato antifona do pohřbu nedostala, ale užívá ji tzv. commendatio maior po slavné zádušní mši o anniversáriích: Si anniversarius fuerit IX lectionum, fiet maior commendatio a sacerdote, qui missam cantavit, prius dato signo, ut ad eam omnes conveniant. V knihovně praž. Univ. knihovny je zachováno premonstrátské ritusale, kde commendace je popsána s antifonou takto notovanou:

Chorus angelorum vos suscipiat et in sinu Abrahe

vos collocet, ut cum Lazaro quandam paupere eternam

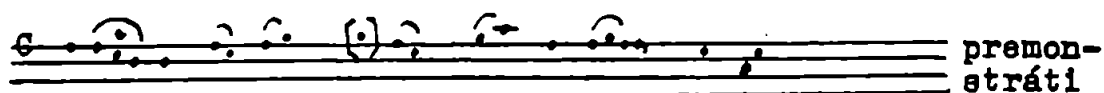
habe-a-tis requiem.

Toto notování na rozdíl od melodie cisterciáků je už ze 13. stol. a et in sinu Abrahe vos collocet není žádnou vsuvkou do nápěvu. Jeho shoda spočívá v tom, že od počátku až do konce tohoto místa jde o známý antifonovaný model VIII. modu (v pohřbu viz např. antifonu De terra formasti me), takže shoda s pozdními cisterciáky může být nahodilá. Ostatek skladby je zcela jiný. Podobné ut cum Lazaro nemůže být čteno jinak, než jako b mole vzhledem k průchodnému F v dórsky vypadajícím quondam paupere. Ut má originál ještě na předchozím řádku, jako náš přepis, takže je vyloučen omyl i nějak utajená změna klíče. Pozoruhodné je, že vos collocet je zde bez i b i, a přesto nápěv není krácen, víme-li, že středověk přízvukoval teprve po předponě. Bylo tu jistě před úpravou: ao h G G. Přes to všechno jde u premonstrátů jistě o přejímku skladby cizí, neboť její užití zde mimo pohřeb je jistě příležitostné. Commendatio je nijak netradiční sestava. Tak zde máme ukázkou, jak se antifona mohla zpívat mimo ovzduší klášterní v pramenech udávaných Martenem - s tou rezervou ovšem, že zádušní antifony byly variabilní pro nedostatek římské tradice.

Týž premonstrátský rituál - je to rkp. praž. UK v konvolutu XIV G 15 - posloužil by nám také pro Clementissime. V lecčems by se nám nápěv upřesnil. Hned první řádek měl by po domine hlubokou klivis před inepcí G-ac, jak mají další řádky námi značené A, nehledě ke kvilismatice (pes quassus), kterou náš cistercký zápis rozepisuje v domine, a v inepcích G-ac vynechává. V klimatických sestupech zajímal by oriscus nad prvním z obou supunktů.

Ale jsou to jen známky stáří zápisu proti zápisu našich psalterií, ačkoliv už neméně starý přepis ve známém sedleckém antifonáři z téže knihovny rkp. XIII A 6 - psalteriím na tomto místě přeje. Bez variantů jinak ovšem není. Premonstráti mimo gotizovaný případ (mise)-ri- se spokojí všude dále s modifikací: a G ahaG aG - sedlecký antifonář sklápí až plnou kadenci psalterií: aG ahaG aGabaG, což jistě není čtení lepší. Musíme v této skladbě počítat s vývojem přes všechno cistercké úsilí o jednotu a autenticitu. Hudební řeč byla v ní nadále živá. Srovnajme další nesrovnalosti. K eamque ad lucem tuam angeli tradant vede tato cesta:

eam ad lucem tuam an-ge-li ferant

Ze všeho plyne, že cistercký původ této skladby je možný, ba zcela pravděpodobný. Premonstrátská výzdoba kvilismatikou a oriskováním, cizí cisterckému chorálu, může být manýra nového prostředí, která v této skladbě není ani žádoucí. Že novému řádu sv. Norberta cisterciáci byli vzorem, je známo. Tak poučka Quos libros non licet habere diversos ve Statuta primaria Ordinis Praemonstratantis, je doslova cistercká i s titulem (Missale, textus, epistolare collectaneus, graduale, antiphonarius, psalterium, lectionarius, regula, callendarium unifirmiter habeantur²⁰⁾). Premonstráti převzali do pohřebního obřadu antifonu Clementissime z cisterckého úzu, jako ji později převzali také dominikáni.

Není-li Clementissime cisterckého původu, pak musíme hledat nějaký původ jiný, společný pro všechny uživatele.

Edmund Martén uveřejnil řadu starých různých pramenů týkajících se pohřebního ritu. Ze světských pramenů není naše antifona ani v jednom. V pramenech monastických rovněž chybí, včetně mnichů clunských, což mluví zase pro cistercký původ. V této otázce je třeba zaměřit pozornost na text. Co o něm řeknou dějiny dogmatu? To musíme ponechat příslušným odborníkům.

Závěrečná slova antifony Domine miserere super peccatore nepředstavují nějaký mnišský barbarismus. Je to alluse na biblické Misereor super turbam (Marco. 8,2). Ta slova se zpívala ve všech zúčastněných řádech vkleše, později bývala také třikrát pronášena (u cisterciáků tištěné processionale z r. 1696, Strahov.knih. F P III 29). Generální kapitula cisterckého řádu už k r.1154 žádá nesmlouvavě: In antiphona Clementissime domine ad Domine miserere super peccatore petat conventus veniam super genua. Si autem in luteo loco steterit, super articulos tantum inclinet. R. 1160 je to urgováno (veniam petant omnes, si lutum prohibet, inclinent, ut manibus terram tangant). To jsou nejstarší zmínky o užívání této skladby.²¹⁾

Že se v pozdější době tato skladba dostávala i do ritů diecézních, dokladem je pražské processionale, rkp. Nár.mus. XIV D 8, pocházející ze svatovítské kapituly, z konce 14. stol. (In sepultura presbiteri vel viri nominati). Románský charakter prozrazuje řeholní původ, germanismus je teprve při introducatur (a aca G G), a to ojedinelý. První verš je jako u premonstrátů, ale bez gotizace. Kadence ahaG aG, tedy bez torculu aha na konci. Jinak nic zvláštního. O poklekání tu není zmínka. Agenda biskupa Tobiáše z konce stol. 13. neudávala ještě tuto skladbu, ale také obsequialia (agendy) ze stol.15. o ní zase už mlčí.²²⁾ Processionale má v commendaci také Chrus angelorum, a to premonstrátské, kde už ut cum Lazaro je recitováno na G.Text je v jednotném čísle. V ostatních našich diecézních pramenech chybí pro tuto antifonu

E. ANTIFONÁŘ CO DO ANTIFON

Přijde nám na pořad pro officium jeho Proprium, jak je uloženo v Rejččině antifonáři. Antifonář, na rozdíl od žaltářů s geometricky přesným zevnějškem kaudování v notách, je dvojdílný a shodou okolností nalézá se ve dvou rozdílných fondech. Temporale bylo kdysi majetkem knihovny kláštera rajhradského a přešlo do brněnské Univ. knihovny se signaturou R 600. Ze sanktorálu vybrány jsou na konec církevního roku kommemorace a přidány jako separátní sbírka. Jinak sanktorál voelku má nyní Státní archiv v Brně z někdejšího Františkova muzea, proto se signaturou PM 7. Obojí pars má vlastní podíl z hymnáře ¹⁾ a podle cisterckého způsobu také z nokturálních kantik, čímž se do zpěvníku dostává vlastně materiál breviářový. Tím je odůvodněno také, co následuje v temporálu dále - totiž sbírka krátkých lekcí, nahrazujících v letním období o feriích matutinální lekce normální. Místo čtyř lekcí vždy jedna lectio brevis. Nadpisy: *Privatis noctibus per resurrectionem usque ad penthecosten - Lecciones privatis diebus a festo sancte trinitatis usque ad kalendas novembris.* Tato breviářová část není pro zpěvník bez významu, neboť notuje také příslušná responsoria brevis, nehledě k nematickému versikulu, jenž je lekcí předeslán, poprvé v notách. Jinak responsoria brevia náležejí podle monastického ritu laudám a nešporám (po kapitulu) a jsou se svými texty zapisována na svých místech během církevního roku v obou kodexech. Protože nápěv je společný a známý z Edice vatikánské, vynechávali jsme tato responsoria už v psalteriích. Z žaltářové látky, temporale bude mít také antifony per hebdomadam, zařazené po oktávě Epifanie k responsoriím propriální. Jinde v roce, pokud se jich užívá mimo tzv. tempus per annum, budou jen incipitovány. Tak už

první neděle adventní má o prvních nešporech (v sobotu) rubrikováno: (Ant.) Custodit dominus et ceteras, (Ps.) Confitebuntur et cet.

Mezi antifony se počítá také invitatorium k žalmu Venite exsultemus Domino (ps.94), jenž začíná každé matutinum. I na invitatoria je ovšem pamatováno v obojím kodexu, žaltářová jsou zase post octavam Epiphaniae. V žaltáři vídeňském našli jsme také vynotován jednou žalm Venite, nápěvem, který měl sloužit pro ferie celého týdne. Jak temporale, tak sanktorale bude potřebovat nápěvů více pro různou formulaci a modus toho kterého invitatoria. Oba kodexy mají z nápěvů Venite svou sbírku zařazenou před hymny. Jsou to také jakési strofy na rozdíl od psalmodie běžné ad cursum. I když dáme tyto nápěvy dohromady z temporálu i sanktorálu, nevyjdou nám tony pro všech osm chorálních modů. Tato zvláštnost byla pozorována a vysvětlována Petrem Wagnerem.²⁾ Nikoliv správně. Právě odůvodnění má tato anomálie v tom, že každý z nápěvů byl původně komponován pro vlastní invitatorium. Už invitatoria nevyčerpávala všechny mody, po hudební stránce bývalo invitatorií málo, mnoho bývalo jen kontrafaktur. (Římské matutinum bylo původně bez invitatorií vůbec.) Pak teprve se udělalo z tonů Venite jakési Commune. Existuje dosud tonus, který je určen pro invitatorium jediné - s textem, který se kryje s prvními slovy žalmu Venite exultemus domino. Cisterciáci nápěv tohoto invitatoria pro jeho modální irregularitu (byl bez tóniky) vymýtili a text podložili melodií schematickou z responsoria breve, jak jí už prve užívala ostatní invitatoria per hebdomadam. Tak v žaltáři mohli vystačit s jediným nápěvem pro žalm Venite. Ač ani tento nápěv vlastně melodií invitatorií uzuálních nevyhovuje, protože je nesourodý, jak je vidět z neshodné dominanty. V tomto případě se jedná o nápěv snad užívaný kdysi pro žalm bez antifony. Má ještě charakter lekční, in directum. Sv. Benedikt v řeholi říká: psalmum nonagesium quartum cum antiphona a u t certe decantandum; inde sequatur ambrosianum (=hym-

nus).

Proprium neužívá tohoto podivného tonu, recitujícího na hes v sanktorálu, proto jej druhý díl Rejččina antifonáře nezapisuje. Nám je známý z officia defunctorum Vatik. edice, neboť kuriální ritus, u nás dokumentovaný rukopisy františkánskými, jej udává k invitatoriu Regem cui omnia vivunt, venite adoremus. To je kontrafaktura z adventního Regem venturum dominum, venite adoremus, jak je i cisterciáci mají v temporálu pro všední dny té doby. Tímto nápěvem jsou pak simplifikována pro všední dny i další krátká invitatoria, obsahující v textu stejné pozvání:

Christus natus est nobis: venite adoremus

Christus apparuit nobis: venite adoremus

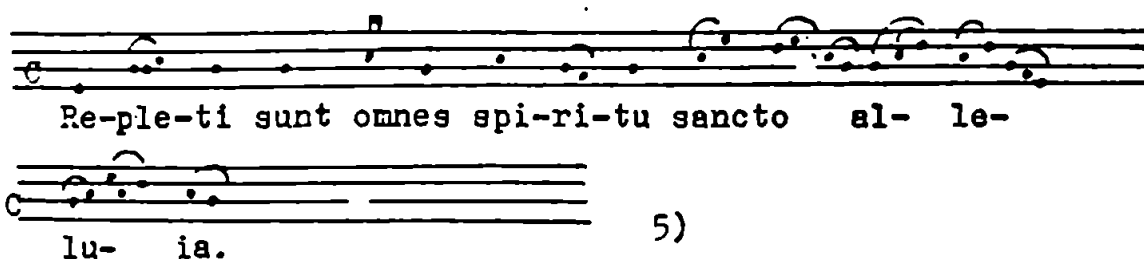
- a cisterciáci využili melodie tohoto invitatoria a jeho podivného nápěvu žalmu také při

c c od ch c d de e c de d ca od d c c f f
Adore-mus dominum, qui nos re-de-mit per crucem. Venite

To je kuriální invitatorium pro tempus passionis od Smrtné neděle. ³⁾ Po svátku Nanebevstoupení Páně privatis diebus usque ad penthecosten najdeme složitější tvar invitatoria k tomuto žalmovému tonu:

c c d c c c d e cde de cha cd fde dc d f f
Alleluia, alleluia, al- le - lu - ia. Venite (Má Hartker)

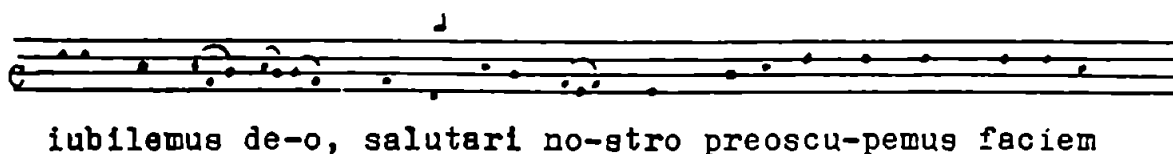
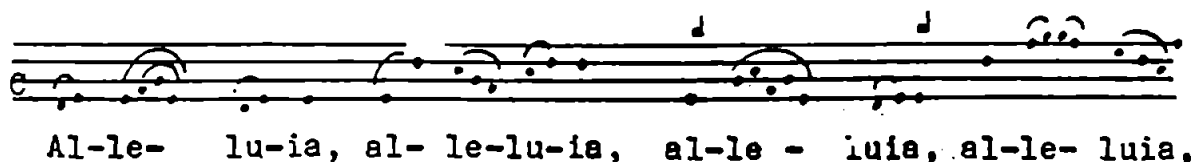
V tomto už poznáme melismatiku známého velikonočního invitatoria z Edice vatik.: Surrexit Dominus vere, alleluja. ⁴⁾ Melodie naší edice zjeví se nám vcelku teprve s cisterckým textováním, jak následuje.

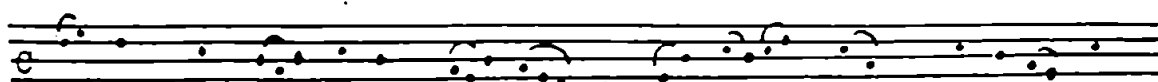

5)

S takovým textem mohlo se v řádu zpívat teprve po Hodu svatodušním per septimanam, když polevila platnost řehole: A sanctum Pascha usque pentecosten s i n e i n t e r - m i s s i o n e dicatur Alleluia tam in psalmis quam in responsoriis. Cisterciáci byli ve věci řehole nesmlouvaví, ale bylo v tom cosi šalomounského, když využili mlčení sv. Benedikta o svatodušní oktávě. (Neexistovala ještě výslovně.)

Co se nám bude zdát podivným, je, že také tak slavné znění invitatoria musilo se spokojit se žalmovým tonem pro Venite stejně ohudým jako předešlé formy invitatoria hudebně nedospělé. Opravdu cisterciáci nemají nápěvu nynější Vat.edice Fa o c c c c aG b a a, který dodnes zaznívá k Surrexit Dominus vere, alleluja a byl jistě pro tuto invitatorní melodii komponován.⁶⁾ Vzdali se ho proto, že o slavnostech velikonočních potřebovali jen a jen Alleluja bez jakého jiného textování. Když pak si takové striktní Alleluja pro Hody velikonoční a svatodušní i také pro Nanebevstoupení našli, volili pro Venite nápěv vůbec nebývalý, nový, neboť modus I pro jejich dórskou skladbu se mezi tradičními Venite nevyskytoval.

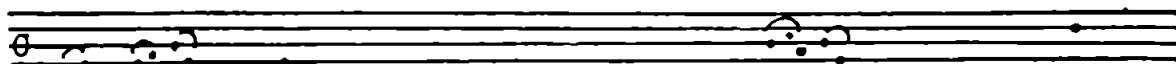

e-ius in confessi- o -ne, et in psal- mis iubilemus

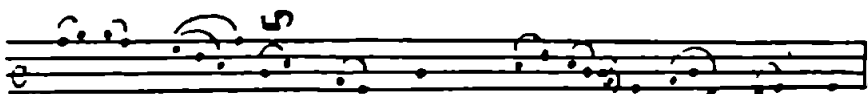

e- i.

Nápěv invitatoria objevuje se u cisterciáků také neallelujaticky protextován. Mohla však posloužit tak mladá předloha? A ta vysoká resupinace !

Ve- ni- te re- ver-ta-mur ad do- minum per

doctri-nam san-cto-rum e-van-ge-li- sta rum

Neznají ji ještě Hesbertovy prameny. ⁷⁾

Kde vzali cisterciáci toto Alleluja, je záhada. A bylo v tom cosi zbytečného, protože čistě allelujatické invitorium už existovalo na nápěv skladby *Praeocupemus faciem domini et in psalmis iubilemus ei.* ⁸⁾ Zpíval je středověk na Hod boží velikonoční, přinejmenším než nastoupila alternativa *Surrexit Dominus vere.* Toto melismatické Alleluja bylo v modu sedmém a bylo trojí. V řeholní liturgii se dosud udrželo. A v tom modu nebyla o Venite žádná nouze. Zdá se, že cisterckému řádu šlo právě o prosazení nového žalmového tonu. Bezprostřední výklad by byl, že skladba má u cisterciáků nejen domov, nýbrž i původ; měli bychom tu cisterckou skladbu. Ale tento výklad není zcela bez obtíže. Jestliže se skladba najde s určitou úpravou také u dominikánů, to je možno vysvětlit. Také okolnost, že i u benediktinek pražských se najde jako

novota v některých antifonářích, se snadno pochopí. 9)
Jeptišky hledaly nové součásti pro officium svého patrona klášterního a sv. Jiří přichází do velikonoční doby, kdy cisterciáci ani pro svátky nevolili jiného invitatoria než samotné Alleluja. Nový žalmový tonus je zapsán i do sanktorálního dílu antifonáře. A obojí pars má ten nápěv mezi nápěvy Venite na místě prvním! V čem spočívá naše námitka proti cisterckému původu nového invitatoria a jeho žalmu, je to, že přece cisterciáci nápěvy Venite omezovali. Lze pozorovat, že vyloučili také pátý tonus, který byl komponován pro invitatorium svatodušní a už de Ascensione. Cisterciákům nestačilo, že toto invitatorium mělo texty požadovaným alleluja aspoň zarámované:

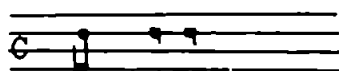
Alleluia. Spiritus domini replevit orbem terrarum:
venite adoremus. Alleluia.

Alleluia. Christum dominum ascendentem in caelum:
venite adoremus. Alleluia.

A přece sv. Benedikt jmenuje v příkaze o Alleluja také responsoria, kde se text nemohl na pouhé slovo alleluja omezovat. 10)

Existovalo hnutí, které chtělo i při žalmu Venite rozšířit Commune nápěvů na mody všechny. Nová invitatoria se komponovala pro nové významné kulty také v prvním tónorodu (modus protus). Teoretikům nedalo pokoj, že v těchto skladbách je často překračován ambitus směrem vzhůru, a tonus existoval pro Venite jen plagální, tj. druhý. Hoc igitur rationabile videtur, ut non quodcumque Venite ad invitatoria quecumque decantetur, sed Venite primi toni ad invitatoria primi toni decantandum est, et sic de aliis intelligatur tonis - říká autor spisu Speculum de musica (snad Jakub de Liège). 11) V Rajhradě měli žalmy Venite v samostatném kodexu. Zachováno je tam pořadí modů tak, že i modus osmý je doplněn o svou skladbu. Nenalezlo se ovšem nic vhodnějšího než známý nápěv pro invitatorium Christus natus est (či apparuit) nobis, venite adoremus. Invitatorium toto sice končí v módu IV, ale má barvy hypomixolydické a difference v nápěvu Venite na

jeho konci jakoby modulovala do G. Teoretikové tedy svůj záměr nikdy neuskutečnili plně (rajhradský kodex byl pozdní, patrně však je to opis), ale cisterciáci v tomto hnutí stěží měli iniciativu. Problém dórského Venite nelze tedy zatím u nich uzavřít. Zajímat nás však bude ještě to, že zmíněné vánoční Venite kladou hned za dórské velikonoční v pořadí, to znamená na druhé místo. A pak, to, že in-cepce vánočního se jím při jednotlivých slokách nepodřizuje textu: Dāb a a - v jejich antifonáři ae f e e - naproti tomu dórská skladba obsahuje:

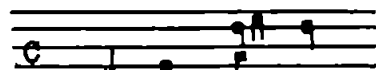

Quo-niam
Ho-die
Glo-ria

- ale

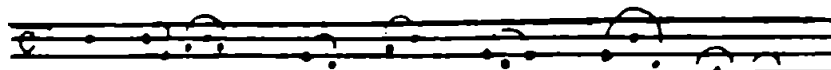
Ve-ni - te

Quadra- ginta.

Také jistě příspěvek k řešení problému provenience.

Sanktorální pars Rejččina antifonáře nemá ovšem vánoční Venite, takže hned následuje nápev modu třetího. Kupodivu tento tonus nechybí v dílu temporálním, a přece tam pro něj marně hledáme invitatorium.¹³⁾ Výklad by byl v tom, že temporále obsahuje také ze žaltáře invitatorium Venite exultemus domino a někdejší nápev žalmu k této antifoně se kryl s tím, co mělo pak sloužit modu třetímu. Modalitu frygickou umožňovala teprve terminace žalmová, která je v užití frygickém mimo obyčej obsáhlá. Pod tóniku E klesne jen jako difference v zájmu antifony.

lu-bi- le- mus e- i.

iubilemus e- i.

K původnímu invitatoriu Venite exultemus domino bývalo pouhé

Tak aspoň je tomu podle františkánského kodexu citovaného Wagnerem. Pražské benediktinky i zde měli koncovou diferencí: E-E-E-EG-E- $\widehat{D}$ FDC. Jinak právě ony nám dosvědčí, že v obojím podání žalm začínal stejně, jen je potřeba užít až další sloky, protože v první sloce je počátek žalmu pohlcen samotnou antifonou stejně znějící co do textu. To Wagnerovi ušlo. Mají tedy benediktinky inoepci:

FFE DE FDC

Quo- ni-am deus magnus dominus

- i naše jeptišky cistercké:

coh ah haG

Quo - ni-am

Varianty v ostatním průběhu melodie jsou nepodstatné. A ještě v něčem nás pražské benediktinky podporují: jim třetí tonus žalmu Venite vůbec chybí - to na důkaz, že by se ná- pěv jen opakoval. Už Hartker má sice ná- pěv dvojmo, ale obo- jí verzi vedle sebe a z neumování je identita zcela patrná. I ve Wagnerově systému jde o znatelně totéž při dvojitě zápisu, takže se divíme, jak tento slovutný učenec mohl identitu přehlédnout. Je-li ovšem náš výklad k nadbytečnos- ti frygického tonu v temporálu správný, pak také cisterci- áci existenci odchylného posláním ná- pěvu v temporálu nepo- chopili a frygizovanou podobou jej prostě nahradili. Ne- víme ovšem, zda nehledáme příčinu dotyčného zjevu v tem- porálu příliš hluboko. Může také zařazení ná- pěvu do tem- porálu pocházet z pouhého omylu pořadatelova. A byl by ješ- tě jeden výklad tohoto zjevu. Musíme si povšimnout, že kte- rému invitatoriu vlastně frygizovaný tonus v sanktorálu byl potřeba.

Regem confessorum do-mi- num: ve- nite

ad-o-re- mus. Ve- ni- te.

Jedině pro tuto skladbu bylo Venite ve třetím modu opatřeno. Ovšem v textu byl za Regem dosazován různý přívlastek k dominum. Volili jsme confessorum, aby byla vidět možnost recitace. Bylo možno dosadit také martirum a virginum. To-lik u cisterciáků v Commune sanctorum, ale přešlo se i do sanktorálu vlastního, když bylo pro sv. Jana Křtitele do-sazeno Regem p r e c u r s o r i s dominum. Také pro sv. Michala Regem archangelorum. A nyní můžeme říci to, co potřebujeme pro přítomnost žalmového zpěvu, také v temporá-lu: existují prameny, kde se tímto způsobem zpívá také ad-ventní invitatorium Regem venturum dominum: venite adore-mus. Je možné, že i cisterciáci užívali toho nápěvu původ-ně pro všední dny v adventě, než se ustálil způsob zde už dotčený v modu VI. Nebo předpokládal to aspoň jejich pra-men, z něhož tóny pro Venite přepisovali. Jak vratká byla jinak existence III modu k Venite, ukáže variant svatojiř-ský, to jest z místa kde III modus žalmu vynechávali.

C DF FF F FD FF FG G F FE DFDC DF GFE E

Regem confessorum dominum: venite ad- o- re- mus.

Námět dodalo zase responsorium breve, tentokrát adventní. Není pochyby, že bychom ve třetím modu našli prvky tohoto plagálního modelu a že nápěv invitatoria v autentické po-době má původ odtud. Diecézní prameny jej považují za slav-nější a vyhrazují jej apoštolům, jinak užívají obojí verze v Commune. 14)

Zbývající tony žalmu Venite jdou v obou dílech Rejč-čina antifonáře ve stejném pořadí. Opatřují v invitatoriích modus čtvrtý, sedmý a druhý. (Temporale mělo ještě onen šestý.) Tyto tony jsou antifonářem proti předešlým velmi hledané, neboť patří mnoha invitatoriím. Ovšem, jak jsme pravili, nutno počítat s kontrafakturováním, jež nám už znemožňuje poznat, ke které skladbě byl dotyčný tonus žal-mový komponován.

Čtvrtý modus k Venite znají cisterciáci jen s oním iniciem E G a a a a G ac aG a, jak nám jej novodobá edice dochovala pro svátek Božího těla - ovšem po vyloučení

vánočního nápěvu na jiné místo. I dóřský nápěv velikonoční má něco s někdejšímodem IV, to je s nápěvným schématem, jehož se cisterciáci zřekli. Míval, jak známo, čtvrtý modus nápěvů více, čímž byli iritováni ti, kteří chtěli i z psalmodie invitatorní vytvořit systém oktoéchu, jako měla psalmodie ad cursum. ¹⁵⁾ Boží tělo přišlo ke svému žalmovému nápěvu jistě kontrafakturou invitatoria. V cisterokém antifonáři začátek Christum regem má také invitatorium o sv. Petru, takže obě skladby spolu krácejí co do nápěvu paralelně:

	adoremus	dominantem	gentibus
Christum regem	regum	adoremus	dominum

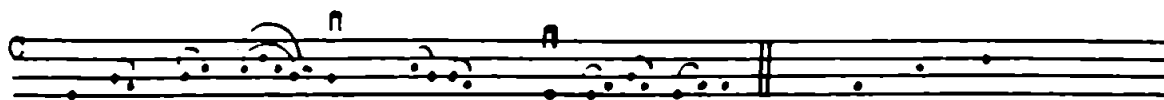
qui se maducantibus	dat spiritus	pinguedinem.
Qui martirio crucis	beatum glorificavit	Petrum apostolum

Antifonář Elišky Rejčky ještě nemá svátek Božího těla ve svém pořadu. Svatopetrské užití nápěvu je jistě starší, ale sotva dokonalejší. Cistercká zvláštnost to není, mají jej také benediktinky svatojiřské ve svém antifonáři. U Herberta ještě chybí.

Je pravda, že právě v tomto modu se invitatoria pro nové kulty komponovala velmi svobodně, ale cisterciáci se těžko hnuli z místa. Jedinou jejich skladbou nezávislou na vzorech je invitatorium o posvěcení chrámu.

Exul-te- mus domino, re-gi summo, qui suum

sanctifi-ca- vit ta- berna-culum. Ve-ni-te

Druhým případem by bylo Ave Maria, zpívané jako invitatorium ke všem mariánským svátkům mimo Hromnice. Ocituje první užití de Annuntiatione.

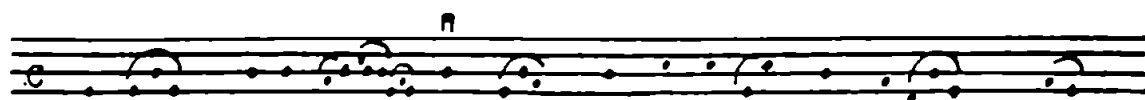
Pravidelně zpívalo se pozdravení andělské k Venite mixolydicky - Gchde d - na způsob Praeoccupemus faciem domini, a to v sanktorálu jen o svátku Zvěstování. Text byl ovšem kratší. Zavedení této skladby hypofrygické pro mariánské svátky všechny znamená vyloučení nebiblických textů, což připomíná kartuziány, kteří však stejnou měrou užívají tvaru mixolydického. Z nápěvu se nám zase ozývá nynější:

Venite adoremus regem regum - cuius hodie
ad aethereum virgo mater assumpta est caelum.

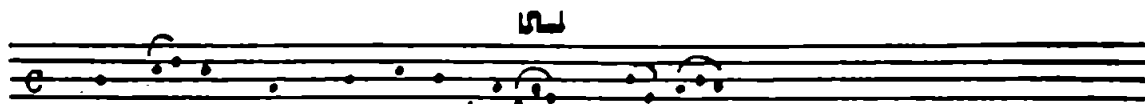
Tento delší text naprosto nezanechává stopy po nějaké dodatečné úpravě v nápěvu, takže jej těžko lze považovat za kopii. Přicházelo by v úvahu jeuině to, že starší prameny užívají pro invitatorium o Nanebevzetí skladby jiné, lakoničtější, takže skladba Venite adoremus regem regum vešla by v užívání až u mladších řádů řeholních: u premonstrátů, dominikánů a františkánů či eremitů augustiniánských. Ale právě u posledních dvou řádů jedná se o ritus curiae Romanae, jehož hloubka do minulosti není známá. ¹⁶⁾ Jinak IV. modus překvapuje zde krásou, takže vyniká nad předchozí Exultemus domino regi summo.

Zřetelně kontrafakturou je invitatorium, které cistercký řád zpíval o svátku sv. Benedikta a sv. Martina. Patrně je

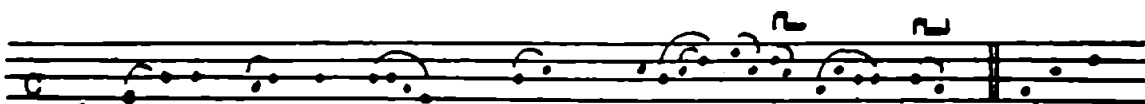
to kopie hromničního Ecce venit ad templum.

Iustus florebit in do- mo domini plan- ta- tus

gau-de-a-mus et exul-te- mus

in e-ius sacra sol- lem- ni- ta- te. Venite

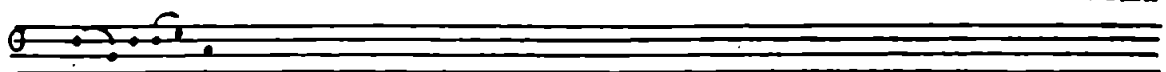
Slovo exultemus má v torkulu opravu nebo dodatečně touž rukou provedené nadstavení. Moment jistě pro paleografa důležitý. Protahování mělo by přece jenom smysl rytmický. Nebo chtěl notátor dostat věrnosti v přepisu. To by znamenalo, že už předlohu měl tak notovanou. Ale mohl přepisovat z pouhého konceptu, jež obdržel. V temporálu najde se pro nápěv vzor o Květné neděli, *Ipsi vero non cognoverunt* - a už o druhé neděli adventní, *Rex noster advenuet*. Zkušený pozná styl responsoria. Pro původ skladby je důležité, že premonstráti jí užívali pro sv. Jana Křtitele o svátku jeho Stětí! (Breviář OVK VI g 13).

Za obratnou kontrafakturu lze konečně považovat také stručné invitatorium, které cisterciáci zpívali o svátku Mládtek betlémských.

Mi-ra- bilem deum in sanctis su- is: venite

E G a
Venite

adoremus.

Patří do rodiny zastoupené o předchozím svátku evangelisty .
 Jena skladbou Adoremus regem apostolorum qui privilegio amo-
 ris - a už v první neděli adventní skladbou Ecce venit rex.
 Co bylo bezprostředním vzorem, nelze bezpečně říci, ale skla-
 deb toho druhu by se mimo cistercký úzus napočítalo více.
 Nezdá se aspoň, že by se dal obrátit poměr a považovat krát-
 ké Mirabilia deus naopak za model výchozí, ačkoliv k tomu
 svádí skutečnost, že text se hodí spíše do Commune sancto-
 rum nebo ke svátku Všech svatých. Zde cisterciáci použili
 něco nouzově. Je příznačné, že antifonář rajhradských bene-
 diktinů udává toto invitatorium ke svátku sv. Ludmily! Ovšem
 ritus našich benediktinů v té době je na ritu cisterckém víc
 než závislý. Ale už Hesbert zná invitatorium Mirabilem deum
 pro Mláďátka z rukopisů od 9. stol. Ve výběru pro tento svá-
 tek se mnoho tápalo. ¹⁷⁾

Případ invitatoria o sv. Bernardu zde vynecháme. Jde
 o historii komponovanou vcelku po době, kdy cisterciáci
 měli už antifonář kompletní. Jednalo se o patrona, neboť
 se brzy povolovaly historie o místních patronech z tvorby
 světské nebo aspoň cizí. Ještě zlatokorunský antifonář praž.
 UK, sig. XII 7a, o málo starší než knihy Elišky Rejčky, má
 officium o sv. Bernardu mimo sanctorale, ač je generální ka-
 pitola přijala už r. 1175. Náš antifonář starobrněnský zase
 postrádá historii Undecim milia virginum, stejně jako pramen
 zlatokorunský, ač jde o zavedení či rozšíření její na celý
 řád z r. 1262. Tam by také bylo vlastní invitatorium. ¹⁸⁾

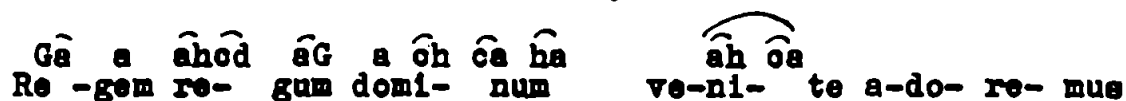
Jak snadno mohla být některá skladba mezi kontrafak-
 turami považována za výchozí, lze pozorovat při modu druhém.

Jiné texty, které v našich antifonářích užívají tohoto schematu, jsou delší a nadstavují nápěv zpředu. Tak v téže době adventní invitatorium třetí neděle:

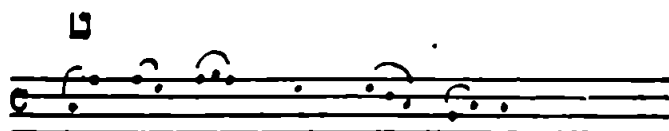
- a stejně o svátku Všeoh svatých:

Zas poněkud jinak o sv. Vavřinci:

Vavřincovo invitatorium přešlo u cisterciáků do Commune unius martyris, dokonce se jménem Vincencovým, ale vysloužila si ho také sv. Maří Magdalena s pokračováním

Z těchto tří článků chybí v invitatoriu de martyre článek prostřední (coronavit), takže články okrajové navazují na

sebe přímo:

¹
se ed efe doh ah hoh h
qui- mar- ti- rem su- um

oh od do h a hoā Ga a¹
co-ro- na- vit Lau-ren- ci-um 19)

Alé o Všeoh svatýoh a v invitatoriu adventní neděle se ten
článek nalézá:

¹
d de efde oh h
qui -a ip- se est
qui -a ne- sci-

¹
od oha ah ca ha aG
co-ro- nam
tis ho-ram

¹
o(h) - ad. do ha hoā Ga a
san- cto - rum o-mni-um.
quando ve- ni- et do-mi-nus.

Podle toho všeho jeví se střední článek už i v invitatoriu
Levate capita jako důsledek delšího textu v předloze. Před-
stava o primátu skladby Levate capita je v rozporu s lřtur-
gickou výjimečností. Je to ojedinělá náhrada za invitato-
rium Hodie scietis, quia veniet dominus o vigilií Narození
Páně. Skladba se zachrání jenom konstatováním, že bývala
textována také jinak než výhradně ciisterckým Levate capita
vestra. Najde se jednak jako alternativa v commune apořtolů
při

Gaudete et exultate
quia nomina vestra
scripta sunt in celis

- jednak jako časté útočiřtě svátků, které v kuriálním ritu
potřebují vlastního invitatoria a nemají:

Laudemus deum nostrum
in confessione
beati (beatae) N.

Tento text, známý z breviáře římského, našel Hesb. v 11. stol. v antifonári, který dochovala Ivrea, s použitím pro apoštola Pavla, takže na místě in Confessione (biblické vyjádření místo in celebratione) čte se in c o n v e r s i o n e. Zde snad je text použit poprvé, ²⁰⁾ ať in confessione je výrok z žalmu Venite.

Při obojím textování se ukáže, že onen střední člen cororavit není důsledkem delšího textu, nýbrž malismatičkou komisurou k nastupujícímu hypodórskému závěru. Bylo totiž nebezpečí, že skladba se projeví jako hypofrygioká. K této modálně zajímavé formuli, různě textované, složen je II. modus žalmu Venite:

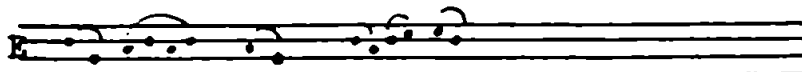

Venite exultemus domino

Zajímavé je, že i zbývající hypodórská invitatoria u cisterciáků mají něco společného s modem IV. Najdou se jenom dvě. Do druhé neděle postní zabloudilo následující:

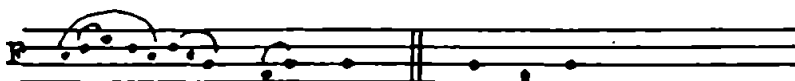
Ado-re-mus

de- um, qui- a

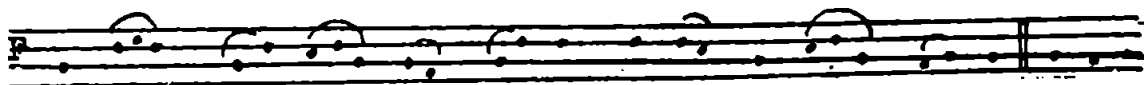

ip- pse

fe- cit nos. Venite

Není divu, že mimo cisterocký řád našli jsme tuto skladbu ukončenou opravdu na E, a Venite dotvrzovalo modus čtvrtý. Nápěv je ve stylu responsorií, text ještě uzuální. Původní místo skladby je asi doba předpoštní, septuagesimální. Také druhá skladba z této dvojice je uzuální s podobným textem: Adoremus d o m i n u m, q u i fecit nos. Tu zapisují už žaltáře pro neděli. Cisterocký antifonář má ji také v allelujatizované podobě pro neděle po oktávě Hodu velikonočního.

Al-le - lu-ia, al-le-luia, al-le-lu-ia. Venite

Také v sanktorálu se toto Invitatorium objeví o svátku fili-pojakubském a Nalezení sv. Kříže. Mimo cisterocký řád našli jsme také tuto skladbu s ukončením na E a s Venite modu čtvrtého. Jen s původním textem je má např. antifonář moravské diecéze, rkp. olom. kap. sig. 3.

D FGFF DF DFDDC CDF F F FDF F EGFF FE
Ado- ra-mus do- minum qui fecit- nis.

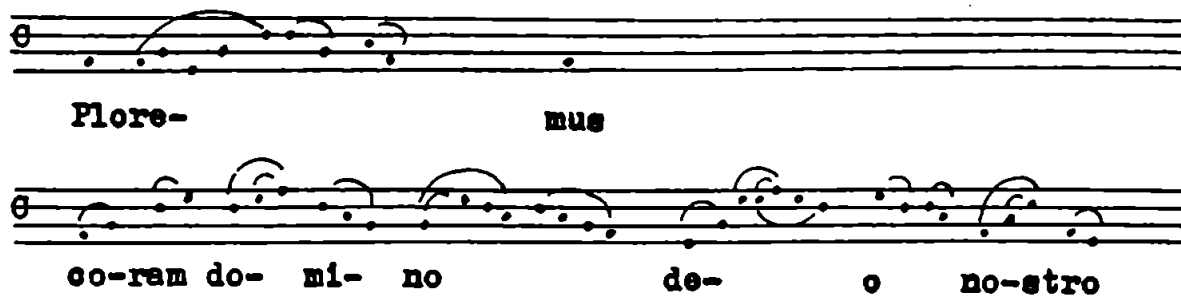
Až mají žaltáře pro neděli jenom toto Invitatorium, přece je rubrikováním omezují pouze na dobu petrojiční: Dominica prima post festum sancte trinitatis usque ad adventum domini. Do paralelní doby post Epiphaniam vnikl známý text: Preocupemus faciem domini et in psalmis iubilemus ei. Musilo se to stát velmi brzy, protože tak mají už nejstarší rukopisy (Hesbert!), jen kartuzián. breviář udržel i zde Adoremus dominum.²¹⁾ Pro toto Preocupemus, kuriálním ritem převzaté pouze pro Sexagesimu, ale jinak velmi oblíbené, vznikl patrně sedmý tonus žalmu Venite, který jsme zatím přešli. lze pozorovat aspoň to, že k Preocupemus se odkazuje²²⁾ i při nápěvu tak vzdáleném tomuto vzoru po shodném počátku, jako je allelujatické Invitatorium velikonoční, to jakoby spíše přejímalo svůj nápěv z mixolydiického Ave Maria gracia plena dominus tecum, pokud poměr není

opačný. Je to vůbec nejstarší dochovaný antifonář, svědek pro stol. 9, známý kodex kláštera v Compiègne, jenž klade Preocupemus za Alleluja o Hodu velikonočním a neodvisle pro 11. stol. poskytuje nám totéž Monza svým kapitulním kodexem. Tento kodex už je neumovaný; škoda, že nápěvy nemáme k dispozici. (Je vyloučeno, aby šlo jen o dvě skladby na výběr.) Přímoú kontrafakturou k Preocupemus bylo by invitorium Quoniam deus magnus dominus et rex magnus super omnes deos, které cisterciáci užívají pro dobu předpostní. Pak by přicházelo v úvahu invitorium výzdobou komponované, leč v pramenech velmi nestejně, pro postní dominice in media, Populus domini et oves pascue eius venite adoremus deum.

O neděli dříve mají cisterciáci invitorium následující:

Dominum deum nostrum dá se ve skladbě Populus domini najít, nehledě ke vstupnímu obratu Venite adoremus, jenž je společný celé rodině mixolydických invitorií, včetně invitoria sanktorálního v tom modu o sv. Ondřeji: Adoremus victoriosissimum regem Christum, pro cisterciáky jediného. Jedinou výjimkou je invitorium o první neděli postní.

qui fe-cit

nos. Veni- te

Ale to nás svým stylem odvádí kamsi ke zpěvu mešního. 23)
Dá se myslit na to, že jde o výtvar cisteroký, stejně jako
při skladbě předchozí, která styl zachovala. Podle Hesber-
ta už v 11. stol. měla takový text pro invitatorium Ivrea.
Jenže Hesbert udává skladbu obsežnější, známou u nás s ná-
pěvem:

de oh aG o o d e ded ea o d o

Ploremus coram domino qui fecit nos

G Ga o aeaG G G a e ea ha G G

qui-a ipse est dominus de-us noster

Tento mixtus, užívaný na Moravě, je ovšem novotou, ale text
mohl kdysi existovat s jiným zhudebněním, jako zase pražská
diecéze zpívala:

G G G G G Ga a a a aG a ah h h hd h haG ah h

Ploremus coram do-mino qui fe-cit nos, quia ipse est de-us

a G

noster.

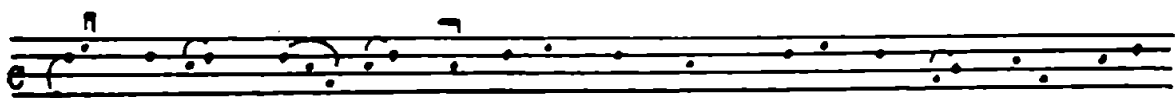
Je vidět, že k napřed vybranému textu se hledal nápěv. Je
zde užito feriální formule k zajímavé transpozici o stupeň
výše, která se opakuje i v dalším pražském zpěvníku a měla
své teoretické opodstatnění v traktátové literatuře. 24)
Ovšem v obojím případě, jak pražském tak moravském, jedná
se o invitatorium pro Popelční středu, kdežto Ivrea zazna-
menává skladbu jako cisterciáckou pro neděli. V kontextu cír-
kevního roku pro neděli Smrtnou jako alternativu, v sumár-
ním podání invitatorií nedělních zase tam, kde začínají post-
ní texty. Dvakrát po sobě, t.j. s dvojím nápěvem! Jsou to
nápěvy naše? U cisterciáků by se tím vylučovala stylově
pravidelná skladba Non sit vobis vanum mane surgere ante
lucem, quia promisit Dominus coronam vigilantibus.

Vezmeme-li Praeocupemus z jedné strany a z druhé strany

allelujatické invitatorium velikonoční, jeví se nám mimo cistercký řád tonus sedmý jako charakteristika doby předvelikonoční. Podobně by měla takové rozhraničení doba předvánoční, kdyby se začalo od *Adoremus victoriosissimum regem sv. Ondřeje* a končilo invitatoriem poslední adventní neděle. Mísení sanktorálu s temporálem by nevadilo, neboť do předvelikonoční doby připadá svátek Panny Marie zvěstování s mixolydiickým invitatoriem Ave Maria. Přesto byly by to záběry umělé a nedůsledné. Této nahodilosti při sedmém tonu necháme, jen si všimneme invitatoria poslední adventní neděle. Je s textem *Vigilate animo, in proximo est dominus deus noster*. Podle Hesberta už v 9. stol. existuje tento text jako žalmová antifona ad cursum, ač zajímavá: E F G F G F FEFGaG (EF G FE DF FFC) F F F FED E FG E. Naše diecéze převzaly za invitatorium tento text i s jeho vlastně iregulárním nápěvem a předepsaly Venite v tónu čtvrtém. Za čím příkladem, nevíme, neboť Hesbert má ve světském užítí antifonáře bavorského (12. stol.) citaci bez not. Cisterciáci mají pro text invitatoria nápěv v modu VII. pravidelný s incepty: Goh c dode d - nejen však proto, že iregularita se jim nelíbila, nýbrž podle tradice zjištěné už Hartkerem pro potřebu monastickou. Nápěv je zde zřetelnou kontrafakturou invitatoria a Ave Maria. Jistě nepůjdeme ke stejné znějícímu Alleluja Hodu velikonočního. Ale upozorníme, že cisterciákům obojí vzor chybí!

Tím máme vyčerpán výklad k nápěvům žalmu Venite v cisterckém antifonáři. Mohlo se na tom místě v kodexech Rejččiných pokračovat v ordinariu zpívaného officia. V dochovaných antifonářích zlatokorunských pražské UK následuje opravdu za nápěvy žalmu Venite látka o žalmových nápěvech ad cursum, dokonce s teoretickým návodem podle známého nám už Tonale Bernardi.²⁵⁾ U Rejčky je zařazen za Venite správně hymnár, k němuž se zlatokorunské kodexy ohovají nedbale. Ale když se v temporálním dílu připojí zmíněná látka breviářní, kodex ukončuje prostě matutinum. Je zde vynotováno Te Deum a ještě něco. Podle řehole sv. Benedikta má číst

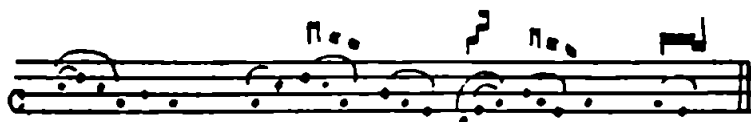
opat po Te Deum na závěr vcelku evangelium, které před homilií bývalo jen naznačeno s et reliqua podle způsobu světského. Na evangelium chór odpoví Amen - et subsequatur mox abbas hymnus Te decet laus. Tento "hymnus" je v antifonáři temporálním ještě zapsán, a přepíšeme jej už proto, že benediktinské antifonáře nám jej samloují. Jen jako přípisek k Te Deum najde se také ve zlatokoranském rukopise XII C 11 po psalmodii, a to je zase znění cisteroké. Litujeme-li absence žalmových tonů v cisterokém podání u Rejčky, ať je nám tento nález náhradou té ztráty.

Te decet laus, te decet hymnus, tibi gloria deo patri

cum filio cum sancto spiritu in se-cu- la se-cu-

lo- rum, a- men.

Nyní už následuje explicit kodexu, který měl být až na konci dílu sanktorálního - patrně důsledek časové neshodnosti obou dílů při větší grafické i jiné paritě. Ruka se při explicitu nemění: Anno domini mill^o oco^o XVII° constructus est ab illustri elizabeth regina bohemia et polonie liber iste. Výraz constructus je zde nezvyklý, vzatý snad z jejího budování kostela a v kostele. Snad bylo v konceptu conscriptus. Pokud jde o skladbu, nelze nepozorovat, že pod gregoriánským návykem přetrvává tu negregoriánská nápěvnost starého monachismu. Skladba se dosud udržuje v cisteroké podobě novodobými edicemi benediktinskými, v nichž se porovnání stojí ještě vedlejší tonus.

Antifonář má jméno podle antifon, a míní se předně antifony ad cursum.²⁶⁾ Pokud je antifonou také invitatorium, je to antiphona ad invitatorium, neboť názvem míní se původně funkce. Ale aspoň hudebně to byla vždy forma speciální.²⁷⁾ Už víme, že ostatní antifony vypadají jinak, ale zatím nebylo řečeno, jak s nimi hospodaří cisterocký řád během církevního roku. Co cisterockou příslušnost kodexu prozradí na první pohled, je způsob, jakým antifonář obsazuje laudy. Už v žaltáři jsme mohli pozorovat, že z patera římských antifon si psalmodie laudové řád ponechává jen skladbu první. Sv. Benedikt mluví o antifoně jen při prvním žalmu, a cisteroští reformátoři berou řeholi striktně. Tato antifona musí vystačit pro celou psalmodii této hory. Během církevního roku mimo obsah žaltářový je řád k římskému dědiectví milosrdnější v tom, že ostatní skladby z pětiice nenechá zahynout. Poděluje jimi psalmodii malých hór, takže druhou antifonu dostane k psalmodii prima, třetí dostane terciie, čtvrtou sexta, pátou nona. Také mimo cistercký řád nalézáme nad pětiicí nadepsáno *Ad laudes e t p e r h o r a s*, ale to má na zřeteli jiné podělení. Mají se v tomto případě antifony pro jednotlivé hory zabírat od první počínaje, takže jedna skladba vypadne. Je to vždy skladba teprve čtvrtá, určená v laudové psalmodii pro starozákonní kantikum fungující jako žalm na čtvrtém jejím místě. Tato antifona bývá textově kantikem ovlivněna, takže se méně hodí k užití mimo laudy. To cisteroští dost neuvážili.²⁸⁾ Jinak se laudová antifonie mimo řád o hórách prostě opakovala; to o pořadu cisterckém nelze říci.

Ale na rozdíl od sanktorálu, příp. commune, nedala se tato šetrnost k římskému dědiectví zachovat v temporálu při všech případech. Co když byl pořad officia tak bohatý, že pro malé hory naskýtaly se antifony vlastní? Tak celé předhodí velikonoční má pro každou z malých hór antifonu s textem z evangelia, jaká bývá potom k Benedictus po hymnu a responsoriu. To se týká nedělního officia, kde laudy mají antifony na texty samotných žalmů, podobné antifonám uzu-

álním. Tady už antifonář cisterocký musil officium ochudit, jako je ochutil v žaltáři. A situace se cisterciákům komplikuje ještě jinak. Řehole žádá: *Omni vero dominica extra Q u d r a g e s i m a cantica* (třetího nokturnu), *matutinos* (tj laudes), *prima*, *tertia*, *sexta* *nonaque cum Alleluia dicatur*, *vespera vero iam cū antiphona*. Toto uplatnění bychom ze žaltáře už znali, ale zde je vynata teprve *Quadragesima*, kdežto naznačená zvláštnost velikonočního předhodí jinde začínala už od *Septuagesimy*. U cisterciáků se opravdu trvalo na uzuálním pořadu nedělním s Alleluja až do první postní neděle.²⁹⁾ Tak je v jejích antifonáři ztracena propriální část velikonočního předhodí pokud jde o antifony v laudách a hórách. Logičnost je porušena v tom, že se to netýká responsorií, neboť biblioká četba nastupuje o *Septuagesimě* ve shodě s pořadem římským. Antifony z evangelia omezují se na *Benedictus* a nešporní *Magnificat*. Vlastní antifonie laudová nasazuje pozdě, neboť v ní *Quadragesima* znamená pokračování. Zato nevidí cisterciáci, proč by pro hóry nemohlo z laud přejímat *Triduum sacrum*. Také ono ponechává v laudové psalmodii jen první antifonu. Týž pořad mají i ostatní (předchozí) ferie svatého týdne, cisterocký ritus nepřevzal "temné hodinky". - Leč ani sanctorale nezůstalo úplně bez újmy. Principu o antifonování v laudách a hórách bylo nutno se zříci aspoň o svátcích jarních, připadajících do doby post Pascha, kdy "sine intermissione" vládlo antifonování pouhým Alleluja, jak jsme už poznamenali. To odnesla officia o sv. Marku, o Filipu a Jakubu, o Nalezení sv. Kříže - jako v temporálu *Ascensio*. Svatodušní proprium mohlo se rozvinout teprve během oktávy. Alleluja bylo zpíváno vesměs nápěvy normalizovanými podle Hodu velikonočního. V laudách jako *Et respicientes*, v hórách jako *Mane nobiscum*, *Nonne cor nostrum*, *Data est michi omnis potestas*, *Surrexit dominus* (IV. modus). Nedá se říci, že by někde tyto skladby tvořily systém laudový. Laudové *Angelus* autem domini vytěžili cisterciáci až pro nešpory.³⁰⁾

Quadragesima mívala k dispozici řadu antifon, které

se nevázaly na určitou neděli textově. Byly vzaty ze staré kající liturgie. (Antiphone de penitentia u Hartkera.) Doba vytvořila z nich jednotný systém antifonních skladeb pro malé hory feriální. Cisterciáci tento způsob nepřijali a berou z těchto skladeb jen tehdy, když musejí dosazovat na místa postrádající texty evangelní. Evangelních antifon nebyl pro každou neděli dostatek, protože jejich účel byl původně jiný. Ostatně v cisterokém ritu dosazují se skladby pouze dvě: *Commendemus nosmetipsos* a *Per arma iusticie*. Jedná se o nonu druhé a třetí postní neděle, pak o sextu + nonu neděle čtvrté, která potřebovala obsadit místa dvě. Ale první neděle má pro *t e r o i i* *In spiritu humilitatis*, a to je antifona výjimečně ze systému laudového. Bývala ke kantitu *Trium puerorum*, ale bez odvislosti textové. Po *Quadragesimě* začíná *Tempus passionis* nedělí Smrtnou. Ta měla pro hory jedinou antifonu (ad primam *Abraham pater vester*), ale tu už bylo možno další hory antifonovat z laud, neboť skladby laudové nemá *Tempus* už ze žalmů vůbec. Květná neděle má pro hory z evangelia oboje *Pueri hebreorum*, načež je užito dvou textů nových na malodílecké schéma G a c d. Obě skladby se najdou ještě nyní v antifonáři, jen je nutno vědět to, že cisterciáci je transformují v závěru do modu VII, jak jsme jinde vyložili pro takové případy obecně.

Při odmítání zvláštního systému pro hory feriální v postě překvapí nás u cisterciáků obsazování feriálních hór v adventu. Tam dokonce má každá hebdomada systém vlastní. Ale brzy se pozorovatel přesvědčí, že jde vlastně o laudový systém předchozích nedělí. I dosavadní římský breviář to měl, ale zase od první skladby pětice počínaje, kdežto cisteroký rítus si první skladbu podržuje pro laudy a o hórách pokračuje z pětice. Péče o obsazení malých hór v adventě proti bezstarostnosti v postě tkví v jedné důležité okolnosti: i v neděli adventní musila být zachována striktně řehole, žádající mimo *Quadragesimu* o nedělích antifonování pouhým *Alleluja* z psalteria. Zde vděčíme cisterokým reformátorům za zachování tradičních pořadů aspoň ve způsobě antifonie

feriální. V posledním týdnu předvánočním už mohla každá ferie obsazovat hóry z laud vlastních jako Svatý týden před Velikonocemi. Je tedy v adventě antifonář cisterckého řádu úplnější nežli v postě. - Po adventu budou nás zajímat pořady vánoční. Vánoce mívaly za té doby velký přebytek. Tak mohl Boží hod mít obsazen vlastními skladbami hóry bez ohledu na laudy. Cisterciáci tento přínos podrželi, neboť se jedná hlavně o pěkné skladby mariánské (v VI. modu). Tím by zase u nich zašel systém laudový kromě první antifony. Zachovali však i ten jako systém feriální podle adventního vzoru. Epifanie a už Circumcisio obsazují hóry z laud normálně. Ale v neděli po Vánocích či po Epifanii musí být pořad zase allelujatický z psalteria, takže jen k Benedictus je antifona propriální.

Poznali jsme, že v laudách měl cistercký ritus pro psalmedii zásadně jen jedinou antifonu; nejíak je tomu také v nešporech pokud jde o neděli. Povšimli si cisterčtí mnichové, že sv. Benedikt, když mluví o užívání Alleluja v neděli, praví: *vespera vero iam cum antiphona* - v jednotném čísle. Už v žaltáři nechali tedy zahynout v nedělních nešporech po první skladbě *Dixit dominus domino meo* další antifony. O tom už jsme pojednali. Co však, když se neděle ocitne infra octavam základních svátků, jako jsou Vánoce, Epifanie atd.? Zajímavé je, že ač neděle je za těch okolností jen kommemorována, přesto antiphona super psalmos může být jen jedna - a kupodivu volí se nikoliv první, nýbrž poslední ze systému svátečního, jak uvidíme. Princip oktáv temporálních zachovávají v neděli potom i oktávy sanktorální - jen ovšem pokud neděli převažují a zatlačují ji na pouhou kommemoraci. To se týká vlastně jen dvou mariánských svátků: Nanebevzetí a Narození. Ale tyto svátky nemohly poskytnout skladbu pro neděli ze svého nešporního systému, protože ho v druhých nešporách neměly. Jedná se o případy, kdy svátek užil pro druhé nešpory první čtyři skladby z matutina. Nemohly se u cisterciáků opakovat k nešporám laudy! Jak tomu bylo, připadli na neděli svátek sám či dies octava,

nemáme nikde rubrikováno, ale jistě i on se musil o nešporech v neděli zříci úplného pořadu. Tak je tomu aspoň o Boží Trojici, jejímž svátkem je neděle trvale impedita.

Naopak zase nesnesli cisterciáci jedinou antifonu super psalmos, jak tomu bývalo jinde v nešporech prvních mimo kuriální ritus. To mělo být zachováno jenom pro neděli a tempus paschale, vyžadující pouhé Alleluja. Vespertina autem sinaxis quattuor psalmis cum antiphonis terminetur, říká sv. Benedikt. Oprava mohla jít dvojí cestou: buďto původně jedinou antifonu doplnit o další skladby, nebo volit místo skladby propriální pořad de feria. První cesta volí se u velkých svátků. Že nebylo vždycky snadné sehnat další skladby, ukazuje např. výběr ve jmenovaných dvou svátcích mariánských.

Assumptio

- 1 Que est ista que ascendit
- 2 Beata dei genitris
- Maria

virgo perpetua

- 3 Paradisi portas
- 4 Virgo prudentissima

Nativitas

- 1 Sancta Maria succurre (IV. mo-
- 2 H e o e s t r e g i a u g)

v i r g i n u m

- 3 Beata dei genitrix Maria
- 4 Virgo prudentissima

Oba svátky si zřejmě půjčují a výběr dosti bezohledně sahá na skladby užívané jinde in evangelio. Jednou se pořad odhodlává k nové kompozici. Překvapuje, že nikde není stopy po nových skladbách na texty Velepísně zvaných prostě Cantica. To je vyhrazeno teprve známému rukopisu vyšebrodskému (sig. VB 42) z r. 1410, jenž dokumentuje přejímání skladeb ritu světského. Užívaly se jako antifony během oktávy obou svátků a komponovaly se stále nové ve školních cvičeních. - Oproti těmto dvěma slavnostem snadné to bylo na svátek Zvěstování: sáhlo se přirozeně do zásoby adventní. Ale do této zásoby sahá kupodivu také svátek Narození sv. Jana Křtitele: Ecce mitto, Vox clamantis, Hoc est testimonium; ale Descendit angelus na prvním místě je vyměněno za skladbu novou na text orace Perpetuis nos domine sanoti Iohannis Baptiste tuere

presidiis. Ostatně jsou případy, kdy autenticitu první skladby lze těžko zabezpečit: jakmile se jednou doplňovalo, tak se nž také měnilo. Tak svátek Petra a Pavla, který si jinak půjčuje, kde může, nebo svátek Všech svatých. Máme-li se vrátit ke svátkům mariánským, lehké to měla Purificatio: po původní antifoně O admirabile commercium mohla pokračovat ze svátku Circumcisionis. Dedicatio podobně jako svátek Všech svatých klade na první místo původní antifonu k Magnificat, pak si nalézají doplnění mezi antifonami temporálními de scriptura occurrente (Tu domine universorum z Makkabejců, Super muros tuos + Muro tuo inexpugnabili z Proroků). Cistercký řád opatřuje prvními nešpory také svátek sv. Benedikta: de communi vesměs antifony in evangelio. Je to k historii ještě staré (historie Fuit vir), nová byla zaváděna později. U nás rkp. brněn. Stát. arch. FM 3. 33)

Ale situace se komplikuje ještě i jinak. Když sv. Benedikt požaduje, aby se v ohóru absolvoval během týdne žaltář, má ohled na to, že svátky budou potřebovat výběr vlastní, jenž bude do týdenního plánu zasahovat. Předpokládá to však jeho řehole výslovně pouze pro officium noční, tehdy tak řečené vigiliae. Toho si povšimla reforma cistercká a nepřipustila výběr žalmů pro svátky, dotud platný také v nešporech. Zde však odstraněním propriálních žalmů musily padnout i propriální antifony, pokud byly textově voleny z těchto žalmů. Nejzřetelnější je to v officiu vánočním, kde dosud vládne známý nešporní systém Tecum principium a v officiu o apoštolích, kde se už tehdy užívalo systému Iuravit dominus. Napřed první případ. Tecum principium s ostatními je nahrazeno takto:

In principio et ante secula
 Virgo verbo concepit
 Beatus venter qui te portavit
 I l l u x i t n o b i s d i e s

Nešpory Tecum principium ovládají, jak známo, celou dobu povánoční, tehdy počítaje v to ještě i Epifanii s oktávou.

Ale cisterciáci mění systém počínaje druhými nešporami
Epifanie takto:

Videntes stellam magi
Vidimus stellam eius
Vox de celis audita est
Celi aperti sunt.

Poněkud tím zachraňují bohatý systém antifon in evangelio pro ferie během oktávy, který k naší žalosti zrušili. Vánoční thesaurus nebyl tak bohatý, protože se vyčerpával také pro svátek Circumcisionis k matutinu i ad laudes, kdežto Epifanie v den oktávy opakovala officium svátku a měnila jen laudy s hórami ve prospěch známé antifonie řeckého původu: Veterem hominem renovans salvator. Ale o neděli infra octavam užívá se jako jediné antifony super psalmos poslední skladby nešpor epifanijských Celi aperti sunt, protože také z vánočních nešpor byla pro neděli vybrána skladba poslední Illuxit nobis dies, pro její novost. Snad lze motiv záchrany skladeb připočítat k pozitivům reformy. V sanktorálu nás tímto zjevem překvapí druhé nešpory o Povýšení sv. Kříže. ³⁴⁾

Skladba Iuravit dominus - vždycky jako nešpory druhé - musila mít předlohu jen v Commune. Jen tam je aspoň tento psalteriální systém antifon nahrazován, kdežto o Petru a Pavlu utíká se officium při druhých nešporách k prvním čtyřem antifonám matutina. Každá kategorie v Commune má druhé nešpory propriální. Jako o apoštolích je psalteriální systém vyměněn také s velkou pravděpodobností de martyre a de pluribus martyribus. Začínal v prvním případě Iocundus homo qui commodat, ve druhém Virgam virtutis emittet dominus. Tomu neodporuje fakt, že se sv. Štěpán utíká zase ke čtyřem antifonám z matutina a že Mládátka dostala systém kdysi potřebný pro hóry a nyní, když hóry jsou obsazovány z laud, přebytečný. Iocundus homo i Virgam virtutis bývaly nešpory vánočních svátků konkomitantních, které u cisterciáků svou konkomitancí vlastně ztratily, neboť jsou přerazeny do sanktorálu. ³⁵⁾ Při obou těchto psalteriálních systémech

vyslovujeme ovšem pořád ještě výhradu určité pravděpodobnosti, protože ještě u Hartkera vládne v nich fluktuace jako už v systému Iuravit dominus. V nejstaších antifonářích Hesbertových chybějí vůbec. Poučné je, jak si počíná při jejich nahrazování rajhradský antifonář brněnské UK sig. R 17. Benediktini naši totiž působením opata Bavora z Betčina, nebo lépe snad působením samého papeže Benedikta XII. (bulla zvaná Benedictina) ve svém kultu napodobili cistercky striktní poměr k řeholi. Tak i někdejší psalteriální systémy v nešporách nahrazují, a to z vedlejších systémů laudových, jež se udržely ze staré doby, kdy každá kategorie v commune měla laudy na výběr. Viz zpěvníky kláštera svatojiřského v Praze, kde jeptišky reformu nepřijaly. Zda také cisterciáni získávali náhradu za psalteriální skladby v nešporách z takových vedlejších laud, nedá se zase pozorovat pro fluktuaci antifon v pramenech cizích a starších. Zdá se, že jim posloužily jen vícere antifony in evangelio. Konečně patřivaly sem také druhé nešpory o Posvěcení chrámu, počínající Vota mea reddam. Reforma zašla si tentokrát do nokturnu druhého, protože první nokturn byl také se skladbami psalteriálními.

A konečně je ještě něco pamětihodného pro obsazování nešpor. Monastická psalmodie žádá tu pro antifony skladby čtyři. Ale feriální žalmy se podle řehole také někdy dělí na dvě půlky. Poslechněme si o tom sv. Benedikta:

Vespera autem quotidie quatuor psalmorum modulatione canatur. Qui psalmi incipiuntur a centesimo nono usque ad centesimum quadagesimum septimum, exceptis his, qui in diversis horis ex eis sequestrantur ... Reliqui omnes in vesperis dicendi sunt. Et quia minus veniunt tres psalmi, ideo dividendi sunt, qui in numero suprascripto fortiores inveniuntur: id est centesimus tricesimus octavus et centesimus quadagesimus tertius, et centesimus quadagesimus quartus.

Každý by řekl, že obě půlky žalmu dostanou každá po jedné antifoně, ale my už víme, že ve feriálním officiu tomu tak není. Pouze v sobotu, kdy psalmodie druhou půlkou žalmu začíná, je antifona této půlce dodána, jinak mají nešpory pro takový případ o antifonu méně. Nyní musíme konstatovat, že toto pravidlo zůstává v platnosti také tehdy, kdy na místě feriálních antifon stojí skladby propriální. Záleželo na tom, kterého dne v týdnu se svátek slavil. Situaci nám může dobře demonstrovat případ ve svatém týdnu z temporálu. Tam jeden sváteční systém sloužil trvale dvěma dnům, které půlily žalm, tj. čtvrtku (Zelenému) a pátku (Velkému). Tyto dny mají nešpory o těchto třech antifonách:

Accipio pane Iudas
Si male locutus sum
Filie Iherusalem nolite flere.

Výběr nás překvapuje, jinde jsme zvyklí na pořad *Caliceo salutaris accipiam*, doprovázený dokonce zvláštním obřadem.³⁶⁾ Ale ten by vylučoval feriální psalmodii v nešporech. Také tento antifonový systém tedy cisterciáci obětovali. A skladby náhradní - odkud jsou vzaty? Sloužily v benediktinském breviáři pro hory Zeleného čtvrtku. Tak aspoň první dvě. Na místě třetí měla být *Ait Pilatus munde sunt manus*. Nelíbil se asi apokryf, proto vznikla cisterocká náhrada. Až na tuto náhradu známy jsou skladby už Hartkerovi, ale k užití in evangelio. Starší prameny u Hesberta.

Podobné zásady o antifonování jedinou skladbou jako v nešporech vládly také v nokturnech. Tím přecházíme k cisterockému matutinu. V době, kdy řád vznikl, každý nokturn vánočního a velikonočního předhodí měl po jedné antifoně propriální trvale do hodů Božího - tak aspoň mimo ritus kuriální.³⁷⁾ Cisterocký řád raději setrval při antifonování ze žaltáře a propriálních textů zde se zříkal. Jen Alleluja mohlo antifonovat celý nokturn, kde bylo předepsáno, a pak ovšem antifona ad cantica v den nedělní nebo sváteční, kdy byl ke dvěma nokturnům dodáván nokturn třetí. Podobně tomu bylo v oktávách svátků. Tu se sice zachová-

všelij antifony žaltáře, ale jediná propriální antifona nocturna musí být doplňována na takový počet, jaký pro nocturn v žaltáři vládl k žalmům feriálním. Monastické nocturny měly po šesti žalmech, ale antifonováno bylo dodvojio. Tak oktávy v cisterokém antifonáři dávají v antifonii takovýto obraz.

De Nativitate Domini

Privatis diebus: I. noct. Ecce advenit dominator
Maria autem conservabat
Nato domino angelorum
chorus

II. noct. Alleluia. Feriální ze žaltáře

Dominica infra oct. I. noct. jako privatis diebus

II. noct. Verbum caro factum est,
alleluia

Virgo verbo concepit

Beatus venter

Ad cant. III. noct. Alleluja nedělní ze žaltáře

De Epiphania Domini

Privatis diebus: I. noct. Tria sunt munera
Lux de luce
Christo datus est

II. noct. Alleluja feriální ze žaltáře

Dominica infra oct. I. noct. jako privatis diebus

II. noct. Videntes stellam magi

Afferte domino

Vidimus stellam

Ad cant. III. noct. Alleluja nedělní ze žaltáře.

Laufce

Per septimanam: I. noct. Rogabo patrem meum, et alium
paraclitum

Non vos relinquam orphanos

(nebylo k Magn.)

Pacem meam do vobis alleluia
(Vi. mod.)

II. noct. Alleluja na velikon. Erat autem.

Neděle byla už trvale impedita svátkem Trojice.

Jestliže předchozí schémata nám uchovala něco pořadů reformou potlačených, zde se může jednat jen o skladby předletniční, i když se texty nalézají až v evangeliu Hodu svatodušního. To pak platí zvláště o nešporech, které jsou pro tento týden utvořeny zvlášť:

Si quis diligit me, sermonem meum

Non turbetur cor vestrum alleluia (VI. mod.)

Nisi ego abiaro

Illi autem profecti predicabant

Systém laudový Dum complerentur se u cisterciáků nikde k nešporům neužívá. Svátek sám měl ještě allelujadické uspořádání doby velikonoční. V obojích nešporách byla jen ta zvláštnost, že se Alleluja super psalmos nezpívalo už jako Angelus autem domini, nýbrž dórsky jako *Hi qui loquentur linguis Galilei sunt*, což je skladba, kterou najdeme potom in evangelio laudového officia v sobotu před Trojicí. V nově utvořeném nešporním systému dá se záchranná práce nejlépe prokazatelná. Proč jinak by se ale tvořily zvláštní nešpor? Užívání laudových skladeb nebylo sice přípustné, ale užívalo se antifony I. nokturnu.

Úplnou chudobkou v tomto ohledu je jediná oktáva sanktorální, de Assumptione. Vybírá si skladby ze samotného svátečního matutina. Kodex má toto matutinum o svátku porušeno vytržením, ale je to táž historie, která se pak opakuje o Narození Bohorodičky. Neděle infra octavam se liší od výběru pro diebus privatis, ale jsou to jen další antifony téhož svátečního matutina. V zavedení oktáv také pro svátek Narození P. Marie je Rejčka ještě opožděna, ale pak šlo bezmála o týž pořad jako de Assumptione.³⁸⁾

Konečně existuje výměna žalmů i v nokturnálním officiu. Ale ovšem v jiném smyslu, než tomu bylo v nešporech. Jedná se vlastně jen o žalmy dva, z nichž druhý se dostává vlastně teprve laudám. Starému benediktinskému breviáři nev-

dílo, že s přijetím římského zpěvu přijímá k antifonám také dva žalmy, které řehole chce mít v jiné funkci. Než dojde k antifonované psalmodii v laudách, chce mít sv. Benedikt recitován (dicatur) žalm 66, tj. Deus misereatur nostri, výslovně sine antiphona, in directum. Podobně mluví při matutinu o žalmu 3, tj. Domine quid multiplicati sunt qui tribulant me, ještě než dojde na invitatorium. Reforma tedy tím vyloučila tyto žalmy z antifonované psalmodie, aby nebyly na pořadu v témže dni dvakrát. Nic nedbala na to, že tím zaniknou jejich antifony. Žalm Misereatur býval podle římského dědictví trvale spojen vjedno se žalmem laudovým Deus Deus meus ad te de luce vigilo, který i obyčejně poskytoval antifonu. Jeho souputník dodal dvojici antifonu jen dvakrát v postě: o neděli třetí skladbu hned ze svého prvního verše podle Italy: Deus misereatur nostri et benedicat nos, a o neděli čtvrté: Benedicat nos Deus Deus noster, benedicat nos Deus. Obě tyto antifony byly by bývaly zanikly u cisterciáků stejně, neboť jejich reforma antifonuje všechny laudové žalmy jedinou skladbou první, v hórách velikonočního předhodí pak ponechává antifony z textů evangelijních.³⁹⁾ Jinak tomu bude se žalmem v matutinu, Domine quid multiplicati. Mívalo ho římské matutinum de Resurrectione na třetím místě s antifonou Ego dormivi, ale ta se stejně nemohla v reformě uplatnit, protože po celou velikonoční dobu se antifonovalo pouhým Alleluja na nápěv antifony první. Ale žalm býval na témže místě také v Commune sanctorum de martyribus a de confessoribus. Jeho antifona Voce mea ad dominum clamavi o mučedníciích zůstala už ve starém breviáři rezervována jen pro mučedníka jednoho, protože commune plurimorum martyrum, přejímající antifony de uno martyre, nemohla dobře tento text dát do plurálu. Nyní by bývala šla i v commune unius martyris, protože toto commune převzalo do sebe systém konfessorů. Zůstat měl ovšem na místě žalm, nyní s antifonou Tu es gloria mea, tu es susceptor meus, jak je známa z breviáře. Jenže podle téže reformy, jež je cisterciácká, žalm Domine quid multiplicati

musil ven z nokturnální psalmodie vůbec, uznáván jen za directaneus pro incepci matutina. V antifonované psalmodii nokturnální musil být však nahrazen, aby setrval pro matutinum počet dvanácti žalmů. Náhradním žalmem se stalo In domino confido (Ps. 10), což se v systému antifon projeví skladbou: Iustus dominus et iusticiam dilexit d h de d d d d h od a G G...). Ale tato náhrada je zařazena až na konec prvního nokturnu, takže předchodí antifony postoupí v systému se svými žalmy o stupeň výše.

Pro tento způsob měli cisterciáci vzor už ve starém breviáři, kde, jak jsme pověděli, se neuplatnil žalm Domine multiplicati při převzetí systému pro commune martyrum plurimorum vinou nevhodné antifony. I tam náhrada přišla až na konec prvního nokturnu, a to žalmem Domine quis habitabit in tabernaculo tuo (Ps. 14.) kvůli antifoně Habitabit in tabernaculo tuo, requiescet in monte sancto tuo. Tento příspěvek se nelíbil cisterciákům, proto přišel na to místo žalm jiný Conserva me domine (Ps. 15) a s ním antifona Sanctis qui in terra sunt eius. Habitabit se zase těžko dalo převést do plurálu, neboť žalm jedná o výjimečnosti vyvolence. Nová náhrada přišla postoupením z nokturnu druhého. Tento nokturn cisterciáci pak celý přestavěli. Zavedli do něj vedlejší výběr laudový, využívající toho, že skladby tohoto jejich systému nejsou texty psalteriálními. Podobný stav tedy, v jakém se nalézají jejich nově vybudované čtveřice nešporní. De pluribus martyribus obojí sdružuje opětovně zařazená stará skladba, sloužící kdysi ke přenášení relikvií:

a a ac a G a c c hG a a a a ac G E G a a
Via iustorum recta facta est: et iter sanctorum prepara-
G a
tum est.

Isaiáš 26,7 podle Italy. Dosud je v pontifikálu při svěcení kostela, s pozměněným textem i nápěvem. Tónika je snížena do VIII. modu: G G Ge a G a GF Ga a G...⁴⁰⁾ - Normálně se antifonami tohoto druhu obsazovalo monastické matuti-

num teprve po projití všech, tzn. devíti skladeb nokturnálního pořadu nemonastického, které v Commune byly psalteriální. Teprve o pannách ušlo se matutinum složené z antifon nepsalteriálních - známka, že tato kategorie je mladšího původu. U nás monastické prameny opakují bezmála historii sv. Anežky. Užívání pořadů mariánských nalézáme spíše v pramenech diecézních, světských. Ale cisterciáci se pro tento druh rozhodli a vnesli k nám také dvě frygické skladby, u nás dotud nebývalé. *Nigra sum sed formosa* + *Dum esset rex in accubitu suo* - něco, co ustaluje teprve kuriální breviář, šířený pak františkány a eremity augustiniánskými.⁴¹⁾ O *Non virgines* se ještě cisterocký ritus nestará, nebylo toho potřeba. Ani svatá Ludmila se ještě v klášteře králové neslavila.

Pozorujeme, že na pořadech matutina se dějí změny, i když se nejedná o žalmy. Mohlo to mít různé příčiny. V Commune hned de apostolis můžeme jednu vidět. K žalmu *Dominus regnavit, exultet terra* (ps. 74), se zpívala podle starého breviáře allelujatická antifona, známé schéma VI. modu:

Lux orta est iusto, alleluia
rectis corde leticia, alleluia.

Nevadilo, že se nejedná o dobu velikonoční, takové útvary byly také o Vánocích a o Epifanii, a už Amalar Metský to dovedl svým způsobem odůvodnit. Co však když bylo potřeba použít dotyčného Commune ve velikonočním předhodí, kdy pro Alleluja bylo *tempus clausum*? 24. nebo 25. února je sv. Matěje a cisterciáci neměli proň propriální historii. Památovat na náhradní skladby vždy znamenalo přítěž. Ještě dnes se moderní vydání raději odhodlává podržet takovouto chiméru:

F F F E G a EF DC

Lux orta est iusto, rectis

G Ga G F F F

corde laetitia. (Solemes 1895)

Cisterciáci si opatřili na příslušný text skladbu novou, jež

se bez alleluja obešla vůbec:

Pa c ch aG a G G FE D EF a ch G FG G o o h o a G
Lux orta est iusto et rectis corde leti-ci-a. E u o u a e.

A v dalším případě, kdy alleluja bylo na závadu, je ovšem snadno eliminovat způsobem, jež nalezneme v témže vydání novodobém:

F F G a F Ga G F FE D F G G F
Exaltabuntur cornua iusti, alleluia
Ga G FG G F
cornu- a iusti

Ale to je stylově pouhá antiphona usualis, jež na takovém místě reformu neuspokojovala. Bylo rozhodnuto, aby příslušný verš žalmu Confitebimur tibi Deus (Ps. 74) byl antifonou v celku. Zněl: Et omnia cornua peccatorum confringam: et exaltabuntur cornua iusti. Ve svém zhudebnění dopadl takto:

ED G Gao c ho d a d oh h oh aG a FE F D Da aGF G
Pecca-torum confringam cornu-a et exal-tabuntur cornu-a

GF E o ch aG a h Ga
iusti. E u o u a e.

Není potřeba dokazovat, že obě skladby mají značnou uměleckou cenu a že si plně zasloužily, aby byly do antifonáře pojaty. Vynikají neobyčejnou čistotou slohu, přičemž se dovedou obratně vyhnout konvenčnosti.

Ale na tomto místě nemíníme ještě posuzovat hudební dovednost v řádovém antifonáři. Vyšli jsme od nahrazování žalmů, nakonec nám zůstává případ vlastně základní. Vrací nás také k záležitosti invitatoria. Kvůli invitatoriu byl totiž odedávna obecně vyňat z užití v nokturnu žalm Venite exsultemus domino, ale byla tu přece výjimka. O svátku Epifanie zříkalo se světské officium naopak invitatoria, aby žalm mohl s normální antifonou fungovat na svém místě v nokturnu. Tu benediktini, netroufajíce si porušit požadavek řehole, dopustili raději dvojí užití toho žalmu v témže

matutinu: Zpívali žalm Venite k invitatoriu, jež podrželi a pak znova v nokturnu k příslušné antifoně. ⁴²⁾ Nyní cistercká reforma tuto duplicitu ruší ve prospěch invitatoria ~~sameho~~ a vyvstává zase otázka náhrady v nokturnu. Vlastně se o ni světské officium samo postaralo, neboť bez invitatoria je zpívalo pouze o svátku samém, nikoliv v jeho oktávě. Stačilo tedy zařadit oktávní žalm Fundamenta eius in montibus sanctis (Ps. 86) také in die sancto. Ale v monastickém breviáři nepřinášel si tento žalm už antifonu psalteriální (Homo natus est in ea), nýbrž řadil se mezi žalmy určené k doplnění matutina na monastický počet. Tak mohl u cisterciáků dosáhnout antifony evangelní Videntes stellam magi. Tyto doplňky cisterciáků, jiné, než byly dřívější u benediktinů, musejí nás zajímat potud, že zase jsou příkladem na zachraňování skladeb ze zrušeného propria dierum infra octavam:

Christo datus est principatus
Vidimus stellam eius
Tria sunt munera.

Zanedbání původního benediktinského pořadu na tomto místě nic neznamená: jednalo se vesměs o allelujiatické schéma VI. modu, jehož jsme se tu dotkli.

Co lze cisterciákům těžko odpustit, je ztráta matutina tenebrarum. To byla nejtěžší daň placená řeholí, kterou po Tridentinu nejtíže sami nesli, a vymáhali nápravu na generální kapitule. Jinak soudili ovšem sami zakladatelé řádu. Z dopisu Petra Abelarda sv. Bernardovi:

Antiquam consuetudinem penitus abstulistis, ubi invitatorium et hymnum cum tribus tantum lectionibus et responsoriis cum Gloria contra omnem ecclesi- ae morem, et ut dicitur ratio- nem vos dicere institulistis. Cum enim hoc triduum tamquam	Starobylý obyčej vůbec jste odstranili, kde zavedli jste invitatorium a hymnus se třemi toliko lekcemi a responsorii včetně Gloria proti všemu zvyku církve, zvanému ratio (odtud ratio- nale).
--	--

exequiae Dominicae in luctu peragantur, atque hinc vulgo horum dierum vigiliae nuncupentur tenebrae, quod extinctis ibi luminaribus moeror hic exprimatur, non mediocriter mirandum videtur vel invitatorium vel hymnus vel Gloria, quae potius gaudii voces sunt, ibi decantari.⁴³⁾ Quae omnia cum omnibus in magnam admirationem veniant, our haec scilicet vestra novitas totius ecclesiae usui apud vos praeferatur, nec tamen ab institutione vestra ideo receditis, nec, quid alii murmurent, curatis, quia id rationabiliter vos facere confiditis, quos institutio regulae novum opus de veteri facere compellit. PL 178, col. 340.

Poněvadž totiž toto triduum se koná ve smutku (v žalu) jako pohřeb Páně, a odtud se vigilie těchto dní lidově nazývají temnými (tenebrae), že zhasením světel vyjadřována je zde žalost, zdá se nemálo podivné zpívat tu ať invitatorium, či hymnus, či Gloria, neboť to jsou spíš výrazy radosti. Když tedy toto všechno vynáší u všech velký podiv, rádi bychom věděli, proč této vaší novotě má se u vás dávat přednost před pravidlem celé církve, a přece od zavedení vašeho úzu proto neupouštíte ani na to, nad čím jiní reptají, nedbáte. Důvod je ten, že si důvěřujete jakoby jste jednali po rozumu vy, které prosazování řehole pudí ze starého dělat nové.

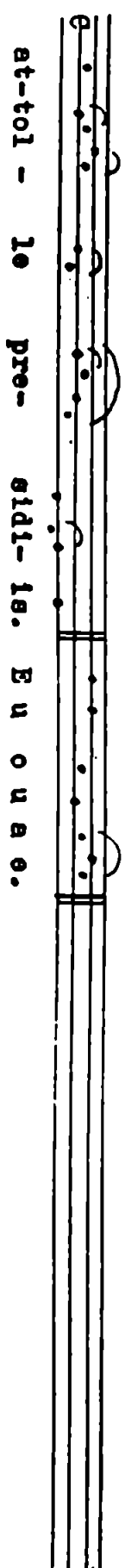
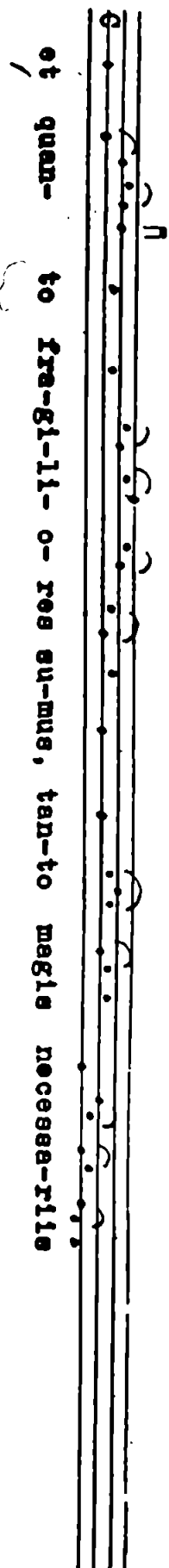
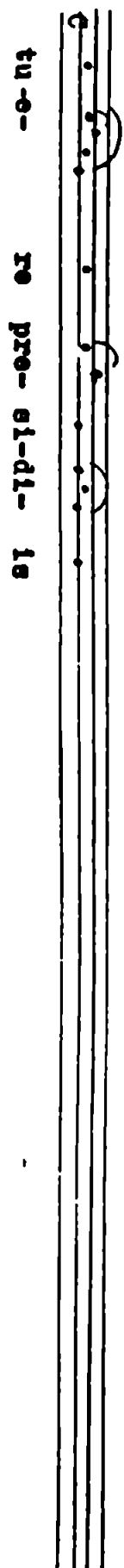
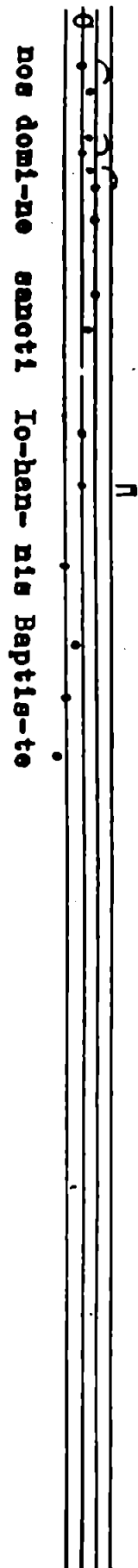
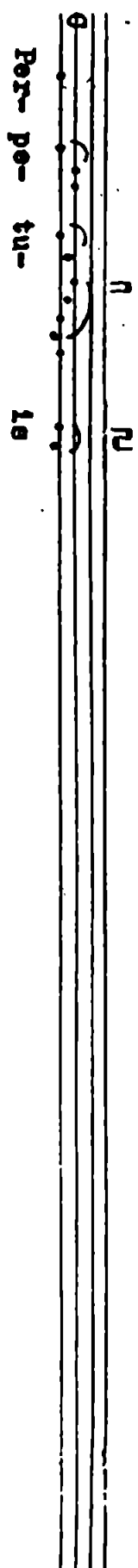
Triduum sacrum má v antifonáři Elišky Rejčky jakož i v jiných cisterckých pramenech matutinum feriální de psalterio s invivatoriem a hymnem de tempore. Teprve versiculus (cum neuma!), oddělující nokturn od četby, a pak responsoria náležejí propriu původnímu. Že ta mohou být jen ve výběru, naznačuje nám už zpráva Petra Abelarda. Četba byla z lamentací Jeremiášových, ale bez alfabety a bez zvláštního nápěvu.⁴⁴⁾ Pro antifony vlastní toto officium nemělo elitování, teprve laudy s dělením pro malé hory zachovaly původní systém o jednotlivých dnech. - K tomu, co jsme pověděli výše o nešporech, můžeme dodat, že o Bílé sobotě byly už nešpory celé se čtyřmi

žalmy, jež antifonovalo Alleluja na nápěv Angelus autem Domini. Nechybělo kapitulum, responsorium a hymnus. K Magnificat Vespere autem. Zkrátka první nešpory Hodu Božího.

Po průběžném prozkoumání, jak cieteroký řád hospodaří s antifonovým dědictvím ve své formě, nás hudební historik vrátí k jedné věci. Nelze přijmout jenom tak skutečnost, že v systémech se neustále přehlíží rozdíl mezi antifonou ad cursum a prolixní antifonou, která náležela k Benedictus či Magnificat, případně ad cantica třetího nokturnu. A přehlíží se ten rozdíl také při tvoření skladeb nových. Bezě všeho bylo lze přijmout ad cursum skladbu, která hledá útočiště ve známém modelu:

G Gc a aG F Ga G G a GF G Ga F F
Illuxit nobis di-es redempti-onis nove
G G G G GF G a od oh cdo a a a a c h G G
reparacio-nis anti-que, felicitatis e-terne.

Ale jak do tohoto žánru započítat zhudebněnou oraci v tom rozsahu a v té členitosti ? (Viz další stránku !)

Tato antifona je v počátku systému o prvních nešporech, který vznikl cisterokým doplněním. Pokud byla antifonou sola super psalmos, bývala její prolixita stejně oprávněná, jako je při antifoně ad cantica třetího nokturnu. Tak by se dal tento jev o sv. Janu Křtiteli omluvit. To platí, i když je to už substitut jiné prolixní antifony, cisterciáky zamítnuté, totiž skladby: Descendit angelus Domini ad Zachariam dicens: Accipe puerum in senectute tua et habebit nomen Iohannes Baptista. Reformátorům se zřejmě nelíbil apokryf. Zajímavé však je, že v témž rukopisném fondu je jiný cisteroký antifonář, jenž si původní skladbu podržuje. Je to rkp. Stát. arch. Brno, sig. FM 5 - obsahuje temporale, ale s officiem sv. Jana na konci. Tak tomu bylo po r. 1414. Vznikl mimo klášter králové, protože z té doby existuje další antifonář toho kláštera, kde Perpetuis je na místě Descendit angelus. Rkp. olomoucké Stát. knih. M II 86.

Má-li prolixita antifony o sv. Janu nějakou motivaci, sotva ji najdeme pro mariánskou skladbu v systému nešpurním uprostřed.

Heo est re-gi-na vir-gi-num que ge-nu-it re-ge-m

ve-lut ro-sa de-co-ra vir-go

de-i ge-ni-trix per quam re-pe-ri-mus de-um et homi-nem

al-ma vir-go in-ter-ce-de pro nobis om-ni-bus.

To je dílo, které vede až někde k finálním antifonám mariánským k zakončení officia. Z nich Salve regina misericordie (bez mater) bývalo přepisováno sv. Bernardu. Jisto je, že cistercký řád zpívá Salve jako antifonu k Magnificat o všech mariánských svátcích - de Assumptione k Benedictus.

Toto stylové nivelizování nemá ovšem svůj původ teprve v cisterckém řádu. Zřetel či ohled na funkci se při tvoření či vybírání antifon uvolňoval jistě brzy. Tak antifony, kterými jsou obsazovány malé hory v předhodí velikonočním, jsou pod titulem In evangelio v nejstarších antifonářích, kde tvoří sbírku na výběr. Tu se jednalo ovšem o antifonování psalmodie té či oné hory vcelku, nikoliv o ten či onen žalm v systému. Ale srovnej např. některé antifony laudových systémů o adventních nedělích. Ani matutinum nebývalo vždy takových nestylových zásahů uchráněno, to dokazuje už povídavé commune confessorum. Trojiční officium zavádí ad cursum nejen numerický sled modů, ale už i melismatiku - a má své pokračovatele. Středověké sanctorale v mladších officiích se už málo ohlíží na to, zda má být antifonován žalm či žalmy, nebo kantika, nakonec rozhodoval pouze slovní obsah. Cisterciákům můžeme vytknout, že při svém reformním programu majícím na zřeteli autenticitu zůstávali do tohoto vývoje zapojeni, ba že ho chtěli nechtěli podporovali. Lze jim připsat i jakousi iniciativu, pozorujeme-li, že velmi brzy je následují i diecézní rity v doplňování antifony prvních nešpor na pětici skladeb a že i tu se děje doplňování výběrem skladeb určených v Commune In evangelio. Tak tomu bylo v našem prostředí např. o sv. Václavu, než vznikla jeho propriální historie: každá diecéze vybrala pro něho jinak. Tento způsob se ujímá ke zvýšení slavnostního rázu, takže na rozdíl od cisterciáků mění se naopak žalmy feriální v systém sváteční: Omnia Laudate. Instruktivní v tomto ohledu je na Moravě Rubrika biskupa Jana ze Středy, poskytující uživatelům olomouckého breviáře určitou volnost proti méně pružnému vývoji v Čechách. Cisterciá-

kům prospěl tento způsob při přejímání novějších kultů ze zpěvníků světských. Už zvláštní *commune evangelistarum* mohlo být převzato odtud. ⁴⁵⁾ Historií o sv. Bernardu si cisterciáci vytvořili rovněž numericky co do modů. Ale pro obojí případ vystačují jim první nešpory s pouhou antifonou k Magnificat. Oběma historiím ohybají jen poetické texty, aby byl dohoněn vývoj kompozice světské. To bylo však jediné, čemu se rád bránil, nikoliv prolixitě a melismatice.

Samozřejmě Benedictus či Magnificat musilo za ztrátu své skladby dostat náhradu. A když nebylo odkud vzít, musilo se přistoupit ke kompozici. Tu pak jsme u chorálu cisterckého v nejvlastnější smyslu. Tak Nanebevzetí P. Marie za své *Virgo prudentissima quo progredieris* dostává zajímavý výtvar:

Ascendit Christus supercelos et prepara-vit sue ecclesie ma - tri

Imper - ta - li - ta - tis lo - cum;

et hoc est preclara festivi - tas

omnium sanctorum festivitatibus in-com-parable

In qua glo-ri-osa est fe - lix

mi - ran-tibus coe-lestis ou-ri-e or-dinibus

ad o-the-re-um perve-nit the-lamum, quo

pla sul

memorum immemor nequa-quam ex-sistat.

M. Huglo nalézá tuto skladbu v Rouenu a v anglosománských rukopisech. Ale odkdy? Sotva mezi 9. a 10. stol., neboť Hebertovy prameny ji neznají. Jeho "Römisch-frankische Liturgie" im Gesichte der kath. Kirchenmusik I. p. 242.

Vzhledem k dlouhému textu, vzatému tentokrát z patristiky, vybral si skladatel šestý modus dosti nebezpečně. Neustálému kadencování, které bylo v hypolydické antifoně zdůvodnělé pro blízkost dominanty k tónice, snaží se šelit variacemi, které nedopadnou vždy slohově čistě (osolování mezi dominantou a tónikou), až je nucen vzlétnout k úplně subjektivní formaci při mirantibus celestio ourio. Pokudli jsme se o přiblížnou disposici skladby. Čtení qua gloriae je dovědčeno už Sedleckým antifonářem rkp.praž-

ské UK XIII A 6,

Jiný případ umělé náhrady za odňatou skladbu in evangelio je při eváňku sv. Pavla 30. června. Tu k Benediktus laudovému dává antioňák zpívat:

Evangelium meum

quod evangelizatum est, non est a me, neque ab homine accipit illud

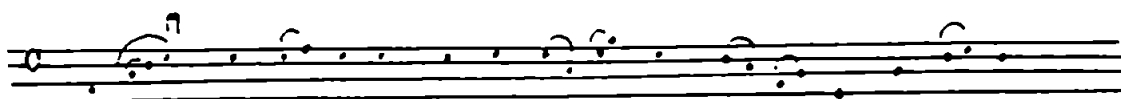

sed per revelationem Iesu Christi

domini nostri. E u o u a e.

To je ovšem skladba s původními výrazovými prostředky gregoriánské stylistiky. Že se mezi nimi ozývá také antifonový tonus peregrinus při sed per revelacionem, oisterciáci už sotva postřehli. Na obvyklou prolixitu velkých svátků je dosti skromná. Ale také Vos qui reliquistis omnia, jež je tu patrně nahrazováno, nebylo nijak náročné. Je zužitkováno nikoliv k systému nešpornímu, nýbrž jako jedna z doplňkových antifon matutina na monastický počet. Matutinum zabíralo pro takový účel leokterou diurnální skladbu ze systému, takže jako skladby in evangelio také jinde tvorbou novou. V následujícím případě šlo by o pátou antifonu psalmodie laudové, kdyby ji oisterciáci neupotřebili ad nonam. Jde o svátek sv. Vavřince.

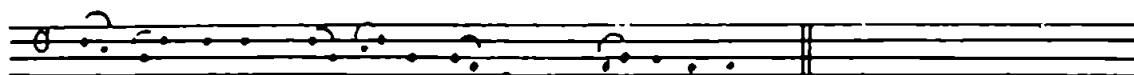
E-go me ob-tuli sacri-fi-ci-um de-o in o-dorem

su-a-vi- tatis. E u o u a e.

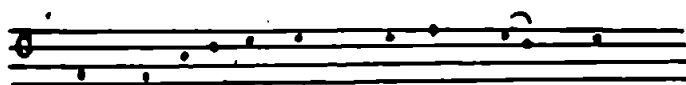
Do matutina byla odtud kooptována antifona Gracias tibi ago domine quia ianuas tuas ingredi merui - s vynecháním úvodního Beatus laurencius orabat dicens. (Viz Ed.Vat.) Skladbu Ego me optuli matutinum už mělo - s úvodem poněkud pokřiveným Beatus Laurentius dixit:

G Go a G a GF a G G - a se zakončením

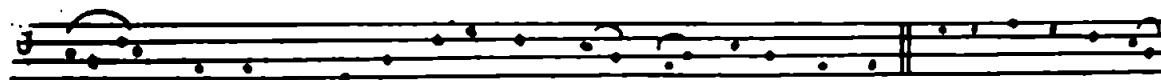

in o-dorem su-a-vitatis, alleluia.

To byla ovšem také novota, jako i ještě další antifona. *Beatus Laurencius dum assaretur*, kterou můžeme nechat stranou: známé dórské schéma CD Dab a a a a aGabaG... Pozdržíme se ještě při *Ego me obtuli*, přiděleném noně. Jistě vzácný případ mixolydické skladby. Nikde se už nevyskytuje model v tak čisté podobě s pouhou dvoudílností k vystrídání dominant d-c. Skladba zůstává připsána cisterciákům, Hesbert ji nezná. Zato tři jeho prameny uvádějí antifonu pro Posvěcení chrámu, která aspoň v cisterciáckém antifonáři představuje něco podobného.

Cum evigilasset Iacob de som-

pno a-it: Vere dominus est in loco isto. E u o u a e.

Jistě nalézáme shodu ve druhém našem řádku. Máme v Rajhradě před ait pouhou klivis oh, jako měly i svatojiřské benediktinky. Přesto to, co Rajhrad zpívá při vere dominus est: e o o G Ga a - ca h a G G, ukazuje manipulaci z nouze. První řádek nám totiž prozrazuje tento původ skladby: a a G a cd d d e do d /e/ e d d - a d h o aG aG FG a c a a. Jak vidět, bývalo toto nemodální schéma předěláváno už před cisterciáky. Ti patrně jenom normalizovali, jak jsme poznali, přičemž zapomínali vyložit peregrinální melodiku po incepci, jak jí *Dedicatio* v antifoně *Vidit Iacob scalam* využívá k tónomalbě:

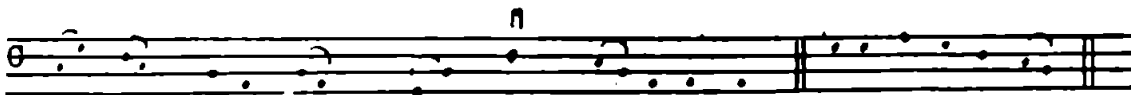
o h o de d - o e fe d d
summitas e-ius celos tangebatur

V jejich antifonáři proto najdeme i skladbu, která jim vypadá z teoretického pravidla - při vší zřetelnosti původu. Lze ji srovnat s naší citací jejich transformované antifony

Dominus regit me, nichil michi deerit - na str. 232 a d.

Sicut pa-ter suscitavit mortuos et vivifi-avit

sic et fili-us quos vult vivificat. E u o u a e.

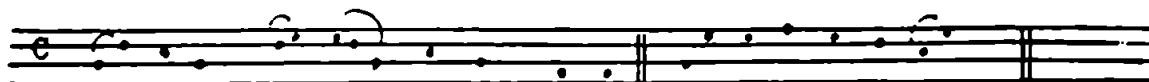
Chtěli přece měnit inepci a G a od d, nikoliv však neaugmentované G a od d, jak chtělo Sicut pater před suscitavit. Tuto zde citovanou antifonu nalézáme zase u Hesberta; potřebovali bychom znát nápěv jeho pramene. Jedná se o jediný pramen obsahující postní čtvrtky odchylnými antifonami, jaké mají sami cisterciáci. To je jedna z nich. Více o tom níže. Pramenem tím je cod. Fossatensis z 11./12.st.

Mnoho příležitosti k modální transformaci, která nás tu zajímá, bylo v adventě a o svátcích mariánských. ⁴⁶⁾ Matutinum o Zvěstování P. Marie, utkané vlastně ze skladeb adventních, neostýchá se při Benedictu tu (G a o c d a) podržet původní tvar s mixolydizováním až na konci. Ale Emite (!) agnum domine dominatorem terre nejen mění počátek kvůli augmentaci: G h o d h o d e e d, nýbrž pokračuje už peregrinálně: ef e d c d e e d d. Stejným způsobem je traktován nápěv také ke známému adventnímu Rorate celi desuper - et nubes pluant iustum. Zdá se však, že máme před sebou solemnizování vnesené do adventu právě kultem mariánským. Aspoň v mariánských svátcích má ještě pokračování. Hromnice měly tři antifony, které podle Hartkera bývaly ještě ve tvaru: a G a c d d (Post partum virgo - inviolata permansisti), a G a o o d e d (Gaude Maria virgo), a G a o c o d e d (Dignare me laudare te). Všecky tři jsou v antifonáři cisterciáckém opatřeny slavnějším nápěvem. Post partum virgo užívá modelu, k němuž

jsme dospěli: G h o d e d - e f e d e d e d e d d, dále
však dospívá skladba:

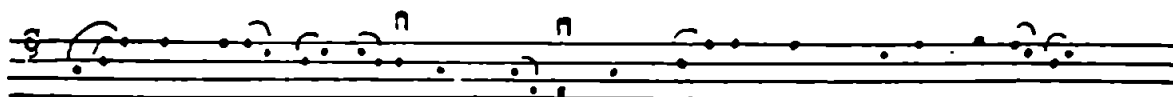

Di-gnare me laudare te virgo sacra da michi

virtutem contra hostes tuos. E u o u a e.

Lze namítnout, zda to má nějakou souvislost s modelem předchozím. Vždyť jistě zcela heterogenní je zbývající skladba ze tří jmenovaných.

Gau-de Mari-a vir-go, o-m-ni-tas he-re-ses sola intere-

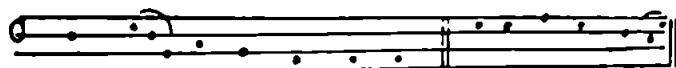

misti in universo mundo. E u o u a e.

Zajdeme si do commune virginum. Je známo, že jeho pořad má s pořady mariánskými společnou cestu. Ad antica tam najdeme s textem Prudentes virgines aptate lampades vestras opravdu mariánskou formulací: G h c d e e d - e f e d e d e d d. Podobně k sextě Media nocte - olamor factus est. Našeho problému se však týká skladba následující.

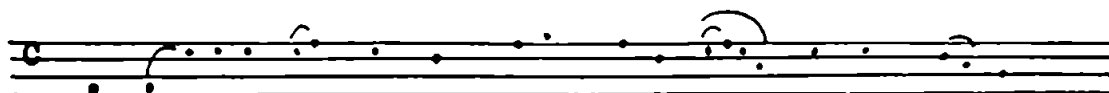
Veni-ente sponso prudens virgo prepara- ta intro-i-vit

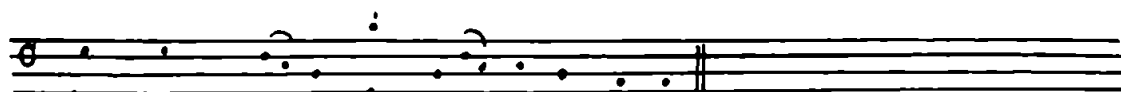
cum e- o ad nuptias. E u o u a e.

Zde už nikdo nebude o spojitosti s typem G a o c e d - e d e d d pochybovat, ať ji v podobě před solemmizováním nikde nenalézáme.

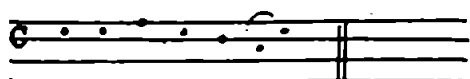
K Dignare me laudare te bude se nám pojit známá antifona ze svátku Nanebevzetí, která solemmizováním dostává pěknou tónomalbu. Podložený adventní text bude mít všechny známky kontrafaktury.

Ex-altata est sancta de-i genitrix super choros
Syon, re-no va-be- ris et vi-de- bis

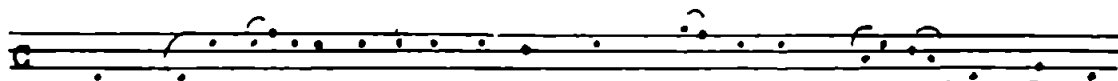
an-ge- lorum ad celestia regna
sanctum tuum qui ventu- c de a G
rus est in te.

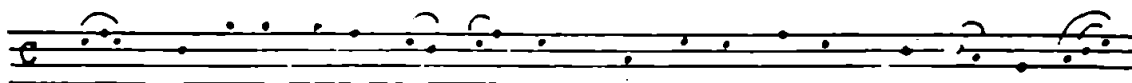
E u o u a e.

Podle toho snad teprve Sion
noli timere nedokonale.

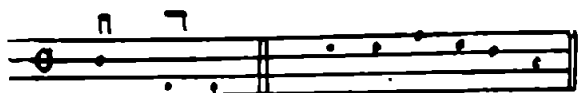
Nakonec však musíme uznat, že souvislost tohoto útvaru s předchozími typy není dost přesvědčivá. Napojení není organické, nýbrž jen myšlené. V dominikální (sobotní) historii doprovázející předčítání z knihy Job se vyskytne antifona ukazující jinou cestu.

Quantas habeo iniquitates et peccata, responde michi

cur faciem tuam abscondis, et arbitraris me in-nimi-

cum meum. E u o u a e.

Jak ukazuje kvintová inepce těchto skladeb, minulost toho antifonního modelu je nutno hledat v modu prvním. V tom modu nám tuté skladbu ukážou později františkáři z dědičství kuriálního. Ostatně známa je z II. neděle adventní antifona *Urbs fortitudinis nostrae Sion, salvator ponetur in ea murus* - která si ponechala v VII. modu dórskou polohu půltónů pomocí b mole, než nastoupí partie už vyloženě mixolydioká. Nalézáme tedy u cisterciáků jakési nedorozumění při přejímání tohoto typu pro antifony mariánské, případně jiné.

Nyní už můžeme po skladbách vyměňujících nápěv navázat znova na výměnu antifon vůbec v průběhu oficií. Vrátime-li se k problému antifóny *Sicut pater suscitavit mortuos*, dostáváme se znova k náhradním antifonám in evangelio. *Sicut pater suscitavit náleží* totiž čtvrtku ve třetím týdnu postním k Magnificat. Také *Benedictus laudov* je tu opatřeno skladbou odjinud neznámou:

o oh ede o h a ho h G Fa o d oh a ad d oh eded de
Pater diligit filium et omnia demonstrat e - i,
oa h a G G o o a o d o
que ipse facit. E u o u a e.

Zde si povšimneme obratu *demonstrat ei*. Pochází z nápěvného arzenálu responsorií. - Oběma antifonami uvolňují se skladby jiné toho dne, tak aspoň se zdá. K jakému účelu? V době postní k žádnému, reforma je patrně vymýtila. Ale nabízí se nám také mírnější posudek. I jiné postní ferie má cistercký antifonář obsazeny odchýlně a až na jeden případ jsou to vesměs postní čtvrtky. Čtvrtky postní bývaly až do 8. stol. dny aliturgické. Jejich liturgický obsah je tedy mladší. Především jim byly dány biblické perikopy a orace. Dá se myslit, že v tom vládla zpočátku určitá nejednotnost. Tak se nám nabízí myšlenka, že tyto

novoty jsou starší než řád cistercký a že je dohovával buďto metaký antifonář, nebo prostředí, ze kterého nový řád vzešel. Tak mohla také skladba *Sicut pater suscitatus* existovat dříve a svůj nápěv nabízet k nápodobě. Potvrzení této hypotézy nám dodávají pro jeden případ také diecézní antifonáře. Perikopa evangelní o ženě kananejské a příslušný k ní *cantus* udávají stejně jako prameny cistercké teprve o následující neděli po čtvrtku prvního postního týdne. Jednalo se o neděli, která bývala vakantní, neboť se spokojovala s *officiem* sobotním, které počínalo a končilo za noci k této neděli. Sobota *quatembrova*. Jsou tedy s dodatečným obezením této neděle prameny předcistercké ve shodě s řádem. Zpívá-li se o ženě kananejské v předchozí čtvrtky, nemusilo tomu tak být původně. Cistercký antifonář má na tom místě skladby:

G G a GF G a a G G G a GF G a F G F
E-go non ab ho-mine testimoni-um accipi-o

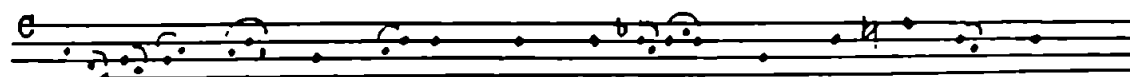
GF G a od ch cdo a a o h G G
sed hec di-co ut vos salvi sitis.

G a a GF G a a G G G G G a G G a G F G a a
O-pera que e-go facio testimonium perhibent de me
ac ho aG ah a G G
quia pater me misit.

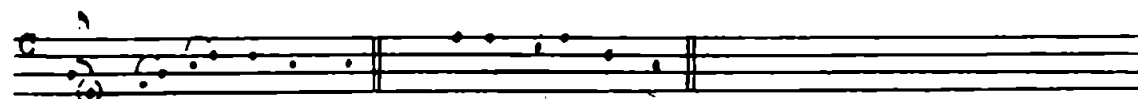
Nevadilo by, že skladby jsou tak nenáročné v určení in evangelio, jedná se o *officium feriální*, které ad *cantica maiora* dosud užívá obyčejného žalmového tónu. Pokud jde o prameny mimocistercké, aspoň jeden z Hesbertových antifonářů raději opakuje o tomto aliturgickém dni antifony neděle předchozí - francouzský kodex kapituly v Durham 11. stol. U Hartkera postní čtvrtky až do Smrtné neděle ohybají ! Jinde se Žena kananejská opěvuje mimo příští neděli už zde, jen Hartker svědčí o jejím rezervování pouze pro neděli.

Byly tyto skladby pocházely teprve z dílny cistercké, musili bychom si klášť otázku, co se zde vyměňováním za evangelia jiná sledovalo. Mohlo se jednat o vyloučení duplicity

ve volbě perikopy. Mimo případ s kananejskou ženou dají se najít další čtvrtěční evangelia na jiných stránkách téže liturgické knihy. Tak evangelium o ohuďasi Lazarovi, jenž jedl drobty z boháčova stolu, bylo v užívání také o první neděli post octavam Pentecostes, nejen o druhém čtvrtku postním. Tento čtvrtek mohl tedy v důsledku přednostního práva neděle ustoupit ke kompozici nové:

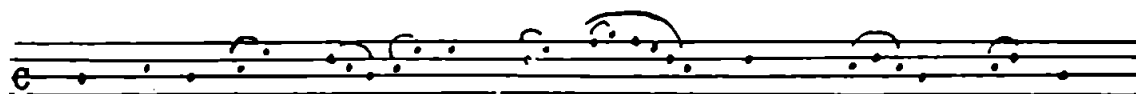
Operami- ni non cibum qui per-it, sed qui perma-net

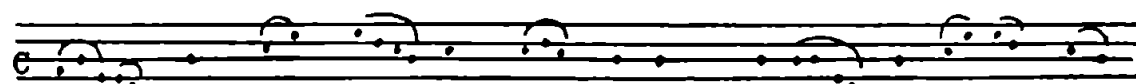
in vitam e-ternam. I u o u a e.

d h d e d o d d d h o d a G G F a o d o h G G
 Panis enim de-i est, qui descendit de celo, et dat vitam mundo

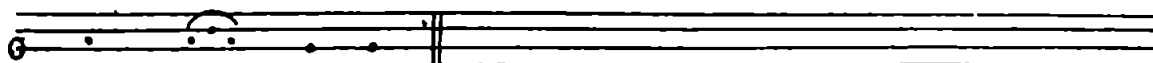
Podobně ve čtvrtém týdnu postním zříkal by se čtvrtek evangelia, které se dosud čte o XV. neděli po sv. Duchu, tj. o vzkříšení mládence Naimského. Tu už nalézáme u cisterciáků náhradou skladby hudebně obsažnější, jak se na antifony in evangelio slušelo.

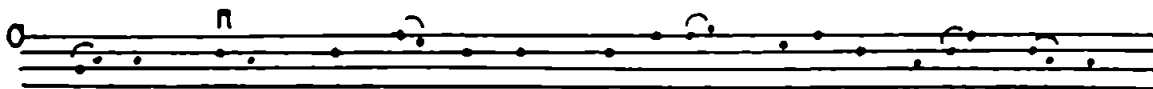
Cum audisset tur- ba ser-mo - nem Ie-su, di-ce-

bant: Hic est ve-re pro-pheta, a-li- i di-ce-bant:

Hic est Cristus.

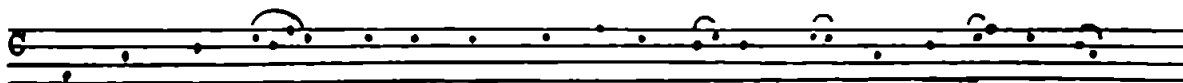
Quidam autem ex Iu-de-is volebant interficere Ie-sum,

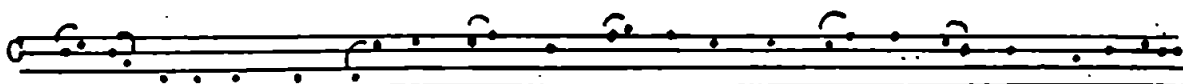
sed nemo mi- sit super e-un manus.

Skladba Cum audisset je nápodoba častějších transformací třetího modu do modu šestého, ale zde je zcela nenásilná a přirozená. Také druhá skladba není bez originality: její úmyslné kolísání mezi tónikou G-a.

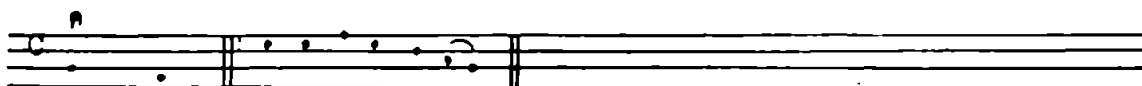
Pokud jde o zachovávání původních skladeb až pro neděle, to by mělo svou logiku i v tom, že z poletního dominikálu pochází mešní cantus pro čtvrtky oisterciáky uvolňované. Že to nebylo obráceně, svědčí Hartker, jenž čtvrtky vynechává, ale neděle zachovává. Ale jednou máme u oisterciáků přesazování do neděle post Epiphaniam - evangelium o víře setníkův. Tak by přišla náhrada už do čtvrtku po středě popeleční před započetí Quadregesimy.

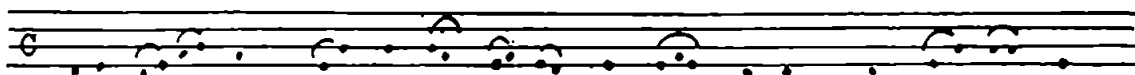
Si vos manse- ritis in sermone me-o, ve-re discipuli

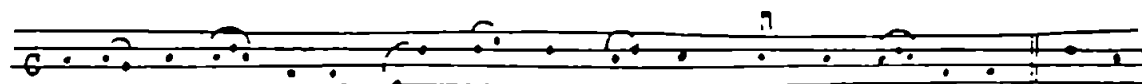
me-i eritis et cognosce-tis ve-ritatem et ve-ritas libera-

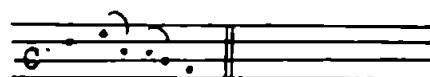
bit vos. E u o u a e.

Ego e- nim ex de-o processi et veni, ne-que e-nim

e me ipso veni sed pa-ter me-us, il-le me misit. E u

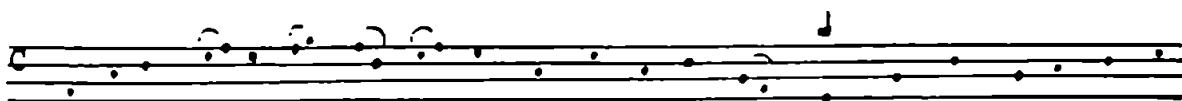

a u a e.

Incepce Si vos manseritis dělá dojem, jako bychom měli před sebou chorál předvatikánské Edice, klade-li porrectus flexus na slabiku přízvučnou; obyčejně tato ozdoba zasazuje penultimu slova. To však je zde nahodilé. Druhá skladba je známý model. Srv. třeba Gaude Dei Genitrix virgo immaculata. (Processionale monasticum Solesmes, 1893, pag. 167.) Ještě i pozn. 51 k této kapitole. Ale naše cesta při výkladu cisterokých novot, ač zdánlivě schůdná, není bez nesnází. Právě tam, odkud jsme vyšli, tj. při skladbách čtvrtku ve třetím postním týdnu, Pater suscitavit + Pater diligit, nám zůstává problém. I pro evangelium tohoto dne se sice dá najít jiné místo mimo tento čtvrtek. Jedná se o děj počínající uzdravením Petrovy tohyně. Ve čtvrtek si zpěvy všimly, jak mnozí nabízeli Pánu k uzdravení své nemocné (Omnes qui habebant infirmos) a jak byli vymítání démonů (Exibant autem daemonia). Kam se přemístění evangelia tyto skladby dostaly? Quatembrová sobota svatodušní oktávy, jež evangelium potřebuje, vůbec z evan-

gelia nezpívá. Ani u cisterciáků a ti se přece starají, aby každý den oktávy měl na texty evangelia antifony obě, jak pro Benedictus, tak pro Magnificat - na rozdíl od jiných ritů, které k Magnificat už z evangelia látku neberou mimo původní dva dny po hodě Boží, které se ještě se svátkem slavily, než vznikla celá oktáva. Dále bylo obsazení jako o feriálních dnech, které opatřovaly vlastní antifonou jen Benedictus a nonou officium ukončovaly. U cisterciáků bytostně byli očekávali podle řehole právě to, ale oni výběrem antifon oktávu potvrzují. Až právě na onu sobotu s evangeliem o uzdravující moci Kristově. Zde ze skladeb toho evangelia nemají zachovánu ani jednu. Při Benedictus uzavírají svatodušní slavení antifonou *Hi, qui linguis loquuntur novis Galilei sunt*. Pokračování *serpentes tollent* stěží lze k evangeliu vztáhnout. Magnificat už je v prvních nešporech de Trinitate, které sobotní officia u cisterciáků už nevzpomínají, ač v jiných ritech tehdy byla komemorována i dies oktáva o svátku samém. Zde by tedy cistercká reforma musila opustit svou zásadu, aby bylo lze počítat s přenesením ztracené perikopy třetího kvadragesimálního čtvrtku jinam. Právem jsme řekli, že cistercká reforma novými skladbami toho dne dřívější dvojici vymýtila.

Pokud se týká dřívější existence těchto nových skladeb v řádu, jmenovitě skladby *Sicut pater suscitavit mortuos*, stojí za úvahu, že také kartuziáni, kteří se od cisterckého řádu stěží učili, zavádějí na dotyčné čtvrtky perikopy nové téhož druhu, i když s antifonami zase vlastními. Cisterciákům za daných okolností lze přičíst z postních skladeb jen dvě tři. A ty nejsou čtvrtéční.⁴⁷⁾ Nápěv *Popule meus quid feci tibi, aut quid molestus fui* zní originálněji k textu:

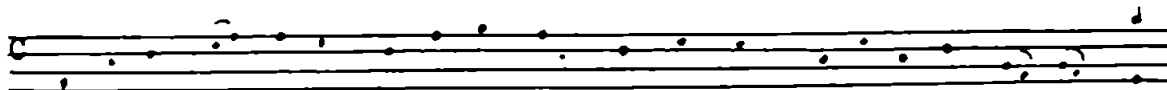

Faciem meam non averti ab increpantibus et conspuentibus

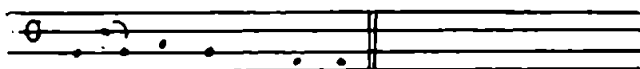

in me. E u o u a e

Ještě výmluvnější je antifona k Magnificat v pátek prvního postního týdne.

Angelus do-mi-ni descendebat de ce-lo: movebatur a-qua et

sanabantur omnes. Evove zde: d d e d c h a.

Texty ovšem nejsou nové, jen nápěv, původně protimodální, počíná si tak, jak jsme viděli v sanktorálních antifonách mariánských. Při descendebat de celo vidíme, jak vzednutí nápěvu dosáhlo až k vysokému f při těch skladbách z původního c d e o d d.

Ještě je nutno poznamenat, že cisterciáci si nevěděli rady s dlouhým stejně protimodálním textem antifony středeční v první postním týdnu: Siout fuit Ionas in ventre ceti (tribus diebus et tribus noctibus) ita erit filius hominis in corde terre. Jednoduše udělali z této antifony kontrafakturu známé Disit pater familias operariis suis (o devítníku).

Dlužní jsme zůstali onu jedinou výměnu antifony mimo čtvrté pořady. Jedná se zase o první týden postní k úter-nímu Magnificat.

Dab a a aG GF GbG aba E F G FE D D
Ab- i-it Iesus fo- ras extra ci-vi-tatem

F G F ED DED

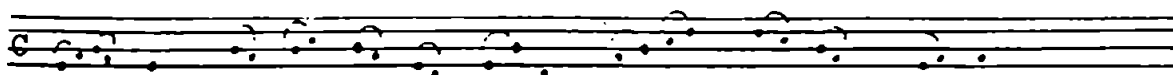
in Be-be-ni-a

DC Fa GaG EF G F FE C
i - bi- que do-ce-bat e-os

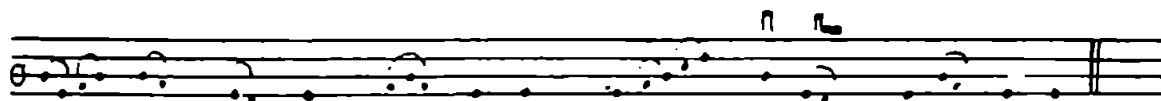
EF G FE D D a a G F Ga G
de regno de-ⁱ. E u o u a e.

V originále Rejččině je transpozice na kvintu; vrátili jsme se do polohy obvyklé při prvním modu. Proč sem tato antifona přišla, není jasno. Pochází z téhož evangelia jako skladba k Benedictus a nejedná se o evangelium vyměněné, nýbrž na tu ferii příslušné. Snad se líbil text řádu, který hledal působiště extra civitatem. Nápěv celkem málo poučný mohl mít vzor v předchozí skladbě dórské k Benedictus Intravit Iesus in templum et eiocibat omnes vendentes. I když jsme skladbu Abiit Iesus nikde nenalezli, můžeme si při této příležitosti vzít jedno poučení. Antifon bývalo ve starých antifonářích na výběr více. Zvláště o nedělích, ale někdy i o ferích. V tom ohledu žádný řád nemůže být vyčerpávající. V tom je omluva také pro restrikce skladeb v cisterckém řádu. Jen prostředí navyklé na určitý širší výběr mohlo mu dělat výčitky, nevědouc, že samo by mohlo být podrobeno podobným výčítkám z jiné strany. Antifonář úplný byl "cento" - a ani se nám nedochoval. Nehledě ještě k přírůstkům na různých stranách. Některé texty měly zase dvojí zhudebnění už od počátku. Nesmí nás tedy překvapit o den dříve Quod uni ex minimis meis fecistis, má-li zde zcela bezdůvodně místo běžného typu nápěvu D EFG G G Ga G G G G E FE D méně sympatický tvar s inepcí CD Dab a. Zde je sotva zamýšlená změna. Měli to i kartuziáni.

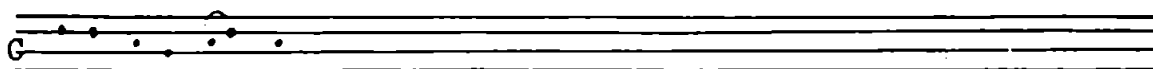
Nyní k novotám svatodušní oktávy k Magnificat. I to jsou skladby dosazené tam výměnou, jenže výměnou za pořad velmi proměnlivý, takže ani nevíme, co reformátoři na oněch místech našli. Ba ani nevíme, co je cisterckého na skladbách náhradních, protože tytéž antifony volí kartuziáni s nápěvem jiným. Tak ve středu už nejstarší Hesbertem uváděný antifonář z 9. stol. má k Magnificat antifonu, kterou cisterciáci zpívají takto:

A- men, a-men di-co vobis, qui oredit in me,

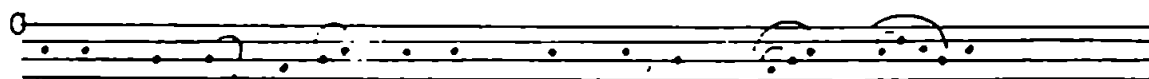

ha- bet vi-tam e- ternam, ale luia, alle-luia.

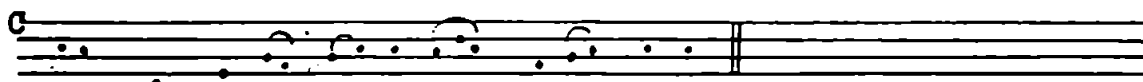

E u o u a e.

Naproti tomu kartuziáni:

Amen, a-men dico vobis, qui oredit in me,

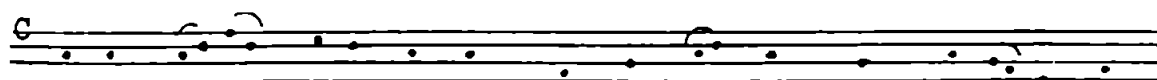

ha- bet vitam e-ternam, alle-luia.

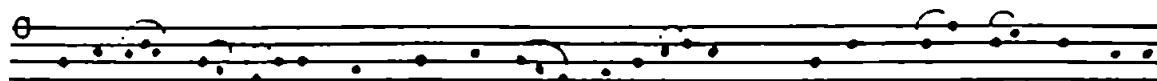
Zde druhý náš řádek připomíná augmentovaný tonus peregrinus s předchozí kommisurou na konci řádku prvního.

Bylo by u cisterciáků opravováno ze staršího nápěvu kartuziánského protože ten nedosahuje hypomixolydioké dominanty. Ale to, co zpívali cisterciáci, je zase jen málo moderním. Málem bychom očekávali diferencí modu druhého, který také rád vedlejší větu kadencuje hypofrygioky. Hesbertův pramen by nám nepomohl, nemá ještě neumování.

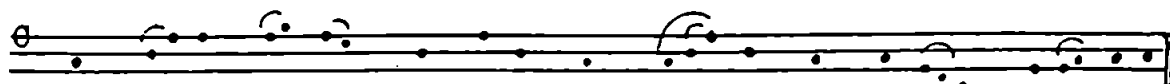
Ale nemusejí kartuziáni mít vždycky časovou přednost. Cisteraká antifona v den předešlý, tj. v úterý (k Magnif.):

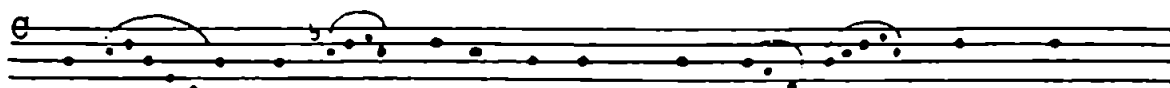
Amen, amen dico vobis, qui non intrat per osti-um in

ovile o-vium sed ascendit aliunde, ille fur est et latro,

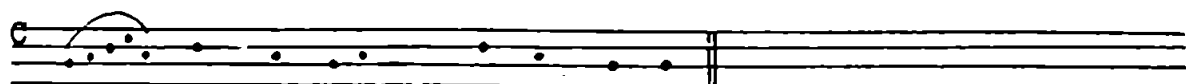
qui autem intrat per osti-um, pastor est ovium, alle-luia.

A-men a-men dico vobis, qui non in- trat per

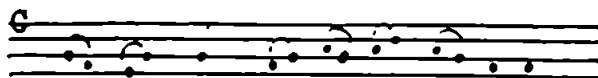
osti-um in o-vi-le o-vium, sed ascendit ali- unde, il-le

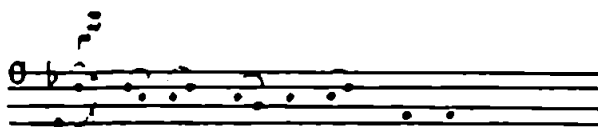
fur est et latro. Al-le-lu-ia.

Cisterciáci měli asi starší pramen, jinak by touto skladbou sotva pohrdli. Tím se ovšem kompozice vylučuje z jejich dílny, pokud jde o tuto antifonií voelku. Už princip doplňování či vyměňování skladeb za texty evangelní

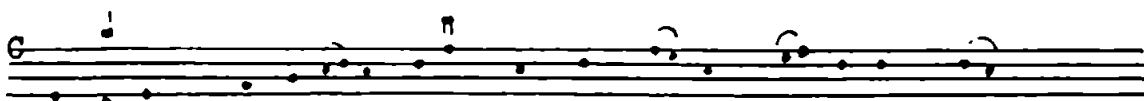
musí být na světě déle, neboť místy ho obojí řád zanedbává. A nestejně. Kartuziáni mají antifonu také z evangelia sobotního: Cum sol autem occidisset omnes qui habebant infirmos - D F D DC F G Fa a... Cisterciáci vůbec ne. Kartuziáni zanedbávají evangelium páteční vůbec, cisterciáci mají skladbu aspoň jednu a kladou ji k Benedictus, aby si Magnificat uvolnili. Proto je jiná, než kterou dochovala Edice vatikánská.

Factum est in u-na di-erum

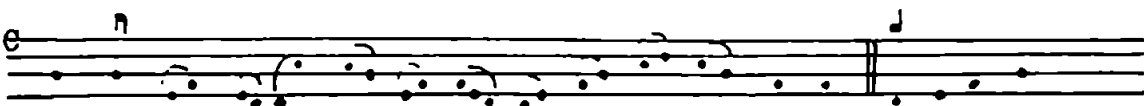
et Iesus sedebat docens

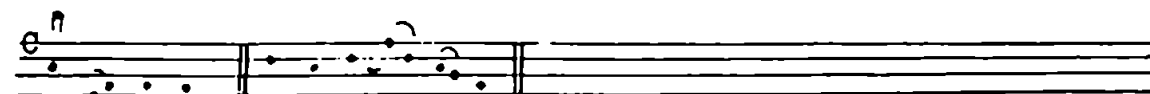
et erant pharie-i sedentes et legis doctores, qui

venerant ex omni castelo Galile-e et Iude-e et Ie-ru-salem

et virtus erat do-mi-ni ad sa-nandum e-os. Alleluia,

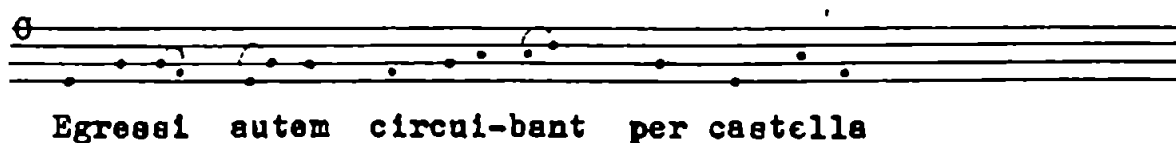

alle-luia. E u o u a e.

Stále více nám vstupuje do popředí problém dvojího nápěvu k těmto textům. Z evangelia čtvrtého cisterciáci:

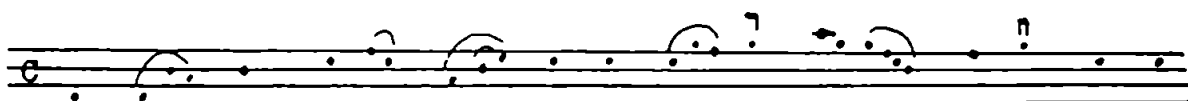
Naproti tomu kartuziáni:

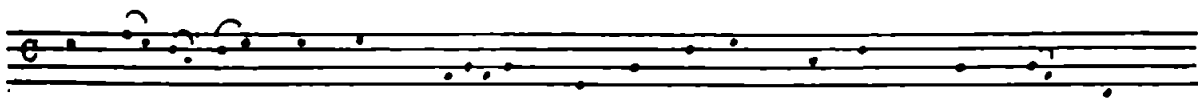
Zde se ovšem mohla cisterciákům nelíbit kartuziánská verze pro ambitus nedostupující skoro dominanty. Ale jde to tak daleko, že kartuziáni i antifonu předchozí, týkající se laudového Benedictus, totiž Convocatis Iesus duodecim apostolis, mají v jiné podobě, než dochovává Edice vatikánská:

D CD D D CD FF FD F Ga a ba G Fa a... A antifona Karitas dei diffusa est in cordibus nostris má u nich nápěv: d d d dh d e d cd d proti nápěvu Edice vatikánské. Skladbu mají už v pátek, nikoliv v sobotu na závěr oktávy. Jinak zase augustiniáni - eremité. Ze všeho plyne, že texty byly jednotně vybírány nějakou autoritou, ale zadávány skladatelům různým, a také různých kvalit. Čtvrteční antifony zde ocitované jsou už díly zcela primitivními.

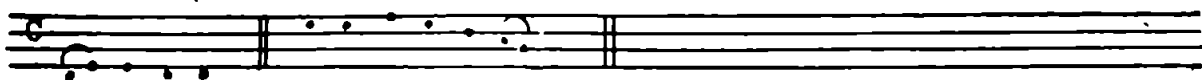
Zato složitou kompozicí jsme mohli najít k Magnificat už v pondělí svatodušní. Odtud cisterciáci odstranili antifonu Si quis diligit me sermonem meum servabit do systému pro psalmodii nešporní per septimanam. K Magnificat zpívala se dosti obočně, ač nebyla z evangelia pondělního. Viděli jsme, že i ještě v úterý musili reformátoři napravit tutéž vadu, ač se jednalo o původní tři dny sváteční před vznikem oktávy. Jen nejstarší dochovaný pramen, jímž je antiphonale Compendiense u Hesberta z 9. stol., je v tomto ohledu nenarušený. Co tedy z pondělního evangelia zavedli k Magnificat cisterciáci?

Non e- nim misit de- us fi-li- um su- um in mundum,

ut iudicet mundum, sed ut salvetur mundus per ip-sum,

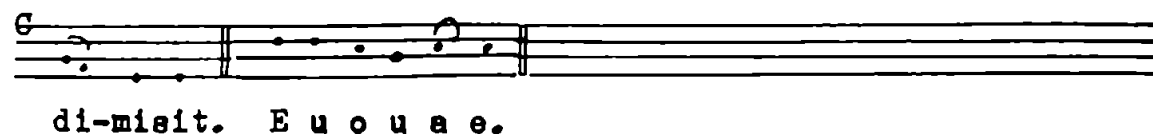
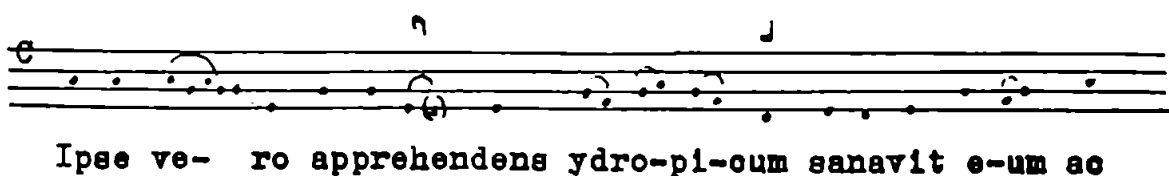

alleluia. E u o u a e.

To je ovšem skladba nová, připomínající solemnízované antifony mariánské. ⁴⁸⁾ Jak bylo u kartuziánů? Ti podrželi antifonu z antifonáře 9. století: Qui facit veritatem, venit

ad lucem. Zcela pravidelné schéma frygické: G ac hc aG ao
ho o - hc d oh a G ...

Za další výměnou antifony in evangelio musíme jít až do XVII. neděle post octavam Pentecostes. Je to nynější neděle šestnáctá. Je tu vyměněna antifona Cum intraret Iesus in domum cuiusdam principis sacerdotum s látkou o uzdravení vodnatelného v sobotu (Hydropicus). Snad se tu tato mixolydická skladba nelíbila pro jakousi kostrbatost nápěvu: těžko se pamatovala. Náhrada její je tato:

Také kartuziáni zaměnili původní antifonu podobným textem v prvním modu: Interrogavit Iesus legisperitos, jinde jsem však nenalezl po takové dórské skladbě atopy. Jinak je to skladba jistě důstojná. Ale je to jediný případ z tohoto oddílu antifonáře. Jinde se rád v dominicale spokojoval přepracováním nápěvu. Nejmarkantnější případ je antifona o nemilosrdném služebníkovi v neděli 22. po svatodušní oktávě

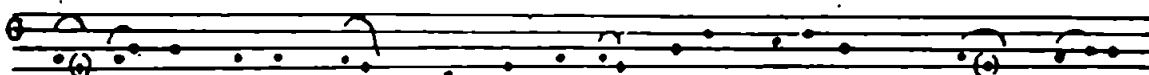
(nyní 21.) Autentická forma nápěvu nebyla už k nalezení, cistercký řád si pomohl takto:

Serve nequam, omne debitum di-mi-si ti-bi, quo- niam

ro-gasti me, nonne er-go op-ortu-it et te misere-re

conservi tu-i, sic- ut et e-go tu-i miseratus sum, dicit

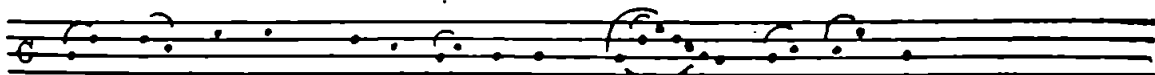

dominus. E u o u a e.

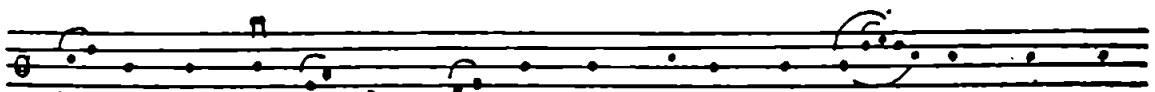
Vedlo by nás to daleko, kdybychom ohtěli rozebírat na tomto místě dějiny této zajímavé skladby. Jsou dochovány vesměs jen transformace neznámého prototypu. Kuriální ritus dochoval modus šestý, jak jej známe z Vat. edice. Z ostatních redakcí skladby si tu povšimneme aspoň kartuziánů, kteří skladbu vypravili jako modus druhý: D CD DEFD D C D E F E DC D EF D D D CA H C DE E D... Šestý modus je už u Hartkera. Pokud jde o cisterckou formu, nelze z ní usuzovat na nějaké nepřátelství k tomuto modu pro jeho lidovost (durová tónina). Jak dovedli cisterciáci přejímat hypolydický model nápěvu i nešťastně, lze najít v antifonáři hned v prvních nešporech hodů vánočního.

Ecce iam ve-nit pleni-tudo temporis

in quo misit deus fi-lium su- um in terris

natum de virgi-ne, factum sub lege, ut e- os, qui sub

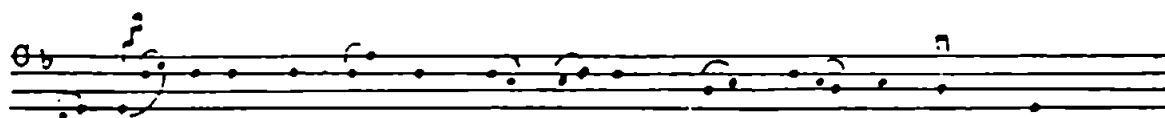

le-ge e- rant re-dimeret.

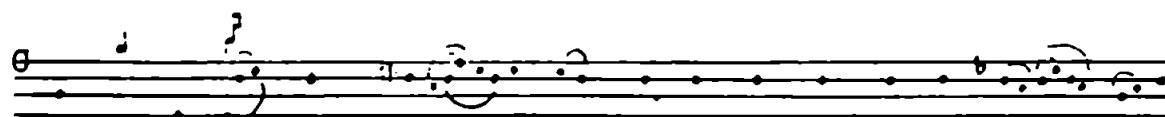
Vytěžena je tu teorie, sexta a nona Hodu Božího z populárních mariánských antifon: Virgo hodie fidelis, Gaudeamus omnes fideles, Hodie intacta virgo mater deum genuit (pro primu byla antifona Lux orta est). To by cisterciáci neudělali, kdyby lidový živel potírali. V naší látoe znamená tato antifona skok do jiného církevního období. A nejde ani o antifonu in evangelio. Je to čtvrtá antifona nešporní psalmodie, prolixní, jako byla i druhá, mixolydická Ioseph fili David nolī timere, proti první Antequam convenirent a třetí Completi sunt dies. Výběr zasluhuje zmínky - je cistercký a nebylo příležitosti na něj upozornit. Je však vidět, že nelze mluvit o skladbě náhradní, spíše vznikla k doplnění.

Tato antifona vánoční zavede nás přesto zpět ke skladbám po oktávě svatodušní. Nápěvu užívá totiž také antifona Quae mulier habens drachmas decem a ta nechybí ani cisterckému antifonáři se svou podobou hypolydickou. Zdá se být dokonce bližší textování vánočnímu. Ale o tom už dosti.

Cistercké přepracování můžeme shledávat také v antifoně neděle osmé. Radí k tomu aspoň její neobratnost.

At-tendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos

in vestimen-tis ovi- um, intrinsecus autem sunt lupi

ra-paces a fructibus e-o rum cognoscetis eos. E u o u a e.

Schéma je známé a nepotřebovalo být ani citováno, kdyby nebylo potřeba ukázat špatné frázování. Ale těžká je otázka, z čeho se mohlo v řádu transformovat. Osmý modus Vatikánské edice, jež užívali benediktini (ev. Jiří v Praze), je tak dokonalý a lehký, že bychom spíše právě jej považovali za opravu melodie cisterciáky dochované, kdyby se nevyskytoval už u Hartkera. Naše diecéze zpívaly modus šestý, ale podle toho, co víme, nemohli mít cisterciáci námitky ani proti němu.

FFDC CF G F F G a F G F

At- tentite a falsis prophetis,

FGaF Ga G F FE D F C D F G F GF F

qui veniunt ad vos in vestimentis o-vi-um,

FGa G a GF G a GFG Ga F F F DFC

in- trinse-ous autem sunt lu-pi rapaces

CD F FD F Ga G F F G a G F FE G Ga F F

a fructi-bus e-orum congoscetis e-os, alle-luia.

Musili bychom věřit, že existoval nějaký ztracený prototyp,

který byl zase vícerym způsobem přepracován. Ale za povšimutí stojí, že proti vatikánskému nápěvu i proti tomuto hypolidickému je dórský nápěv bez alleluja. Někdy i taková maličkost prozradí, že se jedná o nahodile stejný text dvou skladeb různých od počátku. Proč však cisterciáci nevolili lépe? Paralelní nápěv jim byl neznám?

Jak se podle jediného slůvka rozezná dvojí kompozice, dokládá už nejstarší dochovaný antifonář ve stol. 9. Podle Hesberta *Antiphonale Compendiense* zná antifonu *Accessit a u t e m Iesus et tetigit loculum*. Známe-li jen incipit, myslíme na Hartkera, kde je antifona bez autem s pokračováním *et ait adolescenti*. Je to skladba dórská a vyskytuje se také u nás. U cisterciáků nás zarází *modus osmý*. Ale to je antifona s autem, a jak uvidíme, i s jiným pokračováním v textu.

G Gc a G acc c c hc d d d c ch aG Gaa c h a
Accessit autem Iesus et tetigit loculum, hii autem qui

G aGF G GF E E
portabant steterunt

G FED D G ac cc c hc d d oh aG G h Ga a a ac a
et a-it: Ado-lescens tibi dico surge et re-sedit, qui e-rat

G GFD D F FG E E c o c a c ha
mor-tuus, alle-luia. E u o u a e.

To tedy není skladba teprve cistercká. I jiná, podobně znějící skladba se najde už u Hesberta.

G G Gc a G aca hch hc d c ch a G Ga o h GahG a G
Nisi ha-bunda-ve-rit iustici-a vestra pusquam scriba-rum et

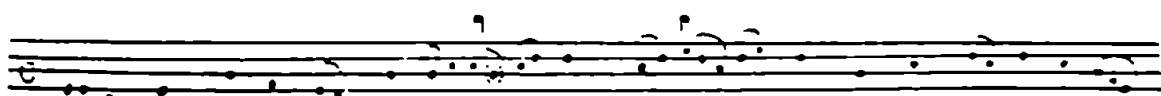
EF G a GFD D FED EF G a G G GaGG(F) G GF E E
phariseo-rum, non intrabitis in re- gnum ce-lorum.

c c c a c ha
E u o u a e.

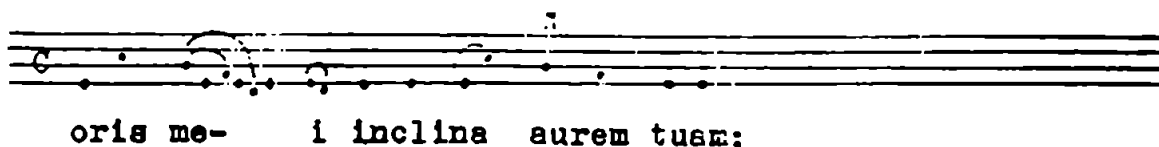
A podle svědectví téhož pramene musí se rozlišovat od jinak

zkomponovaného téhož textu u nás, kde je předesláno Amen dico vobis. Stylem je to skladba napodobující responso-rium: G GEGG C D FGaGa aG... Snad proto ji transformuje antifonář rajhradský: D DDC F G Fa aG..., aniž podle svého zvyku následuje cisterciáky. Nebo už tento nápěv má na myslí Hesbert, když cituje incipit z rukopisů veronského (11. stol.) a bamberského (12. stol.)? Bez úvodu Amen dico vobis je antifona už v antifonářích z Compiègne (9. stol.) a z Monzy (11. stol.). Jedná se o 6. neděli po oktávě svatodušní. Je vidět, jak bylo potřeba v edici pamatovat na nápěvy. Někdy dostane úvod i táž skladba. Viz antifonu Quid faciam, quia dominus meus auferit a me villicationem u premonstrátů. (Nyní neděle 10. post Pentecosten.)

To je vše, co jsme mohli povědět o skutečných nebo domnělých novotách z evangelní antifonie po letnicích. Ale nesmíme zapomínat, že paralelně s tímto oddílem jde v breviáři četba z Písma mimoevangelního, ne podle výběru, nýbrž in continuo jedna kniha biblická za druhou pro první a tehdy i druhý nokturn. Kdežto evangelium dominikální dodávalo antifonu k laudovému Benedictus a k Magnificat následujících druhých nešpor, jmenovaná scriptura occurrens dodávala antifonu pro nešpory první. A skladeb bylo více z každé biblické knihy, nejen po dvou, jak tomu bylo z evangelia. Pokud vystačil jejich počet, užívaly se i po neděli k Magnificat feriálnímu, zbytek ferií opatřilo v té věci psalterium. Při každé biblické knize po první z těchto antifon jsou dodána responsoria pro nokturny, tak vzniká ke každé knize ze zpěvů "Historie". I do tohoto oddílu nutno nahlédnout pro možné cistercké zásahy do tradice. Aspoň jednu antifonu tu najdeme bezmála neznámou: z četby de Sapientia. Knihy věnované moudrosti považovaly se za jednotnou četbu po podobném celku z knih Regum.

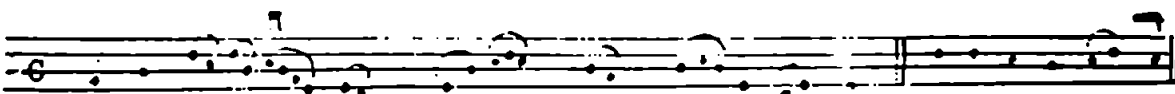
Attende fili mi sapienci-am me- am et ad e-loquia

oris me- i inclina aurem tuam:

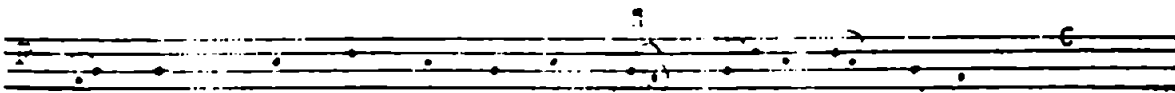
quia in sapienci-a fundavit dominus ter- ram et

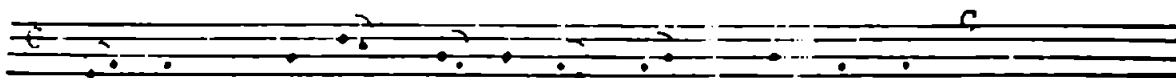
stabilí- vit ce- los pruden-cia. E u o n a e.

Poprvé je tato skladba u Hesberta - veronský antifonář z 11. stol. jedná-li se opravdu o totéž. Nezvyklá melismatická ornamentika uvnitř běžné sylabiky takového schématu by ukazovala na cizokrajnost.

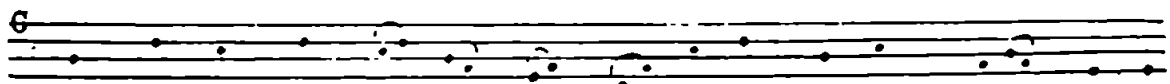
Zbývá konečně ještě jedna záležitost: dominicale existuje totiž nejen post pentecosten, nýbrž už i post Epiphaniam. A zde zavedli cisterciáci novum, které dříve nebylo a mimo dominikány ani nebylo akceptováno. Doplnili podle poletničního upůsobu antifony de Scriptura occurrente pro první nešpory. Na tu dobu připadala četba listů sv. Pavla. Pod titulem Sabbatis post octavam epiphanie super Magnificat jsou seřazeny tři skladby. První dvě jeví známou příbuznost mezi mode II. a VIII.

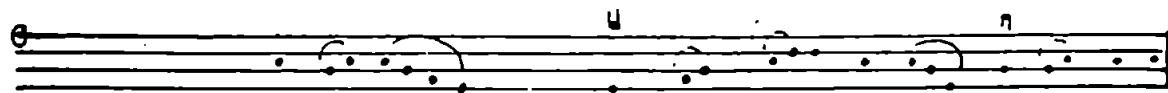
Fra-tres, con-for-ta-mi-ni in gra-ci-a de-i,

Fra-tres, glo-ri-fi-ca-te et por-ta-te

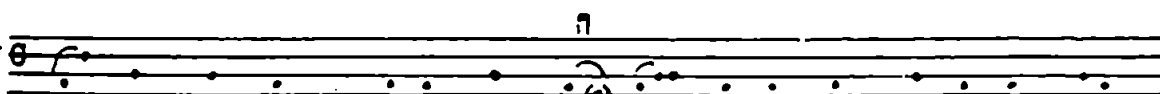

que est in Chri-sto Ie -su do-mi-no nostro, al-le-lu-ia

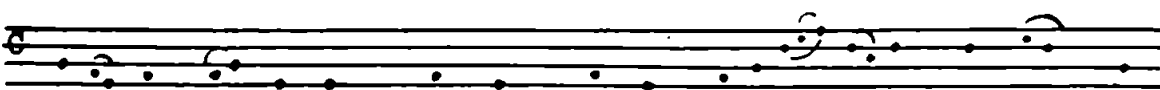

do-mi-num in cor-pore vestro, al-le-lu-ia

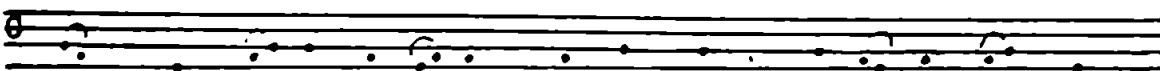
Při třetí skladbě musel autor komponovat na delší text. Použil známého schematu, jež se dalo snadno roztáhnout.

Scitis fratres, quia templum dei estis et spiritus dei

habitat in vobis? Si quis autem viola-verit templum hoc,

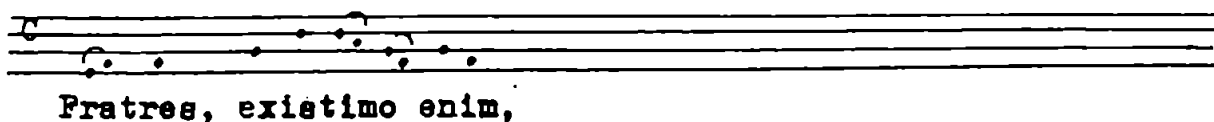
disperdet illum dominus: templum enim de-i sanctum est,

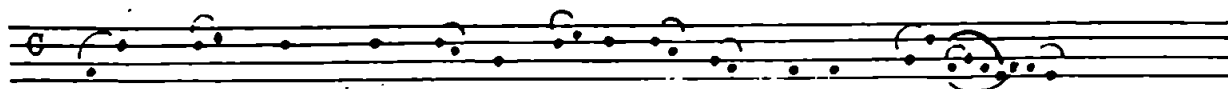
quod estis vos, alleluia.

Tuto antifonu můžeme vyjmout, mohla být komponována původně pro svátek Dedicationis ecclesiae. K předešlému melodickému ústrojí modu osmého nás však vrací skladba, která zasahuje už do prvních nešpor Septuagesimy. Dosvědčuje tím sounáležitost s touto tvorbou, i když ji liturgické upotřebení zaneslo v knize daleko od skupiny. Už oslovení Fratres

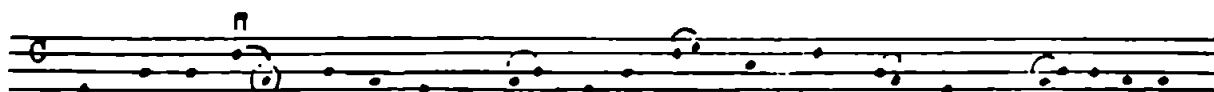
vztáhlo antifonu do téhož melodického ovzduší. Ovšem při původní frázi se musí melodie rozcházet, neboť ji čeká zase delší text.

Fratres, existimo enim,

quod non sunt condigne passio-nes huius temporis

ad futuram gloriam, que revelabitur in vo-bis, alleluia.

Posléze však pozorujeme, že nápěv pokračuje vlastně jen rozváděním úvodní fráze, při sestupu c-a-h nebo c-h-a-G s nadřazeným d nahoře, až konečně na závěr zase zdvojnásobí z předchozí skladby quod estis vos. Příbuznost je jasná. Jde snad o téhož skladatele z řádu sv. Bernarda? Kupodivu se tato skladba dostala sama do nemonastického antifonáře, jímž je papírový kodex ze 14. stol., rkp. Univ. knih. pražské sig. I D 20. Obsahuje ritus diecéze pasovské, platný na území Rakouska. Má tu zajímavý variant:

Gde c, a a ad a ad o ch a a G
quod non sunt condigne passio-nes huius

To je už gotika. Přitom zde tu skladbu nenalézáme o Septuagesimě, nýbrž pro čtvrtou neděli post Pentecosten, kdy se dotýká epištola čte ve mši a v officiu slouží postupně o téže neděli za kapitula (úryvky s odpovědí Deo gratias). Vřazena mezi texty z evangelia sloužila tato antifona k druhým nešporám. Zdálo by se, že musíme počítat s převodem cisterocké skladby do jiné liturgické oblasti, ale najednou nám zastoupí

cestu Hartker. Už jeho antifonář skladbu na témže místě post Pentecosten uvádí - v době, kdy cisteroký řád ještě neexistoval. Tak by nezbývalo, než přiznat situaci vývoj opačný. Cisterští mnichové by tvořili teprve podle této skladby předchozí antifony na text sv. Pavla s počátkem *Fratres*, přičemž by se naše antifona dostala s obdobím povánočním do prvních nešpor Septuagesimy. Text přes všechnu svou vážnost této antifony k přímé cestě do Septuagesimy nestačí. Pokud jde o její dřívější místo post Pentecosten, dá se připomenout, že to není jediná skladba z epištoly mezi evangelními texty těchto neděl. Hned o první neděli mají naše pražské benediktinky u sv. Jiří antifonu *Deus caritas est* a ta je rovněž už u Hartkera. Dokonce s nápěvem téhož druhu: FG G ao ch a G, jen poněkud ovlivněným mode VII. A je to živel monastický, jak se zdá. Cisterciáci by byli pokračovateli. Ale ve chvíli, kdy jsme si téměř jisti, celou tuto teorii nám zvrátil Hesbert. Ukáže, že všechny tyto skladby byly v užívání už v 9. stol., jen *Scitis fratres quia templum dei estis* opravdu mezi ně nepatřilo. Je to antifonář z Compiègne, jenž je seřazuje ve zvláštní systém dokonce třináctičlenný, včetně antifony *Deus caritas est*. Systém je připojen k poslední neděli po sv. Duchu a z dalších Hesbertových antifonářů se dovídáme, že byl v užívání k přespočetným nedělím toho závěrečného údobí církevního roku. Ale přesto musíme uznat, že všechny tyto skladby, až na *Deus caritas est*, která je z epištoly Janovy (Io. I, 4,16), se hodí daleko více na místo, kam je ve výběru kladou cisterciáci. K epištole mešní vyhovoval ten či onen text jen nahodile, kdežto četba listů Pavlových v breviáři připouštěla tak sporadické užití, jak je zachoval z 9. stol. starý antifonář.

Fratres, perfecti estote, pacem habete, et deus et pax erit vobiscum, alleluia. II. Cor. 13,11.

Fratres, confortamini in gratia Dei, quae est in Christo Iesu, Domino nostro, alleluia. Srv. II. Tím. 2,1. Verona užívala na 28. neděli post oct. Penthec.

Fratres, existimo enim, quod non sunt condignae passionibus huius temporis ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis, alleluia. Rom.8, 18. Užívá Hartker o IV. neděli post Pent.

Fratres, glorificate et portate Deum in corpore vestro, all. I. Cor. 6,20. Užívá Verona rovněž na 28. neděli post Pent, s Janovým textem Deus caritas est. Srv. dnešní nedělní kapitula.

Fratres vigilate et orate, viriliter agite, et omnia vestra in caritate fiant. Bez alleluja. I.Cor. 16.13.

Fratres, sit vobis cor unum in Deum et anima una. Srv. Aet. 4, 32. Užívá Monza o 24. ned. s evangelními antífonami o ženě krvotoké. Zařazeno na konci. Má to být pro další neděli?

Fratres scitis, quoniam cum gentes essetis, ad simulacra muta prout ducebamini euntes; ideo notum vobis facio, quod nemo in Spiritus Dei loquens dicit anathema Iesu et nemo potest dicere Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto, alleluia. I. Cor, 12,2-3. Epištola neděle 9., nyní desáté post Pentec.

Maneat in n o b i s spes, fides, caritas, tria haec maior autem ex his est caritas. I.Cor 13,13. Epištola Quinquagesimy! Antiphona ad Mandatum!

Pax Domini, quae e x c e l l i t omnem i n t e l l e c t u m custodiat corda vestra et intelligentias vestras in Christo Iesu, Domino nostro. Phil 4,7.

Consepulti enim sumus cum Christo per baptismum in mortem, ut quomodo ipse surrexit a mortuis, ita et nos in novitate vitae ambulemus, alleluia. Rom 6,4. Epištola páté, nyní 6. neděle post Pentec.

Deus caritas est, et qui manet in caritate, in Deo manet et Deus in eo. O této antífoně výše.

Mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus,

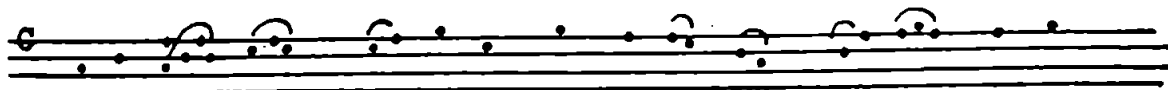
perficientes sanctificationem in timore Dei, alleluia,
II. Cor. 7,1.

Stipendia enim peccati mors, gratia autem Dei vita aeterna, alleluia. Rom 6, 23.

Odhylky od Vulgaty ve skladbě č. 9 zdají se ukazovat, že se jedná o tvorbu starou. K čemu byly tyto antifony složeny původně, zůstává nejasné. Ale cisterciáci měli pro jejich užití patrně už vzor. Jejich předloha nabízel z těchto textů možná méně, možná více. Tak není vyloučeno, že jejich antifona *Scitia fratres, quia templum dei estis* čerpá z téže skupiny.

Zbývá otázka, co bylo zaváděním antifon vlastních de scriptura occurrente nahrazováno z dřívější praxe. Dá se říci, že mimo dobu po Letnicích a mimo dobu postní, v níž sobota byla ferií s propriálním pořadem, užívalo se k prvním nešporům nedělním k Magnificat skladby, která byla poslední v systému neděle předchozí in evangelio. De evangelio illius ebdomade, que hic finitur, říká svatojiřský breviář ve 12. století. A říká to semel pro semper hned o první neděli post octavam Epiphaniae, takže nevadilo, že v tu sobotu musilo být k Magnificat užito skladby náležející ještě okruhu vánočnímu, to jest v tomto případě z evangelie o dvanáctiletém Ježíškovi, kdežto v následující neděli se četlo o svatbě v Káni. Co mohli cisterciáci z evangelia o dvanáctiletém Ježíškovi nabídnout, bylo *Remansit puer* (bylo antifonou k laudovému *Benedictus*) a *Fili quid fecisti* (bylo k Magnificat). Ale také ještě antifonu, která byla komemorací de dominica hned post Nativitatem domini. Antifona *Puer Ihesus* tam bývala ještě z doby, kdy se o dvanáctiletém Ježíškovi ještě nečetlo. Dosvědčuje jí tam Hartker i Hsbert, nehledě např. k breviářům našich benediktinů od 12. století. Rozdíl však je ten, že všechny tyto prameny mívají známou skladbu v VI. modu. *Puer Iesus proficiebat aetate et sapientia coram deo et hominibus* - text ještě předjeronýmovské bible. Naproti tomu cisterciáci mají na tom místě text jiný, jen stejně počínající a nápěv, který s tím textem

odjinud neznáme. Proto se k této skladbě vracíme při zmínce o systému z dotyčného evangelie, jež mělo dodat antifonu ještě prvním nešporům nastupující už neděle vymykající se vánočnímu rámcí.

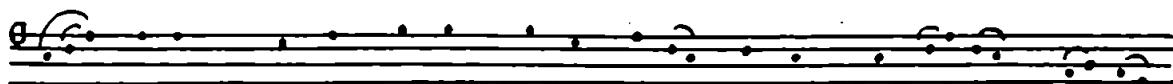
Puer Ie- sus o- rescebat et conforta- ba- tūr plenus

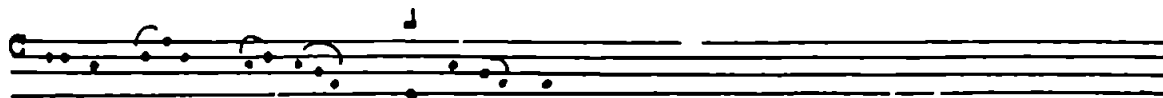
sa- pien- ci- a et gracia de- i e- rat in illo. E u o u a e

Pro další členy téhož systému bychom musili jít už k pramenům mimocisterokým. Cisterciáky zbavila zavedená scriptura occurrens v antifoně neděl post Epiphaniam břemene skladeb nadbytečných, takže mohou i v tomto období omezovat skladby z evangelia do dvojle.

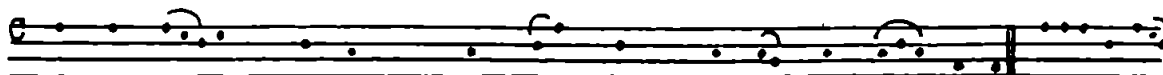
Ve volbě antifon z evangelí nedělních post Epiphaniam nebylo by u cisterciáků nic pozoruhodného, kdyby i do nich nevstupoval problém dvojího nápěvu. Tím se stává novotou frygioké znění antifony:

Do- mine, nonne bonum semen semi- nati in a- gro tu- o?

unde ergo ha- bet zizani- a?

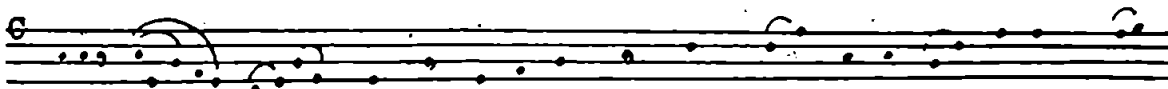
Et a- it illis: Hoc fe- cit i- ni- mi- cus homo. Euoua e.

Vatikánská edice uchovává nápěv, proti kterému nemohlo být námitek. Stejná dispozice při vší nesourodosti melodií zdá se nasvědčovat tomu, že tento nápěv nemohl být neznám. (Modus první). Našimi domácími prameny nemůžeme cisterckou volbu kontrolovat, protože u nás toto evangelium nebylo vůbec v užívání. Hesbert udává ze dvanácti svých antifonářů jen dva světské a dva monastické. Potřebovali bychom vidět neumování, abyohom mohli posoudit, zda novum pochází z cistercké dílny. Nejstarší pramen byl by už z 9. stol., kdyby byl neumovaný, avšak není tomu tak.

Zcela postižitelné přepracování má antifona neděle předchozí *Surgens Iesus imperavit ventis*. Té Vatikánská edice neužívá, ať středověké zpěvníky jsou málokdy bez ní. S našimi domácími prameny jednotný zůstává závěr:

$\overset{\text{H}}{\text{G}}$ GaFD E FG $\overset{\text{H}}{\text{G}}$ a ach G G
 et mi- rati sunt u-ni- versi.

Jinak si napřed poslechněme, jak zpívaly od 12. stol. např. jeptišky svatojiřské:

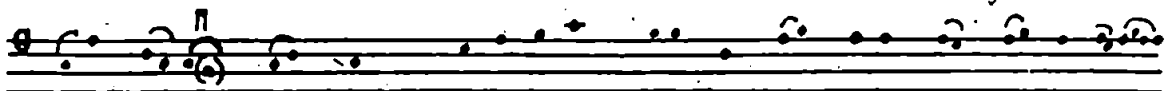

Surgens Ihe- sus imperavit ventis et mari et facta est

tran-qui- li-tas magna et mirati ...

Novátoři odstranili především modulaci ze samého počátku citací podobně počínající antifony velikonoční *Surgens Iesus mane prima sabbati*: Gc aGF Ga G - a ještě i v dalším je stopa této předlohy: h o d e d o h. Ale nechme už, zpívat o bouři na jezeře jejich antifonář.

Sur-gens Ie-sus imperavit ventis et mari et facta est

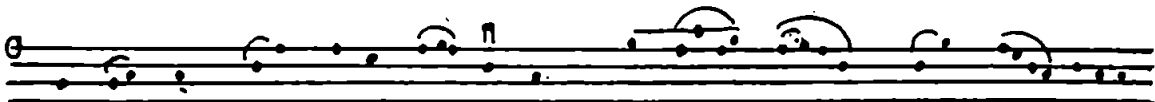
tranquillitas magna et mirati...

Zakončení v imperavit ventis et mari patří k občasným germanismům, které jsme už mohli pozorovat. Skladba z jiného liturgického prostředí nám ukáže i jiné zanedbávání dialektologie u cisterciáků:

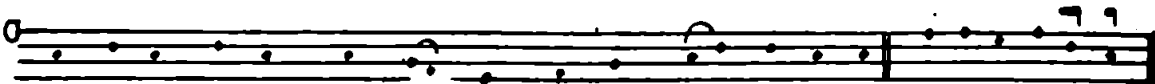
a a a c a a G F Ga a G G h o d ca o o h
 Benedictus de-i fa-mulus magnum fecit miraculum
 d d o o o de d chodcha G a a o h g g g
 fudit preces ad do-minum et re-iunxit capisterium.

Inceps a-o je hodna chorálu kartuziánského, kdyby ten řád historie užíval. Zajímavé je, že u našich benediktinů ůtme k tomu textu nápěv zcela jiny.

Nejevobodnji se cisterciáci cítili, pokud jde o anti-fony, v obsazování matutina pvodn světského na monasticky počet. Tu se např. s nařimi benediktiny npadn rozcházejí a ppravili bychom se o leckterou zajímavost, kdybychom toho nedbali. O sv. Michalu najdeme docela skladbu odjinud neznámou a pěknou. Jak dovede kreslit:

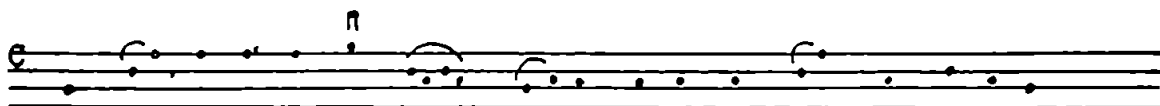

Micha-el et angeli eius pugna-bant cum dy-abolo

et ille hostis an-tiquus victus est ab e-o. E u o u a e.

Další je známa ze dvou monastických antifonářů Hesbertových aspoň co do textu, ale nápěv zde jeví jakousi příbuznost s předěšlým.

Sancte Michael archan- gele, defende nos in prelio,

ut non pere - amus in tremendo iu-di-ci-o. E u o u a e.

Pozoruhodné je, že opěrné F na místě G, utvářející trojzvuk, nijak nenarušuje modus skladby.

Ale cisterciáci, upravující si světskou historii, zasahovali i do jejího tradičního průběhu, když mohli využít nepsalteriálního obsahu antifon v textech. Nejzajímavější je případ v matutinu o nejsvětější Trojici. Tam totiž antifony jdou za sebou v numerické sukcesi modů od prvního do osmého a teprve devátá antifona si volí modus svobodně. Ukáže se, že cistercký řád byl dbalý tohoto principu, který nemusel být považován za oprávněný. Ze šestice antifon, které spotřebovali pro svůj první nokturn, vyměnili antifonu pátou Spes nostra salus nostra, aby si ji pro její nápěvnou prolixitu rezervovali ad cantica nokturnu třetího, ale dosadili na její místo antifonu Ex quo imnia per quem omnia, nejen proto, že byla nadbytečná v nešporech, nýbrž také proto, že byla v pátém modu jako vyňatá Spes nostra. Že to není nahodilé, dokáže situace v nokturnu druhém, kde sukcese světská pokračovala ještě dvěma skladbami. Z nich druhá skladba je vyměněna, ale zase za antifonu stejného, tj. osmého modu. Co tam bývalo, Verax est pater veritas filius, propadlo ve prospěch skladby z jiné historie, kterou jsme mohli poznat v psalteriu jakubském jako nedělní antifonu laudovou: zhudebněné kapitulum Benedicite et claritas et sapientia. O změně rozhodl

patrně její bibliický text. Jakmile cisterciáci modální sukcesi přijali, pak v ní také svou vlastní antifonovou kompozicí tvořili. To je vidět na jejích officiích o řádovém patronu sv. Bernardu, kterou Rejčův antifonář obsahuje na svém místě. Ostatně také commune evangelistů aspoň v matutinu holdovalo už témuž modálnímu principu.

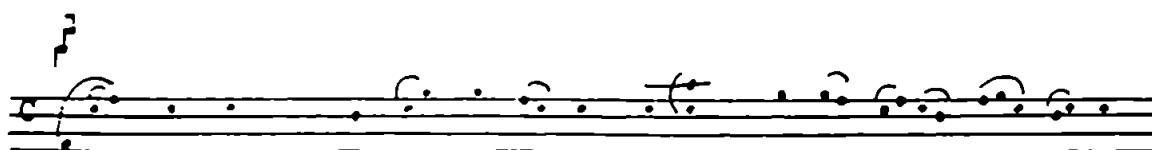
Devátá antifona matutina trojičního, protože už není vázána modem, je volena svobodně proti světskému pořadu jako antifony doplňující matutinum na monastický počet takto:

Skladba je to v systému dosti neorganická, neboť nedosahuje prolixity v melodii, jakou systém pěstuje. Její melismatika nemá v sobě nic nového. Rytmičné posunutí při honor, kde podstatem měla být vyjádřena kvinta, je v antifonáři běžná nedbalost. Zato zasluhuje pozornosti přízvukování v inceptu vůbec místo tradiční augmentace: D F C D Dab a. Hudební obsah je poněkud nouzový pro delší text. Také citát preface! Dovídáme-li se z Hesberta, že tuto antifonu mají všechny jeho monastické antifonáře v různém užití a také dva světské, můžeme mít podezření, že tu máme co dělat s překomponováním. Cisterciáci jí užívají o témže svátku ještě podru-

hé jako jediné antifony k žalmům nešporním (neděle!).

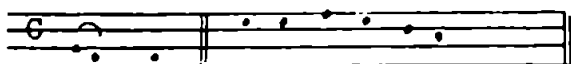
Ostatní antifony jsou už nutně přídavkové. Z nich *In patre manet eternitas* je Hesbertovi známa jen ze dvou pramenů světských, ale má ji pořad benediktinský u sv. Jiří v Praze. U cisterciáků následuje *Sanctus sanctus sanctus dominus deus omnipotens*, které jsme zase našli v nedělních laudách svatojakubského žaltáře; má podle Hesberta původ monastický. Zato u Hesberta podivné umístění má bohatá skladba závěrečná:

Ti- bi laus, tí-bi glori-a, tibi graci-arum ac-ci-o

in se- cu-la secu-lorum, o be-a-ta tri-

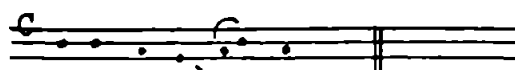
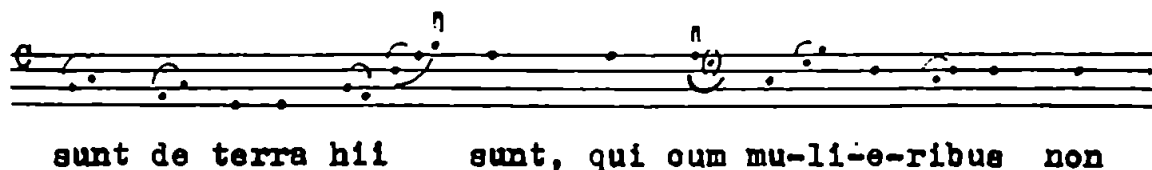
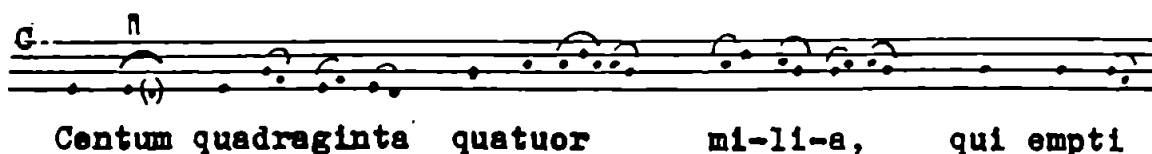

ni-tas. E u o u a e .

Kláster sv. Lupa v Beneventu užíval této antifony o svátku Všech svatých, jehož matutinum postupné kategorie světecké bylo podle *commune* uváděno nejprve vzýváním Boží Trojice. Mimoto se v témže rukopise tato antifona dostává do obřadu Zeleného čtvrtku k umývání nohou; dodnes tam je *Benedicta sit sancta Trinitas*. Až tak daleko cisterciáci pro skladbu sotva šli, ale že její hudební forma mohla u nich zakotvit snadno, ohápeme na základě toho, co víme o solemmizování antífon mariánských a jiných.

Naši studií o hodinkových antífonách zakončíme skladbou, která je cisterckým příspěvkem v oboru antífon ad *cantica* třetího nokturnu. Tentokrát jedná se o svátek betlém-

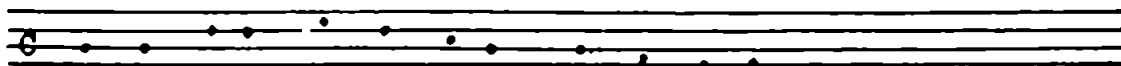
ských Mládětek, která ani neměla matutinum propriální co do antifonového zpěvu. Text je známé místo z Apokalypsy.

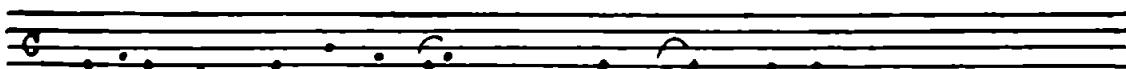
E u o u a e.

Přízvuchnost tóniky v závěru se u cisterciáků zanedbává častěji (macula). Mimo hodinkový obsah obsahuje cisterocký antifonář ještě také zpěvní doprovod k obřadu omývání nohou. Ad mandatum in cena domini - nadepisuje Rejččin antifonář.⁴⁹⁾ Jde o antifony psalmodickým veršem opatřené ad repetendum, známé až na výjimky z pramenů, které jsou jiného ritu, např. z procesionálů kláštera sv. Jiří v Praze. Pouhé varianty nás zde nesmějí zdržovat. Zato si povšimneme, že pořadatelé ritu cisterockého musili znát také onu krásnou báseň Ubi ca-

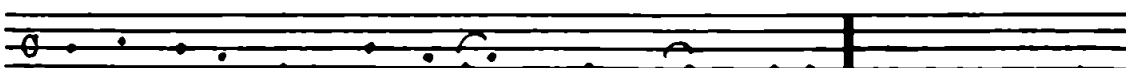
ritas et amor deus ibi est, kterou s neobyčejným nápěvem zachoval ritus kuriální. Jinak by u nich nevznikl takovýto citát, odjinud nám neznámý:

Congregavit nos in unum Christi amor,

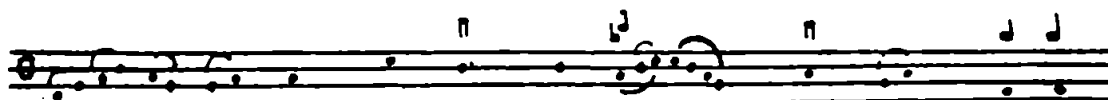
timeamus et amemus Christum deum,

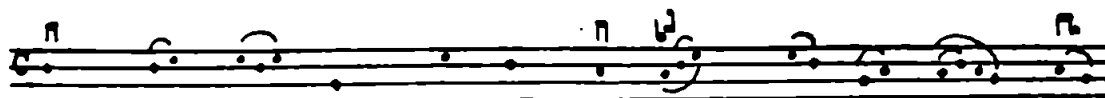
ubi caritas et amor; ibi deus.

Považují tuto miniaturu za modus authentický a přidělují antifoně diferenci: a a G F G a.

To se ovšem nevyrovná nápěvu onoho hymnu lásky, jaký známe ještě z Vatik. edice. ⁵⁰⁾ Ale z básně se tvořilo i jinde, takže nemusíme obviňovat nutně oisterciáky. Existují také jiné prameny pro kompozici další, kterou zde přesto z Rejččina antifonáře ocitujeme.

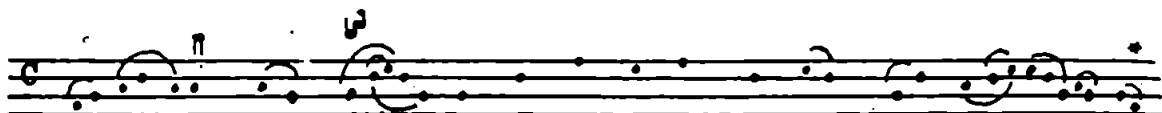
Ka- ri-tas est summum bo-num am-plum donum

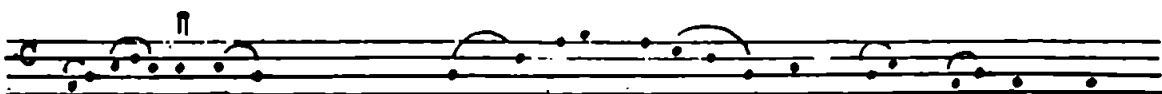
in quo pen-det om-nis or-do precep-to- rum

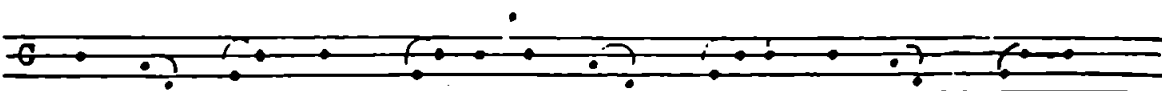
per quam ve- tus atque nova lex imple-tur

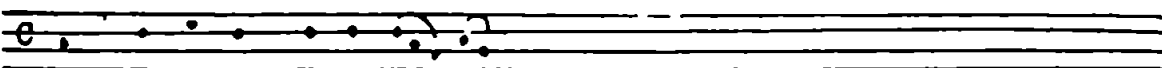
per quam de- us ac proximus di-li- gi- tur

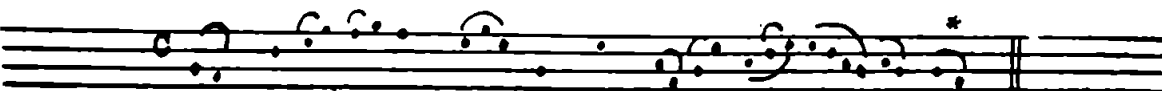
per quam ce- lorum regnum a- di- pisci-tur.
Tato prolixní skladba obdržela k opakování verš na způsob
responsoria.

V. Il-le namque tenet et quod latet et quod patet

in divinis sermonibus:

qui caritatem servat in moribus.

Per quam de-us.

Není vyloučeno, že se zde už o responsorium jedná. S tím veršem má skladbu už kodex Hesbertův, ať graduál Arnošta z Pardubic k r. 1363 odděluje Ille i n q u a m tenet jako antifonu další, a text to rozdílným způsobem podporuje.

Snad se jedná o *responsorium* původně *negregoriánské*, ale vokální pro *responsorium* jsou. Arnošt vynesehává hvězdičkou označené *kommissury* a usiluje o kadence *hypodórské* (*hypoeolské*), ale přes všechny jeho varianty *modus* zůstává nepoznán. Incepcí *Karitas est*, a také *Ille namque*, náleží modu IV. (Et quod patet je nemilé opakování v zájmu textu.) K *hypomixolydiokému* pojetí skladby je transformace svedena obratem *amplum donum*, ale to je známá cesta *hypofrygiokého* modu za účelem vedlejšího závěru.⁵¹⁾ Dominantou je e (= a).

F. ANTIFONÁŘ CO DO RESPONSORIÍ

Název antifonář je starý. Ale po odloučení zpěvu hodinkového od zpěvu mešního začaly klášter zpěvníky větší důraz na *responsoria* než na antifony. Za podstatnou část hodinkového officia považovalo se noční bdění a název *vigiliae* byl vztahován na celý cyklus. Protože pak za nočního ticha se především předčítalo a *responsoria* byla zpěvem, jímž se předčítání interpolovalo k reflexi, vstupují *responsoria* tolik do popředí, že nejstarší dochovaný antifonář z 9. stol., kodex z kláštera v Compiègne, je nadepsán *In nomine domini nostri Iesu Christi incipiunt responsoria sive antiphonae per circulum anni. In vigilia dominicae primae de adventu domini ad vespere.*²⁾ Nadpisy jednotlivých formulářů jmenují vůbec jen *responsoria*, ať jde o celou historii. Tak zásadně antifonář z Ivree. Namátkou třeba: kde kodex z Compiègne nadepisuje prostě *In vigilia Ascensionis ad vespere*, Ivree má pouhé *Responsoria in Ascensione*.

V Rejččině antifonáři udržuje se název *vigilia* pro officium vcelku, ale *responsoria* cisterciáci zrestringovali. Zachovávají jich prostě jen tolik, kolik to či ono *matutinum* spotřebuje, tj. ne víc než v počtu dvanácti. Jedná se o *temporale*, kde se po nedělním formuláři zbytek

responsorií využíval per hebdomadam podobně jako bylo při antifonách in evangelio. Bylo ovšem nutno opakovat také z pořadu nedělního a neděle si reservovala jen první responsorium historie. Cisterciáci o feriích prostě opakují v responsoriích pořad nedělní včetně responsoria prvního, ovšem rozdělený do jednotlivých dnů, neboť ferie mají jen po třech lekcích. Když za to kárá Radulf de Rivo dominikány, není si vědom toho, že jako v jiných věcech tak i v této dominikáni jen následují cistercký vzor. ³⁾ Jedna je u těchto řádů výjimka: Podrží se feriální systém responsorií v adventu zvaný podle první skladby Clama. Býval to systém propriální pro poslední týden před Hodem vánočním - nápodoba Svatého týdne předvelikonočního. Vlastně se jednalo o přebytková responsoria po čtvrté adventní neděli, různým způsobem doplňovaná. Pro nutnost těchto doplňků mnozí už před vznikem cisterckého řádu pochybovali o správnosti umístění těchto skladeb a raději je uváděli v souvislost se zimním kvatembrem, jehož ferie ovšem nastupovaly p ř e d čtvrtou nedělí.

Quidam historiam Clama a quarta feria hiemalis ieiunii omni anno incipiunt, etiamsi adhuc duodecim dies usque ad Nativitatem remaneant. Aestimant enim hanc historiam pro eodem ieiunio esse institutam, sed falluntur. Si enim Romana auctoritas illam ad hoc institueret, ante dominicam vacantem id est Canite tuba (podle první laudové antifony) hanc quoque sicut diurnaliam eiusdem diei officio collocaret.... Praeterea si eadem historia de ieiunio instituta esset,

Historiam Clama někteří počínají od středy zimního postu, přestože do Vánoc zbývá ještě dvanáct dní. Domnívájí se totiž, že je tato historie ustanovena pro ten půst - ale klamou se. Kdyby jí totiž římská autorita ustanovovala k tomu, pak by i tuto historii umísťovala - jako umísťuje i diurnální officia - před nedělí vakantní (t.j. čtvrtou.) Canite tuba. Mimoto kdyby táž historie byla ustanovena pro půst, zbytečně by měla officiem opatřeno pondělí, úterý a

superfluo secundam, tertiam, quartam, quintam feriam eodem modo ut sextam inofficiatam haberet, cum tamen nihil ad illas praedictum ieiunium pertineat. Patet ergo hanc historiam non pro ieiunio, sed potius ad hoc esse institutam, ut proxima hebdomada ante Nativitatem Domini sicut et ante Pascha tanto plus in officiis habeat, quanto vicinior dominicae solemnitati Páně existat.

(In v inofficiatam není privativum. Srv. z téhož spisu např. známou zásadu Graduálu: Ipsi quoque privati dies Romano more officium prioris dominicae recipiunt, si non aliunde comperenter inofficiari possunt.)

Citát je vzat ze spisu *Micrologus de ecclesiasticis observationibus*, PL 151, jenž je nyní připisován horlivému stoupeni reforem Řehoře VII., mnicha Bernoldu z Kostnice a jenž byl prý sepsán někdy r. 1085., tj. několik desetiletí předtím, než došlo k ustálení cisterocké liturgie (autor *Micrologu* by zemřel r. 1100). Ale toto místo je ohtěj nehtěj proti způsobům cisterockým polemikou. Herbert má dělení do kvatembu v rkp. Fossat a s. Lupi ze 12. stol. Silos ze stol. 11. má trojice responsorií od Clama počítaje ve čtvrtek, pátek a sobotu po III. neděli adventní. Je to přechodný stav, či jen omyl? Ostatní všechny monastické rukopisy kladou systém Clama do týdne předvánočního (hebdomada proxima). Dělení do nejmenovaných pěti ferií má světský rkp. v Bambergu z konce 12. stol., světské rukopisy skladby prostě cantonisují po III. neděli. Cisterciáci mají historii Clama rozdělenou do kvatembu takto:

Středa	Pátek	Sobota
Clama	Precursor	Emitte agnum
Orietur	Egredietur	Germinaverunt campi
Modo veniet	Videbunt gentes	Radix Iesse

To znamená, že neupotřebili responsoria Festina a Rorate caeli; ta jsou potřena, neboť ostatní ferie v týdnu těží výhradně z předchozí neděle III. Předvánoční sv. týden zůstává charakterisován pouhými známými O-antifonami. Bývaly ovšem také propriální laudy, ale ty jsou přemístěny rovněž do kvatembrového týdne počínaje úterkem, protože pondělí mělo v adventu vždy náplň neuplatněnou v neděli. Ovšem z laudových antifon druhá až pátá mají své místo až v malých hórách. ⁴⁾

Po textové stránce brána jsou responsoria během roku ze čtené bibliické látky. Vlastní texty mají jen svátky. Zůstávala však responsoria z knihy žalmů, která se nečtou. Tyto skladby nesměly zajít a už stará církev se o ně postarala tím, že je určila k četbě apoštola Pavla po oktávě Epifanie. Skladby byly pro celý týden, nejen pro neděli, a cisterciáci kupodivu zachovali i jejich feriální pořad. Opakoval se až do Devítníku, kdy se začínala bible od počátku. Pořad nesouvisí s nadbytečnými skladbami v neděli, které i zde cisterciáci vyloučili. Ba ferie mívaly vlastní přebytky - Alia vice - které řád rovněž vyloučil. V čem má svůj původ privilegium těchto psalteriálních skladeb zacházející s feriem jako s nedělí, je dnes těžko říci. Amalarius Metensis zná ještě praxi: In novembri mense iuxta morem Romanae ecclesiae in prima hebdomada cantamus responsorios de psalmis, in tribus sequentibus (teprve) de prophetis. Snad tu hebdomada po Epifanii má zachovat, co na ni bylo odtud přemístěno. Cisterciáci čerpali z metaského antifonáře.

Devítník zasluhuje zvláštní pozornost. V tuto neděli podle dávného zvyku loučil se církevní rok s alleluja. Officium mělo všechny zpěvy allelujatičné a dlouho zůstá-

valy allelujatické aspoň první nešpory. O tom, jak byl starý zvyk odstraněn, píše Radulf de Rivo;

In Septuagesima autem Pentateuchus incipitur... Unde et Alexander papa secundus constituit, ut omissa historia de Alleluja, quam habent plures libri, responsoria de eadem historia in eadem dominica imponantur, quae etiam in sequenti dominica Sexagesimae repetantur, ut dicit Micrologus capite 47, et ita servant communiter libri nostri. De canonum observ. prop. XVI.

Vznikající cisterocký řád snadno poslechl papeže (Alexandra II. 1071-1073) už proto, že se nepotřeboval loučit s alleluja pro tu dobu, odkládal je až před Quadragesimou. I v prvních nešporech se podle toho zařídil na rozdíl od našich benediktinů té doby. Proto o Sexagesimě Rejččin antifonář vynotoval pouze antifony in evangelio, ostatek je předán Septuagesimě s vůlí historií o příští neděli opakovat. Ale neposlouchá antifonář reformu další:

Gregorius autem VII, ut legi Romae apud Lateranum instituit, ut dicta dominica Sexagesimae sua historia propria de Noe decoraretur, et dominica Quinquagesimae historiam de Abraham occuparet. Et hoc supleverunt plures religiosi, qui responsoria de Noe et Abraham, in libris nostris coniuncta, in duabus dominicis posuerunt et laudes dominicales deficientes addiderunt. Idem sequi-	Řehoř VII. pak, jak jsem četl, ustanovil v Římě při Lateranu, aby zmíněná neděle Sexagesimae byla obdařena vlastní svou historií de Noe a neděle Quinquagesimae aby zabrala historií de Abraham. A to splnili mnozí řeholníci, kteří responsoria de Noe a de Abraham, jež jsou v našich knihách pohromadě, uložili do těchto dvou nedělí a dodali chybějící nedělní laudy.
---	--

tur antiphonarius, quem de Roma apportavi, et videtur conveniens supplementum. Ibidem.

Totéž sleduje antifonář, jež jsem přinesl z Říma, a zdá se to být přiměřené doplnění.

Hesbertovy staré antifonáře mají pro Noe více skladeb, než ony čtyři, které převzali cisterciáci pro Quinquagesimu, a ještě více by zbývalo pro Abrahama. Ale na saturování dvou histórií, jak si přál Řehoř VII., to ani tam nestačí. Není tedy divu, že nejen cisterciáci, nýbrž i naše diecézní prameny soudobé knihám Rejččiným této reformě nevyhovují. Bylo potřeba komponovat a je zajímavé, že s dodatečnými kompozicemi mají responsoria obou předpostních neděl naše prameny benediktinské už od 12. století. Cisterciáci patrně neznali předlohu, která u nás posloužila svatojiřskému klášteru. Pokud se týká nových antifon pro laudy, ty si jeptišky opatřily samy. Cisterciáci je nepotřebovali, protože až do počátku postní doby užívali dominikálního Alleluja.⁵⁾ Ještě je třeba k responsoriím o Abrahamovi dodat, že cisterciáci ukončují systémem nejen skladbou Cecus sedebat z evangelia quinquagesimy, nýbrž navíc také responsoriem Domine puer meus iacet paralyticus o setníkovi z evangelia cizího. Obě skladby má Hesbert doloženy už ze stol. devátého. Z jakého důvodu se sem dostaly v tak dávné době, není jasno. Jako feriální pro čtvrtek po Popelci?

K rozloučení s Alleluja o Devítníku se užívalo responsorií allelujatických z doby velikonoční. Texty jsou zase z knihy žalmů. Slouží v té době k epištolám katolickým a už ke Skutkům apoštolským, které přicházejí na řadu napřed. Tato žalmová responsoria nepřesahují u cisterciáků nedělní počet na rozdíl od stavu při epištolách Pavlových po Epifanii. Stranou necháváme hybridní allelujatické texty pro loučení s Alleluja speciálně utvořené. K tomu viz dílo Hesbertovo.

Viděli jsme, že ponechaným skladbám, pokud šlo o antifony, cistercký zpěvník zjednával náhradní místo. To

nelze říci o responsoriích. A přece jeden případ existuje. Musilo být líto cisterckému řádu některých responsorií předvelikonočního Tridua. Cistercké Triduum bylo pouze trium lectionum jako každá jiná ferie. Tím bylo obsazení responsoriemi omezeno na tento stav:

Zel. čtvrtek	Vel. pátek	Bílá sobota
Seniores populi	Omnes amici mei	Sepulto domino
In monte Oliveti	Velum templi	Recessit pastor
O Iuda	Tenebre facte sunt	Agnus dei Christus

Výběr se zřejmě pokouší o historickou posloupnost děje skladbami líčeného. Nejprve se uplouvají seniores populi a vytáhnou jako na zločince. Naproti tomu Ježíš se v očekávání svého utrpení modlí. Jidáš nabízí zrádný polibek. To jsou události Zel. čtvrtku. Skladba Omnes amici mei líčí ve zkratce události Vel. pátku až po napájení octem. Velum templi přechází z chrámu na Kalvárii, všímá si kajícího lotra a reagující přírody. Tenebrae factae sunt pokračuje líčením posledních Ježíšových okamžiků. Bílá sobota staví účastníky ke Kristovu hrobu. Druhé a třetí responsorium jsou meditace o účincích a užitečích jeho smrti.

Nyní vynechané skladby. Jsou vesměs ze Zeleného čtvrtku, neboť ve čtvrtek vyvrcholila historie, která v předchozích dnech měla svou přípravu. Dvě skladby převzala tedy středa, jež má podle toho obsazení:

Synagoge populorum
 E r a m q u a s i a g n u s
 I . u d a s m e r c a t o r p e s s i m u s .

Úterý má z těchto responsorií už jenom jedno:

Contumelias et terrores
 U n a h o r a n o n p o t u i s t i s
 Deus Israel propter te sustinui.

Okrajové skladby z naší trojice jsou pouze incipitovány, protože náležejí předchozí neděli, jak bylo o feriích

pravidlem. Ale nenáležela neděli skladba středeční *Contumelias*, a kupodivu také ne trojice pondělní, která nemá ještě náhradu Zeleného čtvrtku vůbec:

Dixerunt impii
Viri impii dixerunt
Conclusit vias.

Při těchto čtyřech skladbách řád neodolává jinému svodu: Zachránit totiž něco i z pořadu, který býval propriem Svatého týdne vůbec. Byly to skladby vzácné svým obsahem, a jestliže se jednalo zase o přebytková responsoria postní neděle, dělá řád zde i v tomto ohledu zase výjimku. Jinak byl princip dodržován tak striktně, že ani do prvních nešpor nedělních nemohlo přejít jiné responsorium než některé ze dvanácti pro neděli vymezených k matutinu. Tak zahynulo *Ingressus Pilatus* z prvních nešpor neděle Květné, skladba jinde tolik populární. Ale náhrada *Circumdederunt me viri mendaces* je z dvanáctky neděle předchozí.

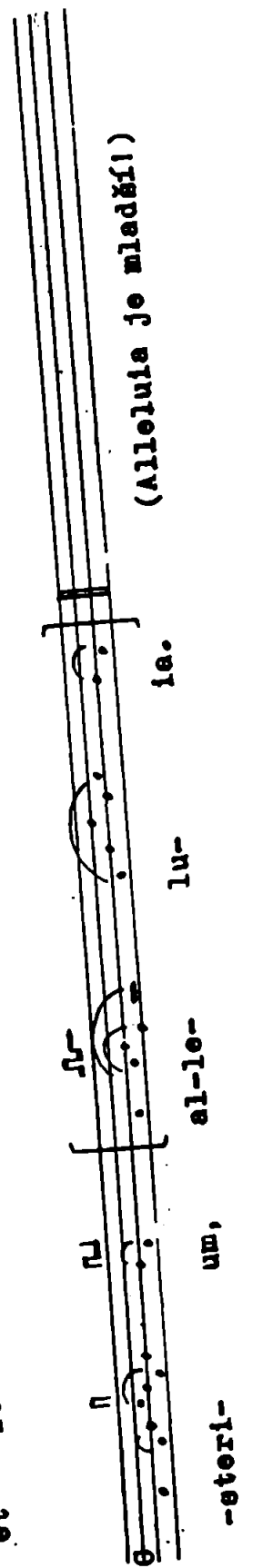
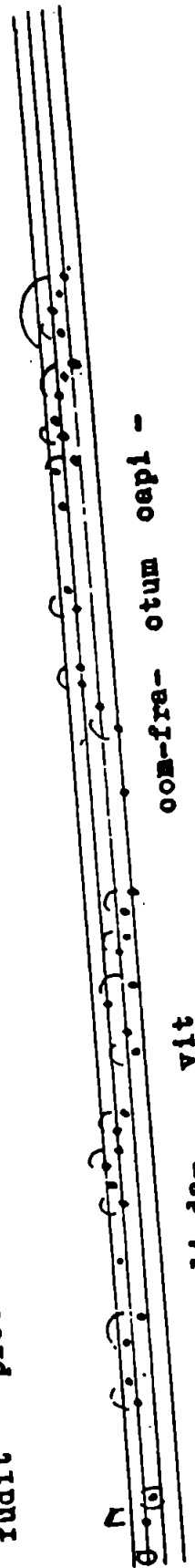
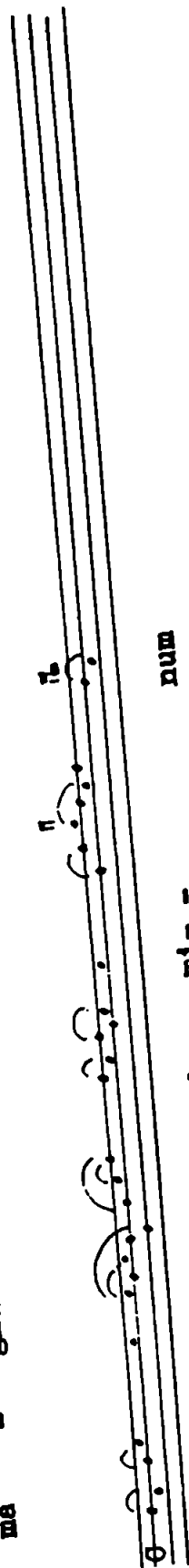
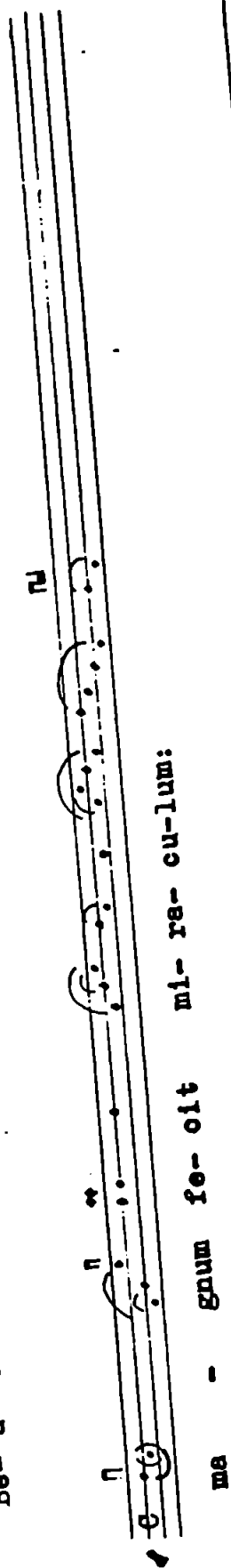
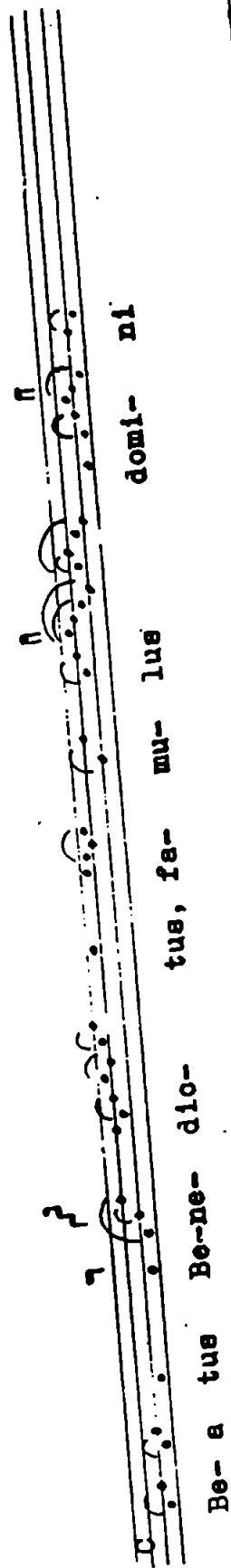
Zde je nutno zmínit se také o responsoriích pro laudy a nešpory druhé. Tyto dvojice byly v postu prolixní jako responsoria matutinální, a řád je neváhá začít už od Devítíku, přestože tyto laudy a nešpory jsou tu ještě allelujatické. Skladby jsou to známé, diecézní officium je užívalo v téže době k malým hórám, které jsou v monastickém kursu bez responsorií. Některých ovšem také k nešporám, ba i kompletář býval podobnými responsorií obsazován v pozdější době.

Jakési pravidlo o pořadech responsorií lze nalézt u Radulfa v jeho zkušenosti: *Omnes autem nationes uniformiter habent historias temporales, sive de tempore antiphonario Romano concordantes.* (Propositio XII). Autor ví, že se to týká i poměru mezi jednotlivými řehelními řády. Dosavadní naše poznatky o cisterokých zvláštnostech lze pojímat jako výjimky. V sanktorálu se poměry poněkud obrátí. Světský původ téměř všech proprií má za důsledek nedostatek skladeb pro officium duodecim lectionum. Pořady sváteční v temporálu měly odkud brát. Hod velikonoční a svatodušní

čerpají v monastickém ritu ze světských oktáv. Vánoce měly materiál z původně dvojího officia římského pro tuto slávnost. Epifanie a Ascensio mohly být problémem. Ale i tu už deváté století dovede vypočítat přebytky responsorií - ve druhém případě aspoň s tematikou už svatodušní - skladby, které se o Letnicích budou opakovat. Teprve svátek trojiční, jenž je nový, staví řád před úkol, který nastává v sanktorálu, úkol doplnit responsoria na počet dvanácti.

U nás už měly doplňková responsoria knihy benediktinské. Ale cisterciáci přicházejí se skladbami obyčejně jinými a neznámými. Na rozdíl od našich benediktinů neumísťují novoty na pravidelná místa, abychom je snadno rozeznali, obyčejně vůbec nezachovávají tradiční pořadí responsorií. V tom ohledu je trojiční officium v responsoriích přehledné, protože numerická sukoese modů vynucuje zařazení doplňkových skladeb až na konec. Jinak ještě tehdy, když jsou doplňky z *commune sanctorum*, prozradí je pouhý odkaz. To se děje hlavně při světlicích: Anežce, Agátě, Cecílii, s officiem propriálním. Nás musí zajímat, jak dalece je postižitelná v oněch novotách vlastní cistercká tvořivost. Obyčejně nám ji vyloučí Hesbertův katalog. To se týká už officia trojičního. Ale vyskytnou se přece také skladby, jež nelze vyhledat ani z Hesbertových pramenů. Povšimneme si aspoň těch, neboť v nich pravděpodobnost cisterckého původu bude jistotě nejbližší.

Překvapí, že mezi původně světské historie náleží také staré officium o sv. Benediktu. Hartker nedovede ještě než podat ji bez doplňků, ty najdeme u našich benediktinů od 12. století. Ale cistercká reforma ji v responsoriích nedoplňuje, ona skladby prostě vyměňuje za jiné, takže ze starých jsou ponechány sotva dvě. Přesto se u Hesberta najdou novoty, ta v tom, ta v onom monastickém antifonáři nebo v nějaké skupině. Co se nenajde, bude skladba, u které se zastavíme

Verš k opakování: Benedictus puer cum suam nutricem flere
conspiceret, eius dolori compassus est.

Můžeme si odpustit jeho notování, protože responsoria mají svou "psalmodii" v příslušných osmi tónech každému ohoralistovi známých. Teprve tehdy, když skladba opustí schéma a tvoří si pro verš tonus vlastní, nastane nám povinnost vynotovat jej. To se týká responsorií vyspělých. Skladba, kterou máme před sebou, je zřejmě základní mixolydický typ s příznačnými vokalizami sekvencovitě vedenými, o něž se zcela pravidelně podílí také se svým plagálním modem. Řekli bychom, že naopak v plagálním modu je jejích původní domov, neboť lze zase najít příbuzenství s modem druhým. Ale to musíme nechat stranou. Nikdo neupře, že text volí své melodické schéma velmi dovedně a kompozice je při vší jednoduchosti důstojná.

Přehledněji se projeví týž typ v následující skladbě z Commune martyrum. Delší text si totiž vynutí recitaci mezi kadencemi.

u²

Sancti per fidem vicerunt re- gna, opera-ti sunt in- stol- am

ad- ep- ti sunt promiss- o- ner

et for-tes fac-ti sunt in bel- lo

o- mnes e-nim testi-moni-o fi-de-i pro

-ba- ti sunt. Castra verterunt exterorum:
effugaverunt aciem gladii. Omnes.

Ale ošteroká skladba dovedla chodit také nevyšlapnými cestami a bylo potřebí vytěžit
 modus v celém ambitu. Z téhož commune:

La- ve-

runt etolas su-

as

et can-didas e- as fe-oe-

runt

In san-

gui-ne a-

gni.

I- sti sunt, qui vene-runt ex magna

tribula-ti-o - ne

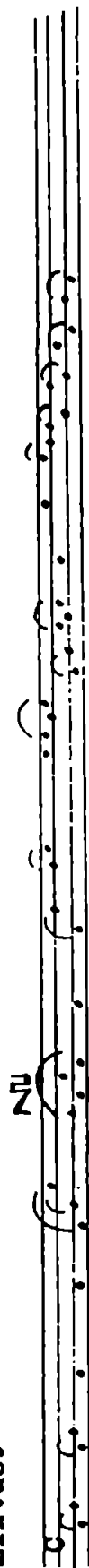

et la-ve- runt etolas su-

as.

Et candidas

Přesto jublus k in sanguine má zřetelně vzor ve mši o sv. Vavřinovi při allelujiatickém verši Levita Laurentius, ve slově operatus est. Zato řídkým zjevem je rozložený septakord a je pozoruhodné, že se vyskytne na jiném místě ještě v další olsteroké novotě. Zde objevíme, že trojzvukové F-a-o, na které nasedá ona septima, vzniklo teprve probořením tóniky G, ve verši se totiž opakuje vstupní část responsoria s tím variantem. Jinak se dá ve skladbě sotvaco podložit jako paralelní fráze. Vše je samostatné a modus mixtus. 6)

In-gres-so Za-cha- ri- a templum do- mi- ni ap-pa

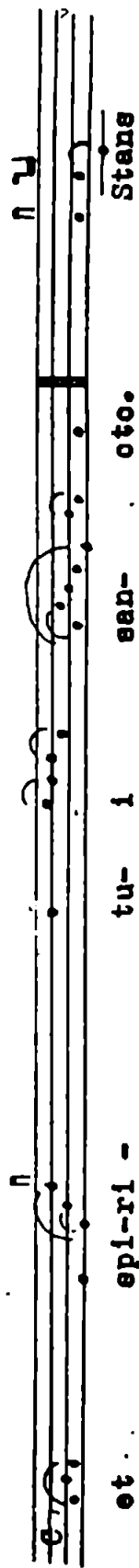
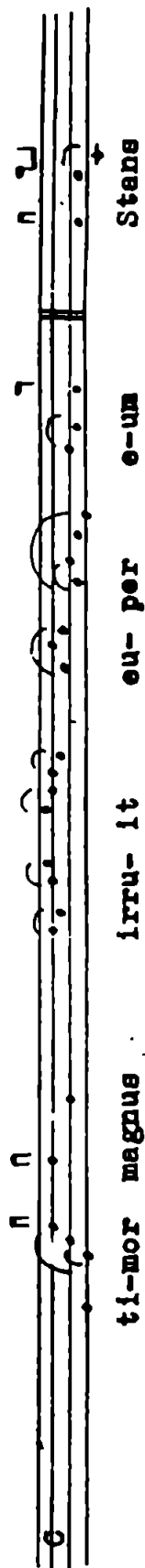
ru-it e- i Ga-briel an- ge lus ete- a dex-trie

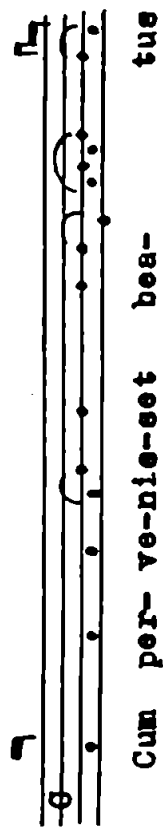
al- ta- ris in-den-si.

Et Za-cha- ri- as turbatus est vi-dens

Další oísteroká novota se odváží v zájmu dramatickosti směle modulae do modu druhého.
 Tím způsobem, že původní dominantu mixolydioká stane se po delší dobu hypodórekou tónikou.

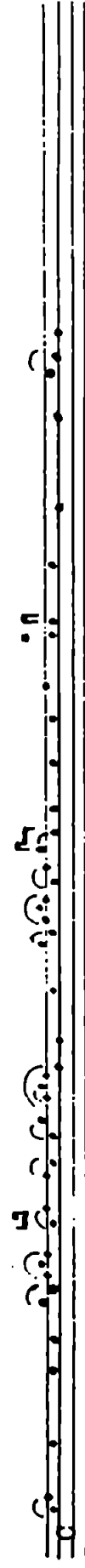

An-dreas ad lo-cum, ubi crux pa-rata e-rat, ex-clama-vit

et di-xit: O bo-na crux diu desidera-ta

et iam concupi-enti a-ni-mo prepa-ra-ta, securus et gaudens veni-o

ad te, i-te ut tu exul-tans susci-pias me

dis-ci-pulum e-lus, qui pepen-dit in te.

Verš tohoto responsoria přes všechnu skladatelskou odvážnost zůstal v neprokomponované podobě.

Amator tuus semper fui
et desideravi te amplecti. Ita ut tu.

Zůstaly totiž pravidelné sekvensovitě kadence z typického modelu. Skladba dokonce zařídí-
ná frází z typu plagálních responsorií, takže teprve při Andreas se vzepne k modu sedmé-
mu. Než přejdeme k novotám v osmém modu ex professo, pověříme si ještě, že tyto sekven-
sovitě vokalizy se objeví také v modu šestém, jenž při responsoriích vypadá, jako by
vznikl snížením mixolydické melodiky o stupeň.

A

Locu-tus est an-ge-lus -
domi- ni

B

ad Zaoha-ri- am di- cene

A

Gene-ra-tis pu-e- rum in se- ne-tu- te tu- a

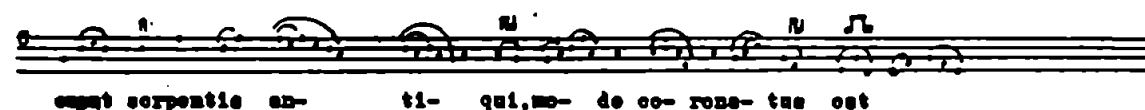
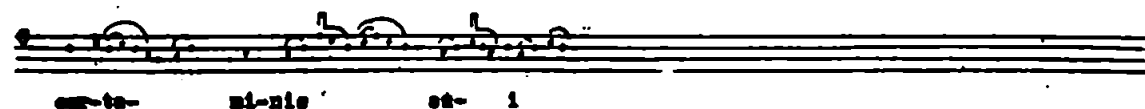

et habe- bit no- men Io- han- nes.

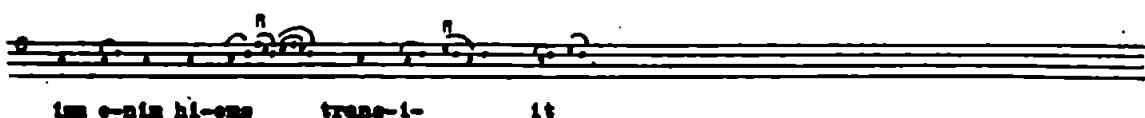
Iste puer magnus ooram domino: nam et manus eius cum ipso est.

Jistě jsme si povšimli, že věty A mají dominantu kvintovou, jaká nepřislouží plagálnímu modu, a pod ní umístění půltónů, jak je v modu mixolydiickém. Vysvětlovat to z modu pátého, jak si asi oisterotí teoretikové představovali, nelze pro defekt ambitu. Věty B směřují do hloubky, ale nezapomínejme na mixolydiický modus mixtus. Je to osmý modus, do kterého také patří Incepoe Locutus est, ovšem na G-o. Tím vším nechceme ještě hypolydiická responsoria žnaheť považovat za modální transformace. Známe je totiž po dlouhém vlastním jejích vývoji. Původně mixolydiický živel je v nich už značně simplifikován. Kdo by nevzpomněl na Introit Requiem, jenž je stylisticky opravdu responsoriem; Wagner v tom právem vidí známku úpadku v mešní formě. Requiem mixolydiické jako responsorium opravdu existovalo s podobným počátkem nápěvu a ovšem s vokalizou.

Nyní se skladbám mody osmého. Vlastní díle nám ciaterciádai ukážou jednak v commune con-
fessionum non pontificum, jednak v commune virginum.

Quis est hic et laudabimus eum:
fecit enim mirabilia in vite sue...

Vae turturis audite est in terra hostes:
flasso protulit grossos suos.

Shodné prvky těchto dvou skladeb, i když ne vždy stejně rozmístěné, ukazují, že olsteroké novoty v tomto směru nijak nevystupují z rodiny, jejíž prototyp je sice těžko nalézt, ale která je velice rozvětvena, takže Wagner nepočítal v jednom prameni na sto případů. Clisteroký antifonář má však také hypomikrolydioká responsoria, která jdou v melodice vlastní cestou, ba jsou s to utvořit vlastní rodinu, pokud nejde jen o kontrafakturu. ⁷⁾ Tentokrát máme na mysli skladby patrně původu olzického. Ale tu výjimku si zde dopřejeme, neboť Hebert může pro dotyčné dva případy uvést jediný pramen mimo náš olsteroký ritus. Responsorium o svátku Všeobř evatyoh.

Laudem di-cite de-o no- stro om-nes san-cti- ius

et qui ti-metis e um pu-erum et ma- gnum

quo-niam re- gna-bit domi-nus deus no- ster omni-po-tens

gaude-amus et exul-te-mus et demus gloriam de-o.

Genus electum genus sancta populus acqui-el-ol-oo-nis: nostri me-mo-ries

lauda-to de-us. Gaudemus

O sv. Michalu.

Archangel Mi-chae-ile In-tervenlo-ne

suf-ful-ti te do-mine, de-precemur, ut quos hono-re

prosequi- mur, contin- ga- mus et men- te.

Perpetuum nobis domine misericordie presta subsidium: Na
quibus et angelica prestanti suffragia non desesse. Ut quos.

Zcela vzácná lnoepoe tohoto dvou skladeb má svůj základní tvar v responsoriu, které se obvykle nachází hned na první stránce antifonálního propriu jakožto responsorium v sobotu před první nedělí adventní při nešporoch. U ošteroláku je zařazeno až jako poslední nokturální responsorium o neděli třetí.

Eo-oe dies ve- niant, di- cit do-mi- nus.

Při osmém modu nemůže být pochyby o tom, že se jedná původně o tonus peregrinus

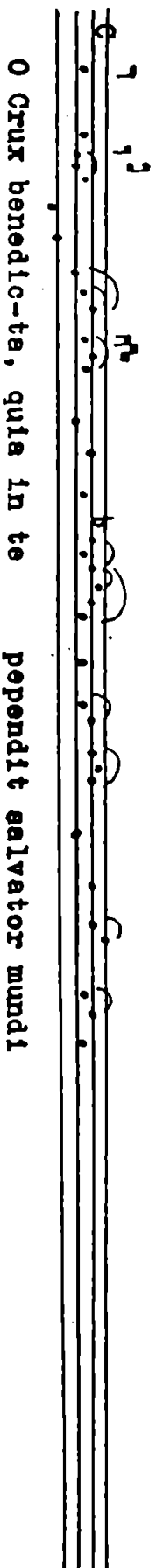
C D F FG G

Nos, qui vivi-mus

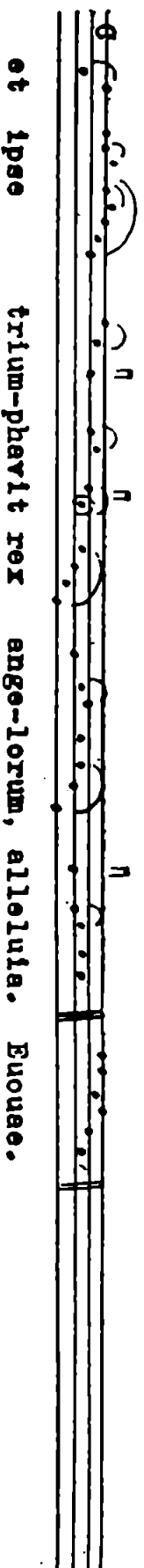
v antifonii, v responsoriích vždy augmentovaný kvintou, v antifonách také kvartou, tercií nebo jen sekundou. Třeba o textem Angeli domini (dominus benedicite in aeternum):

G-C D F FG G F-C D F FG G E-C D F FG G D C D F FG G.

Najdeme-li u olsterciáku také antifonu

O Crux benedic-te, quia in te pependit salvator mundi

et ipse triumphavit rex angelorum, alleluia. Evangee.

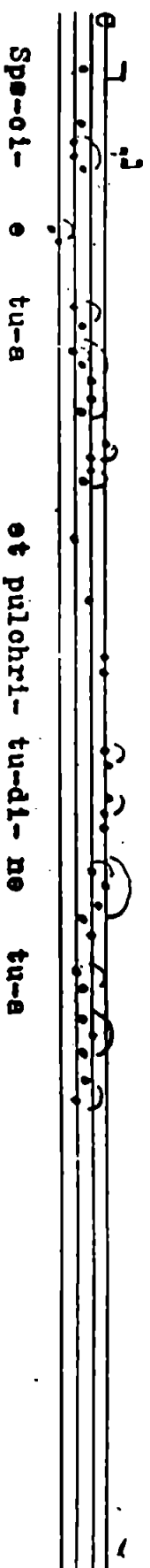
- bude to už převod stylu responsoriálního pro antifonu in evangelio. (Oba svátky sv. Kří-
že.) 8)

Responsoriál samotných s touto lnoepí není mnoho. 9) Rejše in antifonář zná ještě:

nasce-tur no-bis par-vu-lus

o neděli čtvrté v adventním matutinu - pak v commune virginum

Spes-ol-e tu-a et pulchri-tu-di-ne tu-a

Obě skladby zná s rukopisů Herbert, ale Specie tua se vyskytuje jinde s jinou inoepoi, která se nás netýká. Ostatně v responsoriích takto pořízených jde paralelně s otva první řádek s případným podkladem ke schématu, takže vývoj k jednotnému typu není dokonalý. Nejvolněji inoepoe užívá konečně poslední nám známý případ, historie de Trinitate. Zde se už souvislost se skladbami předchozími mění po inoepoi ve propech Ecce dies veniunt.

Be-ne-di-ca-mus pa-trem et fi-li-um cum san-cto

Vrátíme-li se nyní k responsoriím o Věech svatých a o sv. Michalu, mimořádným zjevem bude u nich jakási reduplikace v inoepoi a pak nesporná funkce písky jako enharmonické ozdoby, ať se u Herberta nejedná o týž pramen k singulárnímu výskytu.

Je-li naším vodítkem v responsoriálním stylu sekvencovitá vokaliza, dostáváme se ještě k modu otvrtému. Vyskytuje se hned v úvodní frázi přemohných hypofrygických responsorií. Například:

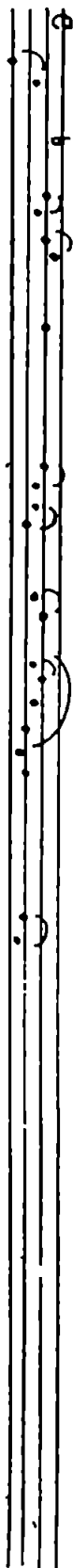
Pa-te-faote sunt ianue oe-li

Christi martiri beato Stephano

Novota ošteroká bude už pôvodnému schématu vzdálena, ale souvislost nezapře.

Fl- de-lis nem- que

et pru-dens dis- pen-sa- tor

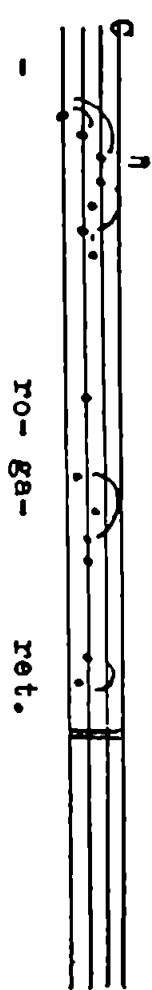
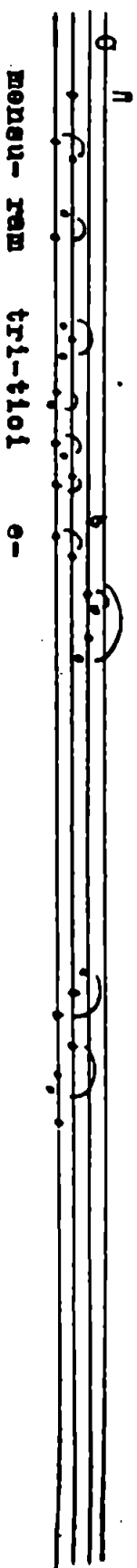
In ma-gni pa-tris fa-mi-li-as do-mo

con-stit-u-tus e- rat

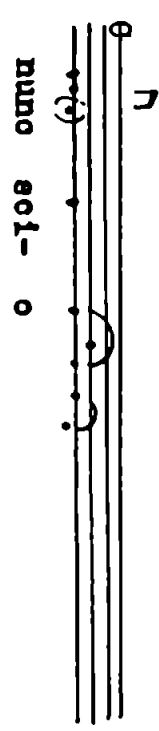

ut con-ser-vis su-is in tem-po-re

Pro salute et augmento gregis sui commisit:
cura petrigili sollicitus erat. Ut conservis.

Modus, jenž v responsoriích postrádá typické vokalizy, je modus první; jeho res-
ponsoria užívají nejvíce. Jako by si dórskou podobu sekvencovitých kadení vyhradil mo-
dus čtvrtý, jinak v responsoriích na rozdíl od antífon melodickou velmi nepodobný. Mezi
olaterckými novotami celkem konzervativní je skladba v dórském modu následující.

vo- re, a-lt Petrus, ad se re-ver- sus,

qui-a ml- sit do- ml- nus an-

- ge-lum su- um

Et e-ri-pu-it me de ma- nu He-rodis et de omni ex-pecta-ci-o-ne

ple-bis Iu-de-o rum. Quia

Gloria patri et filio et spiritali sen-oto. Quia.

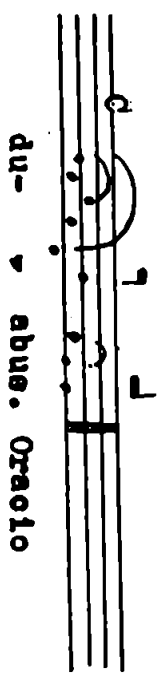
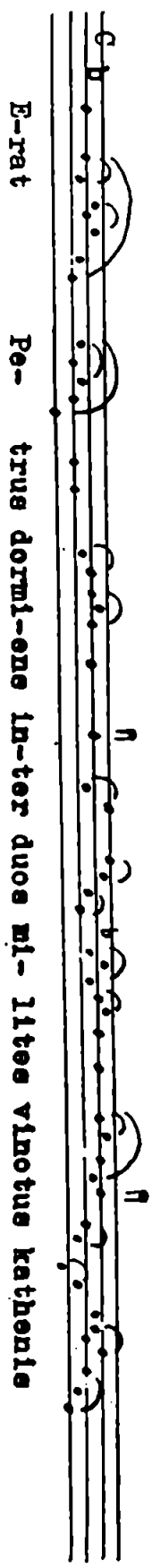
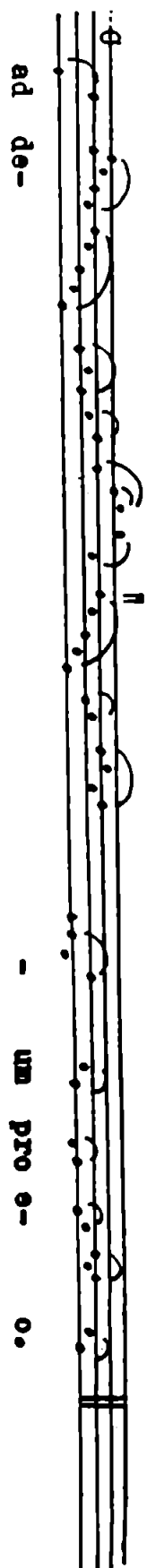
Ovšem gotika proetupující dórsku melodiku dovedla utvářet i melisma sekvencovitě. Ale to
nebylo nle konstantního.

Pe-true qui- dem ser-va- ba- tur in cer-oe-re

o-ra-cl-o au-tem fil-e- bat

si-ne in-ter-mis-si-o- ne

ab eo-ole-si-a

Důstojným ukončením naší studie o responsořích a novotách mezi nimi v olsterokém antl-
foněři bude následující dílo v dórsokém modu.

2

Procl-o- sus a- thle- ta do- mi- ni Ste - pha- nus

po- el- tis ge- ni- bus o- ra- vit de- o- ces-

Do- mi- ne Je- su Chri- ste, no- sta- tu- as il- los

hoc peo- os- tum.

La- pi- dabant Iu- de- i Ste- phanum, at- il- le o- rabat de- o- ces. Domine.

Gloria patri et fi- li - o et spi- ri- tu- i sa- cto. Domine

Celkově jsme viděli, že se řád v této tvorbě dobře vyznal a že si dovedl poradit. Trvá ovšem otázka jistoty, zda ta která skladba vznikla opravdu u nich. Responsorium Isti sunt viri sancti quos elegit Dominus měli v Commune apoštolů naši benediktini už ve 12. stol. a sotva je přejali od cisterciáků; přesto skladba chybí u Hesberta. Dá se najít v Responsoriale monasticum z r. 1895.

V responsoriích má antifonář melodicky nejvyspělejší skladbu. V graduálu poznáme, jak cistercká reforma omezovala každý modus na rozsah jedné oktávy, jež mohla být překročena dole nebo nahoře jediným stupněm. Není už v antifonáři reforma směřující k tomuto cíli? Praktické pozorování vede k závěru, že v něm nebylo pro takové působení mnoho příležitostí. Řádový teoretik Quido má na zřeteli jistě tonus responsorií mešních, tedy graduálií, tonus mixtus, známý především z modelu lydiického, když vychází namátkou od dvou případů antifonárních:

In illo cantu inconueniens est progressio, in quo authenticæ elevationi plagalis subiungitur depositio... Si aut sunt hæc responsoria SANCTE PAULE; CORNELIUS et plures alii cantus, circa quos, ut "ingrediantur sine macula, quis operabitur iusticiam?" (Žalm 14,2). Ut quid enim fiunt vel habentur huiusmodi cantus, graves ad notandum, graviores ad cantandum, lineas variantes, arterias cruciantes, cauteriatas habentes progressionem, nunc ascendentes ad celos, nunc descendentes usque ad

V tom zpěvu je nepřipadný průběh, kde se authentické výšce podepíná plagální hloubka... Jako jsou responsoria Sancte Paule, Cornelius a jiné mnohé zpěvy, pro něž, aby "kráčely bez poskvrny, kdo vykoná spravedlnost?" K čemu totiž vznikají nebo se uchovávají zpěvy toho druhu, obtížné k notování, ještě obtížnější k zazpívání, měnící osnovu, sužující průdušky, cestu mající ohněm znamenanou, hned vystupující k nebesům, hned sestupující k propasti? (Jako padlí andělé.)

Je už pouhá eventualita, co má cisterciáku Guidovi dotvrdit Quido z Arezza:

Cavendum etiam esse dicit Quido, ne huiusmodi abusus elevationis et depositionis fiat in antiphonis et responsoriis, quorum cantus psalmis et versibus coaptandi sunt. Cum enim cantus sit communis et duplex, versus autem et SECULORUM vel tantum authentice vel tantum plagaliter canantur, illiusmodi cantui competenter non possunt aptari, cum plures sint, in quibus adeo confunditur gravitas et acutum, ut vix possit adverti, cui magis - id est authentice vel plagali - conferatur.

Coussemaeker Scriptores
II. p. 175.

Dá se doložit, že dvě responsoria, od kterých vychází cistercký reformátor, nemohla o mnoho přestupovat stanovený rozsah. Předloha pro Cornelius centurio měla k opravě jen dvě místa, jak ukážeme.

Také je třeba mít na pozoru, říká Quido, aby se nešvar takových výšek s hloubkami nedál v antifonách a responsoriích, kde se zpěvy musejí přizpůsobovat žalmům a versům. Kde totiž nápěv je dvojaký a společný, kdežto například EUOUAE zpívá se buď jen authenticky, nebo jen plagálně, nemohou se náležitě přizpůsobit příslušnému modu, protože mnohé z nich mají do té míry znatelné hloubky a výšky, že sotva lze postihnout, s čím se dají spíše srovnat, zda s autentickým, či s plagálním.

Corne- li-us cen-tu-ri-o, vir religi-o- sus ac timent de- um

vi-dit manifes-to an-ge-lum de- i di-cen- tem ei- bi

První modus, prodlévá-li děje ve spodním terraohordu, pohybuje se vešmés obraty společ- nými se svým plágalním druhem. Jestliže skladatel - byl prý to francouzský král Robert II. (+ r. 1031) - vytvořil na tónloe spodní oblouk hypodórickým způsobem prolomený k A, nesta- dílo to ani na modulael, ani na mixtus samo o sobě; v tom běžném obratu nikdo nio ru- žičho neofčil, dokud nepřičl oleteroláol. Moderní přínos dostala skladba teprve eolaskými

obraty na dominantě, vynucujícími si střídání stupně h a tradičním hes, ale to požadované-
mu ambitu nevedlo.

Tato skladba byla u nás mimo cisterocký řád neznáma, takže jsme museli použít soles-
meského vydání. Nejinak je tomu s responsořím Sanote Paule apostoie praedicator verita-
tis. Na tento text máme u nás zkomponováno něco zcela jiného v modu pátém; proti tomu by
reforma nemohla mít námitky. Cisterockým případem je zase modus první, a kupodivu je toho
druhu, že se v leodeme jeví jako dvojnás skladby Cornelius. Jsme bez pramene, ale někdejší
"závady" se dají v prodlévání ve spodním tetraorchdu odhadnout. Patrně zase ten zlom ke
spodnímu A - zde při transpozici k E.

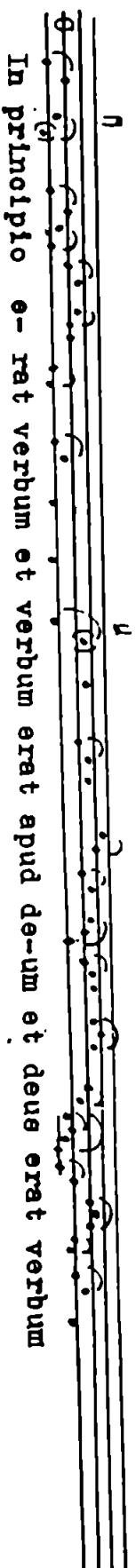
Sanote Paule a-po- sto-ia pra-di-ca- tor ve-ri-tatis

et doc- tor gen- um, inter-o- de pro nobis ad deum

Už likvescence na tónice svádějí leocke ke zlomu, ba celek docud oltovaný je spíše plagál-
ní. Ale najednou ve zbytku skladby při qui te elegit se melodie vznes - a žasněme, proto-
že je to jubilus vzatý z offertoria Stetit angelus známé et ascendit fumus aromatum.
Verš Ut digni effloiamur gracia dei má k schématu své varianty už pro svou krátkost.

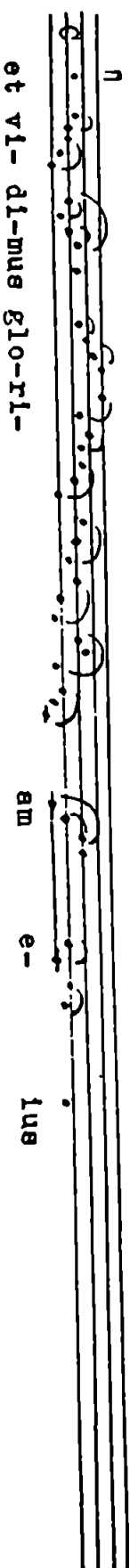
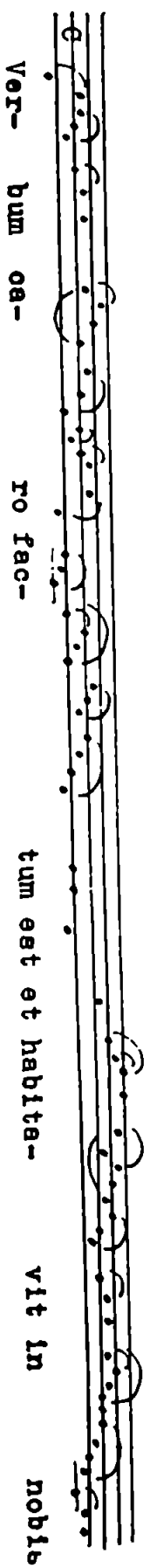
Kdyby nebylo cistercké kritiky, málom byohom skladbu považovali za výrobek samotného řádu. Ale je tu také svědectví Hesbertovo, mluvící pro starší dobu.

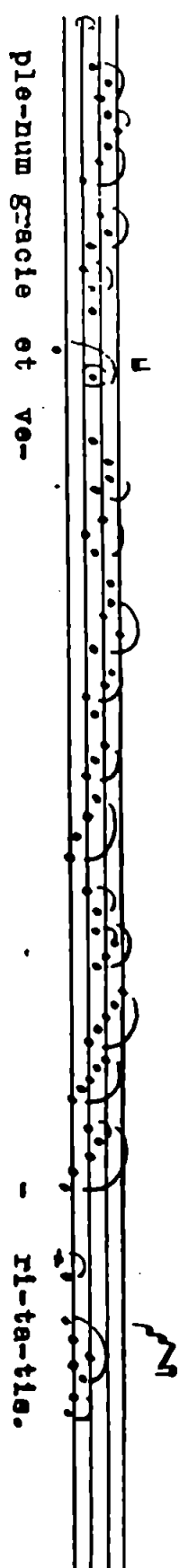
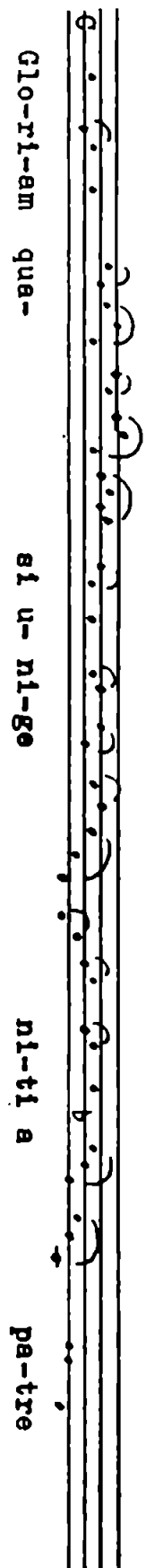
Existuje však také v antifonální výjímka, kde má reforma příležitost k většímu záahu, než jsou dva případy Guidovy. Známé vánoční responsorium Verbum caro factum est mělo takovýto umělý verš (a doxologii):

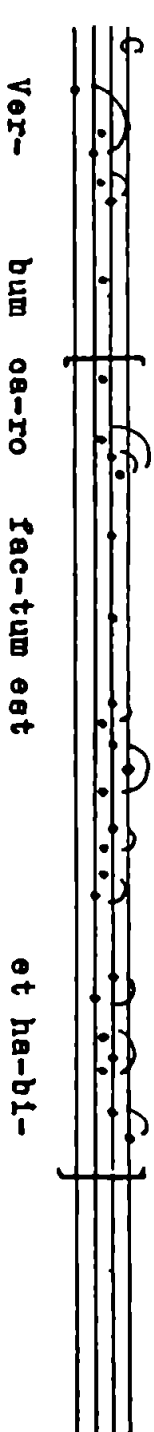
Protože responsorium samo je pravidelný modus VIII, očekávali byohom reformu veršů např. návratem k psalmodickému schématu. Jmé však ohrožení, když najdeme responsorium přepracované k zachování verše.

1
5
4
1

Z původního plagálního nápěvu je v tomto gotickém přepracování připomenuta sotva inoepce, která ovšem v VIII. modu byla něčím výjimečným.

G. GRADUÁL

Mnoho stránek si vyžádala pro hudební dějiny charakteristika cisterokého officia hodinkového. Nebylo možno opřít se tu o literaturu. Porozumění odkazu královny Rejčky si vyžádalo, abychom se materiálem proklestili. Lépe nám bude v oblasti, kde se jedná o cisteroký zpěv mešní, to je o Rejččin graduál, uchovávaný nyní v Národní knihovně vídeňské. Zde nás vydatně podepře autor ze samého řádu. P. Bernard Widman svým pojednáním *Die neuen Choralbücher des Cistercienser Ordens* z r. 1904-1905. Probírá nám celý obsah graduálu podle modů a ovšem podle žánrů, jak jdou u něho za sebou. Nejprve všechna gradulia a mezilekční zpěvy allelujatické i traktové, potom offertoria a dříve communiones než introity. Jemu se totiž jedná především o melodické varianty vzhledem ke kritickému vydání týchž skladeb z dílny solesmeských benediktinů, které platilo, než nastoupila Edice Vatikánská. Tak si seřazuje materiál podle bezprostředností rozdílů. Přitom příležitostně naráží na skladby, které se nevyskytují v *Graduale Romanum* platném nyní i u benediktinů. Pak pro ně hledá oporu v dosažitelných pramenech starých. A když je nenalézá, vyvstává otázka vlastní řádové invence. Nás musí zajímat především tento moment. Také se stává, že melodie k obecně přijatému textu je bez řádového užití nezvěstná a musí být připisována cisterciákům. To je rovněž pro nás důležité. Pak přijde na řadu ještě otázka nápěvů pro mešní ordinarium.¹⁾

Vcelku tradiční obsah officií není v graduálu na rozdíl od antifonáře narušován. Výrazně to platí o temporálu, kde jen ceremonialia Svatého týdne a už Popelční středy půjdou vlastní cestou. Zanedbány jsou v sanktorálu Hromnice. Zapsána je jenom mše. Sanktorále ovšem přiděluje jednotlivé zpěvy nynějšího *Commune* vlastním způsobem, ale středověk

v tom neměl nikde jednoty, často ani v rámci diecézí. Seznamy Widmanovy se umístěním sanktorálních součástí právem nezabývají. Commune sanctorum nemá cistercký graduál ani u Rejčky. Zde nenajdeme do commune seřazené ani allelujatické zpěvy. Obvykle se skladby kupodivu vynotují znova. I do třetice, nebo i vícekrát. Ale obvyčejně se vynotují také pouhé incipity. Výběr Alleluja je i v temporálu samostatný tam, kde doba neměla jednoty. Sanktorale začíná po dominikách, a to svátky konkomitantními k vánocům, tedy od sv. Štěpána. Končí se svátkem Tomáše apoštola v prosinci. Pak je zařazena Dedicatio ecclesiae a mše votivní. Co Widman právem vytýká Wagnerovi, je neoprávněnost výroku, že cisterciáci nesnášeli opakování téhož textu v témže officiu. Jako by na škodu věci nerozlišovali, že opakování textu přichází v jiné hudební formě. Wagner se mohl opírat pouze o teoretika a ten mluví o náhradě opakovaných textů v hodínkovém officiu, konkrétně o verších responsorií. Graduál nic takového nevykazuje. Hned první mše svědčí proti tomu. 2)

Jedinou náhradu textu opakovaného najdeme při offertoriu Dextera domini fecit virtutem. Ale textu opakovaného nikoliv v téže mši, nýbrž během církevního roku. Dextera domini měla své místo ve mši nedělní post epiphanií počínajíc nedělí třetí, a byla převzata už pro úterý po III. ned. postní a pro Zelený čtvrtek. Ritus cistercký se vystříhá dalšího opakování ve mších de Cruce, svátečních i votivních, a dosazuje offertorium nové na text I. Cor. 1,18, hudebně jakožto kontrafakturu offertoria o sv. archandělu Michalu:

Ste-	tit	an-ge-lus	
Ver-	bum	cru-	cis
	lux-ta	a-	ram tem- pli
pere-	un-ti-bus		stulcicia est
	he-	bens	thuri-bu-lum
hils autem qui	sal-	vi fi-	unt

au- re- um in manu sua et data sunt ei incensa multa
id est no- bis

et as- den - dit fu-mus a- romatum in conspectu de-i
virtus de- - i est

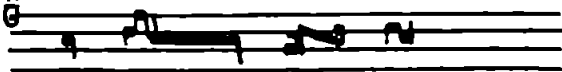
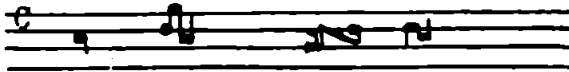
al- le-luia .

al- le-luia. - Inventio F. 29b/31b - Votiva 99 ab - Exal-
tatio odkaz.

Je možno použít Vatikánské edice, abychom si vyba-
vili průběh nápěvu v originálu. Textové přebytky znamena-
jí v nápěvu jen opětovné kadencování v tónice, takže se
kontrafaktura mohla při kratším textu bez těchto partií
snadno obejít. Protože se v dórské meloai četlo všude hes,
cisterciáci při obojím textování nápěv transponují, takže
klíč F zaměňují za c. Co ovšem kontrafaktura zachovat ne-
mohla, je tónomalba originálu při jubilu ascendit fumus.
Toto místo vtisklo se jistě do paměti z obřadu svěcení
chrámu, když na novém oltáři po zazdění svatých ostatků
bylo páleno kadidlo za zpěvu tohoto svatomichalského offer-
toria. ³⁾ Užívání této skladby i k jiným kontrafakturám do-
tvrzuje popularnost nápěvu. ⁴⁾ Jiné offertorium o sv. Kříži,
nyní užívané de Exaltatione i ve votivě, totiž Protege domi-
ne plebem tuam per signum sanctae crucis, asi neznali původ-
ní pořadatelé cisterckého graduálu, ač se vyskytuje už v
10. století. ⁵⁾ Jeho text se přece více připíná k oběti:
ut tibi gratam exhibeamus servitutum, et acceptabile tibi
fiat sacrificium nostrum. Naproti tomu text sv. Pavla ne-
vystihuje ani incensaci jako nápěvná předloha. Že by text
sv. Pavla měl nahradit teprve toto offertorium nebiblické,
nedá se ničím zdůvodnit. Nebiblické texty v graduálu cis-
terckém jsou vesměs zachovávány. A offertorium Protege do-
mine po nápěvné stránce je původní, není to kontrafaktura.

Při negaci offertoria Protege vybavuje se nám otáz-
ka, odkud cistercký řád vlastně svůj graduál měl. Jde i
v jeho případě o tradici metickou? Není to samozřejmé a mar-
ně se odvolává Widmann na skutečnost, že i graduál byl pů-
vodně nazýván antiphonarium, když antifonář hodinkový

pochází jím z Met. O metské provenienci mluví předmluva k antifonáři hodinkovému a cistercký řád rozlišuje graduál od antifonáře hned ve svém počátku. Nikdy nenazývá graduál antifonářem, jak to uvidíme v řádu jiném. Pod titulem Quos libros non licet habere diversos praví se už r. 1134: Missale, epistolare, textus (evang.) collectaneum, g r a d u a l e, antiphonarium, regula, hymnarium, psalterium, lectionarium, (breviářní) kalendarium ubique uniformiter habeatur. S antifonářem spojuje graduál jedině to, že i graduál je řádovou komisí reformován. Jedná se o reformu dokonce hlubší než v antifonáři, pokud jde o integritu nápěvů, skladby samy nejsou vyměňovány mimo případ o sv. Kříži. To nejmenší je, že Quido zde více zjednodušuje, takže třeba při offertoriích nejen odpadají verše (mimo mši zádušní, kde zase ohybí verš v communio), což nemusí být iniciativa přímo cistercká, ale škrty zasahují známé opakování úvodních slov v některých offertorních skladbách ještě před oněmi vynechávanými verši. Opakována měla být počáteční slova v offertoriu neděle dvanácté post Pentec v rozsahu: Precatus est Moyses in conspectu Domini Dei sui et dixit, než dojde na pokračování Quare Domine irascaris. Zde je tedy dotyčná věta před přímou řečí ponechána jen jednou. Mimochodem: toto offertorium užívá se také o čtvrtku po I. ned. postní, tedy znova. Co by udělal cistercký antifonář? A ještě nás zaujme paleografie u Rejčky.

V postě	O neděli
	
Pre-ca- tus est	Pre- ca- tus est

Ještě nutno mít na zřeteli, že toto offertorium opakuje svou úvodní partii i co do melodie, takže při opakování pozmění jen dixit před přímou řečí. Jinak tomu bude u dalších případů. Počátek Iubilate deo universa terra o druhé neděli post Epiphaniam je opakován jen textově, kdežto nápěv k opakovanému textu jásá v pravém bohatství melismatiky. Tu si

cisterciáci vybrali počáteční Iubilate deo, kdežto universa terra vzali až to druhé, bohatší, aby se správně napojilo pokračování offertoria psalmum dicite nomini eius. I tato skladba je v církevním roce uvedena po druhé, totiž o čtvrté neděli post Pascha. Pozoruhodné je, že Rejččin graduál se nespokojuje ani v temporálu s pouhým odkazem, nýbrž zapisuje skladbu celou znova, takže jsme mohli posoudit věrnost zápisů mezi sebou. Je ještě jedno Iubilate deo mezi offertorními skladbami s repeticí v počátku až po o m n i s terra. Je post Epiphaniám o neděli dříve. A stejně si cisterciáci vybírali mezi prvním uvedením a repeticí jako v předešlém Iubilate, neboť zase je melodie dvojí. Tato skladba na rozdíl od předešlého Iubilate dórského měla být v modu pátém, ale cisterciáci ji zakončují v modu osmém. Nelíbily se jim ve skladbě partie, které se zdají mít dominantu sniženou o stupeň na hes. Vracejí se na takových místech k dominantě c a tím stírají lydičský charakter celku. Tato skladba je u nich markantním případem, jak jejich chorál hledá oporu v dialektu germánském. Jen jednou si cisterciáci repeticí takového druhu v offertoriu ponechali jako výjimku: Benedictus es domine doceme iustificaciones tuas. Zde je opakována s textem zase i melodie, až na druhé tuas, před pokračováním: in labiis meis pronuntiavi omnia iudicia oris tui. Jde o offertorium druhé neděle po Devítníku. Patrně byl jeho text příliš krátký. Ačkoliv škrty cisterciáků v offertoriích jdou tak daleko, že musí odpadnout repetice i velmi krátkých skladeb, když se objevuje s nápěvem vstupním na konci skladby k formě a-b-a.

De profundis clamavi ad te domine
domine exaudi orationem meam
de profundis clamavi ad te domine.-Závěrečná neděle
post Pentec.

Domine in auxilium meum respice
confundantur et revereantur qui querunt animam meam
ut auferant eam,
domine in auxilium meum respice.

- Pátek po druhé neděli
postní a XVI.neděle
post Pentec.

Na takovou bezohlednost si netroufala ani tridentská revize římského misálu, kde offertoria sloužila k pouhému přečtení celebrantovu. Ale vůbec lze cisterckých škrtnů v offertoriích jen litovat, i když nebyly bez cizího vzoru. ⁶⁾ Domine in auxilium meum respice mění škrtem dokonce modus. Z modu šestého stává se při eam modus II, proti ostatnímu průběhu melodie.

ut auferant eam.

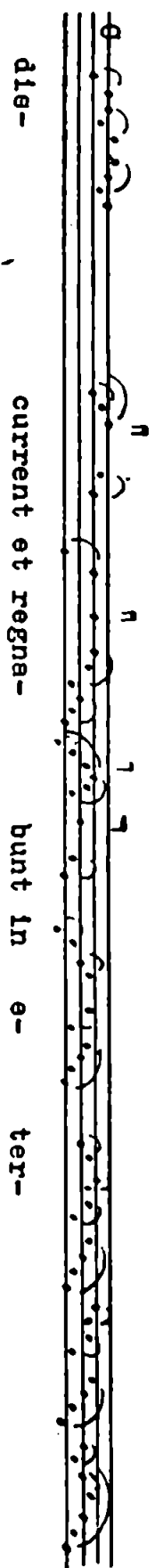
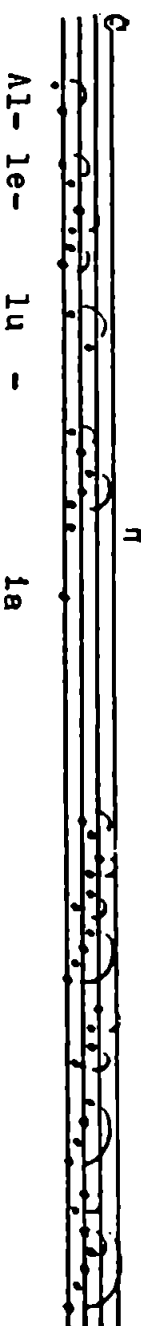
Schválně, neboť Vatikánská edice tu končí jinak a premonstráti, jichž se Widmann dovolává, že rovněž v tomto offertoriu jako i v De profundis neopakují, upravují si závěr do původního modu VI. Podobně kartuziáni - rkp. praž. UK XII E 15d (FFDC DPDF).

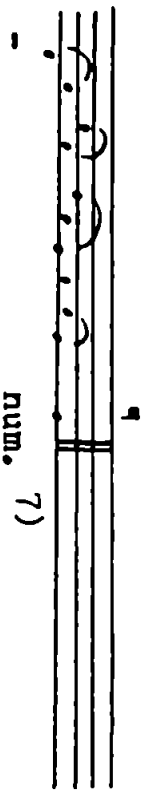
Je zajímavé, že o krácení mešních forem hudebních nezmiňuje se předmluva ke graduálu, vydaná v Migneho Patrologii, ani spis Quidā Regulae de arte musica, vydaný Coussemakerem. Jen je mnoho místa věnováno správné modalitě a urgováno zachovávání ambitu nápěvů. A přece při krácení byl stejně sledován účel praktický. Nesmí mást, že požadavek striktního ambitu se v první řadě kryje argumentem biblickým. Správně podtrhuje Widmann, že uzavřená komunita cistercká neměla k dispozici scholu se sólisty cvičenými na výšky a hloubky, jež se zdály teoreticky stejně neopodstatněné. Také domněle zbytečným opakováním

mohl být zatěžován chór a přese o krácení není nikde řeči. Je vidět, že tu zase olateroký řád pouze přejímá bez vlastní inkolativy, co už bylo odůvodněno potřebami doby a prostředí. Musíme se domnívat, že z téhož důvodu se nemluví o krácení, které bývá řádu nejvíce vykládáno ve zlé, to je o krácení zpěvu allelujatického mezi mešním čtením.

Ve skutečnosti se jedná o ukončování verše bez jubilu, který připadal na poslední slabiku alová a pravidelně byl týž jako na poslední slabice výchozního Alleluja. Dá se doložit, že jubilus byl zachován i na konci verše přese vší identitu, měl-li ještě textový podklad.

Petri et Marcellini Fol. 33ab

Musíme si tedy položit otázku, za jakým účelem se jublus vynechával, měl-li být až na poslední slabice jako nějaké echo, čili jinak: proč byl rezervován samotnému Alleluja. Potřebovali bytího řádové ordinarium, jak se allelujatský zpěv mešní v řádu prováděl v celku. Ordinarium se mezi povinnými knihami klášterů nejmenuje. Nebývalo, společně se na tradici. Teprve hodně pozdě (r. 1666) funguje pod názvem Rituale. Widman, člen řádu, nás poučuje, že před veršem Alleluja se intonovalo a ohorem opakovalo bez jublu. Pak byl jublus rezervován teprve pro Alleluja znova nastupující po verši. 8) Je známo, že jublus se kdysi jmenoval sequentia (Amalar Metakýl) Rezervování jublu až na konec celé skladby souvisí snad se sekvencemi, prosami, které byly a jsou původně chápány jako jeho protextování. Protože pak řád sekvence původně vylučoval, je

vylučování jubilu z verše mimo jeho iniciativu. Podle Widmana také u cisterciáků nastupoval chór pouhým jubilem po Alleluja intonovaném už sólisty, tedy zpíval vlastně beze slov. Dá se prokázat, že i sekvence (prosy) bývaly někdy prováděny beze slov - říkalo se, že je zpíváno mystice. Jistě z povědomí, jakého původu sekvence vlastně byla: "Quaedam ecclesiae mystice pneumatizant sequentiam sine verbis" - Speculum de myst. Eccl., Migne PL 177, col. 3590. Jestli cisterciáci vznikli odchodem z klášternictví clunského, pak v samotném Cluny na Hod boží velikonocní duo quoque paria cantorum hinc et inde, vel si videntur plures statuuntur ad prosam concinendam, quibus chorus per neumas respondet - a v pondělí: post Alleluja nescio quae Galicanae neumae cantantur per alios tres ad instar diei dominicae, tj. jak bývá v neděli. PL 149, col. 665 + 668 - Consuetudines Udalrici. Tak bychom měli představu o tom, odkud měli cisterciáci rezervování jubilu až pro závěrečné Alleluja. Snad tedy jde o pouhé dědictví minulosti.

Ostatně svůj způsob vynechávání jubilu v allelujatických verších neměli cisterciáci hluboko v srdci. V době, kdy přejímali do svých graduálů pro jejich oblibu skladby cizí, nestarali se o vlastní úpravu veršů k mešnímu Alleluja a jubilus na konci ponechávali. Tak aspoň je tomu v písářské zkratce, odkazující k Alleluja nahoře, kterou samotnou nemohli považovat za ukončení. Lze se o tom přesvědčit nejen z pozdních přípisů v Rejččině graduálu, kde před začátkem temporálu zapsané nové Alleluja právě o sv. Bernardu, Pie pater Bernharde piorum memor operum, má z jubilu vypsaneho na konci verše vynatu uprostřed jen výšku nápěvu. Starší přípisky Alleluja mariánských před sanktorálem jsou ve smyslu řádu ještě korektní. Ale starý graduál řádový v pražské Univ. knih., rkp. VI D 18, pocházející někde od sousedů z pasovské diecéze, nám může poskytnout hojnost dokladů nerušeném přepisu celého allelujatického Commune ze světské předlohy v době ještě velmi staré, snad současné Rejččinu podnikání - a generální kapitula

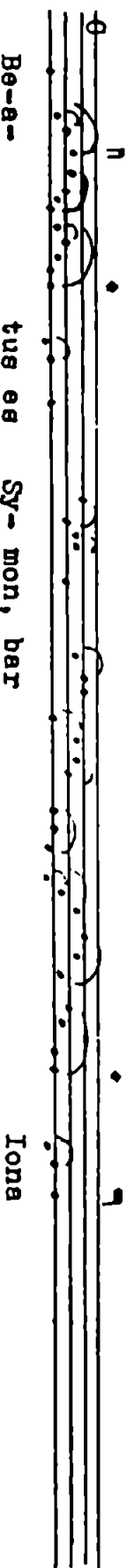
v Citeaux mlčela ještě před rozkolem mezi Římem a Avignonem. Paradoxní je, že do našich diecézí v téže době vnika-
jí nová Alleluja mariánská, často ukončená ve verších zá-
měrně bez jubilu a nejsou cistercká ani utvářená po cisterc-
kém vzoru. Ani ta ovšem v rukopise VI D 18 nechybějí. Vý-
voj, kterému cistercký řád byl pouze poplatný. Krácení
mají i kartuziáni a aspoň ve 14. stol. už i ritus kuriál-
ní.

Něco má Rejččin graduál shodného s rkp. VI D 18;
můžeme to hned dodat, ač to nesouvisí s bezprostřední
látkou. Zapisuje totiž před mešními formuláři z antifoná-
ře slavnou Tercií, tj. zpěvy pro ni: antifonu super psal-
mos a versiculus řazený za capitulum. Někdy to počíná hym-
nem, je-li předepsán propriální, a ten je celý vynotován.
Opatřeno je zásadně teprve sanktorale. Pokud ovšem bylo
zpíváno de communi, najdou se zpěvy seřazený teprve na kon-
ci, a to až za formuláři votivními. Toto Commune antifo-
nární je zahájeno ještě před apoštoly dvěma svátky, na
které se zapomělo: sv. Benédikta a Zvěstování P. Marie.
Do sanktorálu jsou pro ně vepsány odkazy. Daleko výrazněj-
ší nesoustavnost je v temporálu. Tu si vzpomněl graduál
na slavení Tercie až o Quadragesimě. Doplnuje pak po
poslední neděli post Pentecosten, co od počátku vynechal,
tj. cyklus vánoční od neděle adventní včetně do Epifanie.
Zřejmě šlo o cosi nebývalého, na co došlo teprve během
pořizování knihy ve skriptoriu. Také rukopis pražský je
v té věci opožděný. Materiál jeho přišel současně s novými
Alleluja a do formulářů není ještě zařazen vůbec. Ale hym-
nár pro tercií už v rkp. byl. Tercie dostává se z antifo-
náře do graduálu proto, že jejím vykonavatelem je už
celebrant konventní mše. Je už liturgicky oděn, jen místo
mešního roucha má pluviál. Jeho sedadlo je umístěno mimo
chór v blízkosti oltáře. To zvláště vynikne v ženských
klášteřích, kde chór je na empoře. Je toto ritus také cis-
tercký od počátku? ⁹⁾ Staré graduály řádové zpěvy pro
Tercií neuvádějí. Widman užívá dvou starých rukopisů,
aniž se o takovém zařízení zmiňuje; ani náš graduál žen-

ského kláštera oslavanského ze 13. stol., rkp. Stát. knih. v Olomouci, sig. M II 87, zpěvy pro Teroli nemá. Užívání pluvíálu je v řádu dovoleno r. 1258 zatím jen velmi omezeně a pro jiné případy. Třetí graduál, který bude Terole obsahovat, je až z konce 14. stol., rkp. Stát. archivu Brno, sig. FM 2.

Ale vraťme se ještě k Alleluja Fulgebunt Iustii. Je zajímavé, že se jedná o variant velmi shodný s Edict Vatikánskou; liší se vlastně až discurrent et regnabunt. Mají tyto skladby vlastního specialistu, jímž je Karlheinz Schlager, ale v jeho Alleluja-Melodien bis 1100 najdeme při této skladbě zcela jinou modifikaci. Vatikánská edice má také další skladbu, kde závěrečný jubilus verše, odpovídající příslušnému Alleluja, není až na poslední slabice. Jedná se o svatopetrskou skladbu, rytmizované Solve Iubente Deo terrarum Petre catenas, qui facit ut pateant caelestibus regna beatis. U osterciácké skladba není upotřebena, už proto, že rhytmy byly v řádu zakázány, ale nápěv je vytěžen při textu jiném, pro který se melodie sháněla různými kontrafakturami, jak svědčí Schlager.

Paleografie si zde povšimne rhomby na místě orisku. Bude to málokde.

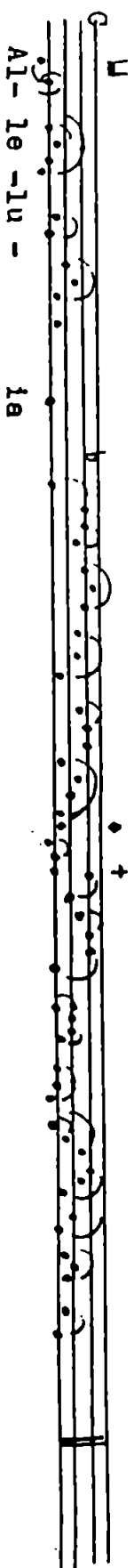
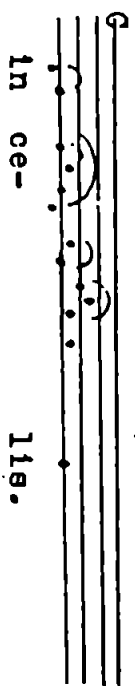
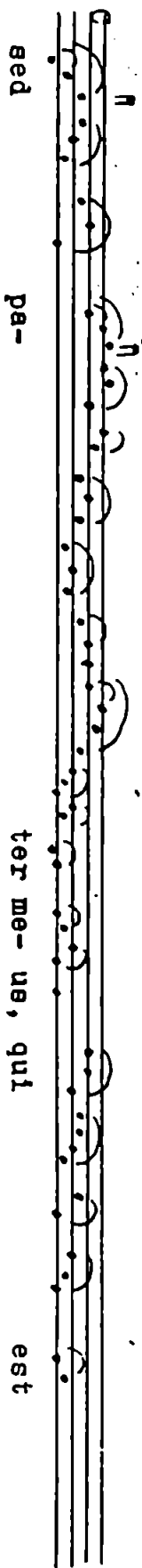
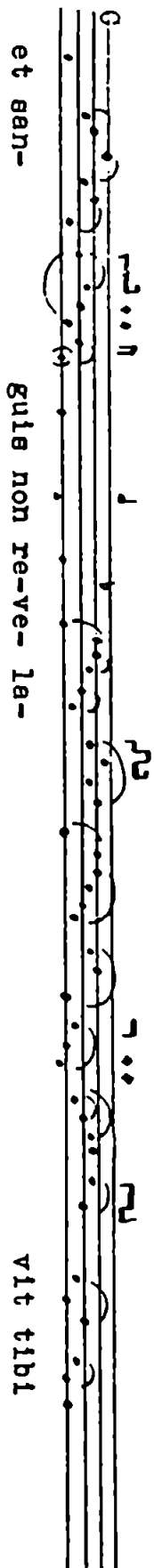

To je Solve Iubente Deo - a ještě terrarum Petre v dalším:

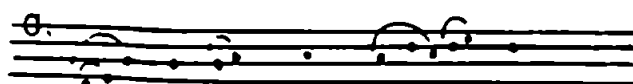
quis ca.. ro

Ale dál už půjde cistercká skládka cestou úplně jinou, až po závěrečné verše, kde připo-
menuto Alleluja.

Kdybychom nebyli u cisterciáků, řekli bychom, že písař mívá, aby se k in celis na poslední slabiku připojil z alleluja i jubilus. Schlager má i jiné podobné případy, kde po zakončení verše se jubilus jeví stejně neobligátním, ba má případy, kde se k jednoduše ukončenému verši jubilus z alleluja připojit vůbec nedá. Naneštěstí Schlager tuto problematiku neřeší a otázku ritu při allelujatickém zpěvu mezilekčným zodpovídá zcela paušálně. Ale jeho dílo zpěv veršů bez jubilu zjišťuje už pro starou dobu před vznikem cisterckého řádu. Pokud jde o přítomnou skladbu - ovšem s textem solve iubente deo - pokračuje verš jubilem jak ve Vatikánské Edici, tak i u Schlagera. Vatikánská Edice jej podkládá slabikami závěrečného slova be-a-tis, takže první slabika dostane kvintový podatus, zbývajících slabikami je sevřen zbytek. Schlager začíná stejně, ale poslední slabiku klade v jubilu před námi označenou kvintu, takže část jubilu nechává přesto zpívat až na poslední slabiku. Jeho kritické poznámky se k tomu nevyslovují.

Jak se nějaká reforma v cisterckém graduálu ukvapeně připisuje řádu samému, ukáže v allelujatickém zpěvu další případ. Typickým stal se při verších nápěv, který je psán v modu prvním, kdežto jeho Alleluja má modus třetí. U cisterciáků by se jednalo o texty dva: vedle Veni domine et noli tardare o čtvrté neděli adventní, které cituje Wagner, ještě je tu text Paratum cor meum Deus v neděli 17. post pentecosten. Je u cisterciáků běžné, že dórské nápěvy klíčí se klíčem c na místě F, jinak by se všude b musilo psát jako mole, tj. s posuvkou.

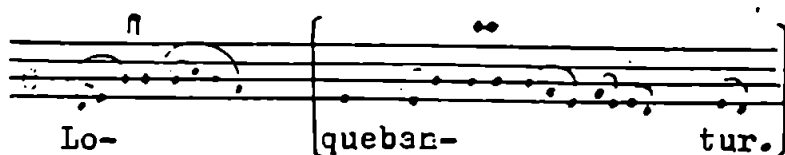

Pa- ratum cor me- um

Wagner zjišťuje, že tato poloha byla volena k tomu účelu, aby alleluja dostalo tutéž dominantu, přičemž jeho frygický modus byl by zachráněn posuvkou možnou pod c:

Nežto cisterciáci sledují tu cíl jiný, sobě vlastní podle Guidovy nauky o maneriích. Jejich alleluja je voleno jiné, jak Wagner sám poznamenává. Nové alleluja, které se veršům Paratum cor a Veni domine přisuzuje, je dórské, aby bylo dosaženo modální jednoty mezi veršem a jeho allelujatickým vstupem. Tato novota nás bude nyní zajímat, neboť přisoudit opravenou modalitu Guidovi bylo lákavé. Wagner neví, odkud je nové alleluja vzato; To nám prozrazuje náš Widmann: dodal je svatodušní verš Loquebantur variis linguis apostoli, podobně počínající:

Ale my najednou pozorujeme, že cistercký řád si nemohl být této závislosti vědom. Alleluja má totiž v novém užití zbytečný variant. Obojí užití předpokládá vlastní vývoj nápěvu před vstupem do cisterckého řádu.

Al-le- lu- la

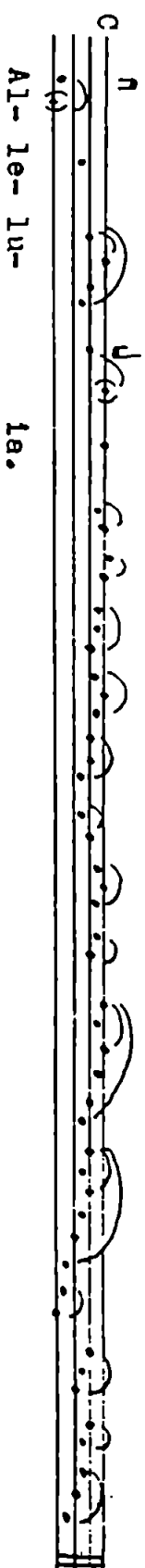
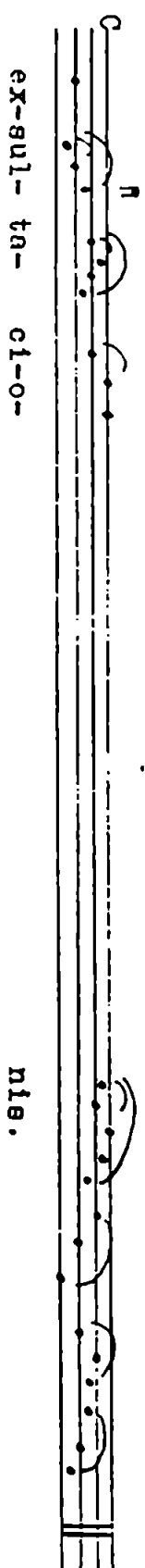
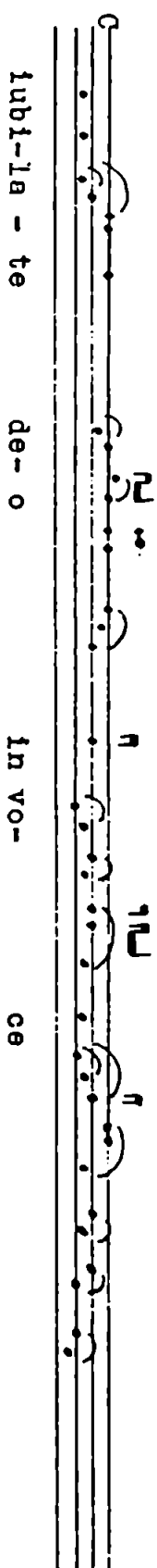
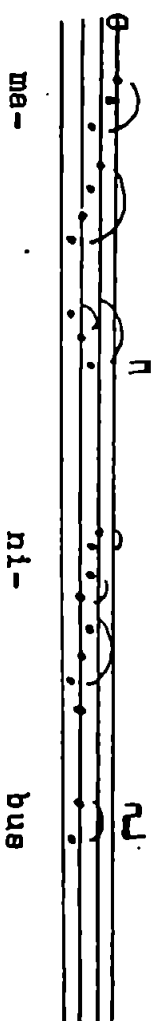
Al-le lu- la

K tomu Schlager: "Die vielfältigen Alleluja-Varianten können in diesem Zusammenhang nicht dargestellt werden. Wechselnd überliefert ist vor allem das Initium, die auftretenden Varianten sind nicht regional zu ordnen." Kritische Bericht, str. 601. Ale o užiti k veršum Veni domine a Paratum oor Schlager nic nenašel. 10)

Přesto tento případ nás povede k opatrnosti při posuzování dalších reforem. Wagner upozorňuje také na případ opačný, že totiž melodie verše je v tónorodu E, kdežto alleluja se k ní zpívalov tónorodu D, což zase clatercláci měli vyrovnat svou reformou. Jedná se o skladbu Omnes gentes plaudite manibus, připadající v řádu na Vigiliis Ascensionis.

Omnes gentes

plaudite

Nahlédnouť do této citace nás poučí, že verš je na konci krácen z jublu fyglického, nikoliv dórského podle předpokládaného alleluja ve Wagnerově poučení. A to nevyhází teprve z cístercké reformy. Schlager k tomuto místu přiznává: "Der Verschluss, der in den Jublus überleitet, ist bezeichnend für die schwankende Modalität dieser Melodie; er liegt in folgenden Quellen eine Stufe höher, als der Jublus vor dem Vers

(tj. v Alleluja), und führt deshalb auf E. Jmenovaný jsou rukopisy z Bruselu, Londýna, Pistoje a Beneventu, pistojský je pak odtován jako příklad: F EFG ahg ah h hdh: to je přece náš variant cistercký! Schlager se už nezajímá, v jaké poloze se k tomu musilo zpívat samotné alleluja aspoň v opakování po verši, ale už pro vstupní jeho funkci nemůže zatajit svědka, že ono von Frutolf dem authentischen E modus zugewiesen wird, přestože ist bis 1100 in den geschlüsseten Quellen nachweisbar auf D und a... über-
liefert.

Pozoruhodná je zmínka Schlagerova, že v Tonáři rukopisu Barcelona Ripoll 74 je melodie v modu šestém. Myslíme-li přitom na verš, pak v tom byla asi cesta k alleluja dórskému. Ještě Vatikánská edice anižuje pro dórské alleluja verš takto:

Omnes

To je incepte známá z antifony v šestém modu po transformaci z modu III. Dórský charakter vznikl už změnou půltónového kroku. Z našich dědečnických rukopisů bychom se však dověděli, že verš mohl zachovat frygický charakter, když celá skladba byla klíčována o namístě F.

Schlager má třetí modus verše v poloze původní, a přesto alleluja mu vychází dórské. To in voce stejném jako v naší citaci výše pokračuje melodie:

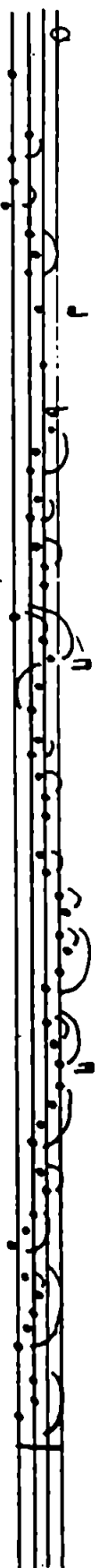
Alle-lu-la

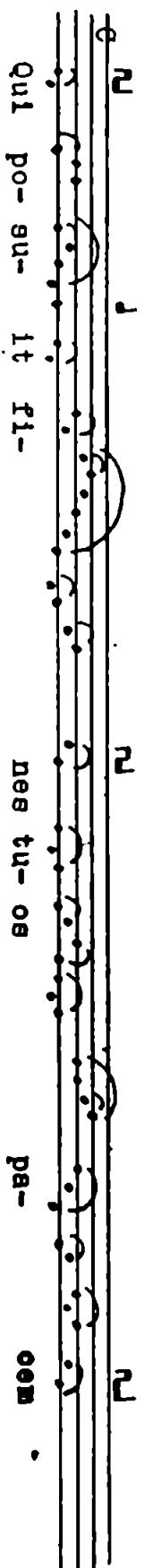
e-xul-ta-ti-onis.

Něco takového má asi na mysli Wagner jako východiško pro podobu vatikánskou. Schlager cituje rukopis pařížské Nár. knih. lat. 776 a upozorňuje na varianty v počátku Alleluja. Nám stačí to D-F-G, v prvním módu vždy jako initium podezřelé z toho, že jde o sníženinu z tónorodu frygického (E-G-a). Dosadíme-li do této skladby posuvku k b per totum, jsme zase u vzoru frygického až do nezbytné změny závěru. Co nám vychází celkově, je to, že to nereformovali cisterciáci. Snad v krácení jublu pokazili jen textový podklad. Kdyby byl textově podložen samotný jublus, pak by asi ke krácení nedošlo, podle našich zkušeností z dřívějších. 11)

Celkem lze pozorovat, že míru cistercké iniciativy by pomohly stanovit teprve regionální dějiny chorálu. V dalších skladbách může se nám však už legitimovat tvorba řádu samého.

Al-le- lu-la.

Qui po-su- it fl-

nes tu- os

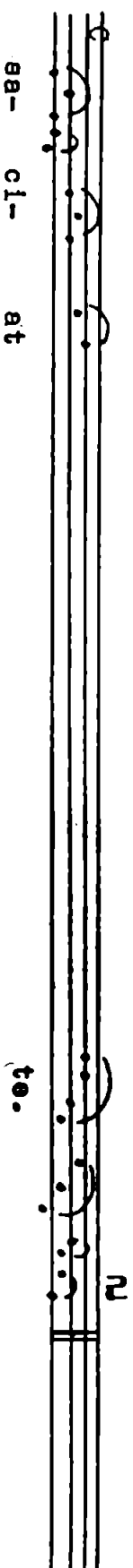
pa-

cem

et a

alpe frumenti

sa- ci- at

to.

Zde se komponuje na text známý oddlučen s jiným hudebním obsahem. Vatikánská edice jej užívá ke mši voňlaví Pro pace, ale Schlager zná olsteroké užiti o poslední neděli v církevním roku, jen ten olsterocký nářev postřádá. Proč je u olsteroláků skladba překomponována, je záhada. Vyhýbají se typické melodie? Jejich hudební obsah je prostičký, utkaný z prvků zcela známých. Ve vnitřním jublu verše nedovedou nic jiného než opakovat koncový jublus z Alleluja, jejíž na konci verše vypouštějí. Uvnitř verše je tato

koloretura v první své části spořádaná augmentována prvky, kde musí být čteno h na rozdíl od zanedbané posuvky v nastupujícím klimaktickém sestupu z alleluja. Kdyby se i v augmentu mělo číst hes, olsteroký způsob by volil jiné klíčování na základě jiné manerie. Ale je tu překvapení: tento augment představuje něco, co tuto skladbu spojuje s další novotou olsterckého repertoáru, kterou ovšem odtuzujeme.

Al-le-lu-le

Al-le-lu-le

Ste-tit Te-ue In me-dio

dis-ci-pu-lo-rum su-o-rum et dixit e-is

pax

vo-

ble

e-go sum,

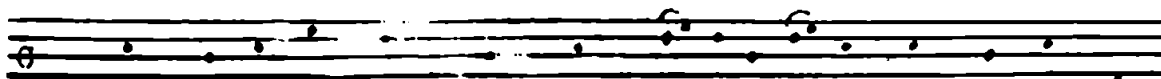

noll-

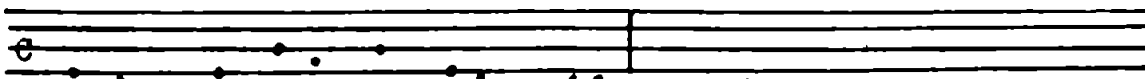
te ti-me-

re,

Zde se převék ocitá v jiném modu, ale i s iniciální kvintou, která ve vnitřním jublu je na stejném místě zanedbána (slovo pax). a hudební věta jeho je nad jubilem upotřebena před- běžně k protextování (discipulorum...). Co to znamená? Především to znamená týž původ obou allelujatických skladeb. Je to původ opravdu clatercký? Jak se zdá, předpokládá se znalost prosaria, které řád přece proskriboval. Projevuje se tu známý typ z prosaria tzv. mater sequentiarum, třeba s textem o sv. Michalu (Ad celebres rex caelice), kde se nářev vnitř- modu mikolydického vznese k obratu:

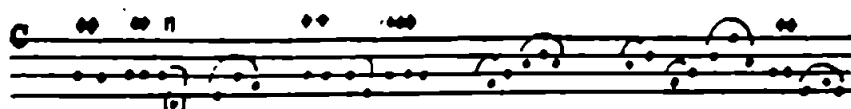
Inter primaeva sunt haec nam creata tu-a, cum sumus nos

ultima factura sed imago tua.

Málem bychom řekli, že jsme naopak našli Alleluja k této syllabizační kostrbatině, jenže tentokrát naše pasáž není v jubilu koncovém. A dospěli bychom příslušnou úvahou k závěru, že v sekveně je spíše citováno mešní Kyrie. Ale toto Kyrie summum stejně je cizí cisterckému řádu a skladatel by musil užívat povědomí ze světského ritu.

Pro cisterciáky svědčí okolnost, že i to je skladba jinde jinak zhudebněná. Chybí sice Vatikánské edici, ale má ji se zcela jiným hudebním obsahem Schlager (třetí modus). Namítnout se zdá, že při Alleluja jsme u mešní formy, která byla stále živá, tudíž bylo možné, že týž text byl vybrán neodvisle dvěma skladateli. Pozorovali jsme něco takového také v antifonári. Tuto námitku vyvrátí nám případ, kdy překomponování postihujeme také u formy tak ctihodné, jako je ve mši graduál. A to při první neděli postní, kde bychom očekávali zcela bezpečně tradicionalismus. Tím opouštíme v cisterckém zpěvníku skladby Alleluja, neboť ostatní novoty jsou určité jen domnělé podle svědectví z díla Schlagerova. Graduale, o něž se nám jedná, oděno je zcela pravidelnou výstrojí modu třetího, jak ji poznáváme při jiných skladbách toho druhu.

An- ge- lis su- is

men-da-vit de te,

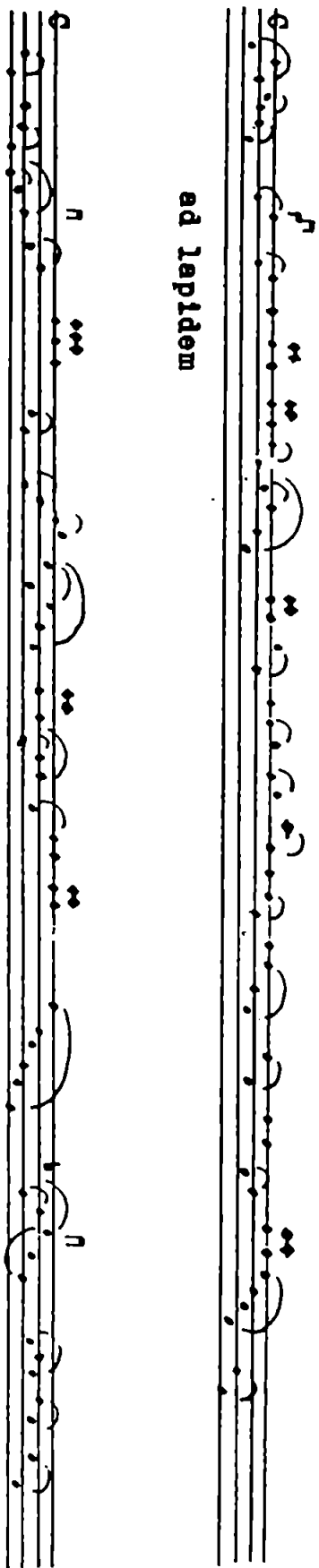
ut cueto -di-ant te. In o - mni - bus vi - lis

tu - lis

In ma-nibus

porta - bunt te, no um - quam offo - das

ad lapidem

pe-

dem tu- um.

Také zde důvod k překomponování zůstává záhadou. Zde se zase ubývá typického schématu, a to módu druhého, velice známému a osteroláky rovnou měrou jinde užívanému. Proto je stačí jen naznačit.

An- gelle su-

18

12)

Jednou bude se nám zdát osteroky podíl v těchto novotách jistý. Najde se totiž gradu- ále, které právě tímto druhým modeu ubývá kompozici řádu nemilé. Jedná se o graduále svátku Cathedrae s. Petri 18. ledna, dosavad v módu pátém, známém hlubokými polohami, takže hned jeho počátek odstraňoval.

Exal- tent e-

um

Zřejmě jde o mixtus počínající vrstvou plagální; Zřejmě se základní považovali cisterciáci modus šestý. Úvod k cisterciáckému graduálu praví: Sunt quaedam responsoria, videlicet CHRISTUS FACTUS EST; ECCE SACERDOS; EXIIT SERMO et consimilia, quorum copiosa est multitudo. In his responsorium est sexti toni, versus vero quinti; cum longe competentius suo responsorio verum subiungeres, si eiusdem toni esset cum eo, sicut est in aliis responsoriis ipsius Gradualis.

Jenže tento argument pro překomponování skladby v dílně cisterciácké padá skutečností, že Exaltent eum má onen typický druhý modus místo pátého také ve zpěvnících moravské diecéze, která sotva následovala teprve cisterciáky.¹³⁾ A potom: je známo z Wagnera, že při modu mixtu V-VI, či vlastně VI-V si cisterciáci počínali jinak. Překládali plagální vrstvy prostě o kvintu výše, tj. od spodního půltónového kroku k půltónovému kroku svrchnímu. Zmíněná předmluva o tom pokračuje s terminologií sobě vlastní:

In responsorio etiam, quod sexti toni est, vitium oppositionis est: quia progressio plagalis, compositio vero authentica est, quod fieri non licet. Propter hoc ipsa responsoria ad quintum tonum satis competenter redacta reperies.

Jen to je reforma nesporně cisterciácká, teoreticky řádu výslovně dokumentovaná: jedná se o ambitus a modalitu. Tento zásah byl ovšem velmi citelný a potřeboval pádné omluvy.

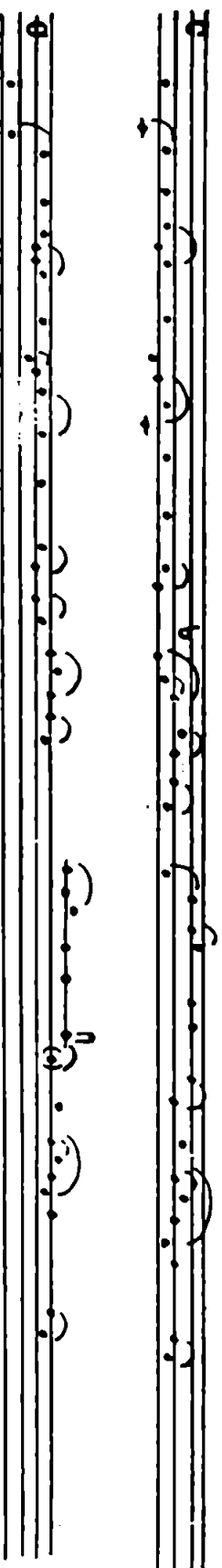
Licet ergo huiusmodi emendationes usui contrariae videantur, quia tamen usui praevalet natura, non tantum tibi displiceat usus immutatio, quantum placeat observatae naturae integritas, ut qui in regula vivendi dispensationem admittere noluisti,

in regula canendi falsitates aut vi-
tia non dispenses, quae magis resoa-
ri debent quam dispensari.

V samém graduálním responsoriu Exultent omni nebylo ani potřeba mnoho měnit. Byly i jiné lehké případy. Jindy se ovšem sase nevystařilo s pouhým překládním frází a bylo nutno uohýlit se ke škrtům a ke krácení, takže v tomto modu se osterotť theoretikové opravdu proti integrity zdědných skladeb proviňovali. To jsou pasíva ohrođu osterokého, které Widmann marně omlouvá. U něho vis výčet skladeb a jejich variant. Vždyky se ani nejednalo o modus pátý, v graduálních responsoriích typický. Graduale Misereere mhi do- mine ve středu po třetí nedělí postní má verš:

- tedy v modu sedmém. Clasterolákům podařilo se se tímto autentickým mizerydlým veršem dostat také předělon partii sklady, která byla plagální, na tento způsob:

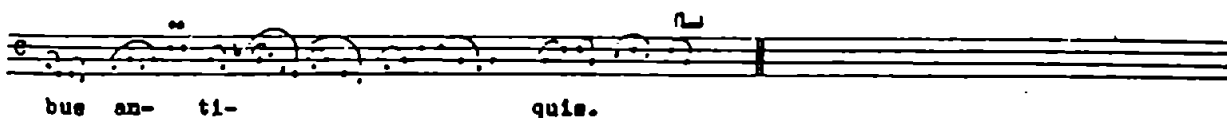
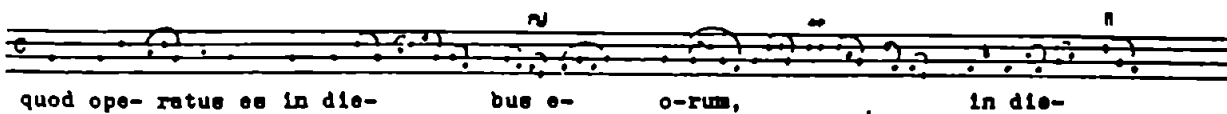
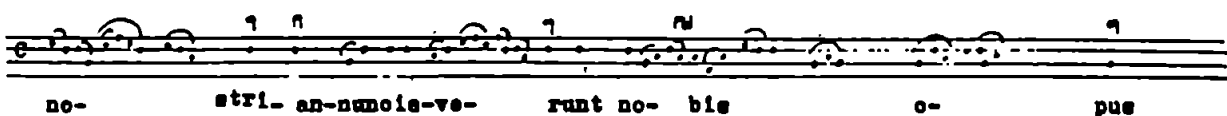
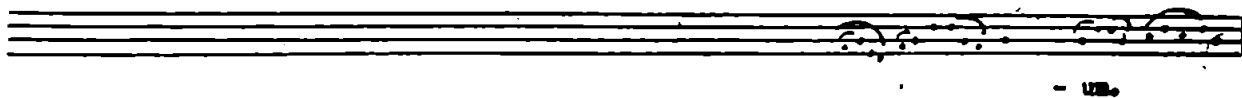
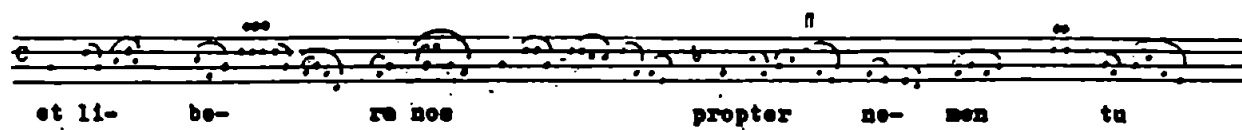
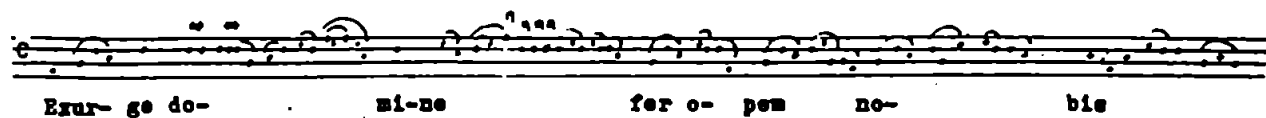

Mohli jsme použít předlohu z Vatikánské edice, jen b molo
malo být ůteno po celém řádku, úpravu provedli cister-
ciáci dokonale, jen ovšem pro závěr se musili dostat zpět
k výchozí tónice:

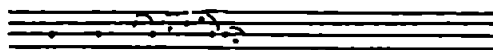

Pak připojili závěrečný jubilus a verš mohl nastoupit
kvintou, kterou poskytl pro začátek samotného responsoria.
Je tedy také při tomto tónorodu napodobena praxe z gra-
duálií lydiokých. Ale pro všechny případy to zase nevyšlo.
Pravidelně bylo nutno transponovat v celku jen určité
části, takže vycházelo něco jiného, než skladatel zamýš-
lel. Srv. graduále Qui sedes o třetí neděli adventní.
Šarty v závěrečném jubilu mělo už graduále Miserere, jsou
i v jiných skladbách, kde se ke konci sestupovalo do
plagální hloubky. I zde vidíme vypůjčování melismat se
skladeb cizích.

Předmluva ke knize mluví pouze o graduáliích modu
pátého, to nás musí po zkušenosti s modem sedmým varovat
před přeceňováním argumenta ex silentio. ¹⁴⁾ Ale i tak
nás vývoj gregoriánské melodiky nutí uznat antikvitu v
tom, že cisterciáci určitý typ modu III mají za modus
druhý. Nezbyvá než ocitovat jej voelku. Příklad je z úter-
ka po čtvrté postní neděli.

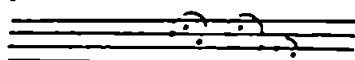

Důvtipně praví Widmann: "Es ist das eben eine von den nicht selten vorkommenden Choral- melodien, die ebensogut der einen wie einer anderen Tonart angehören können und wo erst die Finale die Tonart entscheidet." Pokud jde o vnitřní kritéria, druhému možná přejí zřetelně častější užití traktového obrotu, který cisterciáci mají např. s textem

in die- e- bus eorum,

ale který zanedbali hned při textu

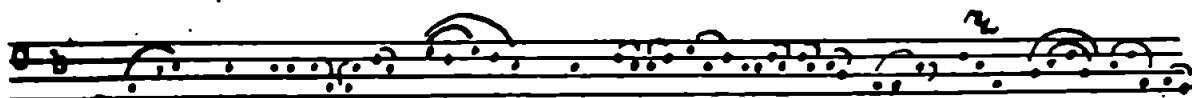
fer o- pem -

Důkaz, že z toho vědomně netěžili, zato zdůraznili z druhého modu známý zlom.

et libe- ra nos, kde na místě vzestupu Ga bývalo FG.

Nyní si povšimneme jedné zajímavosti: traktový prvek při bližším se závěru je pomocí posuvky snižován o stupeň. Zde musíme upozornit, že diocéze zpívaly o stupeň níže skladbu celou, takže hned začátek zněl:

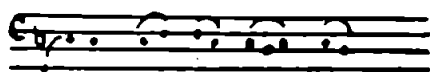
Erur- ge do- mi- ne, fer o- pen

Tento sjev neplynul z nějaké pískařské povrohnosti. Nejen je také stejnou měrou při jiném graduálním textu pro neděli infra octaven Nativitatis Domini, to je při textu Speciosus forma. Ještě nynější graduál pramonstrátský obou skladeb užívá v tomto snižení, takže musilo existovat v celé oblasti. Pro cisterciáky je pochopitelné, že zamítli b jako dominantu. Pro jiné podobné případy cituje Widmann správně, co velmi starostlivě jejich Guido arguje: In qualibet maniera, ubi molliorem expedit sonum fieri, loco b quadrati b rotundum quandoque ponitur, furtim tamen ac raptim, ne propter ipsum generetur in cantu similitudo alterius modi. Ostatně pro nás graduálový typus měli patrně vzor v chorálu, kde patřil závěr do modu třetího. Zde nás může zajímat, jak vypadal závěr při dominantě snižené na hes.

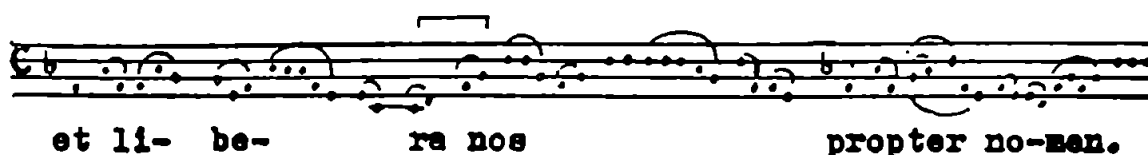
in die- bus an- ti- quis.

Stejně i před veršem, ať ten začínal

De-us au-ri- bus

Hes nemohlo být dominantou, volil-li se závěr dórský - autentický. Zde se tedy výjimkou uchyluje nápěv o stupeň výše k o, v němž mohla být počítována pouhá oscilace k dórské dominantě a. Zajímavé však je, že tato výjimka o místo hes nastupovala příliš brzo, dříve než tu postihujeme, tj. ještě před traktovým prvkem, ať ten zůstal snížen - a tato výjimka působila velmi násilně na předchozí níže položenou partii. Tak před veršem:

Ve verši to bylo poněkud komplikovanější. Kartuziány přiměly takovéto obtíže k tomu, že i když trvali na závěru k D, vrátili skladbu od počátku do polohy, kterou měla u cisterciáků. Rkp. praž. UK XII E 15 d.)

Snížené propter po dominantě o připomíná znění cisterce a je dosvědčuje jako výchozí proti modu III, kde je propter nesníženo. (Viz Ed. Vat.) Diecézní notátor se musí obrátit k cisterciákům, nemá-li propter snížit ještě o další stupeň, což by už nevynotoval. ¹⁵⁾ Jenže proč má skladbu sníženou hned od počátku? To zůstává záhadou. Lze naopak dokázat, že cisterce způsobem bylo vystupovat k o od dominantního b. Tak aspoň je tomu, kde se jedná o skladby zakončené na F. Známé graduále Propter veritatem et mansuetudinem vzepjalo se zcela typicky ke kvartě

F F $\widehat{FGb}$
et iusti - (ciam)

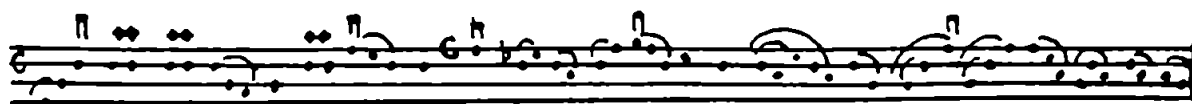
a pracuje na ní a s ní zcela po způsobu dominanty dále až k verši. Cisterciáci užívají kvinty

F F $\widehat{Fao}$
et iusti-

a celou další melodii v transpozici o stupeň nechávají úplně otrocky stejnou až po lydický závěr před veršem. Totéž schéma je zachováno při graduále Iustorum animae

o svátku Gervasii et Prothasii. Na kvintu místo kvarty se tu vystupuje při in manu dei sunt zase s ponecháním nápěvu v transpozici beze změny. Teprve o sv. Vavřinci jdou cisterciáci poněkud svou cestou. V tom ohledu stojí u nich za ocitování skladba Probasti domine

Pol.58b

cor me- um et visi-ta- sti no- ote.

Že schéma Exurge domine fer opem musilo cítit v těchto lydiických útvarech svou analogii, ukazuje počátek při jeho vánočním textování:

16)

Speci- o-sus for- ma pre fi- li- is

Jedná ovšem zůstává vždy v platnosti: je-li snižené notování graduálií Exurge a Speciosus starší, nijak se tím nevylučuje, že skladby měly původně závěrem tercií pod domínantou, jak uchoval cisterciácký řád. Jinak by Guido nepotřeboval dokazovat, že *improprie siquidem cantus p r i m a m a n e r i e terminari possunt in G per b rotundum* a že *b rotundum non inventum est, ut finales confunderet* (Regulae de arte musica, Coussemaker, Scriptores str. 175-6). *Si ergo in G per ipsum aliquem cantum terminares primae maneriae, contra inventionem ejus omnino ageres, et institutioni obviare finalium: (De cantu seu correctione antiphonarii, Migne PL 182, col. 1124-1125).* Závěr do tóniny autentické je násilný.

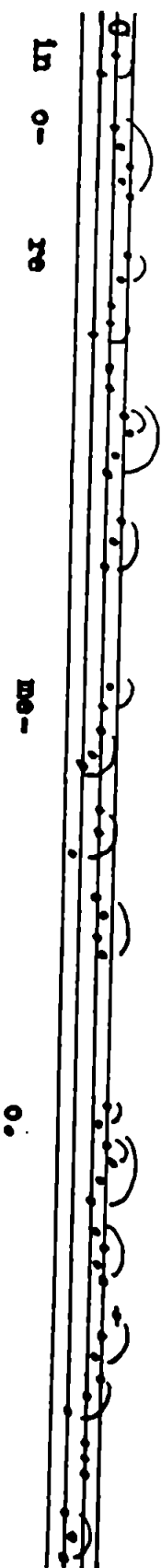
Ve své touze mít chorál co nejpůvodnější hledali cisterciáci nejdříve jeho nejstarší podobu. Od té doby však, co uvěřili, že hudební věda našla principy gregoriánské kompozice a techniky, etali se vlastně naopak avantgardisty. Málokterou melodii nechali v původní podobě. Tak také žádná modální transformace nebyla jimi ponechána

uprostřed oesty. Už při psalterích jsme si povšimli, jak modus osmý vznikl snížením tóniky z modu druhého. To je natno předpokládat také pro graduale XII. neděle post Pentecosten, které začíná:

Be-ne-di- o-mi-ni Domi-nu In omni tempore

Ale na konci ponechá tóniku nesníženou, až ve verši modus pokračuje.

In Do-mi-no laudabitur anima mea

Mohlí jsme použít Vatikánské edice, protože osteroidel notují přesně tak, až ovšem po onen nesnížený květer, jež transformovali do shody s ostatním modem:

To bylo vše logické, jenže ne autentické. V příkladu nemí mást, že z modu osmého vetu-
puje nápěv často do módu sedmého, takže ekladba je dnes označována jako VII. modus.
Ostatně sedmý modus má sde neustále příznaky nesmíšenosti z modu prvního, k němuž II. mo-
dus byl plagálním. Ve Vatikánském edici se dokonce vyskytuje známá kvinta a-e = Da
(po semper laus eius pneuma). Premonstrátský graduál má pro modus ekladby označení
2 et 7.

Ale osteroláci neměli siltování ani tehdy, když se jednalo ve druhém modu o běžné
jeho melodické schéma. Graduále první neděle post Petheosten, Ego dixi domine miserere
mel, mělo verš ukončen takto:

In di-e ma-

la

libe-rabit e- um

Do-mi- nus

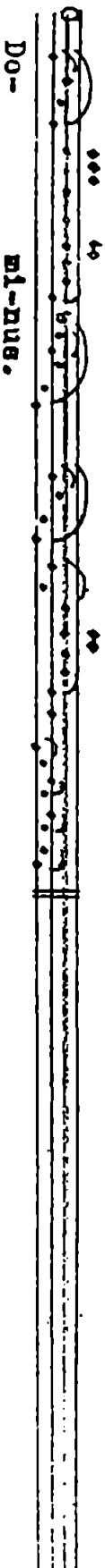
Kartuziáni dodali jen porrectus flexus:
aFGP.

Clisterokou transformaci pak bylo dosaženo

této podoby:

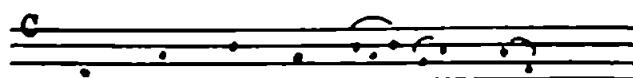
libe-rabit e- um

Do- mi-nus.

Skladba totiž v celku náleží modu pátému. Ale je to model v žánru dosti netradiční, natolik se pohybující v plagální poloze, že cisterciáci musili neustále překládat melodií ke svrohnímu půltónovému kroku. Známe-li dvojitost nápěvu při graduále *Exaltent eum*, nemůžeme vyloučit ani zde modus druhý před překomponováním v hluboké minulosti, dosud podržený ve verši. Jenže ovšem tentokrát jde o druhý modus nepravý, nebudovaný od dominanty subsemitonální. Skladby jeho mohou být považovány také za modus čtvrtý, jako oběma modům daly se připisovat známé antifony vzdo-
rující oktavech. Wagnerovu námítku, že v těchto sklad-
bách byla by dieze nepřípustná, není potřeba brát vážně. Ještě to stojí za pozornost, že byly pozorovány příbuz-
nosti v obrazech mezi tímto modelem druhým a modelem pátým
také mimo naši skladbu. Dokonce se udál pokus z modu pá-
tého vysvětlit nápěvné schéma v celku, jako by se v nápě-
vu končilo místo na tónice F její terciíovou polohou -
v našem případě konec verše. ¹⁷⁾

Jdeme-li po stopách transformace v mešní zpěvu cis-
terckém, není potřeba omezovat se jen na graduální res-
ponsorie. Mohli jsme začít hned od introitů. Týden po
letnicích má hned dva příklady, oba na cestě od frygi-
ckého tónorodu k modu osmému. Úterní introit *Accipite*
iucunditatem vychází z fráze

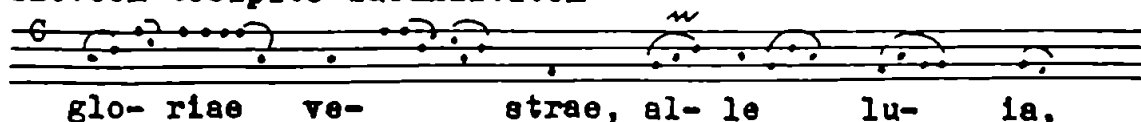

qui vos ad caelestia - a regna vocavit

když si žádá žalm v tónu čtvrtém. V pokračování se ovíjí
nápěv indiferentně kolem subsemitonálního F, než dospěje
k závěru

Kdyby se býval pořadatel soustředil na obrat po úvodních
slovech *Accipite iucunditatem*

měl by zase příležitost k tomu třetímu, jež bude volit Introit podobně počínající, jak uvidíme o den dále v téže týdnu. Ale právě počátky obou skladeb uchylující se k modernímu jsou esotou k transformaci.

De-us om-ni-um-de-us ri-e coe-li po-pe-lo tu- o

Ac-ci-pite lu-cum-di-ta-tem glo-ri-e ve-stre al-le-lu-la

Tak je to podle zpěvníku osterokého. Jak vidět, transformace řádková se přihlížela hned při prvním alleluja. Nejlný bude konec obou skladeb, jistě pod vedením teoretiků, jejichž tonální.

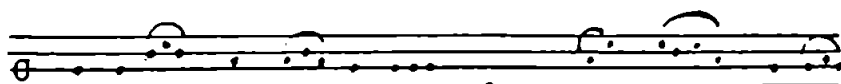
al-le-lu - la, al-le-lu-la.

al-le-lu- la, al-le-lu-la.

18)

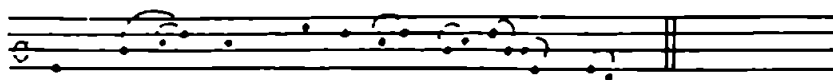
Opačně sem náleží také introit, jehož problém je řešen už mimo cistercký řád ve spise Tractatus correctorius multorum errorum, qui fiunt in cantu gregoriano in multis locis, připisovaném ještě Guidovi z Arezza. Je to skladba Deus in adiutorium meum intende pro XII. neděli post Pentec., užívaná také o čtvrtku po první postní neděli. Cisterciáci k jejímu vývoji také něco přičinili. Původní jádro bývalo zřejmě mimo modus mixolydiický.

Domine ad ad-iu-va-n-dum me fe-stina:

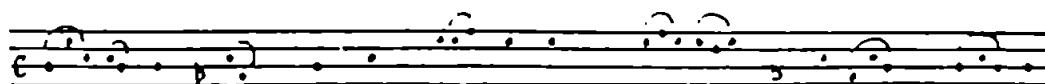

confundantur et re-verse-an-tur inimici me-i,

qui quaerunt animam me-am.

V počátku ozývá se nám známé irregulární F a b ga g F... Melodie je neustále nadstavována pro dlouhý text. Jestliže nakonec vstoupila do mixolydiického tónorodu skloněním k jeho tónice, musil se také počátek skladby přizpůsobit a tak vznikla nemilá jeho poloha:

De-us in ad-iu-to-rium me-um in-tende.

To nemohlo uspokojit teoreticky: Raro hic introitus rite canitur, et hoc propter diversam inchoationem. Nam quidam in G gravi inchoant, et statim in his dictionibus, scilicet DOMINE cum sequentibus enormiter errant, et finaliter

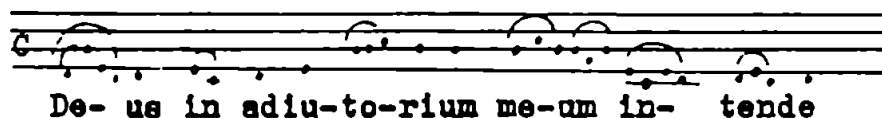
perveniant in D grave, quod non est sedes tetardi authentici. Autor dává radu:

Incipiatur in G gravi, et haec dictio DOMINE incipiatur in G gravi, et cantetur intensive per tonum et tonum, et semitonum et semitonum, et haec dictio AD inchoetur in d acuto, et haec dictio ADIUVANDUM inchoetur in d acuto et moduletur per tonum et tonum, et tonum et semitonum et semiditonum et tonum; et haec dictio ME finiat c acutum visitando f acutum, et sic proseguendo convenienter reducitur ad suum tropum, scilicet tetardum authenticum.

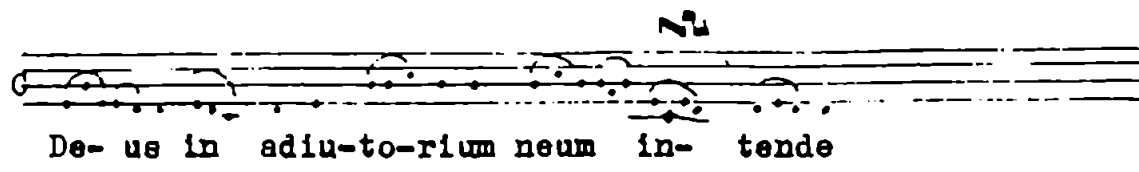
Tropus zde = modus.

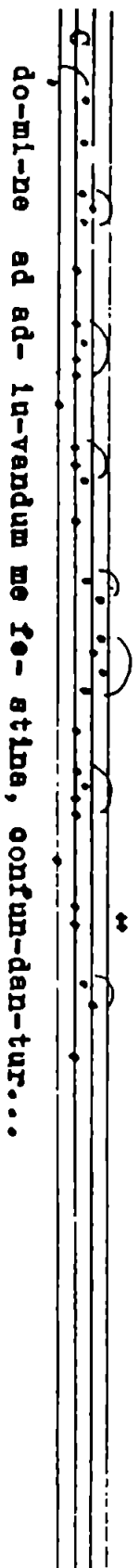
Gerbert, Scriptores II., pag. 53.

Autor byl uposlechnut. Kuriální ritus, jak jej zaznamenává graduál brněnských augustiniánů, opravdu zpívá:

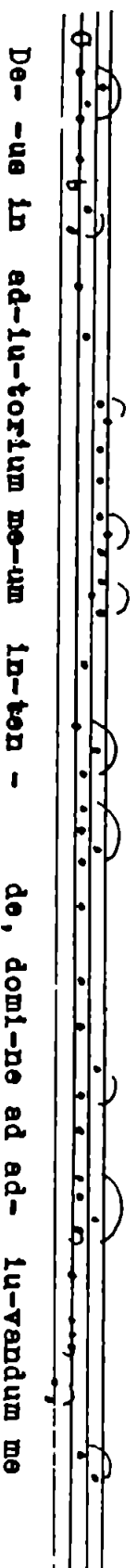

A nyní jak zpívají cisterciáci:

V obojím případech byla zanedbána skutečnost, že skladba stojí teď ve dvojitě modu: plagiálním + autentickým; má dvojitý úvod. Clasteroládol to zavedením kvinty ještě podtrhl, pokud ovšem byl inoklástory svého variantu. Snad objevení této modální mixtury dalo podnět ke konzervativnějšímu řešení, které zachovávají u nás dleceze.

fe- stina, con-fun-dan-tur et reve-

Není to nějaký singulární případ, neboť tento způsob přijali také premonstráti podle nynějšího jejich graduálu, ovšem bez germanismů. Možná, že jej zná i náš autor, když uměrně posuzuje: Etiam quidam inchoant in oauto, et slo prosequuntur, et tunc finit in G gravi, sed p e r v e r s e l n c l p l u n t.

Studium této skladby vynáší nám důležité poučení, že totiž ani progrese v

transformací nemusí být v olsterokém graduálu výsledkem intolativy samého řádu. Tím ovšem není ještě jeho pokrokářství dotčeno. Jen ukládá hudební vědě, aby zkoumala od případu k případu, jak daleko byl vývoj, na který olsteroký chorál navazuje. Jisté je, že nemusí být olsterolsemem pouhá odchylnost tóniky při nářevu jinak nezměněném nebo změněném málo. Měli jsme už příležitost poznamenat, že offertorium Iubilate deo o m n l s terra končí u olsteroláků v modu osmém místo pátém, ale budeme překvapeni, že skladba končí také v modu třetím – ve zpěvníci obou nářích dleozí. ¹⁹⁾ Muselo by se pátat, co je na tom olsterokého, končí-li dórsky offertoria Factus est dominus také u kartuziánů (o sobotě po čtvrté neděli postní), Vat. Ed. modus IV. – a Domine exaudi orationem (středa Sv. týdne), Vat. Ed. modus III. Tato druhá z obou skladeb je v rukopisech kratší a řekli bychom, že frygioký modus plyne teprve z doplňku. Ale i ve skrácené podobě mají rukopisy tóniku E. Neopak mají olsteroláci ve IV. modu dórské In die solennitatis (čtvrtek velikonoční oktávy). Nebo končí-li v osmém modu offertoria Exulta satie (kvatembrová sobota v adventě) a známé Filie regum. ²⁰⁾

Jak dovede být domněle olsteroká transformace jinde ještě intenzivnější při též novéjším modu, ukáže offertorium ze čtvrtku po čtvrté postní neděli.

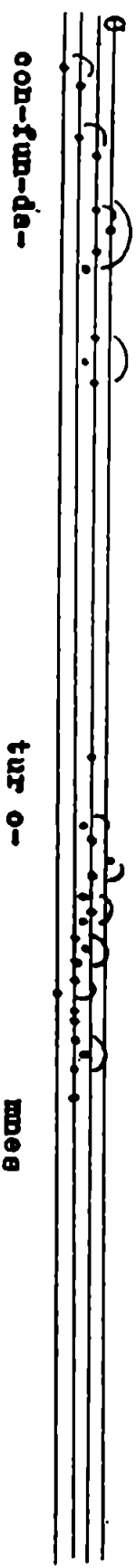
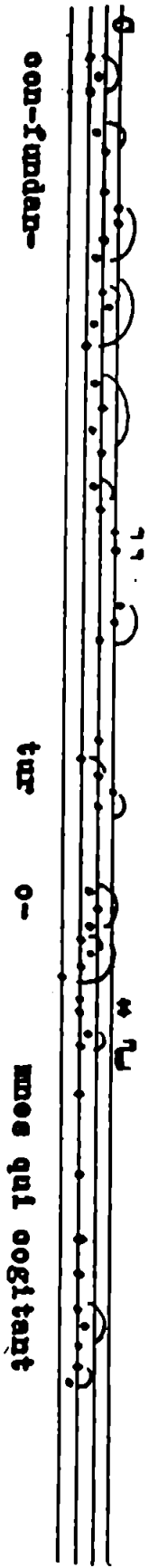
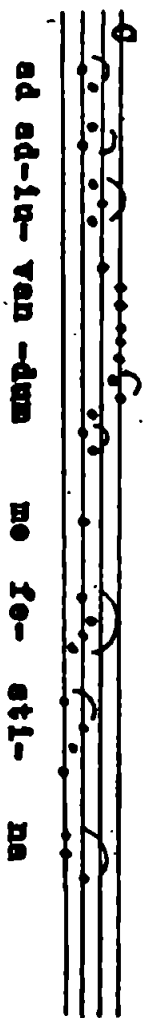
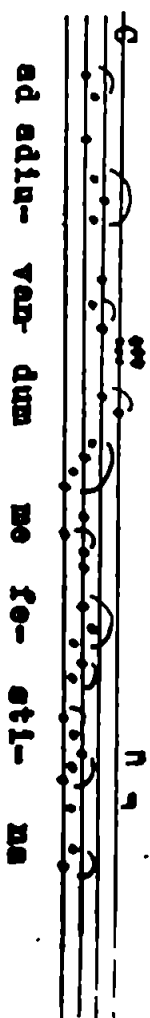

Domine exaudi orationem

Domine exaudi orationem

To je variant našich dievčí. 21) Na ošeterokém snění nějak nebuduje, i když ono má původnější luitum. Svým melodickým rozsahem shoduje se s Edlof Vatikánskou a už s kurialním graduálem augustiniánů, kde skladba končí v modu šestém, jako u Prantiškánů. Pro tento modus je příznačné, že se jedná o kompozici spornou, neustálenou ještě i tertiově. Hebertovo Antiphonale missarum sextuplex se jí vyhýbá. - Nechme oba způsoby pokračovat.

Kyrie eleison
 Kyrie eleison
 Kyrie eleison

adversantes ml- chl.

Týž text jako dleohéze má Einsiedeln a Sanot Gallen. My jsme oltovali ze svato-
jakubského rkp. 22/33.²²⁾

Táž problematika, kterou jsme našel při offertoriích, zjeví se nám také při
communích. Jsou modální varianty, které nemusejí pocházet teprve od osteroláků.

Mense sešlo v sobotu podzimního kvatembu se zakončením hypodórským místo hypomix-
lydiokého. Cum venerit paraclitus o čtvrté nedělí povolikonovní v modu pátém místo
osmého. Amen dico vobis quod uni ex minimis o svátku Marci et Marcellini 18. června
(Grad. Romanum také v pondělí po I. ned. post.) s úpravou do modu prvního místo čtv-
tého. Také Illumina o Septuagesimě nepřesahující ambitus plagální do autentického,
protože za svrobní o mohlo být zcela pravidelně pouhé b. Jednou se nám potvrdí ne-
olsterový původ odohylného modu náleze v olzím prameni: communio Christus resurgens
ex mortuis má lydioký tónorod také v ritu dleohznm, kde Ed. Vat. má modus osmý.²³⁾

Zdálo by se nám, že najdeme ještě případ druhý. Widmann udává pátý modus z modu
čtvrtého při skladbě Quod dico vobis in tenebris. V dleohznm ritu opravdu zní
toto communio bezmála lydioky (přes modus VII).²⁴⁾ Po toroulu sníženém o stupeň na

na konci vypadá nelydské ukončení jako písňová chyba.

Quod dico vobis in te-nebris, dic-it-e in lumi - ne, dicit dominus

et quod in auro au-di-tis, predi-ca-te super ter-ra.

Ale když o svátku Petřic et Adaroti 30. srpna vyhlédáme skladbu v našem graduálu osterckém, najdeme docela něco jiného.

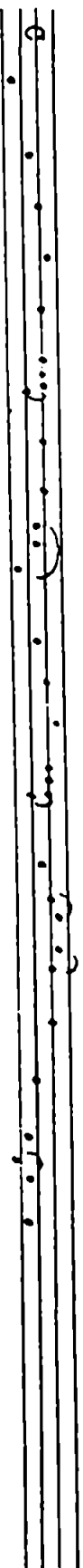

Quod dico vobis in te-nebris, dic-it-e in lumi-ne, dicit dominus

et quod in auro au-di-tis, predi-ca-te super ter-ra.

Přesto není vyloučeno, že osterocký autor chce jen vyměnit mikrolydioké obraty za obraty v modu pátém geneticky původní. Kdoví odkud se k nám forma, kterou jsme oltovali jako dleocézni, dostala. Je ojedlněle v jakubekém mšeálu sig. 6/11 - jinak prameny naší dleocéz-ze se v podání této vřbeo obdivuhodné skladby značně různí - nedala, jak se zdá, pokoje. Závěr se tu podržuje fryglický plagální aspoň v transpozici. Jen nejstarší moravský zá-znam v jakubekém graduálu jme se při transposici směřovat dolů k modu třetímu.

Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine, dicite dominus,

et quod in aere auditis, predicite super tecta.

Je to jeden z případů, kde se oba prameny téhož kostela časově blízké tou měrou rozohná-zejí. Co jsme nenašli, je stejné, jak bylo v současném dleocézni české - prameny jsou kusé.

Vlastní řešení mají cisteracioli, kde ommunio bylo od počátku nesnadné zapsat do guldonské osnovy pro neobvyklou polohu půltónu. Nejjednodušší případ byl o šesté nedě-11 post Pentocosten, kde se v dleocézi zpívalo takto:

Cir-cu-1- bo et immo-labo in tabernacu-lo e-ius ho- stiam

lubl-la-cl- o- nis: can-ta-bo et psalmum dl- can domino.

Průběh nápěvu vypadá zde zcela nevinně, jenže při cantabo se tu strophikem uniká dlezi G-Fis-G, takže tu má jít o porroetus, nikoliv o enharmonickou obdobu. Vatikánská edice není sama, když kvůli tomuto půltónovému kroku, který se na konci slova psalmum lík- veskuješím klivem ještě opakuje, zatímco se dleedze spokojuje jen jeho výchozíím tónem, oelou skladbu transponuje:

Cirou-1- bo...canta- bo et psalmum dl-

Náš graduál augustiniánský transpozíci neuznává a notuje od G, ale s cantabo et psalmum nedovede nic lepšího než položit vstupu o stupěň níže k FEF...FE, v této poloze pak ukončit zbytek skladby proti její první půlce. Do té míry ponechání půltónového kroku bylo naléhavé proti úmlu pohybů strophikem. Cisteraci musli rozpoznat vadu snížení k F, neboť si vynalešli takovéto řešení:

Co se tím sleduje? Z posouzení celku vyplývá, že autor tu zamýšlí skladbu dostat do módu prvního, tj. k závěru

In oae- oulum aae- ouli lau- dabunt te.

Jenže příslušný půltónový krok před tóniku dóreku, jenž vyhovoval už při sklonění melodie k Deus meus ještě v modu VIII, nebude vyhovovat při snížení módu téhož v počátku skladby, kde přichází závěr

ubi re-po- nat pullos su-os.

Nesbýlo než celou skladbu překlíďovat, takže klíč o je zapsán hned odepodu na druhé řádce. Dominanta se proměnila v f, ale neskytla se možnost dvojího půltónu na téžže kritickém místě. Při pullos pomohlo totiž posuvkové b molo k závěru o bdo (odo o). Suos proměnilo se do kvarty oda a jako předzvěst transformace do dórekého módu, ale pro ucho vznikl dojem, že jsme v modu třetím vzhledem k půltónovému kroku. Podporovala to už lnoepoe skladby a snad i zde její pokračování

alta-ria tua Do-mine virta- tum

před frází Rex meus... qui habitant, a ještě po téže frázi obratem

In do-mo tu-

neboť to jsou vedlejší závěry modu III, kde modus osmý bývá prostředníkem ve směru ke končné tónice E, tj. ve zdejším transpozici a, které by ovšem muselo mít půltón jinde než a dórské (eolské). 26)

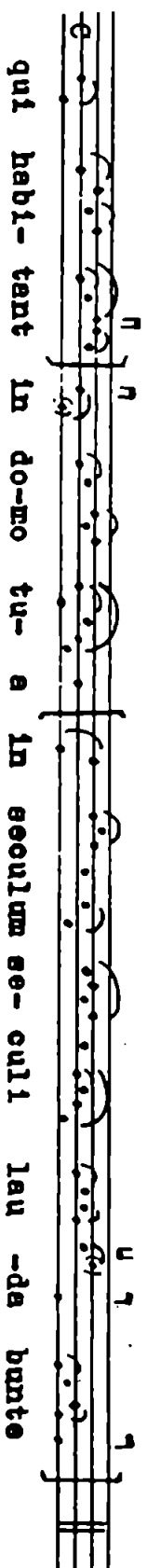
Co nyní otestovali? Nechají na místě partie dórské (eolské) i s oním Rex meus... habitant, jež k dórskému modu vede a je už pro sestup do hloubky dórsky ohááno. Nechají však dominantu F a příslušný partitím, kde ona vládne, vrátí dominantu o. Protože se jim však klíčování zamlouvá pro jejího teoril o manérích, kládou nápěvy k o protínajícímu v našich přepisech dole druhou linku. Partie dórské objeví se tak nad dominantou, nikoliv pod ní. Pak jejího vlastního transformace skladby dopadne v celku takto:

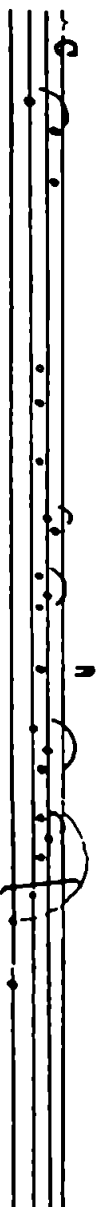
Pas-ser In-venit el-bi domum et turtur nidum, ubi re-ponat pul-lor su-os

al-ta-ria tua domi-ne virtu-tum, rex me-us et de-us me-us, beati

Ubi reponat pullos suos muslo se zřítel hlubšího závěru. Pozoruhodné je, že pouhá ter-
ole pod dominantou existovala už před osterokou transformací, což odpovídá naší teo-
rii a vzniku modu osmého či třetího z modu druhého. Kuriální graduál augustiniánů
notuje:

Stejně frontiškení.
Jenže to je daň placená faktu, že se zde zachovává klíčování platné před snížením hypo-
mizolydické dominanty. Nemohlo být zapsáno dole Es. Tolik však je možné, že osteroládol
měl v takovém záple předlohu ke své transformaci.

Zmíněný zde Tractatus correctorius udává jiné úpravy této skladby. Zmínuje se o
nesníženém počátku, když praví: Pariesime hanc communio iuste canitur. Errant in hoc,
quod eam incipiunt in G gravi et perducunt in o acutum vel in d acutum. Že i to byla
dále transformace, je vidět z nerozumnětelného nám pokračování; et in m e d l o hulus
o a n t u e proprietatem protí pervertunt in proprietatem t r i t l. Sám autor dává
tuto radu: Ad proprietatem protí authentí taliter reducatur. Incipiat in la diata com-
munio in D gravi et perducatur prima syllaba in G grave, et finita hac diatone DOMUM

In G gravi, sequens dactilo ET recipiat G grave, et sequens dactilo sillioet TURTUR cantetur per P et G graves. Similiter et sequens dactilo sillioet NIDUM cum sequentibus dactionibus moduletur in unisono. Scladba by tedy mēla od počátku tuto podobu:

DG G (G G GF Pa a) (_PG _P)G G P G G G G
Pas-ser invenit si-bl domum et tur-tur nidum, ubi

Antor pokračuje: Et secundam syllabam huius dactionis sillioet REPONAT visitet b rotundum acutum, et haec dactilo PULLOS per G et P graves cantetur. Haec dactilo SUOS cantetur per P G D graves.

G b G G P PGD D
re-po-nat pullos su-os.

To už jsme na nakl. půdě, takže stačí došít: Et haec dactilo ALTARIA inchoetur in P gravi, et cantetur ascendendo per tonum et semiditonus, et slo prosequatur ad finem, et prout dubio in D gravi sua propria sede regulariter regulaseet. (Všechno str. 53-54.)

Antor asi netuší, že svým počátkem parafrázuje modální irregularní antifony, jako Ex Aegypto vocavi filium meum, nebo Ad te Domine levavi animam meam, nebo dóreky ukončova-nou Ex quo facta est vox salutationis meae (Vls Antiphonale Romanum), takže zde při ne-pravé dominantě jistě nedosahuje "propietatem" modi protl.²⁷⁾ Pro zajímavost ukázka ze starého tisku (Leodil 1785), kde se čte: Deficientibus omnino editionibus Gradualis Ro-manl... Inter varias huius libri editiones antiquae exemplar, in quo peritorem ludloio cantus purior visus est, elegimus, quod et secuti sumus - bohužel oorreotis tamen mendis, quae etiam in illud non parvae irreperant.

Passer in-ve-nit al-bi domum et turtur nidum, ubi repo-nat pullos

ex-oe: al-ta-ria tu-a Domi-ne vir-tutum, Rex me-us -

Dál už naší oostou Vatikánské edice.

Correctorium dále uvádí ještě další communio k opravě. Je to skladba Aufer a me opprobrium z pátku podslavního kvatembu, řazeného za 17. nedělí post Pentecosten. Skladba musí být opravena, eum est modi tetardi. Vatikánské edice ji zachytila z pramenů v modu druhém; jak mohl autor přijít na modus jím uvedený? Snad podle jejího začátku?

Au-fer a me opprobrium et contemium, quia mandata tu-a exquie-si-vi

Říká: Communionem hanc multum inopiunt in o aouto et in a aouto finiant, quorum neutrum tamen est alioquin modum, quod evidenter omnes liquet musculos. Ještě nio neví o osterokých manérích. Přesto jeho oprava, jak vidíme, vychází z této transpozice. Považuje totiž opětované d, tj. vatikánské G, za dominantu. Ale jeho eum est modi tetardi může mít na zřeteli ještě i tóniku G, jestliže sná formu uživanou našimi dileženci. U nás v Brně jakubský graduál 22/33:

Au-fer a me...

contemntum, quia mandata tu-a exquiesci-vi

Jenže ovšem diecéze se pomocí zavedeného hes vrať k modu druhému, jenž byl patrně vyohodiskem, 1 ve shodě s naší teorií o vývoji osměho modu.²⁸⁾ Možná, že právě na eníže-ní tóniky a důsledky toho v melodii vztahuje se pokračování autorovo o o-a, že neutrum est alioquin modí. Právě totiž: I g l t u r falsifficaverunt usuales iam dictum tonum, et alios infinitos, ignorantia ipsa hanc censente, ať by autor zase vyoházel z této skutečnosti svým zjištěním, že skladba je modí tetradi. Zajímavé je, že diecéze neotřlly hes-F jako návrat k modu druhému, jinak by závěr skladby nedopadl v jejích zpěv-ních tak, jak dopadá. Nechme pokračovat graduál svatojakubský:

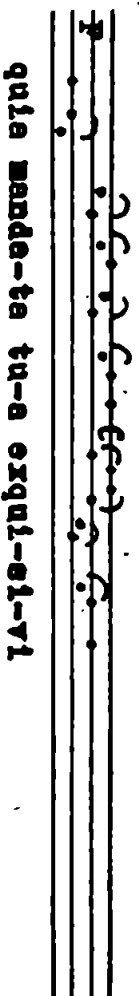

do-mine, nam et te-stimonia tu-a modí-ta-ol-o me-a est.

Autor Correctoria žádá pouze dvě věci: 1. aby skladba dostala závěr na tónice G, jak sluší na modus tetrardus; 2. aby vstupní podatus skladby nahrazen byl podatem kvinto-vým Gd: Hic cantus, cum sit modí tetradi, implendus est in G gravi, et idem cantus in principio immediate d autum suum de pente viatane, transiit usque ad finalem diot-ionem, scilicet EST, quae modulatur per a autum et G grave tantum. Et sic modí tetrardi permenebit.²⁹⁾

Jak nyní osterodí? Toto communio neuznávájí za modus tetrardus, nýbrž za m. a. ut pro-tus. Její úvod, jehož polohu od F zachovávají, má dominantu v a, ke kterému se vztahuje

od F a které je 1 apozice ve slově ne zdůrazněno. Pak ovšem skladba nemůže mít modus druhý, piagální, nýbrž první, a v tom ohledu je nutno sbytek po úvodu vyměnit.

do-mine, nam et testi-monia tu-a medita- oio me-a est.

Všoekrát jsme zazili případ, že nový modus vznikl snížením téniky modu druhého. Nemůžeme však vyloučit také případ, že skladba původně hypomixolydiická byla hypodorizována. Takovým případem zdá se nám být ommunio druhé neděle po velikonočních, jak je majl ošeterořel. Jejích modus nový zdá se zachován jako původní.

E-go sum pastor bo-nus, al-le-lu-ia,

et cog-nosco o-ves me-as

et cog-nos-cent me me-o, al-le-lu-ia, alle-lu-ia.

Jak by vypadal modus druhý, dovedeme si představit při alleluja:

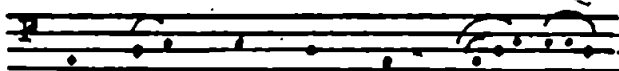

al-le-lu-ia

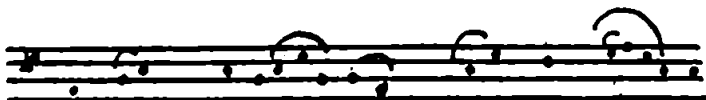

al-le-lu-ia, al-le-lu-ia,

Mohla by ovšem zůstat celá první věta, ba oves meas je úplně hypodórské. Ale právě zde nás překvapí prameny ostatní, které celek v hypodórské modu prezentují. Zvedají, jak se zdá, nejen et cognoscunt me mee, nýbrž už et cognosco oves meas o stupeň zcela mechanicky, kde bychom očekávali zachování společné dominanty subsemitonální.

et cog- noscunt me me- e

et cog-nosco o- ves me- as

Právě zde bychom měli doklad, že cisťování jsou v držení modu původního, neboť skladba při modu druhém vypadne z modální příbuznosti a dostává se do modální cizoty. Jenže uplatní se tu bližší průzkum úvodní věty ve skladbě, již je Ego sum pastor bonus. Není totiž těžké poznat, že hned tato vstupní věta je v onom domněle cizím modu, že výchozí modus skladby musí být deuterus. Dominanta subsemitonální byla původně supersemitonální, jak má Vatikánská edice a jak dotvrzují neuny.³⁰⁾ Neuny misálu Nár. musea, sig. XIV D 12.

E- go sum pastor be- nus, al- le-

Ted nás budou žádat o pokračování: co dále s alleluja? Alleluja musí zůstat hypodórské. Bude to hypodórský modus komponovaný do modu hypofrygického, vlastně do transponované formy Iregulární, neboť nápěv se v modu hypofrygickém nedostává takřka k deminutě, jíž by mělo být a. Cistercií reformátoři si nepřipouštěli, stejně jako tehdejší hudební teoretikové vůbec, že v chorální skladbě může existovat také modulace - přechod do olzého modu ohtěný, prapůvodcem skladby zamýšlený. Protože však celek kompozice nakonec na E, nýbrž na D, lze také považovat za tóninu základní modus druhý. Jen si povšímneme traktového obratu na konci slova oognoso, jak se tato vokalistka dostává do prostřední modální nepřítlačného - hned užívání initia legitimuje vlastně deuterus.

Ovšem předností cisterciáckí zůstává, že jejích hypomixolydická forma nás zbavuje je celé zde vedené problematiky. Pouhým mechenlokým snížením po vstupní větě dostalo se skladbě podoby bezvadné. Šťastná náhoda? Jen to? Stejnou úpravu mají také kartusiáni! 31)

Máme v olsterokém graduálu ještě další příklad ignorování původní modulace. Známé communio druhé neděle post Epiphaniam.

The image contains two staves of musical notation. The top staff is for the Cistercian Gradual, and the bottom staff is for the Dunstan set. Both are written in a medieval-style notation with square neumes on a four-line red staff. The lyrics are written below the staves.

Dicit do- mi- nus: Im-plete y-dri-as a-qua et fer-te architric-tino

Dun- stan-set architric-ti- no a-quam vi-num fac-tam, di- cit e-pus-co

Ser-va-til vi-num bo-num us- que ad- huc. Hoc signum fecit Ihesus primum

o-oram discip- pu- lis su-is.

Všude jinde je tato skladba modus šestý. ³²⁾ Teprve třetí řádek našel oltáře náležel modu, jež volá osteroláol. To lze nejlépe vidět na dovětku Hoc signum fecit Ihesus primum, neboť slova, kterými promlouvá architektolimus, jsou jakousi tónomalbou jakoby už podrou- šeného člověka. Communio je totiž vůbec koncipováno dramaticky. Jen si povšimneme-výroku Páně - jako byohom slyšel hluboký jeho hlas z pašlji, uvážíme-li, že dotyčné místo patří o stupě níže na F a lekní anakrusou D, pak a kadencí závěrovou FGF F. O stupě níže náležel ovšem všechno až po Servasi vlnum bonum, jak jsme napovéděl, a nakonec se musel sklada k základnímu modu vrátit. Coram discipulis suis se ve Vatikánské edici jakoby těžce a modem osmým vzniklým modulael loučí: a h o ha GF Ga F F. Clasterolákum nestadilo, oo tu bylo a b durum nabíseno, proto zvedl o stupě 1 tento závěr, stejně jako majl zvednuto všechno až do Servasi. Rukopis discipulni sneží se do závěru dostat b mole. Dokonce kurlální ritus augustinánu odváží se úpravy:

us- que adhuc. Hoc signum fecit Ihesus primum ooram discipulis su-is.

Strůjci si to zřejmě vykládají jako modulaci do modu nikoliv osmého, nýbrž sedmého, ač to vyjadřují teprve při usque (jistě správněji Gh de ch). Cisterciákům "načrtnou" polohou kadence před přímou řečí architriklinovou: cacd ch Ga G. Toto místo je všude jinde koncipováno ještě jako modus šestý s b mole, tj. o stupeň níže: bGbc ba Fg? F. Konečné F totiž s nasazením přímé řeči tvoří trojzvuk F a c (edc), jímž se tu přechází z lyďického živilu. Kuriálům nasazuje přímá řeč už o stupeň výše: ha ced c.

Příznačné je, že v této skladbě přistihujeme při nivelizaci modulace právě cisterciáky. Důvod, proč se uchylují k osmému modu v celku, je totiž průzračný: v původní poloze nezachovává se v nápěvu ambitus řádem přesně požadovaný. (Hluboká řeč Kristova.) ³³⁾ Ale viní jsou také kartuziáni. Ti snížili repliku architriklina o stupeň do základního modu VI; proto cisterciákům napadl jen postup opačný.

Pokud jde o dramatizování v této skladbě, lze říci, že gregoriánský chorál ve své klasické době jen málokdy usiluje o výraz ve smyslu hudebního romantismu. Teoretické přecházeli taková místa vůbec bez porozumění, proto od cistercké formulace těžko můžeme očekávat něco jiného. Nade všecko byla norma. Příznačné želí P. Wagner incepcí v *communio* o Mladětkách

dd o cd d dč de e d
Vox in Ra-ma au-di-ta est ,

že ji cisterciáni normalizovali do inicia

Ga ch cd d

- ačkoliv se dá namítnout, že sedmý modus připouštěl iniciium d cd d d jako modus čtvrtý a Ga a a. Povšimněme si, že *audita est* je mediace známá z žalmu. Ale bylo by možno uvést i další případy, kdy neobvyklá incepcí v modu byla cisterckým graduálem normalizována, takže nešlo o nějaké nivelizování výrazu. Středa po třetí postní neděli:

e ded e d c ded h o aG ahch dho bahca haG aG
 Notas mihi feci-sti vias vi- tae

Cisterciáci:

Gd ded ef e o ded h
 No-tas mi-hi fecisti

Nutno uvážit, že sedmý modus v pradávnu vznikl snížením dominanty v modu prvním v zájmu nižší tóniky, a cisterciáci tu cítí instinktivně nepatřičnost reprekussy e-G, ať v mihi vracejí dórský půltón nad kvintovou iniciálu. ³⁴⁾ Původ takové iniciály nechápou, jestliže vatikánské DG aba a při inepci Panis (quem ego dederó) o 15. neděli post Pentec. mění v transpozici v pouhé pravidelné iniciam od ef e.

Najdeme-li formulováno v inepci Intellige olamore (druhá neděle postní): Pa oed o o e od o, je to jen modální upřesnění stručného vatikánského: F aho d od o cd c. Ale Ultimo festivitatis die o vigilií letniční bylo nevhodné začínat přes modus třetí:

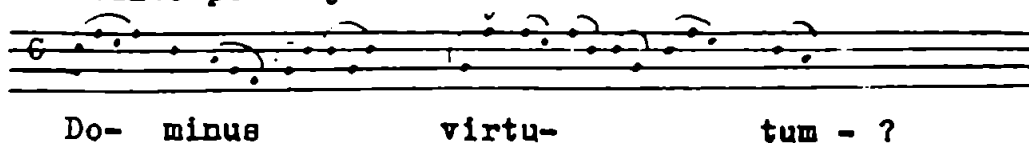
Cisterciáci je normalizovali

a GbaG aF-a F ac cd c

jakoby z povědomí, že skladba může začínat závěrem (před festivitatis). Diecéze zpívají jen germánsky:

a GaGF F - ED G ao o oa... ³⁵⁾

Musíme mít dojem, že někdy i tyto inepce znamenají přechod z jednoho modu do druhého, že i zde se jedná o modulace, které cisterciáci ve službách tehdejší hudební teorie potlačují. Kdo by např. čekal, že skončí jako třetí modus communio takto počínající:

Podíváme se, že cisterciáci ji netransformovali v závěru. ³⁶⁾ Dostačila jim změna incepcie do podoby, kterou mívá modus deuterus spíše v autentické poloze při dominantě. Můžeme jejich zápis uvést v celku (pondělí po Smrtné neděli). Zde totiž jistě jde o modus IV. v transpozici, než se skladba dostane hluboko k modu třetímu.

Do- minus virtu- tum, i- pse est

rex glo- ri- e.

Jen ještě virtutum se svou kvintou na původní dominantu vzdorovalo úplnému potření modulace. ³⁷⁾ Zajímá bude, že o jiné incepci této skladby přemýšlely také jiné hlavy. Diecéze jdou přes modus sedmý, ale to je cesta jen z modulace do modulace. Přesto je zdůrazněno o modu třetího, když je vstupní tenor mixolydiicky snižen, jakoby na pouhý přízvukový tón.

Jakub 22/33

Do- minus virtu- tum i- pse est rex ³⁸⁾

Neznámo nám zůstává, co sleduje u cisterciáků incepcie

Tu do- mi- ne ser- vabis nos et custo- di- es

Tu do- mi- ne, serva- bis nos

Měl-li být doplněn nahoře ambitus třetího modu, šlo to také jednodušším způsobem k obecně přijatému

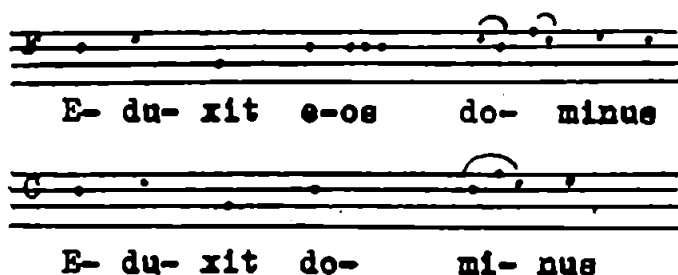
Tu do- mi- ne, serva- bis nos

Má tak diecézní graduál ve shodě s edicí Vatikánskou. Je to v pátek po druhé postní neděli. Musíme v cisterockém graduálu počítat také s výjimkami původu regionálního mimosám řád. Bez regionálních dějin gregorianistiky nelze zatím podíl řádu vymezit bezpečně.

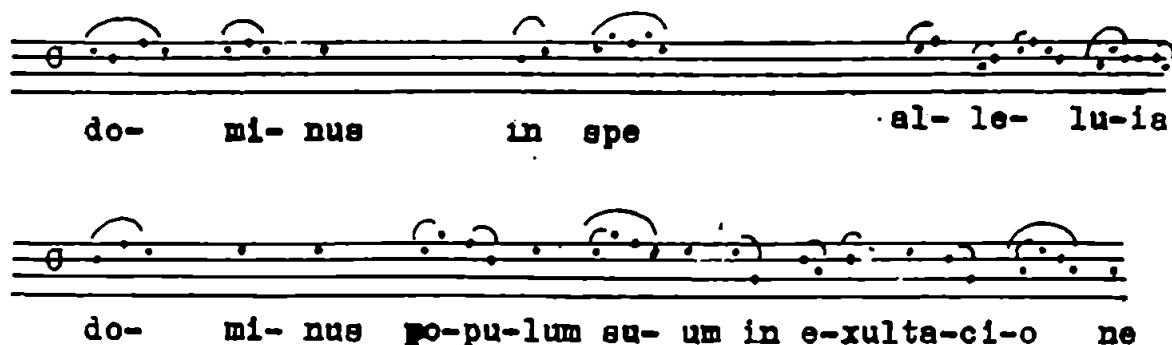
Je jistě zvláštní, že jsou to právě communiones, kde se naskytlo tolik příležitostí k normalizování nežádoucích insepceí. U introitů jsme mohli najít podle Widmanna sotva dva příklady, u offertorií sotva jeden. V introitech upozorňoval na sebe motivek známý z oper Richarda Wagnera:

o d a o - .

Vyskytuje se výhradně během oktávy Hodu velikonočního, a to v pátek a v sobotu. V pátek s textem *Eduxit eos dominus*, v sobotu s kratším *Eduxit dominus*. Formulace je tato:

Cisterciáci klíďují o na místě F v prvním užití podle potřeby jejich manéris. Vyhnou se tím hes, které bude přicházet na pořad. Nad opravdu původním tenorem d půltón srovnáme dále:

Nemůže být pochyby, že se jedná o tutéž tematiku, i když skladba v prvním případě setrvává v modu IV., kdežto druhý případ je brzy modus VII. Alleluja po in spe je patrně napraveno správně, když je má Vatikánská edice modulováno k tónice modu osmého při svém klíčování: (in spe: FG GbAbG) Ga EFaG GaG G. 39)

Co jsme dosud zamlčeli, je, že Wagnerův motivek cisterciáci snesli pouze při modu čtvrtém. Sobotní modus sedmý, počínající přece stejnou vrstvou, jak jsme citovali, už normují na běžné

G oh o oed d d
E- du- xit do- minus 40)

- a přece ani ve čtvrtém modu neměl motivek vpravdě domovské právo, je zde zjevně zcela ojedinělým. Jeho sobotní opakování zavínil možná jen text, ať sase stupeň nad půltónovým krokem je právě dominanta modu sedmého. Zřejmě nechtěli cisterciáci, aby se tato singularita opakovala, ve IV. modu ji strpěli. Že nedala pokoj také jiným, ukáže jakýchký graduál 22/33 - ten notuje hned ke IV. modu:

D FFF D F FFF GPaG GaG G
E-du- xit e-os do- minus

- a nezůstal v tom osamocen. Je to způsob pražský i cizí. 41) Tak i kartuziáni - ti tak mají i při Eduxit Dominus. Nemá přesto wagnerovský motivek někde v bohatství gregoriánské melodiky nějaké paralelní místo? Jak se do gregorianistiky dostal?

Namajvš byohom jej postíhovali v augmentaci z pouhého

E C D Dab a a D E C D Dab a
Teum prin-ci- pium na složitější Cum appropin- quaret.

Tato augmentace přecházela také do známé formule nemodální

E C D F FG G D E C D F FG G
Que-ri-te do- minum na složitější

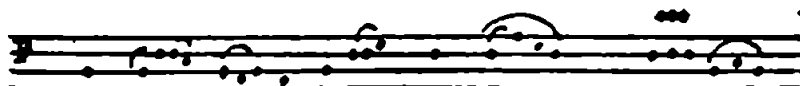
Pro poslední případ nemáme text, ale dá se předpokládat.

Zde bychom měli sympatické nám G jako tenor, jenže pro *Eduxit eos dominus* musila by inepce znít tak nízko, jak by naznačoval citát z jakubského graduálu. Podle něho tedy nějak:

D E C D - F G^{Fa}G GaG G

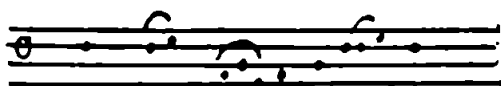
Odtud by se pak musil stát subsemitonálním tento prvek. Ale to je širá fantazie. 42)

Sobota podzimního kvatemburu má druhý případ normalizovaného počátku v introitu. Cisteroké *Venite* věty

Ve-ni- te a-dore-mus de- um

je opravou krkolomného originálu, jež dochovala Vatikánská edice:

Ve-ni- te adore-mus

Že se s touto inepcí zápasilo, je vidět i z našich domácích pramenů. Obyčejně se torculus svedl o stupeň, jak i v kuriálním ritu razili františkáni i naši augustiniáni - pak se mohlo klíčovat F, čehož využili cisterciáci. Ale ještě pražský graduál z konce 14. stol., rkp. Nár. musea XIII B 2, zná vymoženost, kterou umožňoval jen klíč; třeba proti kartuziánům:

o	od	aF	G	a	od	c	D	C	D	CDA	C	D	PG	F	
Ve-ni-	te	a-do-	remus	Ve-nite	ad-o-	remus									

U nich I. ned. post Epiphaniam.

Zdá se, že kvinta, kterou zapisuje Vatik. edice, nebývala čistá. Naše nejstarší přepisy do linek, jež dochovala diecéze moravská, svědčí pro enharmoniku:

a a^aF G a cod c
te a-dore- mus -.

Tolik o Introitoch. ⁴³⁾ Pokud jde o offertorium, máme na mysl neděli Devítník. Zde osteroláci udali Incepol zoele nevlmou:

Co pro ně nemohlo zůstat neopraveno, nebylo patrně znění nyníjší Vatikánské edice. Byl to patrně útvar ritu kuriálního, velmi užívány:

Všechny rukopisy kuriální, ať jde o augustiniány či františkány, neoházejí při Bonum est h nesníženo jako při domino, takže je zoele pochopitelné, že z něho mohlo vzniknout c, ba běžná Incepol užítá osteroláky mohla zde mít svůj erobaloký tvar. Byla si řádová úprava vědoma, že podporuje jen vývoj? Zdá se, že vadil především tritón, neboť naše dleceze neposouvají k o - při všem sklonu ke germanizování - oba snižují h v hes proti modu. Neuspokojenost z toho vzniklá vede k hledání jiného řešení, takže na Moravě hned druhý pramen jakubský, tj. misál 6/11, notuje:

Bo-num est con-fli-te- ri

bezmála jako kartuziáni, kteří mají i podatus v resuplnaci.

Bo-num est con-fl-te- ri

Ahl u nás nebyl formulace Edloe vatikánské, jenže ta žádá snížení nářevu ještě v delším, takže pražská diecéze onomu hes uniknout neměla. Jedná se o graduál Arnošta z Pardubic.

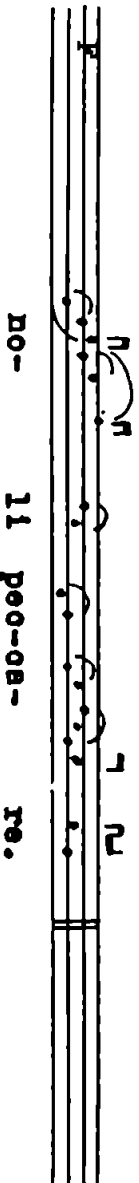
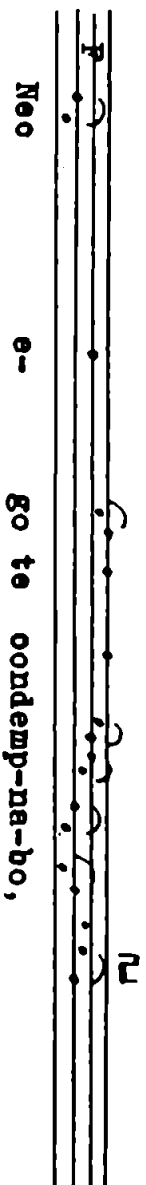
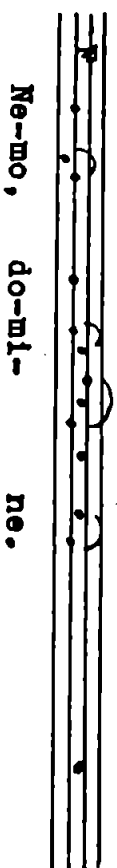
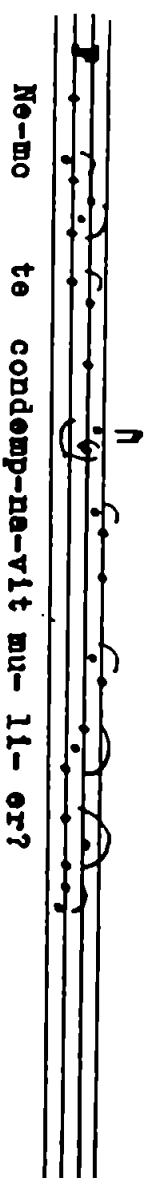

Bo-num est con-fl-te- ri domi-no.

Pozorujeme, že olsteroláci svým novotvarem hledali výhodisko tam, kde problém byl obecný, stimuloval i jiné kruhy. Nebude překvapovat, že spolu s jinými sáhli k překomponování některých textů po celé jejich díle. Příznačné to bude zase communio, které si ve svých textech tak dalekosáhlé předělání žádalo. Jinak jsme poznali mimo stále živý zpěv allelu-

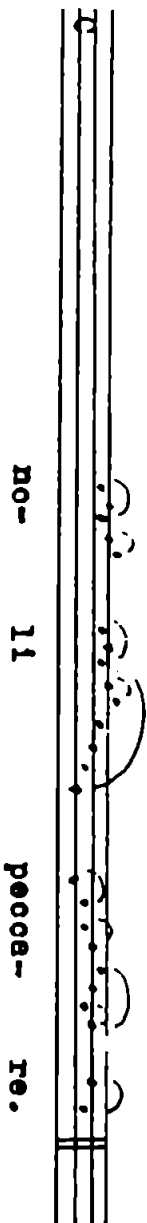
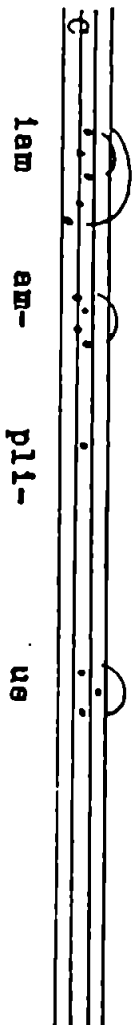
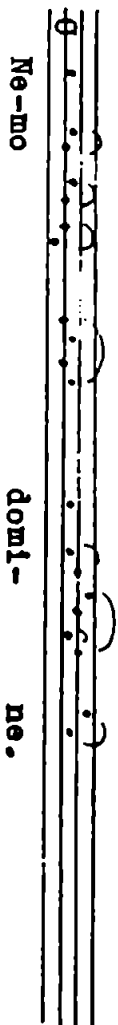
Jaťloky jen některé gradualie hudebně proměněná. Communio bude mít případy tří. Opouště-
ny jsou námi nápěvy, které má k nahlédnutí Vatik. edice.

Sobota před čtvrtou nedělí poctní:

Je to spíše styl responsoria.

Každý bude litovat ztráty toho, co dochovála Edice vatikánská při této primitivní ná-
bražce. Omluvou je snad to, že ommunio Vatikánské edice je pouhý variant hudební k
antifoně offlola, kde je týž text volen s nápěvem bezmála týž jako in evangelio. 44)
Snad to mátló ohórem povlnné partioipanty, zpívalíof zpmětl. A je to vůbec skládba
oletercká? Má jí také diecézní graduál jakubský 22/33, a to nejen s germanismy. Pone-
cháme neobvyklé klíčování modu.

V diecézi se skladba neudržela. Už následující pramen, tj. Jakubský měl 6/11, příklá-
ní se k frygijskému nářevu Vatikánské edice, jak mají kodexy ritu kuriálního a v zásadě
zpěvníky pražské. Ojedinelost by mohla svědčit přece jen pro původ olsteroký a světské
užívání skladby mohlo být omezeno na jediný kostel, poplatný olsterokému klášteru
oslavenkému. Ovšem už s vlastním vývojem, jenž je představen stereotypním kolorováním
(také sam amplius) světsky zabaveným (CHC v druhém modu), jakoby instrumentálním.
Naopak stereotyp olsteroký je napraven v doprovodném směřujícím o stupen níže pod to-
níku jinde se vracel.

Také další skladba se bude mlmo olsteroký ritus omezovat na Jakubský kostel. 45)
Mají ji oba Jakubské prameny a liší se jen germanismy, takže nám dostačí citace ol-
steroká. Bude to communio o středě po čtvrté postní neděli.

Lu-tum fe- olt

ex spu- to do-mi- nus et il-li-ni- vit o- cu-los me- os

et a- ni- l et la- vi et vi- di et ore- didi

de- o.

Proč tento text musel opustit svůj původní nápěv, který byl obecně užíván a dohováný Vatikánskou edicí? Jako důvod dá se uvést jeho sylabická neobvyklá. Snad se ani o communio původně nejednalo. Bývalo zvykem - zvláště o postních feriích - sednout po přijímání kněze hned něpory, takže jejíh orace byla současně postkommunlem, nato dlekon oznámil Ite missa est nebo vlastně Benedicamus Domino. Případ známý z Bílé soboty, kde communio se ani nezpívá. Snad přl tak jednoduchém communlu se původně jednalo o antifonu k Magnificat, odtud jednodušší nápěv.

Vysloveně hodinový nápěv má communio v sobotu před třetí nedělí postní. Zajímavé je, že zde k textu Oportet te fili Gaudere nahrazovaly původní nápěv také řády užívané rltu kurlátního, a to jinak než olateroláol. To necháme na jiné místo, zde udáme nápěv olateroký, užíváný jakubským kostelem v Brně.

O-portet te fili Gaudere, qui-a frater tu-us mortuus fue-rat etrevixit

pe- ri- o-rat et in ven- tus est.

Perierat mají jeptišky při první slabice přeloženo klíčováním o tercii výše: defgfe (d ed hcha), ale to pochází z pozdější doby. Pochopitelné je to z hlediska cisterockého, mělo-li být dosaženo ambitu modu. Ale mimo cisterocký řád se skladba bez opravy obejde a v té podobě může být starší. Jakubský kostel má ovšem už polohu cisterockou, přes varianty vlastní na jiných místech.

Naše zdůvodnění pro překomponování těchto communí není bez možnosti námitek. I v cisterockém ritu zůstávají v communích skladby sylabioké. Vykazuje je graduál v oktávě svatodušní shodně s graduály cizími. Přitom ani mimo tři námi uvedené případy z postní doby řád sám nenapojoval příslušnou hůru nikdy na mši. Tu snad pomůže uohýlit se k jinému výkladu. Právě totiž Quadragesima to byla, kdy se nejvíce přistupovalo ke svátosti ve mši, takže se objevila potřeba delšího zpěvu obsoně. 46)

Ještě i mimo tři případy Quadragesimy najdeme u cisterocků *communio* se změněným nápěvem, ale z důvodu zřetelně jiného, nikoli kvůli slabice. Jedná se o text *Vos qui secuti estis me*, zavedený původně asi pro apoštoly Šimona a Judu. Je pravda, že v jakub. misále 6/11 se užívá nápěvu hodinkové antifony ze svátku sv. Pavla. O sv. Pavlu byl ten text volen k laudovému *Benedictus* vzhledem k paradoxu, že i o něm platil příslib Ježíšův daný dvanácti: *sedebitis super sedes iudicantes duodecim tribus Israel*. Ale dá se zjistit, že jako *communio* přišel k nám text dříve než nápěv jeho mešní. Graduál 22/33 *communio* ani s tím textem ještě nezná. Jinde nápěv pro mši už existoval, ale v několikeré podobě, rovněž pro preexistenci textu ve mši. Cisterockí dochovali podobu:

Vos, qui secuti es- stis me, sedebitis super se- des, iudican-tes

du-om desum tri-bu- as- ra- hel.

Dá se ovšem namítnout, že se jím nezamýšlel nářev kuriální, který už kartuziáni měli. Nevyžerpává ambitus ani autentický, ani plagiální. 47) Ale pluralitu nářevů k tomuuto komunismu dokazují premonstráti, kteří zase mají nářev jiný. Ostatně osterolským jejích Guido podává návod, pod který modus seřadit nářevy s tek úským rozsahem. 48) Jde ovšem o nářevy sdědčné z pokladu gregoriánského. Nářev kuriální se už svou inocepoí legitimuje jako mladší. Dř Ga -G je inocepo v prvním modu netradiční. (Ve druhém modu je to přínos řecký.) Ale může se také jednat o pouhou výzdobu známé fráze: Dř GGGG E př D.

Učíme-li se poznávat osteroký graduál prostřednictvím jeho zvláštností, musíme se také zastavit u zvláštností jeho mešní psalmodie. Předmluva ke graduálu, Tractatus cantandi Graduale, nám tyto zvláštnosti vypočítává a zdůvodňuje. (Migne PL 182 col. 1151 a d.) Lze pozorovat, že teoretik Guido zde prosadil to, čo v antifonéri při psalmodii jednoduše prosadit nedovedl. V graduálu jeho reforma tolik neobtěžovala snad proto, že žalmový nářev je všude vyznačen a ve mši se tolik nezpívalo speměti. Tak teprve zde se mohlo prosadit, že i žalmový tonus může být ukončován jen na tónloe modu.

Cum autem differentiae sex tonorum in propriis finalibus desinant, duorum tantum, id est tertiū et quintū tonorum differentiae in suis finalibus non desinebant et ideo convenienter assignari poterant aliis tonis sicut et illis - hae ad normam redactae sunt et in propriis terminantur finalibus.

Kdežto pak difference šesti nápěvů končí každá na vlastní tónice, jen při dvou differencech, tj. v třetím a pátém nápěvu, se na tónice nekončilo. Tak je bylo možno přisoudit stejně jiným nápěvům jako i oněm. Tyto tedy difference jsou přivedeny k pravidelnosti a jsou ukončovány každá na vlastní tónice.

Tak místo

o ooh aG a h Ga + o o d h o a

všude ōteme

o oo aGF Ga GFE E + o o d h o aG aGF

Jak vidět, třetí tonus uchýlil se k terminaci tónu čtvrtého - oo je zde nad to, představuje jen melismatickou zátěž. Jinak je tomu při tonu pátém. Tam si volí reforma z tradice vedlejší diferencí s vynecháním resupinace ke klimaku aGF (-G). Prosazuje se totiž v graduálu další novota, že terminace má být pro každý tonus jediná.

Superflua insuper differentiarum
multiplicitate exoluta, unam tantum
quisque tonus differentiam retineat
et illam solum, quae in finalibus
desinens, suam vel in se vel in me-
tro maneriam certificat. (Zajišťuje).

K těm dvěma nápěvům, které podle mínění reformátorů zanedbávaly tóniku, nepatřil tonus osmý, ale i z něho bylo záhodno vybrat diferencí vedlejší k vyjádření manérie. Mohla zůstat tentokrát beze změny:

o oh Ga oh a GaDFG

Propter hoc in octavo tono illa
differentia retenta est, quae
reflexa usque ad D grave, per
F redit ad finalem G: per hoc
enim in finali alterius mane-
riae terminari non potest.

Diference vedlejší u ostatních žalmových tónů nepřichá-
zely v úvahu (tonus I, IV, VI). Tak z diferencí zůstáva-
lo v potřebě graduálu pouhé jméno místo terminace. Bylo
to v době, kdy účel difference při žalmu byl ještě znám.
Guido ve svém spise *Regulae de arte musica* polemizuje
s těmi, kteří tvrdili, že by se musely reformovat také
verše responsorií, neboť ani ty při všech modech nekonečí
tónikou.

Ad hoc dici potest, quia si
de cantu versiculi per se ju-
dicetur, vere alterius modi
est, sed de ipso non debet
judicari sine illa parte res-
ponsorii que sumitur, ut sit
unus cantus versiculi et res-
ponsorii. Sicut in responso-
riis multe sunt clausule,
que si per se judicarentur,
et male composite et alte-
rius modi invenirentur. Pro-
prium sicut unus cantus est
totum responsorium, licet ex
diversis clausulis constet,
que diversorum sunt modorum,
ita unus cantus est versicu-
li et repetitionis ex hoc et
illo compositus. Propter hoc
repetitio responsorii debet
concordari versiculo et se-

K tomu dá se říci, že je-li
posuzován nápěv verše sám o
sobě, je opravdu jiného mo-
du, jenže nesmí být posuzo-
ván bez oně části responso-
ria, která se zabírá, aby
zpěv verše i responsoria
byl jeden. Nejinak v respon-
soriích jsou mnohé kadence,
které posuzovány samy o sobě
ukazovaly by se jako špatně
složené a náležející jiné-
mu modu.

Sounáležitě jako jeden zpěv
je responsorium veelku, i
když sestává z kadencí ruz-
ných, náležejících různým
modům, stejně repetice a
verš jsou zpěv jeden, z toho
a onoho složený. Proto repeti-
ce musí tvořit jednotu s

cundum litteraturam et secundum modulationem. In gradualibus tamen, ubi introitus habent psalmos ut responsoria, versus idem dici non potest, cum versui nulla subjungatur repetitio, et psalmo non aliqua pars, sed integer introitus sive Gloria patri subjungitur. Quodsi dicatur, quia psalmus cum suo introitu et Gloria patri unus est cantus, videbitur forsitan absurdum. Licet etiam hoc concedatur, non minus tamen versus tertii et quinti toni et psalmi eorum in gradualibus male sunt compositi, cum omnibus finalibus suis servire non habeant.

s veršem jak co do obsahu slovního, tak co do obsahu nápěvného.

V gradualích však, kde introity mají žalm jako responsoria, to nemůže být ztotožňováno s veršem, protože na takový verš není napojována žádná repetice a na žalm napojuje se nikoliv nějaká část, nýbrž introit v celku nebo Gloria patri. Řekne-li se pak, že žalm se svým introitem a Gloria patri jsou jeden zpěv, snad se to bude jevit zpozdilé. Ale kdyby se to i připustilo, nebudou tím verše třetího a pátého nápěvu a žalmy jejich v graduálu přesto méně špatně složené, neboť nemohou sloužit k jejich tónice všem.

Chybí nám kritické vydání těchto textů. Zde zatím Coussemaker II, str. 189. 49)

Dodává-li dále Guido, že ostatně jsou také takoví, kteří i verše responsorií k tónice uměle sklánějí, je vidět, že i cisterciáci, kteří nešli tak daleko, byli ve svých reformách nesení proudem. Co nám Guido, prozrazuje bezděčně, je provádění introitu v jeho době. Zajímavé je, že neví o praxi opakovat po verši z introitu aspoň závěrečnou část na způsob responsoria. (Premonstráti!). Jinak ovšem mluví bez zvláštního zřetele k vlastnímu řádu jako jeho spis vůbec. Všechny jeho zásady o psalmodii ani řád nepřijímá, včetně jinak formulovaných mediací žalmových.

Jednou se prolog ke graduálu dotýká oizích poměrů, když se jedná o problém žalmového tónu k modu čtvrtému. Nejde o diferencí, nýbrž o mediaci, která měla, jak známo, znít: aG Gh h ah a k tenoru a.

Nota, quod multae authenticae ecclesiae, inter quas esse arbitror Ambianensium Morinorumque ecclesias, sicut in introitibus ita et psalmos habent in postcommunibus. Licet autem paucos introitus, multas postcommuniones apud eos invenies, qui in B quadrato tantum terminari possunt. Hi nullo modo cantum psalmi illorum tonorum supra quartam habent, et B quadratum supra quartam habet non tonum, sed semitonum. Nos etiam sicut et illi multos habemus introitus, qui naturaliter terminari habent in B quadratum, ubique nimirum supra quartam habentes semitonum. Sed quia illi non possunt recipere psalmum, qui supra quartam habet, ut diximus, tonum, ideo transferuntur ad inferiorem finalem (E) per B rotundum.

Cistercký řád jít touto cestou a zřící se dvojí modalitě v manérii nechce.

Propter hoc cantus psalmorum tertii et quarti toni ita mutatos invenies, ut

Nutno si povšimnout, že mnohé výchozí církevní oblasti, mezi něž počítám oblasti Ambienských a Morinů, mají žalmy i v komunitách jako v introitech. U nich pak najdeš méně sice introitů, ale mnoho komunit, která se dají ukončit toliko na H. Oni nemohou žádným způsobem dosáhnout k těm skladbám žalmového nápěvu na kvartě, neboť žalmové h (nad recitací) v transpozici na kvartu už nepředstavuje interval celotónový, nýbrž jen půltónový. Také my máme mnoho introitů jako oni, které přirozeně závěrují k H a nad kvartou mají půltón. Tyto introity se však u nich pro nedosažitelnost žalmu, který by měl na kvartě, jak jsme pravili, celotónový krok, převádějí k hlubší tónice (E) s tím, že do skladby zavádí se hes.

U nás proto žalmové nápěvy třetího a čtvrtého modu najdeš tak proměněné, aby

utrique final servire habeant.

mohly sloužit tónloe obojí.

Lietováním v graduálu zjistiíme, že reforma nedovedla dát čtvrtému tónu nio lepšího v ohledu medianty než opakovat v něm, co měl odedávna tonus první. Jen podle initia poznával ohór, jak má pokračovat, aby modus nezmátl.

Intr. 1. C
Reminiscence 2. C

Intr. 1. Ad te domine levavi a-ni-mam me-am: deus meus in te confido non e-ru-
Omnipotens 2. In-bi-late deo omnis ter-ra
adorat

besoam.

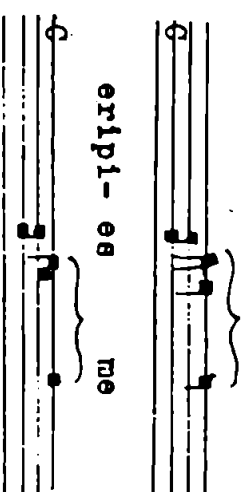
Lehčí to bylo při modu III., tam se stačilo vyhnout choulostivému místu germanismem.

Intr. 1. C
Omnique 1. C
feolst 2. C

Intr. Libera- 1. Be-a-ti immau-lati in ví-a: qui ambulant in le-ge do-mi-ni.
tor meus 2. Di-li gam te domine virtus me-a...

Po mediaci volí se zde raději znova initium z téhož důvodu. Ale kupodivu při tomto třetím tónu neměhl jsme v Rejččlně graduálu než jediný případ, jenž měl svou mané-rlil nad H místo nad E, takže vymáhal změnu v průběhu tradičního nápěvu.

Introlit Liberator meus ve středu po Smrtné neděli. V této skladbě četli clisterciáci
všude půltónový krok před dominantou, pokud nantahovali v pouhou apozioi, co Vatikán-
ská edice rozkládá do výše položeného půltónu. Příklad, který nás bude zajímat paleo-
graficky:

Pěkně je tu rozlišena v notopise plica - dokonce šikmo vedená jako pro likvescenci -
od masívně psané vlny k apozioi.

Výjmečnost Introlitu Liberator meus dělá z reformy třetího žalmového tónu případ
bezmlá jen teoretický. Z takového důvodu dispensovala se komise od úpravy žalmového
tónu pátého, kde tónikou modu mohlo být místo F také C, což měnilo polohu půltónu.

Sed quia nullum Introlitum ha-
bemus, qui in C terminali pos-
sit, ideo in quinto tono can-
tum psalmi mutatum invenies,
licet utriusque finalis aptari
non possit.

Ostatně graduál v diferencii pátého tónu, jak jsme ji poznali, soustavně píše posuvku k h,

takže d-b-o (-aGF) vyrovnává se myšlenému a-F-G (-EDC).

Durum zůstává b bezpochybně snad ve tvaru tak dektyllokém, jak jej podává neděle Devítník:

F a o o c o o o o d o a o o d o h o o aGaGF
Ietatus eum in his, que dicta sunt michi: in domum do-mi-ni ibimus.

Ještě také o jedenácté neděli post Pentecosten v Introitu Deus in loco:

c d c h o aGaGF
a fa-oi-e e-lus

Přesto v úterý po I. poctní neděli Introit

Domine refugium me terra et orbis:

d o hes o aGaGF

Takové utváření žalmového tónu umožňuje jeho simplicita. Stejnou výjimkou bude quasidocorep-
oe v mediant: Neděle IX. Intr. Eccc Deus.

F a o o o o o d o / a o a o o o o o

Deus in nomine tuo saluum me fac: et in virtute tua...

Jindy monosyllaba je vždycky podhou příklonkou na způsob slabiky supervenientní ale zde by
bylo příklonování příliš mnoho. Někteří mediant půlená mezi obě membra tu ještě sotva trvá
v povědomí. Srv. versiolus in tono simplici & monosyllaba. 50)

Zbývá povědět o reformě neoriginálnější, která je při tónu sedmém.

Cantum psalmi septimioni in metro tantum mutatum Žalmový nápěv sedmého modu najdeš směr-
lunentes, quia ibi faolt pausatlonem suam, ubi něn toliko v mediant, protože ji ukon-
lucipere non potest, quod nulli cantui liceat. ňoval tam, kde nemůže založit lnoepol,

In illis enim litteris tantum cantus pausare potest, in quibus habet incipere; et in illis maxime, quae frequentius et competentius cantuum usurpant principia.

což při žádném nápěvu není dovoleno. Nápěv může klást mediaci toliko na těch stupních, na kterých má možnost incipit zahajovat; zvláště pak na těch, jichž se na počátcích zpěvu užívá hojněji a oprávněněji.

Mediace, o kterou jde, zachovávala si svou polohu z doby před snížením tenoru o stupěň, takže v ní trval vlastně tonus první: f-e-d-e = b-a-G-a. Tak proti initiu, jež bylo už sníženo z c-d-e (= F G a) na h-o-d. Normátorům ovšem sotva vadilo, že to nena-
hlíželi, když udělali z původního

et nunc et semper

avé

et nunc et semper - .

Zde je věda zavedla úplně na soestí proti tradici a autenticitě, kterou řád původně hle-
dal.

Prolog ke graduálu začíná slovy:

Sicut notatores Antiphonarium (1) praemuni-
mus, ita et eos, qui gradualia notaturi sunt,
praemunimus et hos et illos obsecramus et
obtestamur, ne notulas conlutas disjungant,
vel conlugas disjutas, ut sicut in cantu-
ita et in modo preferendi, quantum ad

Jako jsme si zajišťovali notátory antifo-
nů, tak si zajišťujeme i ty, kteří mají
notovat graduály. A tyto jako ony uprošuje-
me a zapřísaháme, aby noty spojené neroz-
dělovali nebo rozdělené nespojovali.
Aby zachována byla jednotnost jak v

p a u e a t l o n e e p e r t i n e t e t d i s -
t i n c t i o n e s s e r v e t u r l d e n t l t a e .

nápěvu, tak v pronášení slov oo do pau-
zování a frázování.

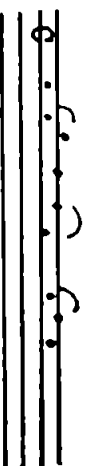
Migne PL 182, col. 1151.

Byla to už nemoc doby, že se nevědělo, jak naložit s nadbytečnými slabikami v přísuv-
kování schematických nápěvů, které měnily texty. Že přesto ostatní reformátoři sami
nasáli ducha doby, ukáže právě jejich tonus sedmý, kde reformovali. Proti principu
dovedli roztrhnout nemu žalmové kadence, jak ukážou příklady.

Ex-audi domine iusti-olam me-am: Intende
Ut-quid deus repulisti in finem: l-ratus est

Čekali bychom

Druhý přízvuk v mediaci nemohl ovšem být vyjádřen v reformě jinak než skloněním super-
venience směrem dolů.

Ex-audi deus orationem me-am cum de-precor

Ale pohledme, kolik sylabiky je napřehováno v mediaci takto textované:

Quoniam prevenisti eum in benedictio-nibus dulce-dinle

dulce-dinle

Při této příležitosti můžeme dodat ještě malou poznámku, že také ošeterořáci nezacho-
vali v supervenienoi vždy směr dolů, jak bychom očekali. Tak jejich šestý tónus je
notován:

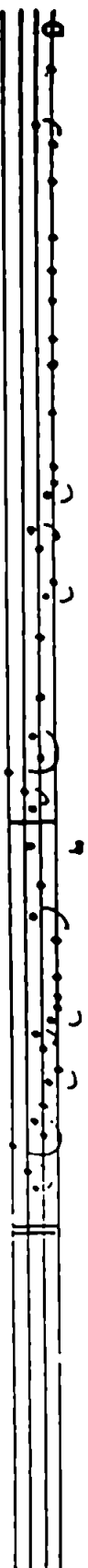

Be-ne-dicite omnia opera do-mi-ni domi-no
Ve finále tónu čtvrtého ani jinak nemohl.

posuerunt Ierusalem in pomorium ou-stodl-am. ...E u o u a- o
Ale nepleť to v modu třetím (viz supra).

Známější už je případ v tonu osmém:

In proteocone dei oe-li co-mo-ra-bitur. Gloria Eu-o-u-a-e

Není samozřejmostí, že osteroký graduál obsahuje také oddíl pro mešní ordinarium. Po sanktorálu fol. 404 a 59. V knize Elšky Rejčky je to ordinarium ještě velmi chudé, jak se dá děkat vzhledem k původní přínosti řádu vystupujícího proti všem skutečným nebo domnělým výstředkům vývoje. Výběr je rozlišen jen do dvou kategorií. 1. In summa festivitatis - 2. In dominio. Co upotřebily např. pouhé fíryle, není dost patrné, protože je zapsáno pouze feriální Agnus, známé z litanie. A poznáme, že nesloužilo pouze feriálnímu účelu. Ve 13. stol. je má graduál ženského kláštera v Oslavanech u Brna zapsáno dvakrát. Na konci ze dominikálními zpěvy v oelku, ale také hned za Agnus festiviální. Tentokrát s pohybem dona nobis pacem. Rejčka má toto Agnus sice jenom na konci po Agnus dominikální, ale zase s dona nobis pacem. Rozdíl je ten, že je tu dáno ještě dona eis regnum, a dona nobis pacem je z pozdní doby podepsáno pod miserere nobis Agnus nedělního, což ukazuje na osamostatnění k feriálnímu účelu ex post. Dobroslav Ortel nám na snímku z osterokého misálu knihovny vyšebrodské, snad z 12. století, ukazuje naše litanloke Agnus na konci kánonu po Pax domini rovněž jen s dona nobis pacem, kdežto předchozí Agnus dominikální, jak poznáváme z neumování, s pohybem miserere nobis. Místo patřil k několika málo případům, kdy misál užívá neumování k upomínajícím zkratkám. A konečně Widmann upozorňuje, že jeho dva kodexy z 12. - 13. stol. mají ordinarium

pouze dvojí - sváteční a nedělní - aniž něco ví o litaniovém Agnus navíc. My můžeme usavřit, že tento jednoduchý nápěv měl být náhradou za třetí invokaci nápěvu vyvinutějšího v důsledku nějakého krácení. Ostatně cisterciáci neuzívali při Agnus formy a+b+a, nýbrž invokace zpívali týměž nápěvem. Jejich starobylé Usus poučují nás takto:

Tunc reclinant se super misericordias
donec respondeant Et cum spiritu tuo
post pax domini sit semper. Morque sur -
gentes stent facie ad faciem usque
post primum Agnus Dei. Et tunc petant
veniam unusquisque in loco suo flec-
tentes genua, praeter ministros alta-
ris: et facta tanta mora, ut dici pos-
sit unum Pater noster incipiat cantor
secundum Agnus Dei. Cap. 56, fol. 143l.

O třetím Agnus, jehož krácení bychom chtěli mít osvětleno, bohužel tu není ani slova. Ale následují dvě kapitoly De pace + De communione. O Agnus v nich už není zmínky. Musili bychom věřit neúnavnému historikovi řádu P. Greg. Müllerovi O.Cist.⁵²⁾ Inzwischen haben auch bei Beginn des Agnus Dei, welches von den Priestern und denen, die schon kommuniiziert haben (při privátních mších?), im Chor gesungen wird, die Kommunikanten ihre Stellen verlassen und durch den Ausgang in der Mitte derselben den Weg zu den Stufen des Presbyteriums genommen. Praví totiž Usus: Pacem nisi communicaturus, nemo accipiat. (Kap. 57) Müller necituje pramen ke svému výkladu na tomto místě, neodvolává se ani na pozdní řeholní rituale jako v jiných případech, můžeme tedy o zpěvu mezi podáváním pochybovat. Krácení nastalo patrně, aby se obór uvolnil k oestě k presbytáři. Čteme ostatně, že před přijetím polibku (naznačeného pouhým objetím) a eucharistie jednotlivé dvojice faciunt ad invicem confessionem a Müller uvádí zkrácené Confiteor s absolucí. Že by třetí Agnus bylo zpíváno až po přijímání svátosti, vylučují Usus slovy: Dicta Communionem si conventus commu-

nlost, sedent interim, qui voluerint, usque ad Dominus vobiscum. (Kap. 58). Ke konci podávéní je už zařazen zpěv Communiono.

Je otázka, jaké kritérium sledoval řád při volbě ekledob. Pátral po původním stavu? Starobylé mimo ono řelální Agnus je Kyrie dominikální, k témuž účelu volené mimo řád ekoro vesměs. Clsteroky variant:

Kyrie Ieyson. Christe, Iey- son. Kyrie-e Ieyson

Kyrie-e Ieyson.

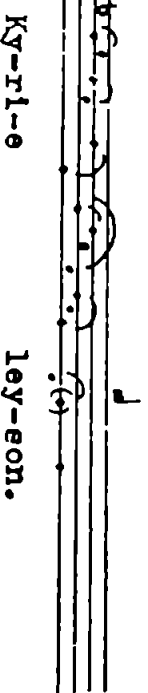
Musili jsme použít jiného moravského pramene, totiž graduálu kláštera oslavanského, neboť Rejčka má zápis v pozdní době k nečitelnosti porušen. 53) K tomuto Kyrie příslínají ostar- oláci Gloria ve známém nejjednodušším nápěvu, které je dodnes považováno za nejstarší při svém psalmodickém zevnějšku. 54) Při Sanctus a Agnus rubrikovanýoh jako dominloale mohl už pro volbu působit pouhý odhad vzhledem k nápevné simplicitě. Nakonec však budeme pře- kvapeni zjištěním, že jsou tu pro nedělit vybraný ekledby, které Edloe Vat. má sumárně pro festis simpliciobus ve shodě s ritem kurialním, jak jej dohovail frantiskáni a augustini- ánští eremité. Až na ten variant melodie kurialní, ve Francii užívány už před vanikem řádu.

Kurialní liturgie zpívala s intiem:

G ah ha cha haG a h
Ky-ri-e- ley-son.

In eummie festivitatibus ohtěl osterolál zřejmé připuett něco bohatšího. Jako Kyrie je zde to, oo evětský úzus měl obyčejně de martyribus a oo razil kurialní ritus a doeu v Graduale Romanum uohovává pro dominiole infra annum. Zase bude zajímavé, že odtud mají osterolál také Agnus (ah-Gh cha - Ga a). Jen Sanctus bylo voleno jiné - ono durové coa aG- F, které má Vatik. ed. pro neděle adventní a poeční, ale františkáni a augustináni eremité je doevědávají In semidupllo minorl. Zato oo slouží tu osterolálkům pro Gloria, je ve Vatik. edllo slce pro oktavý a jinde v ritu kurialním pro simpllola malora, ale jako alternatíva také pro neděle. Tak je zřejmé, že osterolál přejímají z kurialního ritu oelý cyklus mimo Sanctus. O staré dědiotví jím v tomto případě nemohlo jít. A přece se ho v něčem dobral aspoň bezděčně.

Vraťme se zpět ke Kyrie osterokýoh slavnosti. Je to známé Orbis factor. Ale ten tropus mimo řád užívany, je nářevu tolik proti eretl, že o něm vůbec nemohl rozhodovat. Je to text, který si toto Kyrie teprve "vyhledal". V samé melodii slyšíme ještě pouhou lekol, její kvintové pnutí k superseintonální poloze utajené reotace. Přivěšeno je pneuma, které osterolál uohoval v takové podobě:

Je snadné si pneuma odmyslet, ale lekóní punctum vyžadovalo ještě méně. Snad

Ky-ri-e-ley-son - nebo! Ky-ri-e-e-ley-son.

Není to tvar tak zcela pomyselný, jak by se zdálo. Dostáváme se totiž do tzv. laudálních aklamačí, volaných k počtš hodnotářů světských i církevních. Kdo by nevzpoměl na naše Krleš z dějin.

Laudes jsou v podstatě litanie, ve kterých jsou vzývání nebešťané - především sám Salvator mundi - za někoho jiného významného. Tu 11 1 u m aduwa místo aduwa n o s ůl ora pro nobis. Jméno je napřed prošlo m vyvoláno. Posléze se po vzývání patronů vyvolávají pouhá hesla. Známé Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat protkávala už od počátku sérii proseb. Někdy laudes vytačí i s tímto oddílem posledním bez vzývání svatých. Pro náš nářev máme náhodou zachovanou takovou zkratku v pontifikátu praž. Univ. knihovny VI B 16. Jde o známé pontifikale Durandi k potřebě nového biskupství litomyšlského, které je opatřeno nářevy na věčnéměch letech.

Laudes sive rogationes stipulantes dicuntur in principalibus solemnitatibus, vel in diebus illis, in quibus pontifex aedet post altare. Quod fit hoc modo: proceutor cum quatuor bonis cantantibus et cum totidem pueris bene cantantibus... incipit post altare alta voce:

Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat.

Et chorus respondet idem in eodem tono.
Et cantores:

Gloria nostra - Chorus:
Cantores:

Homo di-em - Chorus:

Cantores:

Podobné: Episcopum nostrum N.
Regem nostrum N.

Istam sedem - Chorus:

Populum christianum - Chorus:

In Christo semper vivant. - Chorus: A-

Christus vincit

Leti duamur.

Chór.

Deus conserve
Deus conserve.
Deus conserve

Deus conserve

Deus conserve

men.

Jak vypadala kyriální invokace, zde bohužel nevidíme. Nejen proto, že litanioké invokace zde vůbec ohybější, ale také proto, že laudes zde mají být zaznamenány immediate post Kyrie-leyson mešní, které bylo už prolinní - et immediate pontifex incipit Gloria in excelsis deo. Ale i tak si nářev dovedeme představit, neboť se opakuje se všemi texty. Ovšem ještě je nutno dodat, že známější forma laudální je s punktováním nikoliv kvintovým, nýbrž kvartovým. Pak se b projeví jako durum.

a	a	h	a	E	-	a	a	G	a	E	E
Salvator mundi						Tu illum edifica.					

Ale i tato forma je původu lekčního a pro lekci ji doobnovává ritus ambrosiánský.

Ve svém lekčním nářevu Kyrie nesetřvalo, když přešlo do užívání mešního. Bylo prokom-
ponováno a jako kyriální skladba také dskomponováno. Mladší tvorbu prokazuje dále Christus
svým ve starší době neobvyklým skokem do olší modální oblasti, totiž do hypofrygiokého živ-
lu v transpozici, dožadující se posuvky.

Christe
leyson.

Ky- ri- e -
ley- son.

Znají se jinou koncepci závěrečné Invokace z Vatikánského edice, snadno byohom přidětil tuto vyjatoou melodii k novotám ošterokého ohorálu. Ale najde se mezi Vatikánským graduálem a graduálem ošterokým zajímavé prořředkování v rukopise anglickém. Aby jednoduchost anglické verze nedělala dojem zjednoduřování samotného notatora, uvedeme ji s trochem.

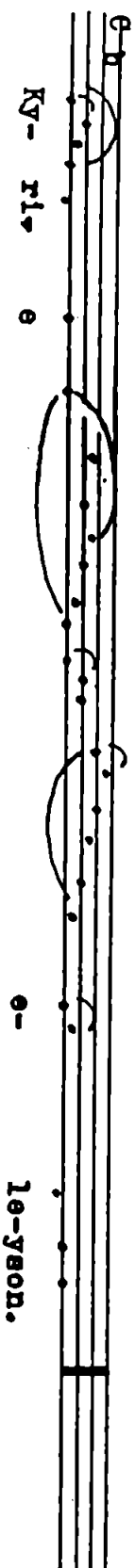

Cle-mens nobis as-sis para-ci-te, ut vi-vamus in te e- ley-son.

Tak je to v graduále Sarleburleene, vydáném W.H. Freyer a kladeném do 14. stol. Každe díleče kladly partii počáteční až po ut vi-vamus, tj. do eleison, do spodního tetraohoru na D, a to je l způsob Edice vatikánské. Dáme mluvit svatořítskému tropáři ze 13. stol.

Cle-mens nobis as-sis Ihesu bone, ut vi-vamus in te e- ley-son.

Ky-ri- e e- ley-son.

Stranou necháme fakt, že podání s tropem a bez tropu nejsou v českém rukopise ze stejného pramene a že eleyson je v netropovaném znění špatně podloženo. Zato kollyse s polohou ut vivamus in te se zdá svědčit, že cisterciáci mají ve svém eolském pojetí znění původnější.

V každém případě však lze v celku této kyriální skladby, označované jako Kyrie orbis factor pozorovat postupné agregáty. Není to zjev v kyriální kompozici ojedinělý. Ještě zřetelnější by byl ve známém Kyrie paschale (Lux et origo), které vyšlo z litanie Bílé soboty. Právě to, že cistercký řád volil nápěv Orbis factor i s jeho Gloria nejen na velikonoční Hod, ale už o Bílé sobotě, jako i o Květné neděli a Zeleném čtvrtku – tak je v graduálu notami vyznačeno – nás ujišťuje, že si nebyl právě spojitosti této skladby vědom.⁵⁵⁾ Na toto Kyrie nebyla litanie vigilní průpravou. Existovaly také litanie v dórské podobě, s nápěvem, který nebyl daleko od laudálního tonu lekčního. Prameny premonstrátské by tu leccos napověděly.

Pa-ter de ce-lis de-us: mise-re-re nobis

Ale to byl pro cisterciáky nápěv příliš luxusní. Ostatně ani premonstráti jej nezpívali o paschální vigílii, nýbrž o rogacích Křížových dnů, jistě hlavně v den sv. Marka⁵⁶⁾ – jinak se spokojovali s nápěvem prvotním, přeloženým k dominantě c.⁵⁷⁾ Původní je jistě dominant a.

a a a a a b G G G F G a a
 Pater de celis de-us: mise-re-re nobis

jak ji zachovával ritus kyriální.⁵⁸⁾ Kdyby se ho cisterciáci přidrželi, nebylo by jejich kyrie Orbis factor o vigílii modálně tak vzdálené. Ale oni volili recitaci o stupeň nižší jako východisko z modální irregularity originálu. Dostali se k modu osmému, ale ovšem za cenu změny

v pŭltónovém kroku.

G G G G G a G G G E F G G

Pater de celis de-us: mise-re-re nobis

Bruno Stäblein pozoruje, že tato forma má své východiště v cisterockém řádu, jak by i dosvědčovala i nápodoba domínikánů. Ale nutno uvážit, že v antifonách iregulárních nevolili cisterciáci touž cestu. Překládání na o bylo stejně bezohledné k pŭltónu. Tam se šlo cestou lekos a orace původně subtonální. Přitahovala také partie od Propitius esto, s předešlým oddílem litanie už nespořádá a patrně odevždy subsemitonální.⁵⁹⁾ Proč ji nenapodobili cisterciáci, jestliže hledali správnou modalitu? Stäblein dokázal proti Wagnerovi, že recitování litanie od počátku na o není fenomén nijak mladší v rukopisech diastematicky psaných.⁶⁰⁾

S tím se zde v pojednání o litanii spokojíme. Její zápis nám v Rejččině kodexu ohybí, takže jsme se musili zase uchýlit ke staršímu graduálu oslavanskému a hlavně k prameni Univ. knih. pražské, kde litanie je na svém místě ve Svatém týdnu. Oslavanský graduál má ji na závěr mešního ordinaria, k němuž se nutno ještě vrátit.

Právě proti oběma jmenovaným kodexům přináší nám kniha Elišky Rejčky důležitý poznatek ve věci mešního ordinaria. Řadí nám totiž jednotlivé zpěvy ve dva mešní cykly. Kyrie, Gloria, Sanctus, Agnus in solemnitatibus, pak Kyrie, Gloria, Sanctus, Agnus de dominiois. Kredo (nynější první) dává až na konec za oba cykly pod titulem Symbolum apostolorum (!), jak užíváme dosud. To, že jsou v obou cyklech jednotlivé zpěvy zbytečně znova nadepisovány, pod kterou kategorií patří, je prázdné, co tyto součásti uvedlo do dvou celkových mší. Také bude zajímat, že nejen je Asperges v počátku Ordinaria, nýbrž ještě missa de Requiem na jeho konci (s nadpisem Incipit officium defunctorum, feriale et sollempne). Zde vládla nepochybně iniciativa skriptoria františkánského, jak nám naznačovala paleografie Rejččiných kodexů. Protože pro graduál známe jeho vřešení,

vydává nám on také svědectví o vývoji mše jako celku. Vyřazeno zůstává z *ordinaria Vidi aquam*, přestože je cisterciáči neužívali jinak než františkáni. Bez zřetele k procesí najdeme je přede mší Hodu velikonočního, s úpravou také pro letnice i pro Nanebevstoupení Páně.⁶¹⁾ Na rozdíl od diecézních ritů a jejich pravidelných procesí přede mší řád takové procesí zachoval jen de *Ascensione*, v sanktorálu pak jen de *Assumptione BMV*, obž graduál nesleduje.⁶²⁾

Také chybí v *ordinariu* na konci mší *Ite missa est*, ať právě ono dokazuje pro mešní formu preexistenci chorální. Autoři vícehlasých mší je zpočátku ze své cyklické kompozice nijak nevyjímají. Pro cisterciáky nebyl důvod k zavádění *Ite missa est* do mešního cyklu. Jejich nápěv se neměnil podle slavnosti, pokud vůbec někde *Ite missa est* notováno mají!⁶³⁾ Na konci zádušní mše najdeme známé *Requiescant in pace - Amen*, ať součástí *ordinaria* zde obybují. Hotový katalog nápěvu pro *Ite missa est* najde se v rukopise pražské Univ. knihovny. Ale to je na novějších listech v souvislosti se světským *ordinariem* mešních nápěvů a s allelujatickým *commune* rovněž světského původu. Rejdočin graduál setrvává při střízlivém *ordinariu* cisterciáckém bez *Ite missa est*. Na volných stránkách v počátku a na konci knihy se najdou ovšem světská mešní *Sanctus-Agnus* i novější allelujatické zpěvy *propriální*, dokonce sekvence tříkrálová *Maiestati sacrosancte*, ale jak notace ukazuje, pocházejí až z 15. století, kdy řád opouštěl svou originalitu ve prospěch diecéze. Kvadratickou notací výchozí zachovávají ještě vypsaná Alleluja *Sponsa veri Zacharie* o sv. Alžbětě Durynské a mariánské *Subveni mater pia* na volné stránce před započítím sanktorálu, kdežto *Tumba sancti Nicolai* před *temporálem*, stejně vzaté z diecéze, už ji opouští. O hořejším Alleluja *evatobernardském Pie pater*, už jsme se zmínili. Zase jde o odchýlnější písmo. Klášter zachází do paleografie moravské diecéze, diecézí samou v té době už opouštěné ve prospěch české rhombiky (v té je *Sanctus - Agnus* až na konci kodexu). Ale to jsme se už s mešním *ordinariem* rozloučili.

Ještě můžeme být tázání na ceremonialia mimomešní velikonočního cyklu. V tom ohledu je se možno dovědět velmi málo. Mluvili jsme o litanii Bílé soboty; ta je zde pouze rubrikovaná. Po traktu *Sicut cervus: Oratio concede quesumus omnipotens deus. Post hanc collectam dicatur letania. Qua finita cantor incipiat (s notami) Kyrieleyson + intonace Gloria in excelsis deo. Následuje bez návodu Alleluja Confitemini a tractus alternatim. Pak už In die sancto Pasche ad aspersionem aque Vidi aquam vynotováno. Jak vidět, se svěcením křestní vody se nepočítá. V počátku čteme: In vigilia pasche benedicto cereo sine tytulo sequatur hec leccio. Hápěvu pro Exultet želíme, ale nepatřil do graduálu. Nahlédneme-li do soboty před letnicemi, kde ritus byl paralelní, najdeme počátek: In vigilia pentecosten leccio legatur sine tytulo. Podíváme se, že trakty jsou vynotovány znova. Pak orace Concede a o litanii a Kyrie na konci též slova, jen Gloria není zmíněno. Ve mši zase znova vynotováno Alleluja i Tractus - alternatim cantatur. Obřady vigilie viz Usus, cap. 25.*

Velký pátek nás musí zajímat v poměru ke graduálu oslavanskému (rkp. Olom. stát. knih. M II-87 z pol. 13. stol.). Jedná se o uctění sv. Kříže, které Rejččin graduál popisuje takto: *Perlecta passione oracionibusque diotis sollempnibus, duo sacerdotes absque manipulis inferant crucem in locum, quo adoranta est. Dehinc applicant se ad eam hinc et inde. Positis genibus in terram sioque tenentes eam cantent - notováno Popule meus. O známé trisagion, které následuje po každé ze tří slok improperií, dělí se nyní dvě strany. Řecky je celé zpívají Duo fratres stantes ante gradum semel flectentes genua - latinsky pak celé Chorus semel flectendo genua. V Oslavanech naopak během obřadu duo fratres jsou oni duo sacerdotes tenetes crucem, jejich funkce je vyličená stručněji. Naproti tomu před Agyos o theos udáváno d u e s o r o r e s ante gradum presbiterii dicant: - . Po těchto trojdílných improperiích praví náš graduál: Hic discooperiatur*

crux a sacerdotibus incipientibus antiphonam - notováno
 Ecce lignum crucis, na způsob introitu s veršem Beati immaculati in via a s opakováním antifony. K tomu mox conventus petat veniam. V Oslavanech zase stručněji, ale následující hymnus Pange lingua gloriosi prelium certaminis má předslaný refrén doprovázen takto: Chorus totus cantet et accedant d u e e t d u e, prostrate ante crucem adorent breviter osculantes et revertantur. Liber usum (kap. 22) má o tom toto: Abbas vero solus, et post illum diaconus et subdiaconus, ac deinde duo et duo monachi et novitii, universique laici toto corpore prostrato in presbyterio crucem adorent et osculentur tantummodo et breviter. Rejččin kodex má jen nadpis hymnus a dál mlčí. Teprve nakonec k antifoně z officia o sv. Kříži, zde notované Super omnia ligna cedrorum rubrikuje: Postquam omnes adoraverint crucem, qui tenent eam, incipiant antiphonam et conventus petat veniam. To je konec Vel. pátku v cisterockém graduálu. Oslavany mají zase stručněji: Duo fratres levantes crucem: - Graduál pražské Univ. knihovny, o němž jsme rovněž soudili, že pochází z kláštera ženského, má o Velkém pátku příslušnou partii vytrženu. Zato nám poskytuje srovnání pro Květnou neděli. Zatímco oslavanský kodex zaznamenává jen zpěvy - tj. oboje Pueri hebreorum k rozdávání ratolestí, Occurrunt turbe, ad exitum, Colleggerunt pontifices s příslušnými oddíly, a konečně Ave rex noster, což je antifona k poslednímu zastavení průvodu před branou kostela, k úkloně před křížem, který se nese obrácený ke konventu - kodex pražské knihovny sklouje podrobný návod z knihy Usuum (kap. 17). Jestliže se z ní můžeme dovědět, že po Ave rex požádá jáhen opata o požehnání a zpívá evangelium ještě před branou kostela, praví pražský kodex k Ave rex: Hic adorant crucem, a pak: Finito evangelio d u o f r a t r e s stantes versa facia ad processionem versum Gloria laus ut in libro habetur content. Zde oslavanský graduál, který vynechává všude rubrikaci, před zpěvem Gloria laus et honor poznamenává prostě: D u e s o r o r e s. Ale týž kodex nám prozradí, i kdo v Oslavanech ratolesti rozdával. Poněkud sdílnější je totiž

tento graduál o slavnosti hromniční v sanktorálu: Cum o a n t r i x a b b a t i s s e c a n d a l a m d e d e r i t , i n - o h o e t h a n o a n t i p h o n a m : L u m e n a d r e v e l a c i o n e m g e n c i u m . . . Tak tomu bylo patrně i s ratolestmi při antifoně Pueri hebreorum. ⁶⁴⁾ Škoda, že nám obojí slavnost chybí u Rejčky, ale dá se předpokládat, že by ani v její knize ženský prvek v liturgii uplatněn nebyl, jako nebyl o Velkém pátku. Ze všeho lze pozorovat, že jeho ohybění nijak nezpochybňuje provenienci kodexu z kláštera ženského také pokud jde o kodex pražský. Buďto je nutno omezit jej u Oslavan jako samovolnou licenci v liturgii řádu, nebo v našich zpěvnících máme striktní přepis předlohy nedbající ženské větve řádu. A otázka předlohy v případě brněnského kláštera je zvlášť důležitá. Zde jen ještě doplníme velikonoční cyklus, že in oapite ieiunii, tj. o Popeleční středě, jsou zapsány přede mší pouze zpěvy bez rubrikace. Teprve Liber usuum nás poučí, proč je zapsán ke slavnosti dvojí introit, takže známý Exaudi nos domine, quoniam benigna est misericordia tua je teprve "Alia antiphona".

V řádu sv. Benedikta přetrvávala stará církevní disciplína, podle níž středy a pátky byly dny postními, jedlo se jen jednou za den. Sv. Benedikt zmírnil tuto praxi tím, že mimo postní dobu ji omezil na období letní post pentecosten. Také stanovil určité výjimky i v ní. Ordinarium našeho kláštera svatojiřského v Praze, rkp.praž. UK, sig. XIII E 14d, o tom praví: Feria IIII et VI ieiunium persolvimus, nisi autem pro immanitate estus aut alia necessitate hoc relaxat indulgentia ordinem tenentis aut iniuncta obediencia alicuius operis, quod quo ordine sit agendum in libro de obedienciariis est querendum. Jak se v té věci zachovávali cisterciáci, nikde nenalzáme. Zavrhli však zřejmě, co praví svatojiřské ordinarium dále: Quocies vero in eisdem feriis una vice comedimus, toties nudis pedibus processionem facimus, exceptis vigiliis sanctorum apostolorum Petri et Pauli et o/ctava/ Assumptionis s. Marie. Ale nějaký zbytek po této praxi i cisterciákům zůstal.

Pořad těchto procesí se mísí ve svatojiřských procesionálech s pořadem Popeleční středy a litaniových průvodů o křížových dnech. Vesměs se zahajuje introitem a orací. Je to známý introit *Exsurge Domine adiuva* a orace *Concede*, které je předesílán veršík *Ostende nobis domine misericordiam tuam*. Mnichové tento úvod k průvodu interpolovali tím, že po veršíku (!) vsunuli *Kyrie* a *Pater noster* s celým žalmem *Deus misereatur nosdri et benedicat nobis* (ps. 66) a zakončili stereotypním *Et veniat super nos misericordia tua* - pak *Dominus vobiscum* a orace. Všechno to předepisuje úvodem k Popelci cisterocký *Liber usuum* (kap. 13), včetně toho, že monastická vsuvka se má konat *fratribus super formas prostratis*. Formy jsou klekátka vebudovaná do chórových laví. A musejí být v chóru bosí: *Sacerdote alba et manipulo induto, signoque pulsato, fratres in claustro se discalceant, atque in eodem calcea dimittentes loco ecclesiam intrent et in ordine suo versis vultibus ad altare stent*. *Altaris itaque hebdomarii in vestiario se discalceantes in chorum veniant*. *Posthac cantor incipiat antiphonam Exurge*. Jen průvod odpadne. Po orací se praví: *Postea surgant et stent versis vultibus ad altare usque ad introitum missae*. *Ale jame in capite ieiunii a bylo potřeba udílet popelec*. Různé kraje tuto ceremonii umísťovaly různě. Před úvod k průvodu, nebo po něm, než se vyšlo, nebo bylo interpolováno na místě interpolace mnišské, jak dochoval misál římský s příslušným svěcením popela. Nebo byla pro to rezervována statio během procesí, jak měla úkon diecéze pražská. Cisterocký *liber usuum* měl pro úkon vlastní introit - ten, který býval jinde alternativou s introitem *Exsurge*. A to je právě římským misálem výhradně užitý *Exaudi nos domine, quoniam benigna est misericordia tua*. Ujal se patrně, když vznikla potřeba popel světit, ale cisterockí jej mají nešťastně umístěn až po svěcení, takže přes svou introitovou formu splývá s antifonami k udílení samému. *Postquam ergo abbas accepta a secretario stola et pastoralis virga in presbyterio verso vultu ad aquilonem benedixerit cineres... cantetur antiphona Exaudi*

nos domine, et aliae, ut in libris habentur. Pak přijme popel sám, udělí jej asistenci, pak přistupují mnichové, kteří dosud stáli čelem k oltáři jako připraveni nastoupit cestu. Ale inchoata antiphona Immutemur habitu sacerdos et minister calceant se, et signo pulsato accedant ad missam celebrandam. Ceteri vero omnes discalceati remaneant, donec missa peragatur, tunc se reocalceant in claustro. Zajímalo by nás, jak tomu bylo v klášterích ženských, když známe sorotes z předešlých ritů. To však nám zůstává dlužen i graduál oslavanský. Všude je jen Alia antiphona mezi jednotlivými zpěvy, jako i v graduálu Rejččině. To abychom nepřeceňovali argumentum ex silentio v jeho ritech předešlých!

Zmíněné Křížové dny (kpt. 28) nemají v cisterckých graduálech víc než mši. K tomu Liber usuum: Post tertiam in diebus Rogationum pulsato signo sicut ad missam pulsari solet, duo fratres ante gradum presbyterii stantes cantent Litaniam, fratribus in utroque choro insimul respondentibus et stantibus ad invicem versis vultibus sicut ad missam solent. Et ad Peccatores te rogamus ministri exeant seque ad missam praeparent. Je zřejmé, že cistercký řád průvody nemiloval. Kartuziáni je vyloučili úplně.

Nakonec jsme si nechali otázku, jaký je poměr graduálu k antifonáři co do posloupnosti časové, případně i v ohledu proveniencce předlohy. Že jinak mají obě Rejččiny knihy tutáž paleografii, ukazující na františkánskou dílnu, máme v povědomí. Je pozoruhodné, že oba kodexy mají teprve v dodatku na konci Boží tělo. Nejinak je tomu se svátkem Hedvigis, jenž je v antifonáři zápisu Božího těla předelán s celou propriální historií. Na problém však narazíme, když v antifonáři hledáme marně officium o sv. Koruně, jež graduál rovněž připisuje. (In translatione corone domini mezi dodatky na druhém místě.) Bez tohoto officia, které v graduálu nijak neprozrazuje mladší ruku, jeví se antifonář aspoň co do předlohy starším než graduál při vší paleografické shodě obou zpěvníků.

Zdalo se, že vzhledem k takové provenienci nám antifonář připravuje ještě větší překvapení. Větší jeho manko vzhledem ke graduálu jeví se v tom, že antifonáři chybí svátek našeho sv. Václava, jež graduál opatřuje příslušnými zpěvy podle diecéze. A přece antifonář stejně jako graduál věnuje se sv. Vojtěchu. Připomeneme-li k tomu, že není zapomenuto ani sv. Stanislava (*per omnia saecula* Adalberti), musíme mít dojem, že antifonář měl předlohu polskou. Richenza byla opravdu polské krve. To by mělo svůj dopad také pro problém, odkud měl klášter králové první řeholnice. Ostatní naše lokální patrony nemůžeme od cisterckého konventu očekávat, protože tehdy jejich kult nebyl vyžádán od generální kapituly, ale sv. Václava (bez sv. Vojtěcha a bez Stanislava) měl už graduál v Olavanech poblíže Brna v polovině 13. století, řádu rovněž cisterckého, nehledě na poměry v zemi české.

Ale o tento objev připraví nás liturgik. Připomeneme, že na rozdíl od graduálu antifonář má *Commune sanctorum*. To znamená, že se v samotném sanktorálu může omezovat na *officia propria*, jiných pak svátků jen tehdy, je-li potřeba zaznamenat nějakou zvláštnost; musí dbát aspoň rubrikací. Sv. Vojtěch nějaké úpravy v pořadu *de communis* potřeboval, sv. Václav nikoliv. Konventy české diecéze připomínají ve svých antifonářích sv. Václava teprve tehdy, kdy mu vyhražují pro nešpory *proximi responsorium*. *In natali sancti Wenceslai martiris ad vespas R. Gloria et honore, V. Quoniam elevata, cetera de uno martire*. Zlatokorunský rkp. praž. UK, sig. XII C 7a v pouhém ještě přípisu na fol. 80a.⁶⁵⁾ Morava mohla jít vlastní cestou. Na Moravě neměl sv. Václav u cisterciáků ani nejvyšší liturgickou klasifikaci. Ještě po pol. 15. stol. provádí klášter králové zpěvem jeho *officium* jen *diurnum* - a jednalo se už o jeho historii *propriální*. To už příslušný kodex slaví naše patrony i se svatým Prokopem (paleografie Elišky Rejčky je dávno opuštěna). Je to kod. Olom. Stát. knihovny, sig. M II 86.⁶⁶⁾

Se svědectvím graduálu při svátku sv. Koruny ve věci antifonáře to také není jednoduché. K r. 1292 se sice dovídáme, že Generale Capitulum ordinat et definit, quod sicut in abbatibus per regnum Francie constitutis sic ubique terrarum per orbem per ordinem universum festum de sanctissima Corona Domini solemniter cum duabus missis in crastino beati Laurentii celebretur - ale tím není zajištěno, že řád už měl pro svátek hodinkové officium. Řád slavil také svátky s pouhou mší při officiu feriálním. Jednalo se sice o nejnižší kategorii, ale při nedostatku skladby mohlo to provizorně trvat i po novém zavedení kultu slavnějšího, kde nebylo útočištěm Commune sanctorum. Duarum missarum jsou sice svátky vyšší kategorie, ⁶⁷⁾ ale v tomto případě druhá mše je jen v důsledku okurence svátku ještě jednoho, staršího: Prima missa sit de sancto Tiburtio, maior vero de festo cum Credo et absque praeefatione speciali, říká ustanovení kapitoly r. 1242, kdy se jedná ještě o privilegium pro Francii, dané o rok dříve na žádost krále Ludvíka svatého. Conversi tamen laborabunt. Officium hodinkové, které snad existovalo před převzetím svátku, bylo patrně veršované, řádu nepřijatelné. To dosvědčuje praxe dominikánská. Zlatokorunská forma dochovaných antifonářů v praž. UK je zápis v kodexu pozdní, a dokud je mimo sanktorále v dotyčných rukopisech, sanktorále samotné, o svátku ještě nic neví. ⁶⁸⁾ Světská liturgie u sv. Jakuba v Brně má ještě v 15. stol. o sv. Koruně pouze mši do sanktorálu zařazenou, breviáře mlčí. Ovšem u cisterciáků vstoupilo ještě ve 14. stol. hodinkové officium do breviářů. ⁶⁹⁾ To dokazuje breviář Státní knihovny olomoucké, sig. M II 164, kde v sanktorálu je o sv. Koruně officium v prose. Přesto však si pořadatel příležitostně zaveršuje, abychom s kodexem nešli příliš daleko do minulosti. Jedná se o breviář kláštera velehradského.

Ve věci graduálu ještě je nutno dodat, že jsme se nemohli seznámit s jeho povahou kodikologickou. Bývala tu asi táž dvojdílnost jako v antifonáři, takže sanktorále

bylo svázáno odděleně. Má na rozdíl od temporálu foliaci, jak jsme ji používali. První dvojstránka je v graduálu dvakrát, přičemž počátek sanktorálu je na straně pravé: oddělené sanktorále musilo začít znova. Levá strana je popsána mladšími Alleluja v obojím vydání dvojstránky a stejným písmem literním i hudebním. To představuje další problém. Ale jde o doplňky sanktorální.

H. PRAXE A ÚROVEŇ V KLÁŠTEŘE KRÁLOVÉ

Prošli jsme jednotlivé prameny obsahující hudební materiál, který měl být na Starém Brně ve 14. stol. provozován. Ale je otázka, jaká byla na místě provozovací praxe. Nezůstávalo jen při ideálu? Zásluhou trapisty - historika máme také pro tuto dobu zásobu řádových statutů, která nám ilustruje poměry v cisterckém řádu té doby vůbec. Lze pozorovat, že řád v té době stagnoval, doba jeho vzestupu už prošla. Přímo na ženské kláštery jsou neustálé stížnosti. Tu se nezachovala klauzura, takže si jeptišky vycházely, kdy chtěly, tam byli zase abatýši a konventem tvrdě odmítání pověření visitátoři. Generální kapitole v Cîteaux odumírá autorita a vypadává z rukou vedení. Vývoj neprobíhal všude stejně, ale je pozoruhodné, že o kláštere starobrněnském není ve sbírce tak důkladné jakákoliv zmínka: ani pokárání, ani uznání či něco jiného, nic se neví ani o jeho vzniku. Jeho jméno *Aula sanctae Mariae* vyskytne se tam až k r. 1412. Právem se domnívá Rud. Hurt, že klášter králové vznikl bez domluvy s Generál. kapitulou vůbec a že Eliška Rejčka jakožto královna dosáhla svého přímo žádostí na římský stolec. Řádové ústředí bylo postaveno před hotovou věc. Bylo by neschválilo ani místo, neboť proti zásadám řádovým byl vznik kláštera proponován do hluku veřejnosti k původně farnímu kostelu. ¹⁾ Úroveň

založení musila být velmi snížena, když jeptišky při sli-
bu chudoby si směly ponechávat soukromý majetek v podobě
důchodu - to je něco, proti čemu marně vystupoval v řádu
sám Benedikt XII, cisterckého původu, v bulle Fulgens sic-
ut stella. ²⁾ Jeptišky starobrněnské jsou "domicellae"
jako kanonicky. ³⁾

Přes to všechno v knihách samých jsme mohli pozo-
rovat přesné dodržování tradice řádové. V graduálu jedno-
duché Ordinarium, v antifonári nepopulárně striktní Tri-
dium sacrum. Jak uvolněně si proti tomu počínal ženský
klášter, z něhož má graduál praž. Univ. knihovna!
V klášteře Elišky Rejčky tedy ještě neexistuje žádné
koketování se světskou liturgií nebo s volnějšími řády
mladšími. Skrovnou změnu vidíme teprve na volných mís-
tech v přípiscích zřejmě pozdějších nebo pozdních. Samot-
né dodání knih ještě před vznikem kláštera je zcela podle
starého požadavku. Z r. 1134 je totiž poučení Quomodo no-
vella ecclesia abbate et monachis et ceteris necessariis
ordinetur:

Duodecim monachi cum abbate terciodecimo ad
coenobia nova transmittantur: nec tamen illuc
destinentur, donec locus l i b r i s, domi-
bus et necessariis aptetur, libris dumtaxat

missali

Regula

libro Usuum

Psalterio

hymnario

collectaneo

lectionario

a n t i p h o n a r i o

g r a d a l i,

domibusque

oratorio

refectorio

dormitorio

cella hospitum et portaria

necessariis etiam temporalibus, ut vivere et regulam statim valeant servare.

Najde-li z knih pohromadě všechno, je naděje, že něco se skrývá ještě v Národní knihovně vídeňské, co Rejčka nepomenula. ⁴⁾ Ovšem pokud jde o stavení, ze všeho plyne, že klášter hotový pro konvent nebyl. ⁵⁾ Jeptišky usadily se v nějakém provizoriu při starém kostele P. Marie, jejíž opustil světský plebán. ⁶⁾ Odkud přišly, se neví, chybí smládací listina, která by prozradila mnohé i pro naši potřebu. Dochované listiny se týkají téměř všechny majetkového zabezpečení, v kteréžto věci zachovala se Rejčka ovšem královsky.

Ženský klášter potřeboval také kněžskou obsluhu. Vůtalku, který Eliška Rejčka v souvislosti s klášterem studovala pro nemocné, měli mít své přístřeší světští klerové, které potřebovala nejen nemocniční kaple, tj. starý kostel P. Marie, po zbudování nového kostela klášterního, nýbrž i konvent sám. Mezi listinami existuje dříve z r. 1333 pro huiusmodi infirmorum et capellanos seu presbiterorum sustentacione, qui dicto monasterio commissis cantandis et legendis deservire debent. Sic qui nunc de premissis redditibus octo presbiteris secularibus et uni diacono, qui in divinis officiis et in ministeriis capellanis deservire tenebitur, et octo infirmis in ipso hospitali expensa continuo ministrentur.

V čem upotřebil tyto kněze klášter, dovíme se z dalšího, kde jejich funkce jsou blíže vypočítávány: Et ex eorum presbiterorum unus antiquam ecclesiam sancte Marie, quae amodo capella infirmarie ipsius monasterii censebitur, et singulis septimanis in ea subscriptas tres missas sub cantare, et reliqui presbiteri in vespere, missis, vigiliis et matutinis (et je laudibus) ipsi monasterio deservire et suas alternatim servare et domino ad eas tenebuntur. In septimanis quoque, qui vacant, eorum quilibet tres missas: feria secunda pro

defunctis, feria quarta pro peccatis sui fundatoris, et die sabbati de beata virgine, legere sit adscriptus.

Z dalšího poznáváme, že ač jsou to kněží výslovně světští, musejí se velmi přizpůsobit ovzduší kláštera v r i t u i způsobu vůbec. Nehledě k naprosté závislosti na klášterním vedení a autoritě.

Et ut idem presbyteri seu capellani, presentes et futuri, se in divinis officiis et disciplina monastica eo fervencius, quo frequentius si in hiis remissi fuerint se removendos noverint, studeant exercere, volumus et irrefragabiliter ordinamus, quod iidem capellani seculares esse debeant bone vite, et qui pro eorum negligenciis sive culpis possint corripi et cum placuerit removeri. Nec processu temporis recipi possint vel debeant ultra decem, eciamsi largiente domino ipsius hospitalis creverint facultates.

Eorum quoque presbyterorum et infirmorum ad rectoris ipsius hospitalis receptio, mutatio et correptio ad ipsam abbatissam, que pro tempore fuerit, de consilio trium vel quatuor ipsius monasterii officia habentium monialium, coram

A aby titíž kněží či kaplaní doby přítomné i budoucí oviďiti se snažili v konání officií a kázni klášterní tím vydatněji, čím častěji si budou uvědomovat hrozící propuštění v případě své svévole v těch věcech, chceme a nezvratně nařizujeme, že titíž kaplaní světští nezbytně musejí být řádného života a takoví, kteří by pro své zanedbání či viny mohli být stíháni a podle uvážení propuštění. Ani postupem času nechtě nemohou a nesmějí být přijati nad počet deset, byť by přízní boží prostředky samotného špitálu narostly.

Také ve věci těch kněží i nemocných a přijetí samého ředitele výměna a stíhání bude náležet samotné abatysi té které doby, po poradě její se třemi nebo čtyřmi řeholnicemi v samotném klášteře úkol majícími, kterým také ředitel po čtvrtletích

quibus etiam rector quibuslibet quatuor anni temporibus rationem sue dispensationis tenebitur reddere, pertinebit. - CDM VI, 347-

musí klášť účty ze své správy.

Ze Statut Generální kapituly bychom se dověděli, že i jejich oblečení mělo být řeholní.

Item ut interioris mentis religio per exteriorem habitum ostendatur, ordinat Generale Capitulum et statuit, ut capellani sacerdotes monialium Ordini perpetuo traditi, et oblati, de cetero portare regularem Ordinis habitum teneantur, quem si portare renuerint, a dictis monasteriis, excusatione quacumque semota, simpliciter expellantur.

Statut je dán k r. 1320, ale tentýž zřetel je sledován snad už r. 1287, když se praví: Quod capellani monialium cappis utantur de cetero, non mantellis; abbatissae nolentes tales recipere iuxta demerita puniantur. ⁷⁾ Aspoň už r. 1296 je lze poznat, kam se směřovalo:

Item ut universitas per universum Ordinem teneatur, et omnes unius moris in domo Domini militantes in conversatione et habitu sint conformes, auctoritate Generalis Capituli praecipitur universis et singulis capellanis et familiaribus clericis et conversis monialium Cisterciensis Ordinis religionis habitum deferentibus, qui non peracto probationis tempore sint professi, ut infra instans tempus Nativitatis Domini abbatissae propriis professionem faciant secundum Ordinis instituta et vota obedientiae, castitatis et continentiae et paupertatis voluntariae custodire sicut et monachi compellantur. Quicumque vero taliter profiteri et praedicta sollicitè conservare noluerint aut renuerint, a participio Ordinis totaliter et perpetuo excludantur.

Tu už se se světskými kleriky počítá jako s kandidáty mnišství, jsou sem započítáni i konvršové, patrně zatím nádeníci, ale také clerici familliatres, jako je v klášteře králové onen záhadný rector hospitalis, shora mezi kaplany jmenovaný. Citátem vesměs posloužil Canivez III.

Zapojení do officia monastického na úkor pensa světského, povinného světskému klerikovi, jeví se logickým. Z knih Rejččiných aspoň antifonář nám to na mnohých stránkách dosvědčuje. Jedná se o záznamy, které do knihy zanáší čísi ruka ex post. Dovídáme se, že ohór jeptišek dělil se s kleriky o responsoria, takže nad lichými, tj. I. a III jednou i o t v r t ý m v nokturnu, jež je přece monastické, je udáno: sacerdotes. ⁸⁾ Prolíxní antifona byla dělena na části, aby se v jejím provedení střídali "virgines" a "sacerdotes". ⁹⁾ Těmito záznamy není ovšem účast kleriků na officiu vyčerpána, nýbrž pouze potvrzována. Nešetrnost ke gregoriánským formám ani nemůže dobře ilustrovat původní stav, i když známe, jak ve 14. stol. nedobře zasahovali klerici do officia monastického v benediktinském klášteře u sv. Jiří v Praze. ¹⁰⁾ Že záznamy jsou pozdní, dokazuje ještě jeden činitel v ohóru: varhany. Prolíxní antifona na fol. 21b v sanktorální části Rejččina antifonáře značí se takto:

Organa: Salve

Virgines: Vita dulcedo.

Organa: Ad te clamamus

Chorus: Ad te suspiramus

Chorus: Eia ergo

Virg .chorus: Et Ihesum

Organa: nobis post hoc

Chorus: O clemens

Organa: O pia

Chorus: O dulcis virgo Maria, alleluia. ¹¹⁾

Podobné dělení najde se také v Te deum v graduálu při mešním ordinariu. Provádí se tak Gloria in summis festivitatibus, nikoliv však Credo. Ani Kyrie nemá ty značky, jak by předpokládalo střídání v něm. O ostatních

částech mše mluví teprve statut z r. 1601, ovlivněný už požadavkem tehdy vymáhaným, že varhanami nesmí být umlčován liturgický text.

In ipsius officii divini celebratione sit moderatus organorum usus, quibus nullum responsorium, graduale, offertorium, nullusque versus et antiphona, nec symbolum fidei modulari, sed viva voce ab utroque choro eaque singula cantari debent. Id vero quod in hymnis et ad cantica Magnificat et Benedictus, Te Deum laudamus, Gloria in excelsis, S a n c t u s, A g n u s D e i, S a l v e R e g i n a e t a l i i s organa concinant, nihilominus a duobus fratribus in medio choro alta voce legantur, ne quid divini officii omitatur, neve ulla confusio in eo interveniat. Et caveatur, ne organorum modulationi soni impii vel lascivi misceantur. Et praeter organa cetera instrumenta excludantur.

Prohibetur singulis abbatibus et prioribus, ne in divini officii horis cantu figurato, quem musicum vocant, in ecclesiis monasteriorum suorum cantari permittant... Canivez VII k tomu r.č. 8.

Je patrné, že statut má na sobě ještě mnoho středověkého, zvláště to, že varhanami se zpěv nedoprovází. To je nepochybně míněno také mladšími údaji v knihách Rejččiných. Ani věta Antiphona hic repetitur per organa et chorum při prolixní antifoně o sv. Hedvice na fol. 217a nezajistí doprovod v našem smyslu. Varhany odehrávají sólově melodie, jejichž známý text se poslouchajícím sám vybavoval. Pro stáří těchto přípisků bychom ovšem rádi věděli, odkdy řád varhan užíval. Nejstarší zpráva je až z r. 1486. Je z ní vidět, jak se k užívání varhan stavěl řád v době patrně ještě Rejččině.

Quamquam sanoti patres nostri Ordinis, primasvi institutores, simplicitatem aemulantes omnia, quae curiositatem sapere videntur a monasteriis et oratoriis abicere sanxerunt, quia tamen Dominum in

chordis et organo laudare per prophetam regium iubemur, praesens Generale Capitulum gratiose concedit domino abbati Speciosae vallis suoque conventui, ut organa in sua ecclesia construere et in eisdem divinas laudes certis temporibus decantare possint et valeant, praesertim cum hoc non suis impensis, sed elargitione cuiusdam nobilis, qui ad hoc opus 100 florenos rhemenses se daturum pollicitus est, se facturos asserant.

Canivez V. k tomu r.š. 89.

Bylo to v době hmotného nedostatku v klášteřích.

Jinak přípisky v Rejččině antifonáři nám dokonce blíže určí, komu hra na varhany připadala. Je to o svátku sv. Maří Magdalény, kde je razurami potlačen zápis o provádění nově zavedené prolixní antifony Fidelis sermo sacerdotibus et virginibus. Tam je udáno ke konci *O r g a n i s t a* incipit, nikoliv jako jinde organa. A vynotována je rombikou partie z té antifony

Qui nasci dignatus est de Maria virgine,
tangi non dedignatus est de (!) Maria peccatrice.

Krásný hudební rým mezi oběma větami této antiteze! Co chce ten notovaný výňatek z antifony zde říci? Že k němu náleží ono organista incipit? Snad by tu tento varhaník nejen hrál, nýbrž i zpíval. Z 15. stol. máme antifonář téhož kláštera ve Státní knih. olom. V něm už má sv. Maří Magdalena celou propriální historii vynotovanou. Při Et qui nasci připsáno je Chorus. Předtím počátek Fidelis sermo má pouhé Organa (nikoliv Organista). Při kontextu dále fungují Virgines (haec est illa Maria qui dimissa sunt peccata), pak zase Organa (haec est illa Maria que resurgentem a mortuis), následí Sacerdites. Ale snad z nich byl onen organista, kterého na jiném místě zmiňuje i tento kodex.¹²⁾ Olomoucký rukopis dokumentuje patrně změněnou praxi, takže přípisky v antifonáři Rejččině nejsou z něho. Rejččin antifonář nám udává ještě něco dalšího.

Na okraji fol. 109b čteme: Udecim milia virginum res-
ponsorium est in a n t i p h o n a r i o m o n i a l i -
u m. A je zase tou rhombikou vynotován versus téhož
responsoria Adducentur regi. Přešel tedy tento Rejččin
antifonář do užívání mimo konvent v době, kdy existovala
v ritu už nová officia. Vícekrát je vynotován touž no-
tací verš responsoria pro varhaníka, ale proč vždy jen
responsoria jednoho? Patrně se jedná o responsorium neš-
porní. Škoda jen, že tu postihujeme praxi teprve velmi
pozdní. Najdeme tu datováno 1559 na fol. 73b (verš k
responsoriu o sv. Markétě Quadam die Olybrius) a 1568
+ 134b (verš k responsoriu o sv. Mikuláši Beatus Nicoo-
laus iam triumpho potitus).

Připisky v Rejččiných zpěvnících kláštera králové
prokazují, že jejich poslání bylo živé a že nezůstávalo
při pouhé vnější schlubnosti toho založení. Bylo-li
tak v době pozdní, která kultu přála daleko méně, ¹³⁾
smíme snad předpokládat a fortiori tento dobrý stav v ča-
sové blízkosti samého vzniku kláštera. Jeho personál
ovšem měl zažít svůj vývoj a to se týká i obsazení zpěv-
níku. Rejčka s tím počítala a předpokládala vzrůst. To
dováděje její závěť z r. 1330, tedy starší než usta-
novení o kléru, jež jsme poznali a z něhož jsme pro praxi
kláštera vycházeli.

In anniversario quoque nostro tota simultas convetus
una cum omnibus clericis, t a m r e l i g i o s i s
q u a m secularibus nostre fundacioni deservientibus
vel a monasterio quidquam habentibus, vigiliis novem
leccionum et misse defunctorum studiosius intererunt.
Et quilibet sacerdotum predicatorum unam missam de-
functorum pro anima nostra legat...

Insuper ipsa abbatisa unicuique dominarum et do-
minis sacerdotibus e i u s d e m O r d i n i s
per unum lottum sive quatuor grossos, s c o l a -
r u m v e r o p u e r i s, sororibus c o n v e r -
s i s et fratribus conversis per duos grossos -

ecclesiis eorum sancti Petri, sancti Iacobi, sancti Michaelis predicatorum, sancti Iohannis minorum in civitate brunensi unum fertorem cuilibet assignabit, ut quilibet ecclesiarum in ipso nostro anniversario cum debita memoria vigiliis novem lectionum cum missa defunctorum decantent solempniter ad devote in nostre anime remedium salutare.

CDM VI, 307.

Nejcennější zmínka tu je o oněch pueri scolarum. Souvislost vylučuje, že by se jednalo o žáky škol cizích. Rejčka předpokládá školu (plurál je pouhá stylová manýra) při klášteře - tj. zpěv mladistvých participantů liturgie. Statuta Generální kapitoly takové instituci k potřebám řádovým nebyla nakloněna. De pueris litteras dicentibus. Nullus puerorum doceatur litteras intra monasterium vel in locis monasterii, nisi sit monachus vel receptus in probatione novitius. Quibus tempore lectionis discere licet. Tak k r. 1134, a nevíme, že by se na tom během doby něco změnilo. ¹⁴⁾ Rejččina závěš jako by se týkala komunity kanovnické, srv. uniuuque d o m i n a r u m et d o m i n i s sacerdotibus. V ritu ovšem zůstával klášter králové striktně cisterokým, i v dialektu chorálu, přestože jeptišky do této problematiky mnoho nevnikly. Dokladem může být jejich úprava officia pro svátek Božího těla, který se v řádu právě zaváděl, takže jej neměly v předloze. Jak je zapsáno na konci sanktorálního antifonáře, vidíme na něm takovouto monastickou úpravu. Dílo Tomáše Akvinského je v matutinu pokud jde o antifony doplňováno tak, že napřed je využita poslední antifona z nešpor, které má monastický ritus jen o čtyřech žalmech, nato jsou zužitkovány antifony laudové počínající od první (Sapientia edificavit), třetí antifona (Pinguis est panis) byla umístěna v nocturnu třetím ad cantica. Na monastické laudy zbývá pak antifona až čtvrtá (Sacerdotes dei). Jak známo, cisterciáci zpívají laudy pod jedinou antifonou, ale správně pod antifonou první z laudového systému, ostatními antifonami podělují malé hory.

Jepiškám zbyla antifona poslední a tou obsadily Primu. Ostatní tři hory jsou poděleny skladbami z nešpor (Sacerdos in eternum až Calicem salutaris včetně. Nevadí, že poňd se už v prvních nešporách zpíval. Druhé nešpory se už řídí pravidlem cisterckým, tj. berou si antifony z prvního nokturnu. Řekli bychom, že takto neodborně vypravěš officium je pouhý počáteční podnik. Ještě r. 1320 nemá Generální kapitula jeho definitivní formu.

Item si in festis sanctorum omnium uniformitas in Ordine debet servari, hoc praecipue tenendum est in officio sacratissimi Corporis Christi... Proinde dominis de Pontiniaco et Pruliaco abbatibus committitur, quatinus officia diversa seu historias inspiciant de festo praedicto, examinent et corrigant per omnem modum, et illud, quod est correctum, sequenti Capitulo deferant, et universitas (!) decantabitur per ordinem universum. Interim autem fiat festum praedictum secundum quod in singulis domibus fieri consuevit.

Canivez III k tomu r. ř. 12.

Ježé v klášteře králové nelze předpokládat nějakou výměnu za definitivní formu officia pro dobu další. Antifonář téhož kláštera ve Stát. knih. olomoucké je až z 15.stol. a podržuje officium kodexu Rejččina, až k r. 1448 Generální kapitula zakročuje

ne sine licentia speciali ipsius Capituli audeant novas historias aut hymnos novos in suis monasteriis cantare, nisi secundum quod in Cistercio et aliis primis monasteriis haecenus exstitit observatum, et signanter praecipit, ut haec definitio quoad festum Corporis Christi et festum patris nostri Benedicti observetur.

Canivez IV k tomu r. E 2.

V Klášteře králové ještě r. 1587, kdy dává antifonář olomoucký převázat abatyše Anna z Čibotína¹⁵⁾ není božítělovým

pořadem hnuto, ač jinde v knize byly dodány různé doplňky. V tomto rukopise je historie sice bez matutina, protože konvent za té doby už na celkové provedení zpěvem nestačil, ale situaci prozrazují laudy (jediná antifona Sacerdotes pro žalmy) a Prima (ostatní hůry chybějí), a pak - responsoria. Ta se i při recitovaném matutinu zpívala.

Počet responsorií je doplňován na konci ve druhém a třetím nokturnu, v prvním nokturnu bylo zařazeno známé Homo quidam fecit na místo předchozí jako skladba třetí. Volba pro nokturn druhý a třetí je zase známkou bezradnosti - byly voleny skladby, které měly s Božím tělem jistě málo společného. Jednak Verbum caro factum est z Hodu vánočního, které cisterciáci zpívají v modu VII, proti modu osmému jiných ritů, jak jsme pojednali jinde. (Str. 415), jednak skládání s takovýmto textem:

Divinum illud caput multiplici spinarum densitate
densatum est, et usque ad cerebri teneritudine
confixum est, "dum configitur spina."

V. Spinis precatorum suorum, ait dominus per
prophetam, circumdedit me populus iste. Et.
Gloria patri ... Et.

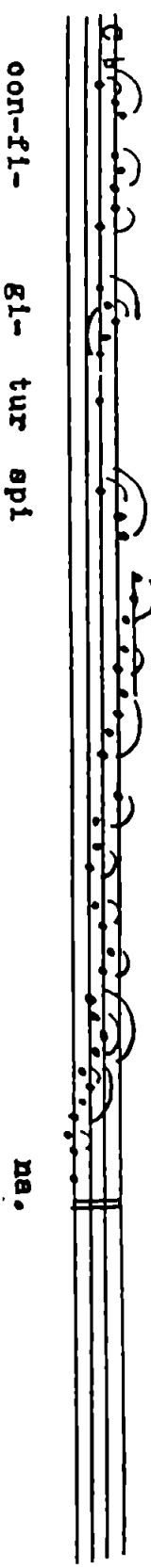
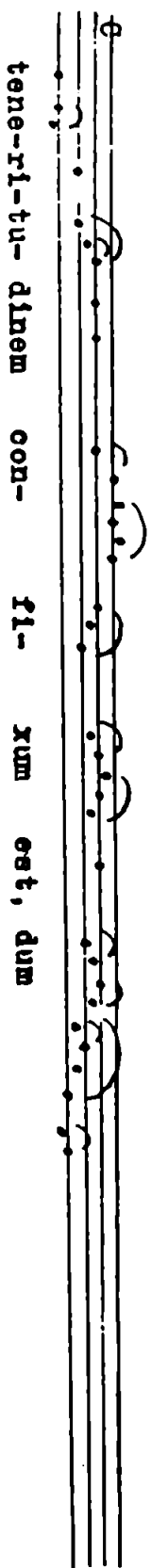
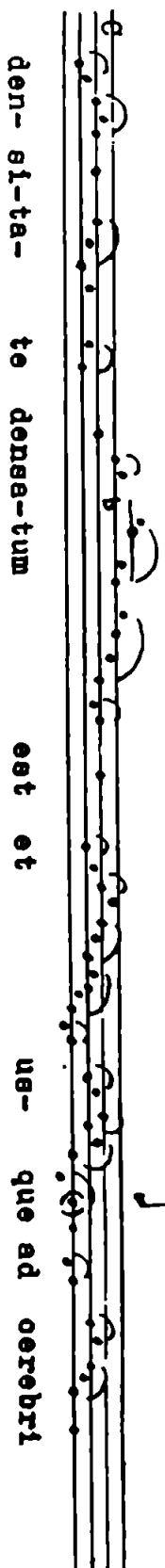
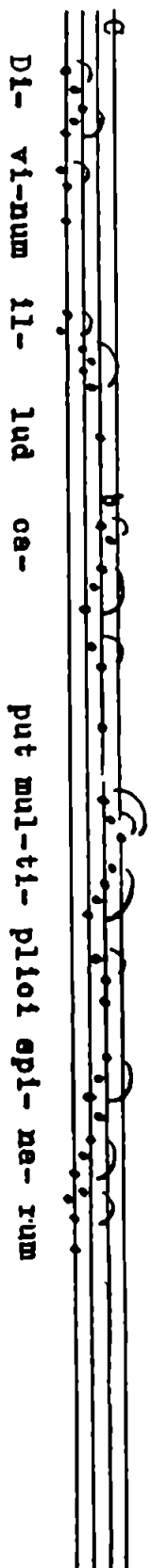
V 15. stol. už bylo toto řešení neúnosné a tak náhradou byly zavedeny skladby novější:

Melchisedech vero rex Salem - modus V,
Caro mea vere est cibus - modus I.

Najdou se v antifonáři abatyšské Annv z Čibotína, ale už také jako pozdní doplňky v antifonáři Rejččíně. Tam je nestejnou rukou napřed zaznamenáno druhé responsorium, pak první, ale správné pořadí je rubrikováno po straně.

My si tu nemůžeme odpustit název responsoria Divinum illud caput. Mělo by pocházet z officia o trnové koruně Páně, ale marně je hledáme v pramenech, které officium o tom svátku obsahují. Není vyloučeno, že se tu tvoří něco v samém klášteře králové pro chybějící ještě historii De spinea corona.

Po textové stránce je to oblibený pasus z patrologie. (srv. Ps. 31, 4, 7.)

Spi-nis pecoato-rum su-o- rum, alt dominus per prophetam, cirounde-ait me

popu-lus is- te. Et

Glo-ri-a pa-tri et fili-o et spi-ri- tu- 1. san-

cto. Et

Gotika, která už nedbá ošeteroké teorie o ambitu !

Přetrvávání primitivního officia o Božím těle v klášteře králové vynáší nám také jedno důležité poučení. Vylučuje nám totiž z Brna další antifonáře ženského kláštera, které snad přišly do Františkova muzea a pak do nynějšího brněnského Státního archivu spolu s antifonářem Rejččiným. Jiná, vyspělá forma tohoto officia je totiž v rkp. FM 5. Je totožná s tím, co obsahuje velehradský breviář Státní knihovny olomoucké, který lze datovat do druhé pol. 14. stol. A Velehrad měl paternitu nad ženskými kláštery v blízkosti Brna, tj. nad klášterem v Oslavanech a v Tišnově. Kodex FM 5 má bližší určení na fol. 6b, kde po kratších záznamech začíná vlastní obsah knihy: Anno domini millesimo quadringentesimo quartodecimo comparata est hec pars libri per religiosas virgines dedicatas Dorotheam et Ludmillam, quorum(!)memoria sit in benedictione perpetua - pod tím červeně: Pomož gym maria. Svým podstatným obsahem zabírá kodex temporále od prvních nešpor Hodu velikonočního do konce církevního roku. Sanktorále je vynecháno, ale následuje Dedicatio ecclesiae a Commune sanctorum. Sanktorále téhož ročního úseku najdeme v dalším kodexu, jenž je signován FM 4. Souvislost je patrná už z paleografie, neboť tento kodex jako i předešlý je notován českou exaktní rhombikou, která se od konce 14. stol. ujala také v diecézi moravské. V Commune antifonáře FM 5 chybí formulář o evangelistech, což je pro zmíněnou spojitost zase příznačné. Commune evangelistarum měl totiž rkp. FM 4 odděleně, neboť je bez soustavného Commune sanctorum. Tento rukopis musil spatřit světlo světa dříve než kodex FM 5. Podle jeho obsahu byohom ho málem pokládali za ono antiphonale monialium, na které odkazuje varhaníkův přípisek v knize Rejččině v 16. století. Jenže nejsou v něm všechny novoty, které přípisky varhaníkovy předpokládají a které se nalézají už ve starobrněnském antifonáři Státní knihovny olomoucké. Jsou tu navíc officia In translatione spinea corone domini, pak Undecim milium virginum a sv. Kateřiny - hlavně však Visitacionis BMV podle vypracování Jenštejnova, což zase kupodivu chybí v kodexu:

olomouckém, ať ten je v novotách úplnější (např. historii o sv. Václavu nebo o sv. Prokopu!).

Ke knihám kláštera králové mohli bychom počítat le-
da rkp. FM 2 - a to je graduál, bohužel kusý. Na předesla-
ných papírových listech snaží se jej doplnit a také podle
tehdy platného cisterckého misálu opravit Index missarum
(druhá pol. 17. stol.) Původní obsah měl zase na zřeteli
dobu od velikonoce do konce církevního roku, a to jen
sanktorále. Torzo ovšem sahá jen po Nanebevzetí Panny Ma-
rie. Svátek Zvěstování jejího je v počátku jen pro případ-
nou translaci do velikonoční doby (dvojitá allelujiatický
spěv bez graduálu). Hned při něm vidíme předesíla-
nou hůru (tercií), jak bylo zvykem v klášteře králové,
a také způsob, že formuláře nebo zpěvy jsou raději opa-
kovány než odkazovány, mluví pro Staré Brno. Pro vnošení
je důležitý svátek Navštívení P. Marie, který má zde do-
konce už Jenštejnovu sekvenci. Z patronů je zde sv. Voj-
těch - na sv. Václava se už nedostává. Ale je zde také
sv. Sigmund. Toho na Starém Brně neslavili! A tak kodex
se spíše hlásí kamí do Čech. Jeho rhombica není ještě
exacta. Opravy ze 17. stol. jsou prováděny pseudogotikou,
ale česky!

Dva antifonáře zimní přešly do Františkova muzea
jistě z Oslavan. Jmenujeme napřed ten mladší, FM 8. Na
fol. 220b, kde končí Commune, snaží se týž písař vpra-
vit do knihy propriální historii o sv. Mikuláši, patronu
oslavanského kostela farního, jenž byl udržován a obsa-
zován z kláštera (probošt farářem). Nesystematicky je
dodáno také officium o Navštívení p. Marie Jenštejnovo,
nověji pak antifona o sv. Prokopu. Jeho gotická notace
má starší, ještě vláčnou podobu v rkp. FM 3. Neumy na
linkách, ale už dvojitá klivis. Tam na fol. 214b incipiant
toni et differentie tonorum. Vzácná cistercká hodinová
psalmodie. ¹⁶⁾

P o z n á m k y

A. PALEOGRAFIE KODEXŮ

1. Tak už na snímcích z rukopisů sleaského kláštera Pairis, jež publikoval Weinmann. První z nich je vrocován mezi 1139-1172. Carl Weinmann, *Hymnarium Parisiense*, Řezno 1904. Auter je v otázce původního hudebního písma cisterckého vědomě v rozporu s Petrem Wagerem, o jehož zkušenostech bude pojednávat náš text níže. Týž notopis vykazují faksimílie z graduálu, jež do 12. stol. klade studie Bernarda Widmanna (kodex kláštera v Aldersbachu). *Cistercienser Chronik* 1905, S.86-87, Bregenz. U nás dá se táž paleografie sledovat v cisterckých pramenech od pol. 13. stol. rukopisem Stát. knihovny olomoucké, sig. M II 87 (graduál kláštera oslavanského, k němuž se budeme vracet) - a řadou rukopisů Univ. knih.pražské sig. XIII A 6 z téže doby (známý antifonář sedlecký), sig. I G 17 rovněž ze 13. stol. (hymnář), z téhož stol. dále sig. VI D 18 (zase graduál, který nás musí zajímat vícekrát), sig. XII C 11, sig. XII C 7a (letní antifonáře), sig. VI C 4 (o něco mladší pars hiemalis), a konečně pozdní antifonář XII C 7b - to jsou svědkové z kláštera zlatokorunského. Až z 15. stol. je rkp. téže knihovny XIII 5b, už vyložená gotika písma (antifonář údajně plaský). Také brněnská Univ. knih. má z r. 1415 antifonář sedlecký (II. díl sanktorálu), sig. NŘ 78. Samotnému klášteru králové málem by byly přisouzeny antifonáře brněnského Stát. archivu, sig. FM 3, sig. FM 8 (ten je už zcela gotický), a pak už diecézní rhombikou psané sig. FM 4, FM 5 a ještě FM 2 - torzo graduálu. Setkáme se s problematikou těchto pramenů na konci našeho pojednání o chorálu starobrněnském. Zatím nutno konstatovat, co dále vyložíme, že totiž klášter králové je v notaci samostatný a že Rejččinu notaci opustí teprve v 15. stol. antifonářem Stát. knihovny olomoucké M II 86, o kterém viz moje pojednání ve

Studíích o rukopisech r. 1970.

2. Josef Hutter, *Nota choralis*, tj. druhý díl jeho *České notace*, Praha 1930.
 3. V naší studii např. dvě antifony na str.259
 4. Soustavně např. v dórském ukončení eleyson kyriální melodie *Orbis factor*. V naší studii str.500 a 503 . Ale kodex má tak i při citacích toho Kyrie na různých foliích.
 5. Všechny mimořádnosti notopisu, jako je např. plice v různých jejích funkcích a enormity různého prodlužování budeme vytrvale nadepisovat nad záznamy melodií. Srv. také inoepei offertoria *Procuratus est Moyses* na str.420 - problém prodlužování dodatečného.
 6. Na svém místě vyložíme, že někdy cisterciáci volí germanismus zcela uvědoměle pro cíl teoretický. Např. v psalmodii introitové. Možno vidět zde na str.490.
- FG GF F
7. Správně jistě: do-mi-no. Má tak Rejččin antifonář.
 8. Svatováclavský sborník II-3, Hudební prvky svatováclavské, str. 366. Praha 1037.
 9. Willi Apel, *Die Notation der polyphonen Musik*, S.261, Leipzig 1962.
 10. Z připojeného hymnáře v kodexu srovnej ještě *Sanctorum meritis* při pangamus socii. Stopkování písař nedbale rozlišuje, ale ligaturování virgami pravými nelze přijmout. Něco jiného bude virgové praepunktování klimaku (*Aeterna Christi munera* při *debitas*). Někde je vina v opise pramene. Při celos ascendit hodie hymnu *Bernardus doctor inclitus* děleno mělo být hodie na G aab o, jak napovídá Weinmann (v naší studii str.275.) Ostatně písař tohoto kodexu je navyklý na notaci rhombickou, jak svědčí hymny *Almi propheste* či *Apostolorum passio*. Tedy písař neklášterní?

11. O něm v mém pojednání *Officium o sv. Václavu v rukopisech františkánských* - Studie o rukopisech 1973, str. 101 a d. Viz fotokopie na konci. O mensuře v notopise mé upozornění na str. 107.
12. O Alderbachu se Wagner mylí - fotokopie má Widman, viz naši pozn.1. Citát Wagnerův je z jeho *Neumenkunde*, tj. *Einführung in die gregorianischen Melodien II*, str. 328, vyd. z r. 1912.
13. Snímek jejích je v MGG sv. 14, tab. 73. Wagner viděl i další recitativní součásti (srv. *Neumenkunde* str. 450, pozn.1.) a většinou je i přepsal nynější chorální notací (svazek II. a III. passim), ale ty by pro obeznámení s notopisem nevydaly více, než co ukazuje naše příloha.
14. Podle MGG se pokus o vícehlas objevuje velmi brzy, ale v Anglii. Už k r. 1217 našel Canivez (obytný odkaz) překvapení Generální kapituly cisteroké: *De abbatibus de Dora et Tinterne, in quorum abbatibus, ut dicitur, tripartiti vel quadripartiti voce more saecularium canitur, committitur abbatibus Neth et de Flexleya, qui ad praediota loca accedentes, rei veritate diligenter exquisita, quae viderint emendanda, diligenter corrigant, et quid inde fecerint, in sequenti capitulo denuntient.*
15. Chlapec s jablkem je jistě sv. Vít a na řadu by měl přijít sv. Vojtěch.
16. Jenže tento způsob nemáme doložen u cisterciáků. Jejich *Liber usuum* (Migne PL 166) v cap. 116. praví: *Cantor debet stare in dextro choro et succentor in sinistro.* Analogium - pulpit tamtéž je zmíněn, ale pro lekce, a nic není řečeno o responsoriích. Náš výklad pro obrázek vzat je z praxe františkánů a augustiniánských eremitů, tedy z praxe kuriální. Mluví to zase pro františkánskou účast na vybavení Rejččích zpěvníků. Nejde tedy jenom o notopis. Nejvýrazněji

vystoupí tento moment v graduálu při uspořádání
měšního ordinaria. V naší studii str.506

17. To ovšem neznamená, že menzura a vícehlasá interpretace chorálu neměla ve františkánském řádu vůbec mravokárce soukromého rázu. Nec vocem c u r i a l i t e r f r a n g a s in cantando, quia si quaeris placere deo in cantando, quanto magis cantaveris simpliciter, tanto magis ei placebis... Et intentio tua in divino officio debet magis esse in hao, ut ex verbis sacrae scripturae elicias spiritualem intellectum et devotionis effectum, quam ut o u r i a l i t e r e x p r i m a s notas cantando vel vocem tubando, licet quidam religiosi in hoc frustra arbitrantur se obsequium praestare deo - tak David Augšpurský (+ 1272) v traktátu De hominis compositione, kniha I, kap. 21. Ba F. Ehrle SJ našel při pátrání po nejstarších redakcích statut františkánského řádu obeonější zásah týkající se řádových studentů teologie: Diffinitores c a n t u s f r a c t o s et d i s s o l u t o s vel a nota ordinis discrepantes studiose de provinciis suis exterminant graviter puniendo fratres, qui de cetero cantus huiusmodi intus vel extra didicerint, docuerint vel cantaverint. Archiv f. Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters VI. Ale to byl snad jen první náraz. Mensurální notace trvá v řádu nerušeně i po jeho reformě na Kostnickém sněmu provedené u striktních observantů, jak svědčí jmenované už kodexy vzývající v litanii původce reformy sv. Bernardina Sienského. Známý úvod k františkánským zpěvníkům žádá jen notam quadratam obecně, a není vyloučeno, že i on povstal po kostnické reformě. Viz v naší studii o kuriálním chorálu str. 779
18. Analecta franciscana III, str. 275, Tempora fratris Iohannis de Parma. Po čtvrtém svazku má sbírka název Archivum franciscanum historicum. Místo edice je Quaracchi. Od r. 1885.

19. Vývojem k tomuto stavu zabývá se také P. Wagner ve své *Neumenkunde* (vyd. 1912, str. 476 a d.), ale klade jeho počátek časově příliš daleko. U Rejčky nemá tato notace teprve svůj vznik.

B. ŽALTÁŘE ELIŠKY REJČKY

1. *Miníme synopsi nejstarších antifonářů pod titulem Corpus antiphonarium officii, editum a Renato Ioanne Hesbert. Herder Roma. V prvním svazku z r. 1963 je synopse šesti antifonářů typu římského (tj. světského):*

- C = Compiègne - Compendiensis stol. 9., bez náp.
- G = Gallioanus, kapitula Durham, stol. 11
- B = Bamberg, stol. 12. (koncem).
- E = Eporediensis, tj. Ivrea, stol. 11.
- M = Modoetiensis, tj. Monza, stol. 11.
- V = Verona, stol. 11.

V druhém svazku z r. 1965 je synopse šesti antifonářů typu monastického:

- H = Hartkerův svatohavelský, stol. 10 n. poč. 11.
- R = Rheinau, stol. 13, ale s přežíváním staré praxe.
- D = Saint-Denis (Sandionysianus), s. 12.
- F = Saint Maur les Fossés (Fossatensis) s. 11-12.
- S = Silos (Silensis), stol. 11.
- L = Sancti Lupi Beneventani, stol. 12.

Kodexy tohoto svazku zachycují jen jednotlivé oblasti. Pro nás nejdůležitější je codex Fossatensis, protože představuje tradici olunyskou, ze které vyšli oisterciáci. V naší studii užíváme všech dvanácti pramenů, takže nad citovanými skladbami nadepisujeme vždy příslušnou značku. Kde se prameny ve své většině shodnou, dostačí údaj Hesb(ert). Kde ohybí značka vůbec, jeme s největší pravděpodobností u tvorby samotného oisterciáku.

Synopse Hesbertovy mohly být ovšem provedeny pouhými incipity. Plné texty najdou se však ve svazku III z r. 1968, pokud jde o antifony. Responsoria v plném znění obsahuje svazek IV z r. 1970. Oba svazky užívají obecného pořadí skladeb a přidávají příp. poznámky kritické a ediční. Co nám bude chybět, jsou údaje nápěvné. Mimo Hartkera, jenž je vydán také v *Paleographie musicale* (II. série, tom. I.).

2. Ve věci antifonování žaltáře pomůže nám Hesbert jen potud, pokud jeho kodexy striktně antifonářové obsahují také antiphonas cotidianas po uplynutí svátečního cyklu vánočního. To je z monastických jen S a L (po oktávě epifanií), kromě Hartkera (po III. ned. post Epiphaniam). Ze světských pramenů jen E a V soustavně.
3. Srv. podobný problém v oblasti franské z 9. stol.: *De cantu romano a monachis paragendo. Monachi ut cantum romanum pleniter et ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragant, secundum quod beate memorie genitor noster Pipinus decrevit ut fieret, quando galicanum cantum tulit.* MGH Leges I, pag. 281 k r. 827. Ale doslova totéž je adresováno *Omni clero* r. 789 - *ibid.* pag. 66. Byla to táž cantilena, o jejíž odložení se jednalo?
4. O tom Bonifazio Baroffio v příspěvku *Liturgie in benaventanischen Raum. Geschichte der kathol. Kirchenmusik I Bd.* Gustav Fellerer unter Mitarbeit zahlreicher Forscher, 1972, Bahrenreiter-Verlag - Basel, Tours, London. S. 204 sq.
5. *Vivit dominus* v HSL, *Exurge domine* SL, kdežto o Zel. čtvrtku prameny všechny i u Hesberta. Ovšem vzniklá sympatie k těmto textům mohla uvést tyto skladby i do pořadí světských na místo antifon původních. Tak se ocitá *Vivit dominus* u nás v breviáři kroměřížském, neumov. rkp. clom. kap. OC 258. Jako dnes v breviáři římském.

6. V cizím breviáři monastickém praž. UK, rkp. VII F 26, je na tom místě antifona, kterou nynější benediktini zpívají: *Fiat manus tua domine, ut salvum me facias, quia mandata tua custodivi.* Hesbert F. Ale ani ta není ovšem usuální. Je i u kartuziánů.
7. Patřily patrně Septuagesimě, když tato neděle přestala být allelujatickou a evangelní texty pro její hory nebyly známy. Analogie se najde v kodexu D (Sandionysionus), který takové antifyony zapisuje přímo do Devítníku. Viz pozn. další.
8. Ale kupodivu tuto antifonu zařazuje pro tercii i nový systém neallelujatický v kodexu D. (Viz předchozí pozn.) Tam najdeme tento pořad:

Ad I. Vivam et custodiam sermones tuos domine.

Ad III. D e d u c m e d o m i n e i n s e m i -
t a m

Ad VI. Bonum mihi domine QUOD humiliasti me.

Ad IX. In verbum tuum supersperavi domine.

Přitom tento nový (?) pořad je složen zcela v duchu antifon uzuálních proti Hartkerovi. Aspoň co do textů. Škoda, že melodií neznáme. Vypadá to, jakoby mezi Hartkerem a kodexem D byla nějaká konkurence. Zaráží také Quod místo vulgátového quoniam. Ale to může být také koncese kontrafakturovanému nápěvu, znalá ovšem ještě toho, co na tom místě mělo "psalterium Romanum".

Srv. Car. Murbach, Carmina scripturarum, Argentorati 1907 - Einleitung pag. 35^x - 41.^x

9. S. Bernardi abbatis super antiphonarium cisterciensis ordinis epistola seu prologus u Migneho PL 182, col. 1121.
10. Ve spisech De ordine antiphonariorum a De ecclesiasticis officiis komentuje Amalarius Metensis také organismus diurnálních hór, a to velmi podrobně, ale o antifonování mluví jen mimo primu tercii, sextu a nonu. Nápadné je to zvláště ve druhém jmenovaném spise, kde

od diurnálního kursu začíná, ale o antifonách se vši induktivností pojednává teprve při organismu nešpor. Ani ovšem při komentování církevního roku nezná se k věci těch antifon v případě velikonočního vybavení. Viz PL tom. 105. Srv. také řeholí sv. Benedikta, kde antifonování malých hór je neobligátní. Kompletář zachoval si v monastickém ritu bezantifonovou psalmodii dodnes, na rozdíl od ritu římského.

11. Ke jmenovaným už františkánským zpěvníkům při paleografii (viz výše str.216-17) dlužno přičíst ještě psalterium v kodexu praž. UK I H 9. Je už per hebdomadam dispositum, takže malé hóry najdou se vypsány pohromadě se všemi součástmi za podobně vypsányi laudami nedělními. Pro všední dny jsou zapsány uzuální antifony s původním textováním, ale také v Alleluja proměněné pro tempus paschale. Něco jiného je Alleluja pro užití týchž žalmů v neděli, jak je citujeme. Kodex je mladší, v litaniích vzývá sv. Bernardina Sienského, který byl kanonizován r. 1450. Notace je virgální kvadrata, bez příměsků mensuralních. Srv. k tomu v olomoucké Stát. knihovně rkp. M IV 5, který jsme také dosud vynechávali. Je to antifonární diurnale františkánské z téže asi doby. (Na fol. 246a po straně 1484). Čistá kvadrata ovšem v řádu musila zvítězit. Podle zpěvníků knihovny strahovské ještě v 17. stol. se řád ubránil tomu, co v notaci přinesla známá Medicea. (Strahov - dnes Památník národ.písemnictví kodexy D A I 2 - antifonář, D A I 3 - graduál. Starší je graduál D A I 4 - údajně znojemský.) Nevíme ovšem, zda vítězství nemesurované kvadraty nesouvisí zase s opravnými záměry v kurii. Srv. ohrožení vícehlasu na Tridentském koncilu. (Tolantur de ecclesia seu templis non solum cantus profani, sed etiam cantus occultans litteras, qualis est in figurata modulatione.) Pěkně vyličen v pojednání Beratungen und Beschlüsse über die Kirchenmusik vor 400 Jahren - von Univ. Prof. dr. Leopold Nowak -

Wien, v časopise *Singende Kirche* 1966, Heft 3. Ještě k r. 1664 komentátor františkánských statut požaduje shodu s kuríí, když varuje: *Cum cantus fractus non sit per ordinarium Ecclesiae ordinatus, fratres tales cantus exercentes peccant, quia faciunt contra ordinationes et constitutiones Papae Benedicti*. Cituje Wagner v *Neumenkunde* s. 377, vyd. z r. 1912.

12. Hartker spoléhá jen na to, když už on udává více antifon k jednotlivým hórám monastického commune per hebdomadam. Zaznamenává je na jednom místě pohromadě, tj. hned v úterý, a nemá jich také tolik, aby se daly podělit jednotlivé dny do soboty včetně. Myšleny jsou jako pouhá alternativa na výběr. Když se o takové podělení pokouší pozdní benediktínský breviář, rkp.praž. UK, sig. VII F 26 musí v sobotu opakovat výchozí pořad. Viz také další pozn.
13. Breviář monastický VII F 26 upotřebením této skladby mezi uzuálními antifonami zdá se dokumentovat odvislost od reformy cisteroké, když tvoří své commune per hebdomadam. Ale jeho miserere je s dativem nobis, jak mělo *Psalterium romanum*. (Srv. v graduálu tractus o třetí postní neděli.) Přišla by ještě otázka nápěvu, zda má být s cisterciáky stejný. Srv. další pozn.
14. Neumy Hartkerovy dají se přečíst jako: F FG G a G F a F a G G (- ✓ / / / - / - / - -). Diference žalmová je ωg , tj. přiměřené c c h c a G proti potřebě cisterciáků. Je velmi pravděpodobné, že cisterciáci Hartkerův prostižký nápěv v zájmu modálního ambitu překomponovali. Viz níže jejich zásahy do nápěvů *Laetetur cor* - v kontextu str. 23 - a *Si iniquitates* - str. 41. Ale ovšem také je možné, že text *Domine libera si* z žalmu vyňali neodvisle dva různí skladatelé. Zpíval-li podle Hesberta klášter v Silos tuto antifonu od středy počínaje každý den, takže výchozí *Clamavi et exaudivit me* ponechal jenom v úterý, nedělal to asi pro skladbu primitivní. Budeme mít dosti

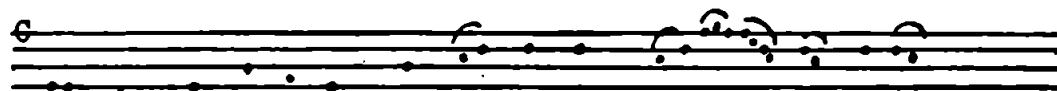
příkladů na to, jak se týž text antifony vyskytuje s nápěvy nesourodými. .

15. U Hartkera jsou to skladby jako alternativa na výběr. Custodit dominus vedle Regnum tuum, In domum domini letantes mezi navrhovanými skladbami pro tercií infra hebdomadam. Ta je ze světského ritu nešporního, proto také v E. Početnost navrhovaných antífon u Hartkera těží z nejednotnosti světského výběru v antífonách uzuálních. Monastický kodex Renaugien-sis využil In domum domini teprve v nešporách o Posvěcení chrámu.
16. Třetí díl Hesbertův obsahuje mezi antífonami také skladby na rozmanitý počet alleluja, ale bez udání nápěvu nelze skladby identifikovat.
17. Hesbert cituje tuto antífonu také s delším textem: Oculi mei semper ad dominum, quoniam ipse evellet de laqueo pedes meos. (Viz třetí svazek.) Odkazuje především na Bamberg (konec 12. stol., kde skladba náleží primě.) Její připojení k laudám ve druhém Hesbertově dílu je autorův omyl. Ale odkazuje také na Hartkera, kde je ovšem skladba v matutinu. Táž delší skladba. Jestliže S L mají na téže místě text kratší, nedokazuje se tím její monastický původ před pozdějším dokomponováním. Zbytek o nápěvu viz níže.
18. Kodex biskupa Zdíka našel B. Dudík v Královské knihovně stocholmské. Častěji o něm pojednávají historické výtvarní, kteří jej označují nepravým jménem. Jedná se o kolektář pro officium na celý rok, ale je mu předasláno neumované psalterium co do antífon bez žalmových textů. Mimo to versikuly a responsoria brevia pro vypsaná kapitula a kolekty. Neumování při antífoně In medio ecclesie je dosti nečitelné a připouští pro nápěv modus druhý:
F F E D D F F E D FD F E D EF D. Faksimilované psalterium je v mém majetku. Kodex má ve Stockholmu signaturu: Theol.MSS A 144.

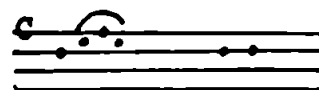
19. Existují dvě antifony, kde tento vstupní prvek musí být za augmentované initium E-G-a považován. Jedná se o prolixní nápěvy při *Letio pedum* o Zeleném čtvrtku na texty

E D E G Ga a Ga a
 Postquam surrexit Dominus / a cena
 Si e - go Domi-nus / et magister vester

Viz *Graduale Vaticanum*. Vzpomeňme na *Te Deum laudamus*, kde máme výklad k eolským obrátům, které i zde nasazují na initium. Je zajímavé, že v mnohých rukopisech tyto antifony v závěru nezachovávají modus IV., nýbrž jsou transformovány k tónice D. V Arnoštově graduálu ještě bez následků pro celkový průběh melodie, s následky už pak v procesionálech svatojiřských a v graduálu biskupa olomouckého. Kupořivu také cisterciáci zacházejí do modu prvního v ukončení, i při korektním průběhu v jejich antifonáři. Jím však v důsledku nové tóniky nedá svědomí, aby nehledal pro skladby jinou inepci. V následující antifoně se jím dostane eolský živel až o něco dále.

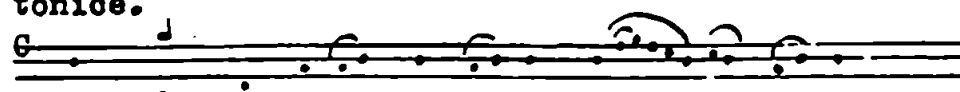

Si e - go dominus et ma-gister ve ster lavi

vestros pedes

Zde je pozoruhodné, že zpěvník Elišky Rejčky po psalmodiokém verši ad repetendum nasazuje variantem: FF C D. Skladba předešlá se modální transformací zavděčuje méně radikálně. Inepci ponechá, jen zvedne augment nad možnost až k dominantě, čili k eolské tónice.

Postquam surrexit do-minus a ce-na

Bylo by ovšem potřeba obě skladby srovnat se staršími cisterokými antifonáři, jež nám nejsou dostupné, abychom věděli, zda tu nepracovala subjektivní fantazie kantorů. Lze pozorovat, že tyto skladby dělaly obtíže hudebnímu vnímání svou v chorálu neobvyklou tonalitou. Srv. co jsme pověděli hned při uzuální antifoně *In domum domini* ve výkladu o psalterích jakubských. (str.27).

20. Peter Wagner se věnuje cisterockému chorálu speciálně v dodatku ke II. dílu své *Einführung in die greg. Melodien* str. 449 a další, vyd. 1912. O antifonách jen letmo str. 466-7. Jeho kritikem se stal Bernard Widmann, *Cistercienser-Chronik* 1905, str. 89 a další při svém pojednání o tehdy nových chorálních knihách řádu, ale věnuje se jen zpěvu mešnímu. Nad Wagnerovo povšechné vyličení se látka o zvláštnostech cisterockého chorálu v literatuře zatím nedostala.
21. *Pontificale Romanum* mělo by také případ s augmentováním. Antifona k přenášení sv. ostatků:

a-G a o o de-l o f e do de e d d h d e d o ch odo
 Surgite sanoti De-l de mansio-ni-bus vestris, loca sanotiflor-te
 c a od oh G G G F a cd o c o o odo oh a G a o h
 plebem be-ne-dicite, et nos hu-miles peccato- res in pace custodi-
 te.
 G G

Viz Ritus consecrationis ecclesiae cum cantu Gregoriano ex editione vatiana et lib-
 ris solesmensibus excerpto, nebo De'altaribus consecratione. Oba příruční výtahy z pon-
 tifikálu novým vydáním nářevů opatřené vydal Desolée: Parisis, Tornaol, Romae 1925
 a 1930. Z rukopisů nářevů neznáme, ale není ovšem oisteroký. V našich domácích pra-
 menech nářev k tomuto textu je nejjednodušší - jinak zpívali jeptišky u sv. Jiří v
 Praze podle svých procesionálů, jinak má procesionál premonstrátský z Chotěboje
 (praž. UK VII G 27). V obojím případě je vytěženo za antifonu patrně responsorium
 proluxum. Také v brněnském pontifikálu světloho biskupa Viléma z Kolína O. Ereml-
 tarum s. Augustini z r. 1433 ve shodě s klášterem svatojiřským. Rkp. brněn. UK,
 sig. A 56.

22. Tak v antifonářích rajhradském, rkp. brněn. UK sig. R 17, kde jsou žaltářní antifony
 zařazeny do období po Trojici, protože jde o letní část. Pro svatojiřský klášter bene-
 diktinek může nám v té věci posloužit jen neumovaný breviář praž. UK sig. VI E 4c
 sahající zpět až do stol. 12. To je pars hiemalis a má dále všední antifony v době
 post octavam Epiphaniae. Antifonář zimní téhož kláštera rkp. praž. UK, sig. XIV B 13,
 na tom místě hebdomadu vynechává, letní antifonář svatojiřský téže knihovny.

- XIII C 7 - má na konci za sanktorem pro hebdomadu pouhý náběh, nedostává se dál než k laudám pondělním včetně. S tímto antifonářem lze jít už ke konci stol. 13., jiné notované antifonáře svatojiřské vstupují až do stol. 14., jako zmíněný antifonář rajhradský (1313). Nutno vědět, že rajhradský antifonář na rozdíl od knih svatojiřských je o do ritu ve vlivu cisterckém. Reforma břevnovského opata Bavora z Netčína se pozná hned z toho, jak jsou uspořádány laudy a malé hory, ze striktního dodržování řehole v antifonování pouhým alleluja apod. Ale nápěvy a obyčejně i výběr skladeb zachovává tradiční benediktinské, v tom zůstává s pořady svatojiřskými zajedno, jak pozorujeme právě na citované skladbě.

23. Jsou i další skladby toho typu, ale ty cisterocká liturgie nezná. Laudabo deum meum je už u Hartkera a v dalších pramenech Hesbertových.
24. Rajhrad (letní pars!) mlčí a s neumováním se nevytačí. Viz níže - pozn. 27.
25. Se slůvkem deo neví si nápěv dobře rady. Zdá se, že bývalo na místě neb. kláckého domino, jak má nejen Vat. edice, nýbrž podle Hesberta také už rkp. E (Ivrea). Ve františkánských pramenech slovo domino melodii porušuje. Přesto verze domino deo je stará - už u Hartkera. Ba bez not už v nejstarším prameni ze stol. 9 (Compiègne).
26. Státní archiv v Brně má pod sig. 73 premonstrátské psalterium z 15. stol., kde Tu es deus qui facis mirabilia je s tímto zakončením:
o a o o -c c d e dc d c o .Euouae je k tomu v osmém modu, ale s diferencí c c a c d c, ač po žalmu je týž nápěv na F. Tak bychom měli v této antifoně, co měl Rajhrad, doloženo i mimo germánský okruh, neumování svatojiřské: ~. / / / . / / / . / . . . snad dokumentuje

k antifoně v nápěvu zjednodušeno. Wagner v Einführung III. st. 306 (vyd. 1921) si toho není vědom, ale responsorium by našel neumováno u Hartkera v pondělí po prvním nokturnu (za nedělemi tempore post epiphaniarum):

/// // / / / . . . / . (F F F G Ga aG FG a F F G F).

Antifona zní Wagnerovi: F F F G G a a a G a G F

(antifonář Lucca 12. stol. monastický, vydaný v Pa-leogr. musicale). Ještě více přiblížili responsorijní citát antifonii kartuziáni: F F E G G a - známé dvojí membrum, opatřované na koncích přídavekových alleluja. (Srv. zde dále str. 64-67). Responsoria samého upotřebil Hartker pro letní období, kdy - podle vůle zakladatele řádu odpadala o feriích četba Starého zákona a měla ji nahradit jediná lectio brevis. Ke krátkému úryvku z písma také krátké responsorium. Oboje měla každá ferie svoje, ale ve volbě textů jsou prameny ne-jednotné. Srv. u Hesberta, co vybírá Hartker a co ko-dex s. Lupi beneventani. Ostatní jeho prameny o této záležitosti mlčí, ale Hartker se svým výběrem respon-soria Spera in domino jistě nebyl sám. Cisterciáci mají pořad vlastní.

31. A timore inimici eripe domine animam meam (F F FE D-F F FE D C D E F E D -C D FE D D) je antifona ve stře-du. E V v matutinu. H S L v laudách.
32. V kodexu S ant Domine deus in adiutorium chyběla, a byla jen Inclina domine. Ale obojí měl kodex L, jakož i Hartker. Také u nás u benediktinů jsou antifony obě, tak aspoň u sv. Jiří: Rajhrad v letním antifonáři ne-může mít Domine deus in adiutorium, proto v něm ōte-me jen Inclina.
33. Greg. Müller, Vom cisterzienser Orden - in Cisterci-enser Chronik roč. 1925, str. 128-129. Vydává cisterc-ký klášter v Mehrerau.
34. Exordium parvum latinsky s německým překladem in Cis-tercienser Chronik 1897, náš výňatek str. 343.

35. Coussemaker, *Scriptores* II, 334 - 335.
36. Coussemaker, *Scriptores* II, 449. Jmenovaný zde tón D není potřeba považovat za augmentaci následujícího C. Podle Coussemakerova přepisu notového příkladu *Nos qui vivimus* počíná: D D F FG G. Autorovi se jedná o potřebu osmého modu.
37. Gerbert, *Scriptores*, str. 269.
38. Fr. Aug. Gevaert, *La mélodie antique dans le chant de l'église latine*, Bruxelles 1895, str. 321.
39. Pokud jde o stáří textů, *Angeli domini* (o sv. Michalu) a *Martyres domini* má Hesbert skoro ve všech pramenech od nejstaršího počínaje *Pro Servi domini* má pramen jediný, ale už ten nejstarší z 9. stol. (*Complègne de confessoribus*). *Benedicite dominum* samo jistě vybízelo k napodobení uzuální skladby *Nos qui vivimus* v nápěvu od počátku. Jak mohla bývát tato souvislost přehlédnuta?! Byly to antifony k laudovému cantio *trium puerorum*, které slovem *Benedicite* začíná jednotlivě verše vyzývající celou přírodu k oslavě boží. *Commemoratio brevis de psalmis et hymnis modulandis* má s týmž peregrinálním nápěvem také antifonu *In templo domini omnes dicent gloriam* o Posvěcení ohrámu. Ale naše prameny ji mají v matutinu a s transformací: a o o d e d - oh a o a G FG G. Srv. u Hesberta V R. *Cisterciáci* ji nezpívali.
40. Gerbert, *Scriptores* 267-8, doslova vzato ze spisu *Regulae de arte musica* se jménem Guidona de Cherlieu - Coussemaker, *Scriptores* II, 175.
41. Pražské prameny vesměs: žaltář kap. knih. oim. 7, notované breviáře UK praž. XIV A 19, Nár. mus. XV A 10 (středeční nešpory tempore post oct. epiphaniae).

C. PŘIPOJENÝ HYMNÁŘ

1. Weinmann, *Hymnarium Pairisiense*, str. 11, ví, že názvu ambrosianum pro hymnus užívalo se až do 12. stol. O jeho monografii viz první poznámku k paleografii kodexů Rejččiných.
2. Die Musik in Geschichte und Gegenwart při hesle Cistercienser, Bd. 14, col. 1328 (Heinrich Hüsch).
3. Bruno Stäblein v *Monumenta monodica mediaevi I* (1956 Bärenreiter) podal dílo i pro cistercké hymny základní. Kde se mylil při studiu pramenů našich, upozorníme. Vychází z hymnáře kláštera Heiligenkreuz u Vídně, jemuž přisuzuje původ z 12. stol., ale pracuje s obsáhlým kritickým aparátem. Nám se však zde nejedná o dosažení skladeb v jejich nejpůvodnější podobě, nýbrž jen o to, jak se zpívaly v dotyčné době na Starém Brně. Jen tam, kde se objeví nutnost korektury či nějaká nerozumitelnost, ohlédneme se po paralelních záznamech melodie. U nás máme nejstarším pramenem cistercký hymnár praž. UK, sig. I G 17 ze stol. 13. Praktické bude také Weinmannovo *Hymnarium Pairisiense*. Jinak pro citace nápěvů volíme z pramenů Rejččiných volíme z pramenů Rejččiných žaltář vídeňský, je v něm méně krácení.
4. Schválně klíčujeme citaci, jak je klíčováno Stäbleinem ve skladbě předchozí. Důvod vyplyne z kontextu, jenž po citaci následuje.
5. Antiphonale missarum juxta ritum sanctae ecclesiae Mediolanensis, novodobé vydání Romae 1935, nás poučí, že pouhým inítiem začínaly v ambrosiánském chorálu introity: Re-rate (F P $\widehat{G}$ a a), Gaudeamus omnes in Domino - ambrosiánsky Laetemur (F P $\widehat{G}$ a a), Puer natus est nobis (ode e efe d od - o stupeň výše, než známe z chorálu gregoriánského, ale přece k mixolydiickému modu se v průběhu hlásíací skladba, doklad, jak tento

modus vznikal.) Vývoj k iniciální kvintě je pěkně vidět v aklamacích: Oremus (F G a), Flectamus genus (E E a a G a), Levate (D DG Ga). Ostatně i v gregoriánském chorálu dají se najít doklady, že kvintová iniciála bývala pouhé initium Antifona nedělních nešpor Fidelia omnia mandata eius má známý sačátek E G Ga a, ale pražská diecéze zpívala: D a Ga a. (Prameny viz v poslední pozn. předešlé kapitoly.) Podobný vývoj předcházel kyriální formu v ukončení "temných hodin" sv. Tridua. Pokud jde o napojované b nad kvintou, srv. např. Servite domino in timore: F a b Ga G F - G b b a s tím, co zpívali premonstráti (rkp. 73 Stát. arch-brněn. nebo ohotěšovské psalterium praž. UK, rkp. XIII D 18) CD Dab a -a G EF G FE D D.

6. Přesto překvapí nás starý pramen I G 17 praž. UK tím, že hes požaduje pro celý první verš sloky. Jeho posuvka v počátku musí být chápána jako předznamenání, neboť celou mezeru pod klíčem o vedena je červená čára, označující svrchní hranici půltónového kroku. A není tomu tak jenom při první sloce jakoby omylem (rukopis má všechny sloky na rozdíl od našich Rejččích žaltářů vynotovány). Zdá se příznačné, že brněnský žaltář na rozdíl od rukopisu vídeňského o odrážce mlčí. Ta se najde na téže místě jen ještě v antifonári. Nezbyvá než i tuto záležitost vysvětlit gotickou proměnou staršího hes v h. Ale odrážku hned před prophete nalézá ve svých starých pramenech Weinmann. To zase může znamenat, že už ve staré době se v řádu mezi hes a h kolísalo. Je vidět, jak se mýlí řádový teoretik, jenž píše: Ne miretis (!), quia in naturalis compoto litterarum b non apposuerim rotundum... Sed hoc contrarium esset inventioni eius, quia inventum est propter asperitatem tritonis auferendam, non tamen in quolibet cantu, sed ubi asperius sonat. (Domini Guidonis Regulae de arte musica, Coussemaker Scriptores II, pag. 152). Autor už z pol. 12. stol.

(ať už se jedná o kteréhokoliv z odhadovaných Guidonů). Ještě nějaká nedopatření v notách: *alvus* ůtou jiné rukopisy *dhah a*, *herilis* mělo by jediné subpunctum, které brněnský kodex zapisuje jako *inclinatum*. Jiné rukopisy mají na té slabice *podatus* + *virga subbipunctis*.

7. Bude zajímat, že táž melodie vyskytuje se také u kartuziánů. Ale jistě ne přednostně. V jejích hymnůch ze 13. stol., rkp. praž. UK sig. VII F 11, zní přesně jako u cisterciáků. Jeví jen velkou oblíbenost, neboť v kartuziánském řádu zpívá se nejen k mariánskému textu *Mysterium ecclesie* s mladším zápisem *Nunc sancte nobis spiritus k teroii*, nýbrž také o Věch svatých s texty *Christe redemptor omnium conserva tuos famulos + Iesu salvator seculi*, čímž zatlačen je předdeslaný starý nápěv vánoční pocházející z hymnu stejně počínajícího v textu. Také když je zavedeno Boží tělo, využít je k *Verbum supernum prodiens nec patris linguens dexteram*. Je známo, že kartuziánský hymnový repertoár byl dlouho skrovný. Teprve r. 1182 zavádějí do svého officia několik hymnů. (Heinrich Hüschel v MGG, svaz. 7, kol. 710).

Podrobněji najde se kartuziánský hymnár společně notovaný s předchozím žaltářem v kod. Státní knihovny olom., sig. M I 6. *Iste liber est domus sancte trinitatis ordinis carthusiensis prope Brunam, scriptus a fratre Hermano /// redito filio huius domus*. Ale vznikl pro rakouský Gaming ve 14. stol. Pro náš nápěv nepřináší nic nového. Jen se dovíme, že při *Christe redemptor omnium conserva tuos filios* vánoční nápěv je *nota ferialis*. Předdeslaný zde nápěv cisterciácký je tedy určen ke slavnosti. Ale nutno vědět, že text *Christe redemptor* slouží za hymnus pro celé *commune sanctorum: In festis sanctorum ad vespas et nocturnos*. K laudám je *Iesu salvator seculi* na tytéž nápěvy. Hymny Božího těla, kde se nápěv náš také vyskytne, jsou už v kontextu, pražský rkp. je měl vle-

peny.

Koncové filium v citátu z našeho vídeňského rukopisu Rejččina je chybně notováno. Climacus má být ihned na první slabice a není resupinus. Domnělá resupinace náleží slabice druhé (aGF a aG). Verbum podle Weinmanna o stupeň nižší neobstojí.

8. Notování poslední slabiky (credentibus), kde měl být podle jiných pramenů podatus subbipunctis resupinus, snad připomíná Amen. Weinmann má credentibus prostší: FED DC DED D. O ostatních odchylnostech viz níže v textu. Genitiv Stephani primi martiris je v pramenech obecně proti dativu Stäbleinovu.
9. F. Aug. Gevaert, *La mélodie antique* str. 253.
10. Vstupní klivis ve Stephani a závěrečná klivis při canticum mají být podle jiných pramenů pressy. Zajímavé, jakým způsobem je vyjadřuje kvadratický notopis v Rejččině antifonáři. Samozřejmě je tu ke klivu apposice na témže stupni. Ale co je v apposici předpojeno následujícímu flexování, není virga, nýbrž plica descendens. Myslilo by se snad na jakousi anticipovanou likvescenci, ale hymnus svatopetrský, který je v antifonáři nápěv přejímá, Apostolorum passio diem sacrauit v následujícím seculi neměl by důvod k likvescenci ani anticipované. Jinak antifonář má při tomto hymnu pressus jen právě na tomto místě. Antifonář na rozdíl od žaltářů má hymny vynotovány ve všech slokách. V antifonáři už také není žádný tvarový rozdíl mezi plikou v likvescenci a plikou mimo likveskování, třeba když ta je subpunktována. Ferat v textu svatoštěpánském se zvláštním kaudováním v první slabice:
11. Monumenta monodica I, str. 519 k č. 39.
12. Antifonář Rejččin má odrážku při mundi, ale conscendit je už zase s b mole.

13. Mon. monodica I, str. 518 č. 31, + str. 693 pod Kremsmünster.
14. Cisterckému teoretikovi bylo hes při tónice G známkou nedovolené transpozice modu dórského. Při tónice G mohlo být hes pouhým vystřídáním normálního h, kde to vyžadoval hladší průběh melodie, ale v utváření závěru to být nesmělo: Non proprie hoc inventum est b rotundum, ut finales confunderet, sed ut euphoniae servaret (Coussemakerův Quido, Script. II, pag. 176). Stäbleinův prototyp už je těchto zásad dbalý jako i kodexy Weinmannovy, knihy Rejččiny včetně antifonáře jsou v tom zřejmě pozadu. Srv., co udělali cisterciáci v tonu peregrinu v antifonii pro jeho hes před závěrem. To už bylo v předloze zpěvníků Rejččiných hotovo.
15. Jak vidět, ani v nedůtklivosti týkající se modality při snižování h v hes k tónice G (viz předchozí pozn.) nebyli cisterciáci původní. Kamenem úrazu bylo snad lumine, kde Rejččin antifonář značí b mole v torkulu. Má, tak potom ve všech dalších slokách. Odtud snad bylo hes vztaženo na nápěv oelý. Vatik. edice zpívá všude s h ke kompletárnímu textu Te lucis ante terminum.
16. Ale v hymnáři I G 17 mimoto chybí také ještě hymnus o sv. Maří Magdaleně, který se stejným počátkem textu přebírá i nápěv z Květné neděle: Magnum salutis. Jistě významné pro vnočení kodexu. Srv. Analecta hymnica 52, Einleitung, str. XII.
17. Zvláštnost cisterckého ritu jsou propriální hymny o sv. Anežce - Agne beate virginis - a o sv. Agatě - Agathe sacre virginis. Je známo, že antifony a responsoria tvořila pro každou z obou světlic úplnou historii, takže jen hymny byly de communi. Doplnění hymnů a cisterciáků neznamena však nějaké zvýšení jejich kultu. Oba hymny jsou původu ambrosiánského a byly převzaty patrně s vůlí zachovat integritu.

Ambrožova díla v obnoveném monachismu Benediktově, i když se pak ukázalo, že do důsledku se to provést nedá. Musily přece odpadnout kulty pro Ambrožovu diecézi lokální, jako Simplicianus, Sixtus, Dionysius atd. pokud šlo o jejich hymny propriální. Příznačné je, že po nápěvné stránce nenašli cisterciáci hymny o sv. Anežce a o sv. Agatě v nijaké samostatnosti. Pro sv. Anežku byla nota communis:

a aG ED G a ac aG a
D a G FE D F ED E
E E DC ED G ac haG a
D a G GFE D EFG FE E Text AH 50, č. 11.

Řád už tuto melodii zpíval k mariánskému textu v adventě: Quem terra pontus et ethra. Pražský hymnár svatojiřský by nám ji ukázal de martyre při Deus tuorum militum, a to bez gotizování ve třetí verši, který tam zní: ED C ED G a ac aG a, takže se jeho koncovka rovná dotyčnému místu ve verši první. Nápěv se zřejmě opíral o formu dvojveršovou ve sloce. Totéž ukazuje i Vatik. edice, kde je melodie převzata pro text Invicte Martyr unicum (alter tonus). Jiné varianty necháme stranou. Pro paleografii má význam, že u cisterciáků sestup v gotickém motivku ac haG a děje se inklinatami (Currentes!), jako by šlo o podatus subpunctis. Při Ave maris stella dostává sestup náhradní kaudu .

Nápěv sv. Agaty najde se v cisterckém Commune vūbeo de virginibus, ale v sanctorálu také už při sv. Vavřínci: Apostolorum subparem:

GGF G ach odc aG F FG G
o ca ho o o o G aG FG G
o d e d o d oh aG
Ga aG FD F Ga aG FG G Sv. Vavřinec AH 50,
4.16.

Všuvka ve druhém verši ovšem nepřeje sv. Vavřínci

(Laurencium archidiaconum bylo dlouhé). Ale teprve podle něho Agata naopak zkracuje: Agathe sacre virginis

o ca he G aG FG G

dies festum co-li-mus.

Text v celku
AH 51, 8. 135

Nelze než dát přednost obecnému textu Iesu corona virginum s jeho quem mater illa concepit:

o ca c c G aG FG G. Hudební strofa žádá si isometrie a tu nalézá teprve v tomto hymnu. Oba předchozí nejen v první sloce, ale i jinde nápěv zkracují nebo natahují a jeho aplikace musí být studována z hymnářů veskrze pronotovaných, jaký se nalézá v Rejččině antifonáři. Pozoruhodné je, že tam Iesu corona virginum představuje dopisování hymnářů základní notací žaltářů Rejččiných !

18. Ke dvěma jmenovaným případům, kdy v sanktorálu je pro svátek hymnů více, náležel by ještě případ třetí: In utroque festo sanote crucis. Ale to je jenom v antifonáři při druhém dílu, jenž je oddělen od temporálu. V temporálu totiž je to pořad De passione domini, tj. pro postní dobu od Smrtné neděle. V psalteriích hymnář obsahuje celý církevní rok, takže na svátky Sv. kříže nepotřeboval být brán zvláštní zřetel. Pro antifonář je tu doklad, že oba jeho dnešní díly nebyly pracovány pro jeden svazek.

D. LITURGIE ZÁDUŠNÍ V ŽALTÁŘÍCH

1. Cod. dipl. et epist. Moraviae VI, str. 307.
2. Cistercký Liber usuum, jak jej vydal Migne, PL 166, má místo, ze kterého by se zdálo, že i přidavkové officium defunctorum se anticipovalo de sero: A prima dominica Quadragesimae usque ad festivitatem Omni Sanctorum celebratur officium defunctorum post vespe-

ras diei, ita scilicet, ut prius dicantur Vesperae pro ipsis defunctis et deinde s u b s e q u i t u r V i g i l i a - Cap. 50, col. 1419. Ale vigilia zde patrně znamená Officium připadajícího dne, nikoliv matutinum defunctorum, i když je zanedbána zmínka o kompletáři. V kap. 74 čteme: Post Vigiliis vero v e l post Officium Defunctorum si dicendum fuerit a o c c e n s o l u m i n e a servitore ecclesiae ante armarium et in capitulo, sedeant fratres in ipso capitulo et legant, qui voluerint. A v kapitole 83: Post Matutinas (=laudes) dicant Laudes pro defunctis - je to ab octava Pentec. usque ad Kal. Novembris.

3. Známkou recitování sine cantu je zde zanedbávání intonace antifony před žalmem, takže antifonován je žalm až na konci. Pozoruhodnost: Domina iube benedicere před lekcemi.
4. Citován Canivez, Capitula generalia, tak i dále. Tomus podle letopočtů.
5. O tom Liber usuum v kap. 52, col. 1421: Libera me Domine de morte, quod Responsorium debet cantor stando incipere (psáno accipere) quo incepto statim inclinatus. Et subsequentes Versus cantet, post ultimam tantum inclinans. Povstávání a inklinace platily při matutinu, kdy byly lekce poslouchány sedendo. Není tedy naznačeno, že cantus je zde ohápán jako pouhá recitace. Srv. Antiphona cantata post Benedictus posternent se fratres (col. 1419). Et Benedictus dicatur aliquantulum productius et Magnificat similiter ad Vesperas pro defunctis. Výslovně praví se v téže kapitole: Psalmi stando cantantur et aliquanto morosius, ale to se myslí officium tří nočních o Dušičkách a anniversarych biskupů, opatů, mnichů, eorumque consanguineorum. (Kapitola De officiis defunctorum praecipuis.) Jinak ovšem je nutno uvážít, že praxe se nemusí týkat doby Rejčiny.

6. Srv. *Usus cap.* 95, col. 1473.
7. Všechny antifony zádušní, které zde neoznačujeme, má Hesbert z antifonářů monastických H D L, ze světských antifonářů poskytuje mu je Monza. To týká se i antifon dále citovaných, jen *Omnis spiritus laudet dominum* má také Ivrea, ale jako antifonu laud nedělních. Hartker vynechává v těchto antifonách označení modu.
8. Tak mají nejen premonstráti dnešní, nýbrž i kodex Praž. UK VII P 13. obsahující kompendium řádové liturgie Anno 1486 de Premonstratu ex vero exemplari sumptum, sed anno domini 1524 in die Felicis et Adaucti cumpletum (fol. 244 a). Officium defunctorum fol. 159b sq.) Ad vespere vigiliarum ant. Placebo ...). Novější foliace.
9. U Weinmanna je přídavek kolmarského rukopisu 442 nazván processionalém z novější doby. Jeho obsah u Weinmanna str. 15-16. Pro tak skrovný obsah průvodový ani kuriální ritus u františkánů či eremitů augustiniánských processional neměl, jako jej nemá dosud římský ritus. Starý tisk Strahovské knihovny P P III 17, vydaný Leodii 1777, se nazývá *Processionale Romanus* jen per abusum. Schválení nejde nad pouhého biskupa: Vidi librum, cui titulus *Processionale Romanum* et illum conformem editioni Antverpiensi sub anno 1765 reperi ... Carolus Dei gratia episcopus et princeps Leodiensis. Obsah je pro ecclesiis urbanis et ruralibus. Liturgický elekticismus. Upoutá zde průvod o Božím těle.
- 10) Cistercký Liber usuum v kap. 99: Et tunc imposita Antiphona a cantore exeant cantando Psalmos. - Et post Psalmos dicatur Requiem aeternam et Antiphona Chorus angelorum. Ale co všechno se zde považuje za zpěv!
- 11) Kap. 99 Usuum od začátku: Dum deferendus fuerit ad tumulum, induatur, abbas alba, stola, manipulo cum baculo (!), et pulsato signo ut ad missam, qui psal-

mos cantant, finito psalmo vertant se ad altare. Míni se odezpívání psalterí v kap. 97. Abbas vero et qui crucem, lumen, insensum cum thuribulo, et aquam benedictam ferunt, ordinentur ad caput defuncti. Thuribularius vero iuxta abbatem, ut quoties abbas corpus thurificaverit ad finem cuiuscumque collectae, paratum ei tribuat thuribulum, Cantor vero, vel cui ipse iniunxerit teneat ei Collectaneum. Už tedy obohází opat tělo zemřelého vícekrát s incenzaací, to předpokládá více responsorií, při kterých se incenzovalo. Tomu také odpovídá další text: Expleto itaque officio est thuriferarius in ordinem suum, scilicet inter lumen et aquam. Et hinc imposita antiphona a cantore exeant... Název officium je na tom místě i při pohřbu hospitum, kap. 102: kněz compleat officium plane, scilicet non cantando, nisi forte abbatí visum fuerit pro reverentia personae debere cantari. Redakce Usuum Migneova je po r. 1344. Responsoria jmenována nejsou ani v prvním, ani v druhém případě.

12. Jedná se o exemplář v Ústavu dějin hudby Moravského muzea v Brně, sig. a 6245.
13. Rkp. brněnské UK - R 139: Processionale Sacri Ordinis Cisterciensis - vepsáno: Sacrae domus Wellehrad Ord. cist. BMV - a jinou rukou: Oblatum pro novo Anno Patri Michaeli Tomassi SOC, monasterii Wellehradensis professso, a Patre Ioanne Pitrasovsko, eiusde, ordinis monasterii Coronovensis professso, Anno 1656. Až je nápěv římský, notace je novogotická. Tisk v předchozí pozn. měl notaci římskou s nápěvem ještě neřímským.
14. Cap. IX De processionibus. Canivez, Statuta tom.VII. kdežto svatému Bernardovi vytýká Abelard: Processionum fere totam venerationem exclusistis. Migne PL 178, col. 340.
15. Praž. UK má řadu processionálů z kláštera sedlečského pod sig. XIV F 13 a - p. Jsou z 18. stol., XIV F 13e

je datován 1730 (str. 142), ale právě před zápisem zádušního officia, jež po prázdných listech následuje. Rukopisy XIV F 13g + l + p mají officium, ale bez pohřebního pokračování. Pohřeb bez officia má procesionál partikulární, sig. XIV G 55. Také z 18. stol., ale nejisto odkud, charakterizují jej jen německé písně. Pro obsah koderů srv. V. Flocek, Catalogus.

16. Už v 8. stol. Col. Floriacensis, Martene, De ant. eccles. ritibus, tom.II, str. 381 (vyd. s r. 1753, Antverpiae). Následují takéž prameny další.
17. Lud. Einsenhofer, Handbuch der Katholischen Liturgik, Freiburg im Br. 1933, str. 444.
18. Svatováclavský eberník I, str. 982, Praha 1934.
19. Celestini zpívali u nás toto Chorus angelorum při VIII.modu s inepci: c ho a GF Ga G - rkp. praž. UK VIII C 15, fol. 200a.
20. Martene, op.cit. tom.III, str. 133.
21. Podobně Usus v kap. 99: Et dum dicitur Domine misere-re super peccatore, omnes petant veniam. Pohřbívá-li se však hospes (Kap. 102),venia tamen ad Clementissime non petitur.
22. Jiný příklad byl by v rituálu praž. UK, sig. XII D 2, jenž notuje Clementissime na fol. 21b po vytržených listech. Ritus knihy je polský, rkp. pochází nejepíše z diecéze vratislavské. V litanii o Bílé sobotě: Adalberte, Georgi,Stanislave, Wenzslave - a další jména určující dobu: Maria Egypciaca, Dorothea, Hedwigis, Anna, Elizabeth. Nejdříve konec 14. stol. Ut regem nostrum et omnes principes... Ale praeconium paschale má: gloriosissimo imperatore N et serenissimí principe nostro N cum omnibus suis, et pro antistite nostro N. O Květné neděli zpívají Glorie, laus et honor pueri in eminenciori loco constituti. Finito

ympno secundum consuetudinem rectorum scolarum parvuli tres vel quatuor stantes ante sepulchrum cantent ant. Pueri hebreorum. - Kde to bylo? Musica medii sevi sv. I. Institut sztuki polskiej akademii nauk, str. 118: Sepulcrum cum cruce locatur extra ecclesiam in cimiterio, et cum ventum fuerit ad sepulorum cum proessione, fiat statio ante sepulorum.

E. ANTIFONÁŘ CO DO ANTIFON

1. Hymnár v sanktorálu nebyl dokončen v notách. Do prázdné osnovy hymnu Iesu corona virginum byly doplněny noty tak, že se vrací starý notopis žaltářů. Méně šťastný je hymnus Christe cunctorum dominator alme pro Posvěcení chrámu. Zde pozdní ruka nanáší kvadratické tvary se schůdkovitým klímkem i skandikem při podatu . Vnesen i nepatřičný nápěv: DF D F ED DE C E G FE DE E, jinde obecně zpívaný k velikonočnímu textu Vita sanctorum deus angelorum, nyní ve Vat. edici de Confessore non pontifice čís. 7 Iste confessor Domini colentes. Právý nápěv cistercký pro posvěcení chrámu našli bychom v žaltářích: a F G Ga GF a a aca h G G. Je to táž melodie, kterou jsme v poněkud složitější podobě našli v moravském ritu k textům nedělním podle jakubského psalteria sig. 19/27. Viz o jakubských žaltářích str. 37. Jinak zase utvářeli to schéma františkáni při nedělním Nocte surgentes. Musíme tuto látku opustit pro nutné omezení rozsahu.
2. P. Wagner, Einführung III (Formenlehre) str. 186. Neúplný oktoechos je zde vysvětlován preexistencí nápěvů. Ale dá se doložit preexistence žalmového zpěvu vůbec, tj také ad cursum, a přece je žalmových tónů osm.
3. S podobným textem měl invitatorium pražský breviář: Venite adoremus dominum, qui nos redemit per cruce. Nápěv je jiný, o něm níže v pozn. 13.

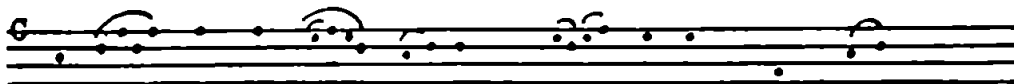
4. Ale srv. také invitatorium úterní:

F F G FE FGa GaG F Ga GF CFD FG G F G b b
Iubilemus de-o sa-lu-ta- ri nostro. Venite

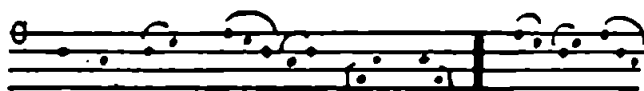
5. Ale tu skladbu mají také kartuziáni a Hesbert zná text ze Silos. Při tom kartusiánům nechybějí invitatoria pátého modu, o kterých viz v textu níže. - Pozn. 10.
6. Ani kartuziáni neužívají slavného toho nápěvu. Je to mladší tonus, ale má jej už Hartker.
7. Zvláštní invitatorium pro evangelisty mají jen rkp. D F S, a to Regem evangelistarum dominum, venite adoremus (viz níže v textu o třetím tonu invitatorního žalmu). Důležité je, že se už jedná o tutéž propriální historii, kterou mají se svým novým invitatoriem cisterciáci.
8. Názor podepřený Hesbertem. Viz níže o sedmém tonu podrobně.
9. Nehledě k benediktinům rajhradským, jejichž břevnovský antifonář z r. 1313 napodobuje cisterciáky vůbec.
10. Obě tato invitatoria odsouvá Antiphonarium s. Petri, dokument pro dobu franckou, až teprve ze 12. stol. Vydal Tomasi (Opera, sv. IV. Řím 1747). Dalo by se tedy myslit, že u cisterciáků ohybějí pro svůj mladší původ. Ale skladbu incipituje už Hartker k pátému tonu Venite. Hesbert jmenuje svatodušní text z rkp. Complègne (9. stol.) a rkp. monast. Saint-Denis (12. stol.) - z tohoto pramene také text de Ascensione - ve starší podobě, ale rámeo alleluja-tický je stejný už tam. Také kartuziáni skladbu s obojím textem zachovávají.
11. Autor spisu (Speculum musicae) dodává: Hoc tamen parum in aliquibus ecclesiis observatur. Idea tedy pořád ještě nová. Záleží na vrození spisu. Jak si

autor představuje doplnění, viz níže.

12. Foliový tento kodex se ztratil při zrušení kláštera. Pamatuji se naň.
13. Nepřichází v úvahu rarita, která se vyskytuje v breviáři pražské diecéze:

Veni- te ad-o- remus do- minum, qui nos

redemit per crucem. Venite

Závěrové crucem je notováno na G, ale tóniku E žádá nejen Venite, kde III. tonus by musil sloužit modu VIII. - poznáme, že to samo o sobě nebylo vyloučeno - ale qui nos redemit až po tóniku je jistě převzato z Te Deum, jež se do osmého modu nehodí. Řekli bychom pro toto maestoso, že skladba byla utvořena pro sanktorální svátek sv. Kříže, ale breviář ji má zařazenu pro týden po Smrtné neděli. Ve starším vydání breviáře je ta- te partie vytržena. Dominum spojuje tu dvojí živel, Venite adoremus před tímto slovem je vzato snad z polohy hypodórské.

14. Z kláštera svatojiřského známe dvojí pramen seřazující nápěvy pro invitatorní žalm: hymnár v jeho dodatku, rkp. praž. UK, sig. XII E 15x, pak antifonář téže knihovny, rkp. XIV C 20. Až oba pořady jsou neodvislé, v žádném z nich není na třetí modus pamatováno. Commune sanctorum v antifonáři svatojiřském, rkp. XIII C 4, nás přesvědčí, že také Regem apostolorum se zpívalo jen variantem plagálním F-E. Je to tím pozoruhodnější, že Rajhrad užíval dvojího nápěvu už ve 12. stol. O samotných apoštolích třetí tonus předepsán je jako slavnostnější In cappis (tj. když se užívá pluvialů) -

jednoduchý náš je In albis. Viz neumovaný breviář nyní v brněnské UK, sig. R 387. A v té době i u sv. Jiří bylo pro apoštoly invitatorium se dvojím nápěvem. Breviář neumovaný praž. UK VI E 4c má před incipitem Regem apostolorum označení in XII lecti-onibus, ale předeslán je text toho invitatoria voelku, označený in summis, a ten je připraven k neumování. Jedná se o Commune sanctorum, které při převazbě ocitlo se v počátku knihy.

15. Byla už zde zmínka o ztraceném kodexu rajhradském. Tato kniha nápěvů pro žalm venite si také pro první modus ze skupiny tonů IV vypůjčovala, a to týž ná-pěv, který za první modus považuje speculum musicae - Coussemaker II, str. 338, k dórskému invitatoriu Tu est pastor ovium. Zapomněli v Rajhradě, že se dříve řídili cisterciáky? Je to otázka proveniencie kodexu. Pamatuji si jen, že byl notován monumentál-ní kvadratickou notací s obličkovou a podatovou formou vatikánskou. Nebylo germánsky nahrazeno b v incepti Dab a, ale pro tonus osmý byla kvinta rozložena do trojzvuku D^Fab a a / a a a a Ga G G).
16. Pro nápěv k venite adoremus regem regum je možno od-kázat na novodobý Liber responsorialis pro festis primae classis et Communi sanctorum juxta ritum mo-nasticum, Solesmes 1895. Staré invitatorium např. z olomouckého breviáře, rkp. CO 3:

Hesbert v rkp B V R. Starší invitatorium je jen mixo-lydioké Ave Marie u Hartkera. Jsou to původně invi-tatoria pro mariánská officia všechna.

17. Nejstarší z antifonářů Hesbertových, rkp. C, zařazuje po nedělních historiích z proroků seznam invitorii církevního roku. Antiphona ad Invitorium de cunctis festivitatibus sanctorum et diebus dominicis. Sanktorálu týká se však teprve sedm posledních skladeb, a to je vlastně Commune. Jedná se totiž o Invitorium Regem, a to: apostolorum, martyrum, confessorum, virginum, ale také archangelorum a praecursoris. Tu pak jako poslední následuje naše Mirabilem deum in sanctis suis. Ale je možné, že zařazení této skladby bylo důsledkem podobného nápěvu. Tento kodex je bez nápěvů, takže nemůžeme vědět, který z nápěvů Regem je zde míněn, až na to, co nám napovídá toto Mirabilem. Jinak se odkazuje na toto Mirabilem ze svátku Mládtek. Rukopisy V a F udávají skladbu jen o tomto svátku, rukopis S ji má o sv. Hippolytu mučedníku. Všechny prameny Hesbertovy zde k Venite adoremus přidávají slovo collaudantes. Jmenovaný seznam invitorii nám bude pomocníkem ještě také v tom, že in sanctissima nocte pascha uvádí výslovně jako Invitorium: Alleluja de Praecoupemus! Srv. text k pozn. 8.
18. Chron. Claraevall. Migne PL 235, col. 1217: Et sequenti anno (1175) in capitulo generali receperunt cantum beati Bernardi et cantum de Trinitate - cituje Canivez, tom. I, k tomu roku k ustanovení: De s. Bernardo proprium officium et duae missae, et fratres laborent. - Tom. III k r. 1262 pod č. 14: Historiam autem cum XII lectionibus (o svátku XI Milium virginum, který se ustanovuje per totum Ordinem) in Capitulo praesentatam abbas Vallis s. Lamberti deferat ad sequens Capitulum generale, et conversi laborabunt. Tato historie se najde v antifonáři, který přišel do brněn. Františkova muzea společně s rukopisy Rejččinými a je notován rhombicky: rkp. FM 4 (fol. 222b). O něm ke konci naší studie o Rejččiných rukopisech. Klášter králové má

tuto historii v jiné úpravě: antifonář Olom.stát.
knih. M II 86 ze stol. 15. K officiu o sv. Bernardu
je napřed potřebná monografie.

19. Ale Hesbert má obsažnější text tohoto invitatoria a to může melodii amplifikovat, jedná-li se o touž melodii: Regem sempiternum pronis mentibus adoremus, qui martyrem suum pro meritis coronavit N.-E D S mají Laurentium, F Vincentinum, jinde "illius nomen". Chybí Hesbertovi cistercké Invitat. o Maří Magdaléně, ostatní počínají Surgite vigilemus všechna jsou u něho už zastoupena multipliciter.
20. Laudemus Deum nostrum mají s nápěvem supplementa k tištěnému solesmeskému Responsoriale z naší poznámky 16. Nejlépe v pravidelné formě o sv. Martinu. Sv. Martina jmenuje také in confessione Hesbertův rkp. L, jinak je u Hesberta jmenován jen sv. Pavel: F in confessione.
21. Kartuziáni mají toto invitatorium také v allelujatické podobě, a to už Bílou nedělí počínaje. Obojí podoba u nich ovšem je modus IV. Jeho Venite zde: Da Ga SF. Jinak v kuriálním ritu u františkánů. Ten notuje jen Adoremus dominum, ale v poloze, jakou má pondělní invitatorium Venite exultemus domino. Tím dostává irregulární tonus žalmu invitatoria dvě. Není divu, že cisterciáci také zde skladbu měnili, ale spokojili se transformací do modu druhého. Dostali tím i potřebný ambitus, který na IV. modus nevystačoval.
22. Srv. výše pozn. 17 ke konci: Alleluia d e Praeoccupemus.
23. Srv. communio Dico autem vobis amici mei ne timeamini. Kontrafakturu Optimam partem elegit sibi Maria mají také cisterciáci a B. Widmann míní, že ji převzal po 15. století (Die neuen Choralbücher des

Cisterciensierorden v časopise Die Cistercienser Chronik, 1905, S.54, Anm.55). Když fráter Iosephus Ignatius Smolius Wellehradensis professus r. 1671 psal Supplementum ad antiqua gradualia iuxta novissimam Cisterciensis Missalis recognitionem, našel v římské předloze communio Optimam partem, ale nápěv není jiný. Velehradský rukopis v Praž. UK D 41. Jinak Editio Medicea.

24. Coussemaker, Scriptores II, 365, uvádí v traktátu Speculum musicae názor autorův na volbu VIII tonu pro žalm Venite. De invitatorio toni octavi et suo Venite aliqui tale ponunt exemplum - a cituje text Regen cui omnia vivunt venite adoremus. Autor vy-
lučuje, že by toto invitatorium jako modus osmý mohlo setrvávat v poloze modu VI:FG G G G G G GF G Ga se svým Venite G b b. Recitace na G mu nevystačuje, protože není tónikou skladby. Quodsi debeat (invit.) esse octavi toni, terminari debet in G gravi, et notari sic cum suo Venite: Ga a a a...Venite G c a c c o c. Autor nestará se pak už o to, že se recituje o stupeň nad tónikou. Náš pramen tento nedostatek zřejmě napravuje. Škoda, že nemáme pro žalm Venite pražské nápěvy. V každém případě text Floremus je v celém ritu jediný osmému modu přiznávaný. Speculum musicae neznalo ani ten. Pro osmý modus nebylo zvláštní Venite potřeba! Ale cistercké Floremus je novota, která by se mohla beznála jako modus osmý vykládat, kdyby stanovisko řádu nebylo rigorózní.
25. Pro naši práci cennější budou poznatky toho druhu z rukopisu brněnského Stát. archivu FM 3, až se s ním seznámíme na konci studie (str. 530). Antifonář je aspoň moravského původu.
26. Pro studium Hesbertových antifonářů je nutno upozornit, že označení Ad ourseum se začalo týkat speciálně malých hór: primy, tercié, sexty nony. Podobně jako

v nynějším běžném užívání hóry jsou zkratka pro horae minores. Hartker ještě tu a tam upřesňuje Ad cursum d i u r n u m, Bamberg má už jenom Ad cursum.

27. Nejstarší francký výklad řehole sv. Benedikta (Magister anonymus) dává žalmu Venite v počátku matutina název Responsorium orationis (tj. k modlitbě). Některé nápěvy toho žalmu: tonus II, V, VII mají jistě něco společného s verši prolixních responsorií týchž modů a při některých invitatoriích jsme našli responsorijní styl. Že poskytla svůj přínos také responsoria brevia pro texty usuální a pro cantus feriální, je už zřetelné.

28. Přejímání antifon pro kolektivní psalmodii malých hór nás utvrzuje v přesvědčení, že antifona měla účel především hudební, aby se psalmodie nemusila přednášet in directum. Po textové stránce je v takovém převzatí něco násilného, nejednou jde o citaci z cizího žalmu, nikoliv z některého žalmu hóry. Ale lze pozorovat, že officium se po své době prehistorické stává pro původní sounáležitost mezi antifonou a žalmem stále více a více apatickým.

29. Zde je potřeba dodat, že pro malé hóry nedělní nepočítá doba přednostní a nedělní Alleluja žaltáře, nýbrž incipituje Alleluja laudové, jež sice žaltářní je, ale jako skladba delší. Snad se tak děje u vědomí, že mimo řád malé hóry dostávaly slavnostnější skladbu de evangelio. Jenže se zase laudový incipit týká hór všech: Ad horas diei { a a G a o Quinquagesimě
alle-luia,
výslovněji: Ad o m n e s horas.

30. Pěkné je, že antifonář Rejččin k těmto Alleluja udává věrně předlohu o původním textu - v jiných cisterckých antifonářích u nás to nenalézáme, než ještě v rkp. FM 5. Z opakování pořadu je nutno vyjmout už oboje nešpory Hodu svatodušního, kde se Alleluja bere

z nápěvu antifony *Hic qui loquuntur lingua gallilei sunt.*

31. Liber usuum podobně mluví při officiu o Štědrém dnu, připadne-li na neděli (kap. 3). Také sanktorální officia o sv. Tomáši Beketu (kap. 5) a Silvestru (kap. 7) mají tak v neděli.
32. Přijde v h. i, dodáme-li, že v tom smyslu musí být chápán i titul *canticum boemiale* při známém lejchu *Otep myry myet moy myly*, jenž se nalézá v témže vyšebrodském rukopise. Tím se dokládá i duchovní smysl toho skládání proti představě Nejedlého o písni profánní. V breviáři stačilo rubrikovat: *Infra octavam ad Magnificat singulis diebus una de canticis*, aniž skladby byly zapsány (rkp. Stát.arch. olom. CO 301), ale obyčejně je jich zapsán celý výběr. Z pražských breviářů jak má jediné rkp. Nár. muz. XV F 12, do olomouckých breviářů otevřel skladbám přístup biskup Jan ze Středy novou Rubrikou. Proti přísnosti diecézního ritu pražského hýří těmito výtvary knihy kláštera svatojiřského. Už od počátku stol. 14., nebo koncem stol. předešlého. V neumách jsou už na deskách breviáře kroměřížského, a nelze pozorovat, že by byly zapsány mladším písmem; rkp. se klade do stol. 13. (CO 258).
33. Mladší historie o sv. Benediktu, *Praeclarum late*, ač dávno užívaná benediktiny, nemohla být původně cisterckým řádem akceptována pro svou už poetickou formu. *Monachi, qui rhytmos fecerint ad domos alias mittantur non redituri nisi per Generale Capitulum* - ustanoveno r. 1199 (Canivez tom. I.). U nás má tato historie v řádu pevné vročení teprve v blízkosti r. 1343, kdy v breviáři praž. UK, sig. XII E 6a bylo dokončeno temporále. Tento kodex obsahující obě Benediktovy historie je cizí proveniencí, teprve ex post přizpůsoben klášteru zlatokorunskému. Hojně už užívá poetických forem. Nemůže být mladší zápis ve jmenovaném už moravském

antifonáři FM 3, kde se poetika omezuje jen na toto officium. Ač historie byla řádem pak užívána vesměs o svátku letním, v tomto kodexu zapsána je hned po officiu starém prosaickém *Fuit vir*, jde o zimní část antifonáře. Fol. 168 b: *Nova historia de sancto Benedicto*. Ale tímto příspěvkem vypadává kodex ze společenství kláštera králové. Tam se historie neuplatňuje ani v 15. a 16. stol. (antifonář v olom. Stát. knih. M II 86). *Analecta hymn.* 25, č. 52 mají pro historii u cisterciáků pramen už ze stol. 13 (od. *Stuttgartien.* 1 b 89), ale o vnošení nebo o řádové provenienci lze pochybovat. Antifonář praž. UK, který jmenují se sig. XII C 7, bude patrně C 7 b, ten má novou historii už v sanktorálu, ale jeho starší druhové ze 14. stol., XII C 7a, pak XII C 11, mají historii ještě mimo sanctorale mezi doplňky psanými mladší rukou. Jedná se o klášter zlatokorunský. Historie v něm se sotva dostala do sanktorálu před 15. stol. Zato zbytečně kladou *Analecta* až do 15. stol. breviář velehradský M II 164 olom. Stát. knih. (mají starou signaturu). Zajímavé je, že Generální kap. zapovídá novou historii o sv. Benediktu ještě r. 1448. Viz v naší studii str. 525. Je konservatismus na Starém Brně důsledkem toho?

34. Srovnání s breviáři svatojiřskými nás poučí, že zásoba skladeb o sv. Kříži byla do svátku Exaltationis přenesena ze svátku Inventionis. Ten totiž připadal do velikonoční doby, kdy cisterciáci zpívali k žalmům pouhé Alleluja s nápěvy temporálními. Ta zásoba musila být ovšem velmi ztenčena, takže pro druhé nešpory bylo vybráno: 1. *Salvator mundi salva nos*, 2. *Adoramus te Christe et benedicimus tibi*, 3. *Per crucem tuam salva nos*, 4. *O crux admirabilis*. Pouhé žalmové antifony našly by se také in evangelio: v prvních nešporách *Crux fidelis*, v laudách *Super omnia ligna*. Sem patří také *Ad cantica Dulce lignum dulces clavos*. Takže

melematika byla zachována jen k Magnificat druhých nešpor: O crux benedicta. Nešporní antifonu neznámou našim pramenům zapíšeme aepoň zde.

Per crucem tuam sal-va nos Christe redemptor

qui mor-tem no-stram moriendo destruxisti

et vi- tam resurgendo prepa- rasti. E u o u a e.

U Heberta je text v kodexu z Fossés (Per tuam crucem). Tento kodex bude mít i jiné antifony, které by zbývaly pouze na clisteriálky.

35. Nechává-li jmenovaný moravský antifonář FM 3 konkomitantní svátky po věnoích v temporálu, není v tom sám. Srv. breviář praž. UK, sfg. VII H 14. I údajně plaský antifonář téže knihovny, XIII A 5b, zasahuje už do stol. 15, při tom podle všeho zůstává. Má-li tak také stařídký misál téže knih., sfg. I B 10, někdy v poč. 13. stol., lze toto umístění považovat i v řádu clisterokém za původní. I proti většině kodexů jiných.

36. Communio Domine Ihesus - que finitae diaconus accipit calicem de altari et vertens se ad chorum incipit tonaliter: Calicem (salutaris accipiam). Precentores nunciant antiphonas

inter dominos. Po Magnificat s antifonou: Quo finito et antiphona repetita presbiter stans ad altare, qui celebravit missam cum vesperis, claudit oratione, que habetur post communionem, diacono Benedicamus subiungente. Benedicatio datur. Tak podle ritu pražského, jejíž si přivlastňuje také probošt Mikuláš v misálu hrněnském. Jinak se na Moravě žádný zvláštní ritus při těchto nešporách nedál. Presbiter stans ad altare incipit ad vespere Calicem - má misál CO 135 Stát. arch. v Olom. Katedrální Rubrika Jana ze Středy má rovněž jen: Prelato incipiente super psalmos ad vespere antiphonam Calicem, rectores imponent psalmum.

37. Prolisní antifony, jimiž doprovází nedělní matutinum v Adventě breviář římský, vydávaný po Tridentinu, najdou se s nápěvy v každém františkánském notovaném žaltáři. Původ těchto zajímavých skladeb je dosud nevyvětlen.
38. Už k r. 1246 vydala generální kapitula celý oktávový pořad ze svátku Narození P.M. v incipitech. O rok dříve čteme obecně: Octava Nativitatis Virginis gloriosae fiat solemniter per universum Ordinem sicut Octava Assumptionis ipsius in hunc modum quod antiphonae, lectiones et responsoria, officium missae, capitula, collectae ubi de Assumptione dicebantur, dicantur de Nativitate. Privatis vero diebus mēni se jedno responsorium cetera omnia tam de sabbato, quam dominica infra octavam et in Octava fiant sicut per octavam et in octava Assumptionis, servatis, ut dictum est, proprietatibus Nativitatis. Podle toho všeho Rejčka měla ještě velmi starý pramen. Ale zavádění novot šlo asi všude pomalu, i když je zaváděla generální kapitula. R 1294 Generale Capitulum duxit provide, quod Octavae Purificationis eiusdem Virginis de cetero fiant per Ordinem universum, ita tamen quod de proprietate illius festi antiphonae, versiculi, parva responsoria,

capitula et collectae dicantur ea forma, quae de Nativitate eiusdem Virginis consuevit, excepto quod ad vigiliis privatis diebus ad invitatorium dicitur Ave Maria sicut per octavam Pentecostes decantandum. Nápěv nám neznámý, užíváný patrně v přídávkovém officiu mariánském v udané době. Šestý tonus simplex? Dominica vero infra octavam et in die Octava fiat per omnia de proprietate dicti festi sicut in Nativitate ipsius... Si vero dominica in Septuagesim vel Quinquagesima ipso die evenierit, octavae de beata Virgine tunc non fient, sed tantum die octavo una missa dicitur, scilicet matutinalis, et commemoratio ad utrasque vespervas et laudes. Toto zavedení jsme nenašli provedeno než výjimečně: Rkp. praž. UK XIII H 3a. Breviář cizího původu ze stol. 15. Explicit liber matutinalis. Jsou to jen matutina.

- 36 Ale Benedicat nos deus deus noster benedicat nos deus objeví se přesto jako závěrečná antifona cisterokého pořadu k umývání nohou o Zeleném čtvrtku:
C D F EF D - F F F E FG G - C D FG E FE D D. S veršem ad repetendum: Et metuant eum omnes fines terre, v němž psalmodie vynechává metrum. Není to antiphona cotidiana, srv. v zádušním officiu Audi vi vocem de celo dicentem. Lotio pedum mají cisterciáci zařazeno v antifonáři. O některých zvláštnostech tohoto pořadu jsme se zmínili v pozn. 19, více bude níže str. 377 a d.
- 42 Antifona Via iustorum je nejen v kodexu V (Verona) in Letania, přesněji: Ad reliquias ducendas, nýbrž také pod titulem: Item antiphonae in matutinis laudibus v commune mučedníků kodexu z Compiègne, tj. z 9. stol. Nutno opravit Hesberta v jeho III. dílu.
- 42 Nigra sum sed et formosa ohybí u Hesberta jen třem kodexům. U nás měl tuto antifonu jen klášter svatojiřský, než byla od dob abatyše Kunhuty vyměněna za prolixní "canticum" s delším textem. Dum esset rex má

u Hesberta kodex L pro P. Marii a kodex F pro commune virginum.

42. Ostatně nokturn má žalm Venite ve znění Vulgaty na rozdíl od invitatoria, a také ve verších pro psalmodii ad cursum.
43. Ale dotyčný ritus není u cisterciáků úplně opuštěn. Jen je zbaven mystiky. Světla se nezhášejí po jednotlivých žalmech na znamení, že Kristus byl opuštěn, a nio se nevynechává na znamení smutku. Liber usuum v kap. 20. naopak zdá se ukazovat stav původního realismu v těchto způsobech. Feria quinta et sexta et Sabbato ante Pasche postquam nocturna laus fuerit... et sacrista videt advenisse tempus, quo regulariter circa diem laudes sunt canendae, candelam unam accendat ac in gradu presbyterii super candelabrum ponat... Interim vero dum hymnus illius horae canitur, omnia luminaria ecclesiae a secretario, excepta illa praedicta candela, extinguantur. Dum cantor antiphonam ad Benedictus incoeperit, etiam candelam illam idem sacrista exstinguat. Et dum abbas Pater noster incoeperit, candelam ardentem, quae anteaquam illa ad Benedictus exstinguatur in absconsa occultari debet, ad collectam dicendam in chorum deferat. Absconsa bývala v mnišském chóru lucerna omezující na minimum zářivost. Cisterciákům světla mohla sloužit v chóru jen aby bylo vidět, omezovala se při rozednívání. Generální kapitula ve staré době vícekrát zakročovala proti tomu, aby nebyly zaváděny oltářní svíce.
44. Zvláštní kompromis udělali v lekcích Tridua benediktini přejímající cisterckou reformu. V době, kdy měli nokturny po třech, četli v prvním nokturnu z Jeremiášových pláčů, ve druhém Sermo, ve třetím z apoštolských listů. Nyní udělali ze tří lekčních trojic lekce pouze tři, a to tak, že z každé trojice byla ůtena lekce jedna: Jedna z Jeremiáše, jedna ze Sermonu, jedna z epistoly. Tak je tomu v rajhradském breviáři probošta

Vítka, rkp. brněn. UK, sig. R 394, z první pol. 14. stol. Chybění alfabety stačí, abyohom věděli, že pro lamentace se přestalo užívat vlastních nápěvů, které měl v neumách lekcionář téhož kláštera, rkp. téže brněn. UK R 376. Starších ze stol. 12., mladších ze stol. 13.

45. Hesbert nám zjišťuje existenci propriálního officia evangelistů teprve z pramenů monastických, S F D od 11. stol., ale rozbor skladeb nesvědčí pro jednotnost té historie od počátku.
46. Zde může zajímat, jak naložili cisterciáci se dvěma antifonami, které středověku dělaly obtíže:
1. Ex quo facta est - vox salutationis in auribus meis, 2. Ante me non est formatus deus. Už Hartker přisuzuje obě modu prvnímu (Ante me ne bez rozpaků), i když s počátkem D F FG známým z nemodálního užívání. Cisterciáci důsledně při Ex quo facta est transformují do modu VII: G a oh cd d... Při Ante me jim to však nešlo pro nemožné pokračování. Ponechali tedy skladbu v modu prvním, jen vyměnili začátek. Místo D F FG dodali pravidelné dórské Dab a a - ale skladbu klíčují c na místě F, aby ukázali, že původní b považují veskrze za mole.
47. Ze čtvrtetních antifon největší šanci měla by dvojice poslední: Cum audisset turba - Quidam autem ex Iudeis. Tu nemá už Codex Fossatensis, neboť se systémem dvojic počíná o týden později, tj. mimo týden popeleční. Ale už existence systému mimo cisterciáky také v tomto prameni iniciativě cisterciáky nepřejde. Naděje, že totožné nejsou aspoň nápěvy, se ztenčí, uvážíme-li, že je to celý systém skladeb, o který běží. Také by bylo potřeba vyrovnat se s datováním kodexu z Fossée. Jeho vznik klade Hesbert do doby, kdy cistercký řád teprve počínal žít. Cîteaux bylo založeno r. 1098, sv. Bernard do něho vstupuje r. 1112.

48. Jak ukazují naše značky, je to z pramenů Hesbertových až Silos ve Španělsku, s nímž mají cisterciáci určité shody pro obsazení svatodušní oktávy. Jen antifona pondělní, *Non enim misit*, je ve shodě také s Fossée. Silos má další shody v úterý, v pátek a v sobotu, ale antifony jsou tam vesměs už k *Benedictus*, nikoliv *Magnificat*. To mohli cisterciáci upotřebit jen v pátek. Mimoto *Egressi duodecim* vytěžili cisterciáci pro čtvrtek, nikoliv pro sobotu, je to text ze čtvrtečního evangelia a sobotní *Magnificat* už neobsazovali. *Codex Silensis* je z 11. stol., je nutno myslet na společný pramen, Hesbertem nevytěžený. Podle jeho mínění dostala se římsko-monastická liturgie na půdu mozarabského kláštera z Francie (*L'Antiphonaire de Silos*, pag. XIX). Ale nejednotnost nápěvů, kterou jsme při zhudebnování textů poznali, vede nás ve věci souvislosti se Silos ke skepsi, a opravuje i naši důvěru (min. poznámka) v nalezený systém skladeb. Jednou se dokonce zdá, že Hesbert přeje více kartuziánům. (Antifona *Amen amen dico vobis, qui credit in me* s jedním *alleluja* - Hesbert III. svazek.)
49. Popis obřadu najde se v knize *Usuum*, kap. 21 (PL 166, col. 1400-1401). Ve stručnosti vyjímáme: Po obědě *postquam conventus a mensa surrexerit... facto parvo intervallo eant fratres more solito in refectorium bibere. Deinde sacrista tabulam ad Mandatum percutiat. Monachorum quoque conventu in claustris residente sicut in sabbatis ad Mandatum, ac priore locum abbatis tenente incipiat cantor antiphonam DOMINUS IESUS (měšní comunio)... Tunc abbas et coadiutores sui linteis praecincti lavent, tergant et osculentur pedes omnium, ita ut abbas duodecim tantum (e conventu) pedes lavet. Peracto itaque obsequio abbas duorum servitorum pedes lavet, ceterique sibi invicem lavent. Novissime alter ex sibi deputatis... abbatis pedes lavet, alter vero tergat et osculetur.*

Post hoc tam abbas quam ceteri sibi invicem aquam in manibus fundant. Deinde cucullis induti veniant ad locum, in quo septimanarii coquinae solent inclinare sabbatis ad Mandatum... - Je potřeba vědět, že umývání nohou se neomezovalo na pouhý Zelený čtvrtek a že vzniklo z klášterní hygieny. Také při běžném umývání každou sobotu se zpívalo. Svatojiřské procesionály mají k tomu rozdílný pořad antifon, ve kterém právě začíná se antifonou Mandatum novum do vobis, která dala obřadu jméno i pro Zel. čtvrtek. Přesto u cisterciáků i v sobotu se začínalo antifonou jinou: Incipiente abbate antiphonam POSTQUAM (surrexit dominus a cena) - vel cantore absente abbate začínají s umýváním hebdomadarií coquinae. Viz kap. 109, col. 1487. Byla ještě jiná lotio pedum, při které se nezpívalo: lotio pedum pauperum (viz v téže kap. 21 o něco výše, col. 1399-1400) a mandatum hospitum, kap. 108. Vždycky k ukončení posloužil kolektář. Pořad antifon o Zel. čtvrtku byl tento: 1. Dominus Iesus postquem cenavit, 2. Postquem surrexit, 3. Si ego dominus, 4. Vos vocatis, 5. Mandatum novum, 6. In hoc cognoscent, 7. In diebus illis mulier, 8. Maria ergo lavit, 9. Domine tu michi, 10. Ubi est caritas et dilectio, 11. Diligamus nos invicem, 12. Ubi fratres in unum glorificant deum (G a c o o de d...) 13. Congregavit nos Christus, 14. Maneat in nobis fides, 15. Caritas est summum bonum (viz níže kontext, kde je i další:), 16. Congregavit nos in unum, 17. Benedic t nos deus, deus noster.

- 5% Nynější forma tohoto hymnu pochází prý z doby kolem r. 1100 a užívána byla nejprve na Monte Cassinu, pak v liturgii beneventské, než se jí zmocnili františkáni. H. Schmidt, Hebdomada sancta, Romae 1956-57, I. sv. str. 651. - Cisterciáci musili znát báseň ještě ve formě původní, kde Ubi caritas není respon-

soriálním refrénem jak bývá u hymnů procesionálních, nýbrž stereotypním dozpěvem jednotlivých (dvanácti) slok pětiveršových.

Congregavit nos in unum - Christi amor,
Exultemus et in ipso - iocundemur,
Timeamus et amemus - deum vivum
Et ex corde diligamus - nos sincero.
Ubi caritas est vera, - deus ibi est

Nebo sloka šestá, ze které utvořena je skladba další v našem kontextu:

Karitas est summum bonum - amplum donum,
In qua pendet totus ordo - preceptorum,
Per quam vetus atque nova-lex impletur,
Quae ad caeli celsa mittit - se repletos.
Ubi Caritas est vera, - deus ibi est.

Obojí námi citovaná skladba v kontextu čerpá volně z některého textového variantu básně. Naše citace z MGH, Poetae IV, fasc. 3/4, kde báseň je v celku. Cistercké ibi deus je jistě původnější než deus ibi est.

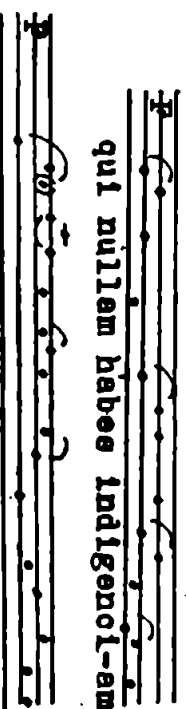
51. Srv. antifony Tulit ergo paralyticus lectum suum, in quo iacebat a Ne reminiscaris, Domine, delicta mea v jejich úvodní části. Stačí Ed. Vat. Také v intermodální antifoně Serve nequam vrstva Nonne ergo oportuit et te misereri conservi tui patří modu IV.

Středověk měl takových příkladů více. Antifona ke knihám Makkabejským:

Tu domine universorum, _____ qui nullam habes indigentiam
 C C $\hat{C}F F \hat{E}GAGFE$ D E E D DCD F E E
 volu - isti tem - plum tuum fieri in nobis: conserva domum istam immaculatam

Zde je příležitost vidět tutéz frázi po sklopeném závěru znova se závěrem k tónice modu. Citujeme z antifoně svatojirského 13. stol., rkp. praž. UK XII C 3. Nyní máme příleži-
 tost vrátit se do antifoně olsterického, abychom sepoř v poznámce použili, jak se tato
 skladba reformovala. Především se nelíbily závěry, jímž jsme zatím nedopřáli nápravu.

conserva domum istam immaculatam

V prvním případě je vlastně modulováno do modu olzého, kupodivu téhož, jaký měl olster-
 oláol v antifoně ad lationem pedum: Caritas est summum bonum. Zde olsteroláol modulaol
 prohlédl. Chtěl mít skladbu modální jednolitou a rozhodl se pro modus první. Bylo by
 stačilo zvednout o stupeň závěr v indigentiam. Ale onl se nechtěl spokojit s plagální
 podobou místa, a tak přetvořil celý průběh skladby do tohoto tvaru:

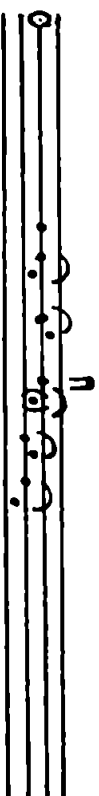

Tu domine u-ni-versorum

qui nullam habes in-di-gen-ci-am

vo-lu-isti tem-plum tuum

fle-ri in no-bis

Bylo méně než potřeba změnit zbytek a po IV. modu nezbylo památky.

con-ser-va domum is-tam im-ma-cu-la-tam.

Také bylo zbytečné jej udržovat, když úvodní fráze, pokud z ní zůstal zbytek ve fletu in nobis byla znovu sklopena a během nápěvu nebylo vlastně příležitosti k tónice E. Svatojilský variant ji ovšem zachovává a ještě podtrhuje, když k immaculatam do-dává:

F DC D F FE DE E
in eternum do-mi-ne.

Ze tří koderů, jež udává Heebert, má toto ukončení jen Reichenau, zbývající dva, Gallianus (Durham) a Roscoe, mají aspoň in eternum bez domine. Škoda, že neznáme nápěvy,

abychom posoudili, co je na proměnách skutečně cisterokého. Pokud jde o tvar svatojiřský, ten máme na Moravě v kapitul. rukopise CO 3, což je breviář diecéze.

F. ANTIFONÁŘ CO DO RESPONSORIÍ

1. Rozhled po materiálu týkajícím se responsorií je ztížen tím, že ve Vatik. edici nevyšla nokturnální část antifonáře, nám k vedení a srovnání. Existuje jen Responsoriale monasticum, které si vydala (r.1895) solesmeská kongregace benediktinů pro festis primae classis et communis sanctorum. Jinak byla vydána responsoria jen v separátních některých officiích, jako je Officium Maioris hebdomadae, Officium defunctorum apod. Novodobé řeholní edice jiných řádů jsou rovněž ponejvíce pouhá diurnalía s příležitostným pouze užitím matutina pro tu či onu slavnost, jako jsou officia patronů. Důsledek toho všeho je, že látka o responsoriích v naší studii není vyčerpávající a že nám leckterá cisteroká pozoruhodnost ujde. Také se jedná o skladby proti antifonám vesměs obsáhlé, jež by spotřebovaly mnoho místa. Zde je potřeba pořád ještě určitého uskrovnění v literatuře, než budou podmínky a příležitosti příznivější.
2. Ze spojení vigilia - ad vespere mohl by se někdo domnívat, že vigilia je jmenována jako předvečer - profestum a nevztahuje se na officium celé. Nuže, jsou případy, kde je nadepisováno Vigilia, i když officium je bez prvních nešpor, např. o sv. Pavlu 30. června v kodexu nejstarším (Compiègne) a o něco dále tamtéž: Antiphonas et responsoria in vigilia beati Benedicti abbatis, kde se začíná až prvním nokturnem od antifon.
3. De canonum observantia XII. propositio: Historiae temporales frequentius abundant in responsoriis, ut etiam

pro diebus ferialibus plura supercrescant. Sed aliqui religiosi, ut Praedicatores et eos sequentes, ferialia rescaverunt et dominicalia secundum ordinem repetunt feriarum. In Romano tamen usu primum dominicale nunquam repetitur in feriis, sed omnibus expletis si sit feria, incipitur a secundo, et quibus hoc placet, videant fratrum Minorum notas.

4. Nezkrátili cisterciáci propriální pořad laudový před vánocemi, když jej začínají až v úterý? Nezkrátili. Stará doba započítávala do onoho týdne nejen Štědrý den, který už má officium vlastní, nýbrž také neděli s propriálním jejím officiem. Tak bylo před vánocemi pouze patero propriálních laud. Mají tak už kodexy Hesbertovy C E V F D, to je stav od 9. stol. Teprve další kodexy, počínající od pondělka po IV. adventní neděli, doplňují i sobotu, takže jim v paradigmatu nevychází Nativitas na neděli, nýbrž na pondělí. Překvapí Radulf svým návodem: Una hebdomada in qualibet feria habet proprias laudes, quae in antiquis antiphonariis repositae sunt incompetenter in quarta hebdomada; Immo (?) debito situ collocari debent cum suis antiphonis ad Benedictus et Magnificat in tertia hebdomada, in qua sunt quattuor tempora et continuari in suis feriis usque ad vigiliam Nativitatis. Jeho novum přitom je: Antiphonae vero ad Benedictus et Magnificat tertiae hebdomadae dicendae sunt ad tres nocturnos dominicales dominicae quartae. Propos. XVI. podle Mohlberga. Ještě dnešnímu antifonáři benediktinskému chybí v systému propriálních oněch laud sobota: Sabbato ad laudes et horas dicuntur antiphonae, quae dicendae essent die, in quo occurrit festum sancti Thomae antiphonis 3 et 4 praetermissis, quarum loco dicitur ad canticum: Expectetur sicut pluvia eloquium tuum... (V sobotních laudách pro divisio psalmi je potřeba o antifonu méně.) Antiphonale monasticum a.1934. Podle dnešních požadavků liturgických musí se totiž s propriálními laudami začínat od

17. prosince. Ale už u sv. Jiří začíná se sobotou před původním týdnem (to je ve 12. století).

5. Nouzové opatření je v antifonáři sv. Petra, jež vydal kard. Tomasi (Opera sv. IV, Řím 1747). Je ze 12. stol. Ten doplňuje chybějící responsoria o potopě v Sexagesimě a o Abrahamovi v Quinquagesimě skladbami na texty žalmů z doby před Septuagesimou. Pokud jde o psalmodii laudovou, ponechává antifony Sexagesimě, kdežto o Septuagesimě antifonuje laudy skladbami z evangelia. V moravské diecézi si nová responsoria o potopě a o Abrahamovi opatřil breviář kapit. knih. olom. CO 112, a podobně laudy pro Sexagesimu, ale to je v temporálu konglomerát breviářů cizích, takže čerpá i od dominikánů. Také dominikáni mají nová responsoria a sexagesimální laudy, ale jiné. Systémy Římského breviáře novodobého najdeme v kuriálním ritu františkánů a eremitů augustiniánských proti stavu v antifonáři sv. Petra. Má tedy kde nasadit pokus o stanovení doby, až do které lze ritus kuriální v jeho podobě františkánské klást.
6. Mixtus ve smyslu frazeologickém, nikoliv co do ambitu. Cisterakým teoretikům nevadilo překročení ambitu o jeden stupeň.
7. Kontrafakturou rozumíme z á m ě r n ě - použití u r ě d ě n ě cizí skladby. Užívá-li někdo výrazových prostředků běžných tomu kterému modu obecně, nenazýváme to v gregorianistice kontrafakturou.
8. Není to jediná antifona toho druhu, patří sem také Amen dico vobis, nisi habundaverit iusticia vestra, o které jsme se zmínili na str. 365. Také ta je melismatická, i když má jiný nápěvný průběh. Co nemá Hesbert, je skladba našich diecézí:

G G GE FG G, C D FGA G Ga G G Ga G FEF DF C
 Beati martires Chri-sti, Cosma et Da-mia-ne, qui
 D F FG G GF a odo aG FG GaG G FG Gcd o od o o
 regi oe-lesti semper ad-he-si-stis, et e-ius gracia
 (a) a a aG a Ga F F a G F G a ch aG ao a G G
 et opitu-laci-one seculi blandimenta respulstis:
 G, D FGA G G G Ga GaGGF ao G FG G
 interce-dite pro no-bis ad dominum.

Zde je mnoho rozmělnováno pro délku textu. Jinak je tomu v antifoně olomouckého breviáře, kde je prázdná osnova. Doplňme ze Strahovského rukopisu DEJ-7:

G G-FG G G C D FGA G G G a G Goh a
 Quid est quod me que-reba-tis, an nescie-ba-tis
 a a G G a GF D F EF G a o a G a GPD
 quia in his que pa-tris me-i sunt, oportet me esse,
 E FG G G
 alleluia

Pozoruhodné je, že tyto syllabické skladby inepci osamostatňují a začínají augmentovat peregrinální formuli znova. Znamka dalšího vývoje, kde prvek už má funkci dekorativní.

Na str. 371 jmenovali jsme skladby z téhož evangelia, mezi které antifona Quid est quod me querebatis patří.

9. Co seřazuje Wagner v Einführung III, str. 343, pod Ecce veniunt, není všechno sourodé co do téhož počátku v nápěvu. Jemu stačí, když u všech jeho incipitů... Anfang geht zunächst von der Tonika in die UnterQUARTE oder -quinte. Ale mimo antifonář cistercký by se ještě leccos s tím počátkem nápěvu našlo. Solesmeské Responsoriale monasticum uvádí Quid me quaeritis (interficere) z úterka ve IV. týdnů postním. (Responsoria de tempore, quae in festis occurrente dominica vel feria maiore post XII. de ea lectionem cantantur. Pag. 413). Hesbert

G. GRADUÁL

1. Cistercienser-Chronik, ve které se nalézá Widmannovo pojednání, má v roč. 1926/27 cennou studii Vom alten Messritus der Cistercienser - Fulg. Schneider. Hudební medievista pozná však také její omyly a mezery. Je to totiž svod rozmanitých materiálů, protože staré misály řádu nebyly dostatečně rubrikované a speciální řádové Ceremoniale nebylo. Vše se udržovalo v řádu tradicí, dokud nedocházelo k revoltování ve prospěch ritu římského kolem Tridentia. - O breviáři, o jeho minulosti a vývoji pojednávají sporadicky články redaktora Greg. Müllera, jenž časopis vede vůbec ve směru historickém. Ovšem pro čtenáře z řádu, kteří už základní znalosti mají. Externí čtenář bude litovat, že v problematice nejdou jeho články dosti do podrobnosti. Také jeho povědomí opírá se až o tisky, studium rukopisných pramenů nechává se stranou. Obeznamování s dekrety generálních kapitul je antikvováno Canivezem. Ale pořád se dá listování v časopise hudebnímu historikovi doporučit. Časopis vychází svými soukromými počátky od r. 1889 z kláštera v Mehrerau. U nás je dostupný v klášterních knihovnách.
2. Tractatus de cantu seu correctione antiphonarum Migne PL 182, col. 1122/1123 píše o přetextování zpěvů: De mutatione namque litterae facilis est, nisi fallimur, excusatio. Eam mimimum in plerisque adeo parcam et restrictam reperimus, ut in eadem historia idem versus ter repeteretur aut quater, ac si in toto Veteri ac Novo Testamento reperi non posset quidpiam, quod adeo commodo posset apponi. In multis etiam historiis Postcommuniones (= communiones) ab iis, qui simplicitatem

cantus ignorant Antiphonarii, pro responsoriis appositae invenimus: quibus versus subijuncti ita misere cohaerentes, ut notari non posset, secundum quod eos pronuntiari necessarium erat. Dedimus ergo operam, ut in nulla historia idem versus plusquam semel reperiatur, immo, nisi fallimur, vix tres versus reperies, qui pro toto Antiphonario vel bis cintineantur. Postcommuniones autem quasdam removimus, usitata et authentica pro eis responsoria apponentes. - K tomu Wagner II, str. 451-2, vyd. z r. 1912.

3. Podle pramenů obřad zdá se být však mladší. Nezná jej u nás praž. pontifikál, rkp.praž.UK VII B 15, je jinak vybavený teprve v pontif. Alberta ze Šternberka, jenž byl biskupem litomyšlským. Podobně není o něm zmínka u Martěna ve starších pontifikálech (Martène De antiquis ecclesiae ritibus, tom. II. pag. 244 ff, Antverpiae 1763). Ale už z r. 1186 našel jej Catalani, Pontificale Romanum, tom.II, ad paragr. LXIX, Editio nova, opera Wolf. Mühlbauer, Monachii 1876. V moravském biskupství doložen je ritus v pontifikálu světícího biskupa Viléma z Kolína z první pol. 15. stol. rkp. brněn. UK A 56 (z kláštera augustiniánů brněn., kde Vilém býval převorem), ale předpokládá jej sborník zpěvů k pontifikálu pro scholu sig. A 57 téhož původu v brněn. UK, jenž je starší. Spalování na oltáři bývalo u nás ještě před přinesením relikvií, ale kupodivu zpívalo se při něm responsorium o voleném patronu kostela, což ovšem není původní. Teprve když biskup rozžehl svíce pod dvanácti křížky ve zdích kostelních za zpěvu responsoria Illuminare a vracel se k oltáři, sloužilo offertorium k zapálení koudelky tam visící: Inde rediens episcopus apponit et incendit stupam cum (=pomocí) hastulis subtilibus, incipiat flexis genibus Alleluia et versum Veni sancte spiritus (ze mše). Item cantat offertorium de angelis, si plura alteria

eunt et uncta fuerint. Zdá se, že mezi allelujatickým veršem a offertoriem bývala kdysi alternativa. Obou má i ritus dnešní.

4. Cisterciáci mají do tohoto nápěvu přepracováno také mariánské offertorium Felix namque. Srv. Vat. edici.
5. Do 10. stol. vřazuje Paleographie musicale (I. tomus) kodex svatohavelský 339, ve kterém se už nalézá offertorium Protege. Naproti tomu chybí tato skladba ještě Hesbertovi v jeho Antiphonale missarum sextuplex (Brusel 1935), ale jeho prameny jsou starší. Na jejím místě čteme odkaz na offertorium druhé mše Hodu vánočního, tj. Deus enim firmavit. Tak kodex ze Senlis stol. 9, a kodex z Korveje stol. 9-10. Zbývající rukopisy Hesbertovy jsou ještě bez svátku sv. Kříže, jen kodex z Compiègne 9. stol. má samojediný svátek jarní s Dextera domini. Rukopisy, které Hesbert v tomto svém díle seřazuje, jsou tyto:

1. Modoetiensis (Monza, pouhé kantatorium) stol.8.
2. Rhenaugiensis (Reinau) stol. 8-9.
3. Blandiniensis (Mont-Blandin) stol.8-9.
4. Compendiensis (Compiègne) stol.9. - znač.C.
5. Corbiensis stol. 9-10 - značka K.
6. Silvanectensis (Senlis) stol. 9.

Všechny tyto prameny jsou ještě bez nápěvů. Ale Corbiensis udává modus aspoň pro introit a communio.

6. Spor o to, zda v offertoriích opakovat, či neopakovat, musí být starý. U Hesberta by se zdálo, že opakování je zavedeno později. Nejstarší jeho kodex - už z 8.-9.stol. - ood. Rhenaugiensis neopakuje, opákováná v kodexu Compendiensis ze stol. 9. a Corbiensis ze stol. 9.-10. Petitio principii na konci offertoria Tollite portas principes vestras o Štědrém dnu vykládá Wagner (I.sv. str. 111) vynechávkou offertoriálního verše, jenž si repetice žádal. Ale je tu jiný doklad, že i tento kodex opakování úvodních slov v offertoriu samém znal:

připouští totiž aspoň výjimečně opakování úvodní partie o Quinquagesimě obdobně jako u oisterciáků. Škoda, že ostatní kodexy Hesbertovy - Blandiensis a Silvanectensis - mešní zpěvy jen incipitují. Pokud jde o De profundis a Domine in auxilium, při těchto skladbách neopakuje u Hesberta kodex žádný. Ale jsou to naše domácí prameny notované, které dovedou ohýbání repetice při těchto skladbách omluvit. Jedná se zřejmě na jejich konci o grafickou zkratku, neboť aspoň Domine in auxilium by končilo bez modálního závěru. Srv. u Wagnera, II. svazek na str. 252-3 (vydání z r. 1912). Mohla ovšem i zde něco způsobit nedbalost zpěváků, bylo potřeba při vynechávce se opatřit, byla-li už připuštěna. O tom dále v textu.

7. Daly by se uvést ještě allelujatické verše Mirabilis deus o sv. Tiburtiu a Valerianu - a Domine in virtute o 4. ned. post Pentec.
8. Liber usuum, jak je otištěn u Migneho v PL 166, praví v kap. 56, col. 1431: Sciendum etiam, quia quoties unum solum Alleluja - sive dicatur Responsorium (graduale) sive non - ad missas dicitur, primum neuma intermittatur, sed post Versum in repetitione idem Alleluja cum suo neumate integro cantatur. Cum vero duo vel plura Alleluja in una missa dicuntur (podle počtu lekcí), cum suis neumatibus integra sine repetitione canantur, excepto eo, quod proximum est evangelio, quia repetitur. Et notandum, quod in Vigilia Paschae et Pentecostes unum solum Alleluja dicitur, sed non repetitur. K tomu ovšem je nutno vědět, že praxe se mohla také měnit. V téže kapitole výše je udáno, co známe z r. 1191 jako ustanovení Gen. kapituly: In fine Responsoriorum et Versuum ad omnes missas totum neuma dicatur propter dissonantias evitandas (z nejednotné praxe). Pozoruhodná je věta předtím: In omnibus praecipuis festivitatibus sicut ceteris diebus Responsorio (grad.) et Alleluja cantan-

tur communiter ab utroque choro.

9. Co se dalo před začátkem a při začátku mše, dočteme se v 53. kap. Usuum. Ale pozorujeme zde určité nesrovnalosti. Od konce col. 1421 dovídáme se: Et pulsato signo a ministro exeant de vestiario, et ordinentur ante altare, quod est in prima statione, habentes vultum ad ingressum chori. Jedná se o oltář v křížení lodí, kde při procesí bývalo první zastavení. Pokračuje se: ita ut subdiaconus prior sit et diaconus posterior et sacerdos novissimus, et sic maneant usque ad Gloria Patri (v introitu zpívaném). Et cum inde se moverint, inclinent ante ipsum altare. Ale to ještě nejsou u oltáře hlavního. Deinde ingredientes inclinent se rursum a gradibus presbyterii et sic ascendent et divertet diaconus ad dexteram et subdiaconus ad sinistram. Sacerdos vero inter illos transeat ad altare. To je teprve hlavní oltář. - Čteme-li kapitolu od začátku, dovídáme se: In duodecim lectionibus sacerdos induat se ad celebrandam missam cum diacono et subdiacono, a kdo jim v tom pomáhal. Pak: Quibus indutis, diaconus et subdiaconus cum manipulis eant praeparare altare. A po podrobném popisu oltářní úpravy nyní: Ad Tertiam ambo maneant in presbyterio cum sacerdote, ubi eis ad psalmos sedere liceat. Jak se tam sacerdos dostal, se nepraví. A dále: Finita Tertia exeant et unus ministrorum, qui adjuverant eos ad induendum, pulset signum... alter vero deserviat sacerdoti in induenda casula. Postea infundat ei aquam in manibus. Diaconus vero sumat (měl jenom manipul) et aspergat manus aqua data sibi a ministro et subdiaconus similiter. Quas tergat sacerdos et diaconus ad tectorium (ručník) sibi deputatum, subdiaconus vero ad alterum. Nyní to, čím jsme začali: Et pulsato signo a ministro exeant de vestiario. Zmínka o přítomnosti (nikoliv funkci) celebranta s

levity při tercii je zřejmě insinuace rušící kontext a celý pořad jeví známky promikajícího vývoje. Redakce Usuum v Patrologii dá se položit mezi konec 13. a poč. 14. stol. Viz kap. 60, Quibus diebus duae missae canuntur, v poznámce 58, tam uvedené.

Snad je potřebí toto líčení sharmonizovat s tím, co se rubrikuje dále v kap. 55 o aspersi nedělní přede mší: Sacerdos vero stans supra gradum presbyterii aspergat prius abbatem, postea seipsum, d e i n d e m i n i s t r o s et ceteros accedentes a superiore parte chori inter formas et sedilia... Finita antiphona (Asperges me) intermittens aspersionis officium, versus ad altare dicat collectam Exaudi nos, in loco quo stat. Et incepta Tertia post Gloria Patri (zpíváném při Deus in adiutorium) subsequatur aspersionem. Quae si forte ad Gloria (Patri) primi psalmi nondum peracta fuerit, presbyter stans in eodem loco usque ad Glo. Patri aspersionem intermittat; qua peracta redeat in locum suum et s e d e a t c u m m i n i s t r i s. Jak se v tom případě celebrant do presbytáře dostal a připojil k levitům, kteří upravovali oltář, je naznačeno v počátku: Dominico die pulsato signo ad Tertiam... et indutis ministris et sacerdote, p r a c p a r a t o q u e a l t a r i sicut supra diximus, iterum pulseatur signum ad convocandum conventum. Zmínka o tom, jak konvent začínal tichou modlitbou, pak: Qua completa accedat sacerdos ante gradus presbyterii tenens collectaneum. Světí tam vodu Et dimisso (= immisso) in modum crucis sale... exercismoque perdioto, reddat librum s u b d i a o o n o, qui et aufert salinum ponens illud seorsum super gradum. Tedy asistence levitů už byla s ním. Cantore igitur imponente Antiphonam sumat sacerdos sparsorium... Deinde aspergat aquam ante altare et incipiens a dextra parte circumbeat illum aspergendo quousque perveniat in anteriorem: ubi inolinans aspergat presbyterium hinc et inde. O levitech přitom není zmínky, až do

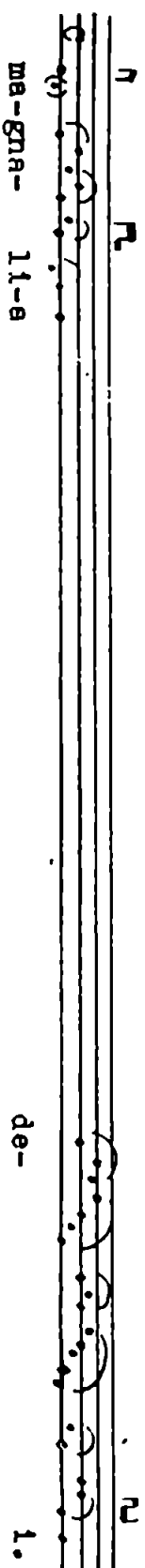
kropení jednotlivců, o němž jsme pravili, a pak o sedění s nimi při Tercií. Diota autem Tertia, tam Dominicus diebus quam Solemnitatibus quibus non laboramus omni tempore et festis quibus laboramus in aestate, mox Cantor incipiat Introitum. - Ale nedoví- dáme se nic o tom, že by celebrant sám řídil tercií místo hebdomadáře.

10. Změnu naopak ve verši k Alleluja ponechanému nalézáme u kartuziánů:

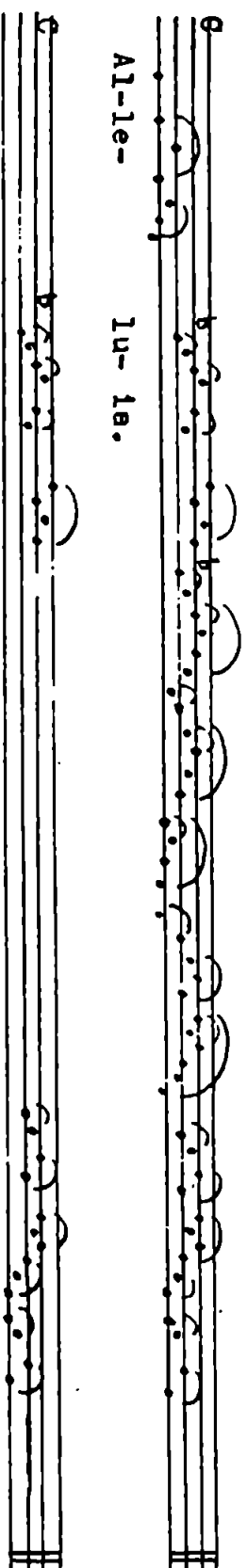
Může nás zajímat už jenom useknutý konec. Protože se jeho jubilus nedal vyčíst u Alleluja a z jiného užití, nemohl být znám, neboť kartuziánům chybí versus Veni domine v adventě, krácení musilo být nejen grafické, nýbrž také v provedení. To se pak týká i jiných případů, i když kodex má dosti jubilů úplných na svém místě. Pro pozdější dobu potvrdí totéž ještě jasněji tisk graduálu, který při úplném jubilu opětovně udává: Hodie tantum fit neuma. Naznačuje se, že i zde konec má být krácen při dalším užití skladby v roce. Kodex brněn. UK, sig. ST 369/986 z r. 1684, ale adhibito exemplari Carthusiae vetustissimo. Rukopis, ze kterého jsme citovali prve, je kodex praž. UK XII E 15 d ze 13. stol. Budeme se k němu i nadále utíkat pro případnou komparaci z chorálu kartuziánského. Rkp. XIII A5a má už v pozdních přípiscích totéž jako tisk. Je ze stol. 15.

11. Něco výjimečného má na sobě verš loquebantur, jehož jsme se tu prve dotkli. Ve svém ukončení nevyčerpává celou melodu slova Alleluja, nýbrž pro svůj textový podklad přeskočí až k závěru jinak vynechávaného jublu a podá jej věrně.

Ale Schlager má svědectví, že už v předloze mohlo být něco nesoustavného: Die Neu-mierung des Verschlusses in Leipzig Rep I 93 stimmt offenbar nicht mit dem Jublus überein, wie er in dieser Handschrift den Vere vorausgeht, könnte aber dem verbreitet überlieferten Jublus entsprechen. - Thematischer Katalog č. 149. Clavierstück více takových případů nemají.

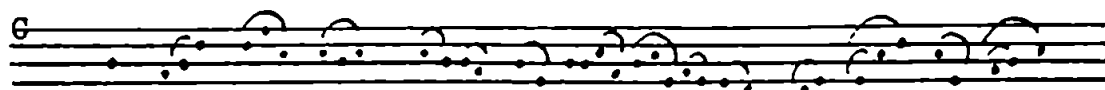
Pro porovnání ještě, jak si v té době počínal ritus kuriální u augustiniánů.

Z pozdního doplnku rkp. brněn. UK, sig. A 2 v jeho ztracené části, ale v přepisech epolehlivého. Srp. rkp. praž. UK XIII B 7 o pondělí svatodušním. To je graduál františkánský.

12. Je možné, že překomponování představují oba nápěvy graduálu *Angelis suis* a že šlo původně o cizorodý nápěv, evropskému cítění nesympatický. Aspoň to lze uvést, že u Hesberta v jeho *Antiphonale missarum sextuplex* vylučuje toto graduále jeden kodex úplně a raději si půjčuje skladbu neděle Květné Tenuisti manum dexteram. Je to codex Blandiensis z 8.-9.stol. Že by Tenuisti manum hudebně ovlivnilo některý ze dvou nápěvů textu *Angelis suis* nepřichází v úvahu. Ale dvojí nápěv najde se také pro graduále *Exaltent eum*, o tom níže v textu. Náleží mešnímu officiu de Cathedra sancti Petri, ale u Hesberta a také u svatohavelského Hartkera není ještě dotyčný svátek jmenován. Vlastní formulář pro svátek najde se v antifonáři sv. Petra 12. stol., ale to je zpěvník hodinkový, nikoliv mešní. Pro mešní pořad ritu kuriálního chybí pramen takového stáří a tak graduál cisterciáků přináší pro skladbu *Exaltent eum* patrně nejstarší svědectví.
13. In den alten Büchern hat gelegentlich auch das RGr *Exaltent eum* dieselbe Singweise, svědčí i Wagner pro tuto melodii - Einführung III, str. 372.
14. Ostatně má příklad na překládání partie ke svrchnímu půltónovému kroku také tónorod frygický. Graduální responsorium Sv. týdne, pondělní *Exsurge Domine*, mělo takovéto paralely v úvodní části:

6

ju-dí- ci- um	me- um	De- us me-	us
et Do- mí- nus	me- us	in causam	
		me-	am

Tento paralelismus melodický padl za oběť snaze vyloučit hlubokou polohu plagální ze skladby připsané přece modu III. Bylo upozorováno, že verš tohoto responsoria má tutéž kadenci o kvintu výše:

V. Ef- fun- de fraeam et oac- lu- de-

To se tedy zužilkovalo k cistercké úpravě původně plágální partie ve frygiokém mixtu, s výsledkem ovšem pro nás žalosťným.

et In- ten- de lucl- o me-o de-us me- us

et do- - ml- nus meus In oeuam me- em

Teprve dominus meus muselo být poneoháno v původní poloze, ale příznačná kadence, která šla do hloubky, je při meus nahrazena vedlejším závěrem modu autentického v jeho běžné podobě. Mimoděk jsme si mohli povšimnout, že se ve skladbě pracuje kadencemi, které se mohou jen omylem považovat za výhradně traktové. Ponechal jsem varianty textové mezi Vat. edicí a graduálem cisterckým. Oba jsou už u Heberta.

Všechno reformování graduálních responorií u cisterciáků bylo toho druhu, že modus mixtus vyžádal si opravy směrem k autentickému modu verše. Vidmann má však také jeden

případ opačný, kde verš je vyrovnáván směrem k plagálnímu responsoriu v jeho úvodní (obč-
rové) části. Vidmann podkládá olsterokou verzí solomonskému vydání:

V. Ju-di-oe Domine nocentes me

Ju-di-oe Do-mine nocentes me

Hledal bychom důvod k tomuto obrácenému poměru v tom, že verš má na sobě melodicky III.mo-
du málo. Prohlédneme-li však skladbu voelku, pozorujeme, že tomu tak není. Jen to je pravda,
že melodie náhodou nevystoupí nad dominantu o. Clisteroláky tedy odstrašil pouhý jeden stu-
peň nad dominantu. Viděl totiž i ve verši modus IV. s dominantou a, pak okrajovým tónem
ambitu bylo h, jež bylo už stupněm o dovoleně překročeno. A přece se jím v této skladbě
opakoval melodicky verš skladby předchozí Effunde freamam a dokonce se jednalo o sousedí-
cí dva dny v téměř Svatém týdnu. Zde jsme ve středu, tam jsme byli v úterý. Puntičkářství
ve věci ambitu vedlo je k zanedbávání frazeologie tomu kterému modu příslušné. Naštěstí
to nebylo často.

15. Závěrování do modu třetího není vymoženost kuriální. Augustiniáni i františkáni užívají první modus s dominantou hes, jako obě naše diecéze. Nejstarším pramenem diastematickým pro třetí modus Vat. edice bylo by Antiphonale missarum ze Chartres, uveřejněné v Paleografie musicale, tomus XI, které se připisuje 10. století. Nejstarším svědkem pro první modus byl by Cod H 159 v Montpellier z 11. stol. Ale to je graduálové tonale a skladba je (omylem?) zařazena pod modus III. Ze 12. stol. byl by tonář Frutolfův (zemřel 1103), kde ovšem skladba zase není vcelku. Ze 13. stol. je Frerem vydané graduale Sarisburiense, svědčící pro Anglii. Bomm, jehož studie tu začínáme užívat, upozorňuje ještě na prameny kolísající mezi modem I. a III. – hlavně graduale de Près u Rouenu z konce 12. stol. Urbanus Bomm, Benediktiner aus Maria Laach Der Wechsel der Modalitätsbestimmung in der Tradition der Messgesänge im IX. bis XIII. Jahrhundert, Einsiedeln 1929. Původně inaugurační dissertace.

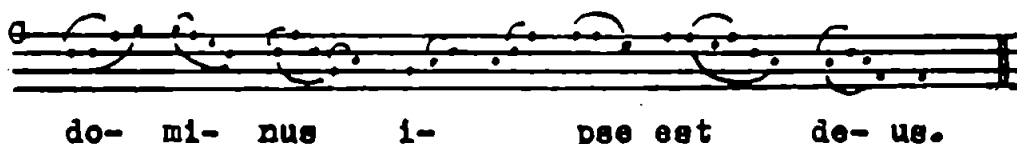
16. Zde si povšimneme v zájmu paleografie, co má na místě rhomboidů paralelní místo ve skladbě Exurge domine: kvadráty s pouhými stopkami. Měli jsme je jako scandicus na str.216s patřičným výkladem v paleografii.

17. Wagnerovy výklady příslušných zjevů viz Einführung III, str. 372 v poznámce.

18. Guido (z Arezza?) zamezuje hrozící transformaci při Accipite iocunditatem změnou incepce do tvaru EGE FGa G G, ale nebylo by jasno, kam míří s pokračováním GE F GaG aba FGF, kdyby skladbu nepřirazoval k introitům modu čtvrtého. O transformacích předesílá: Sequitur unus introitus, qui vitiose inchoatur, ita ut magis appareat autentí esse deuteri aut plage tertardi. Pro osmý modus před cisterciáky je tonale Reginonis. Tamtéž je v osmém modu Deus dum egrede-

reris, jako má i gorvejský kodex u Hesberta: Plagis tētardi. Tento kodex totiž nadepisuje modus při introitech a kommuniích. Z mladších pramenů uvádí Bomm pro osmý modus graduale ze Sarum v Anglii. Srv. Bomm str. 38 a 40. Quido u Coussemakera Script. II, pag. 96. Gerbert, Scriptores I, uveřejňuje zmíněného Reginona Epistolam de harmonica institutione, kde oba introity jsou označeny jako "nothi": Ab octavo incipiunt, sed quarto finiuntur. (Regino + kol. 915.)

19. Bomm našel frygioký modus pro offertorium Iubilate deo omnis terra pouze u Frutolfa, kde se jedná o pouhé tonale. Jak zněl závěr skladby v tom modu, byl by našel v rukopisech. U nás např. jakubský rkp. 22/33:

To znamená, že do frygiokého modu se skladba odebere teprve v poslední chvíli zlomem v deus, což je jistě překvapení. Nelze totiž hledat odůvodnění ani v offertoriálních verších, kterých naše rukopisy už neužívají, o tom se aspoň Bomm přesvědčil. Jeho domněnka: Möglich ist, dass die Fassung Frutolfs der von Ciat. ähnlich war, die mit ihrer widerkehrenden Intervallfolge Gao die Initialfigur der II auth-Psalmodie erklingen lässt - padá tím, že i při frygiokém zakončení je sledována v průběhu variant Vat. edice s b mole na místech, jež oisterciáci zvedají k o způsobem germánským. Bomm str. 168/169.

20. Mezi nápěvy, které Iohannes Cotto na poč. 12. stol. považuje za "confusi", náleží offertorium In die solemnitatis. (Gerbert, Scriptores II, str. 261). Naše diecéze nechává tuto skladbu končit docela v modu osmém. Je to možné tím, že na místě F je klíčována c. Vstup do VIII. modu je běžné nám snížení tóniky

z pouhého a do G

Im dl- e solem-pita- tie... al-le-

lu- la.

Bude zajímavé, že právě z tohoto tvaru před snížením Bonna mohl odvozovat modus cisterciál-áků, hypofrygijský. Musíme zde doplnit vymezenou partii, abyhom ho pochopili, vynese nám to ještě důležitý poznatek z historie nápěvu. V ní totiž vymění polohu náhle půltón do tvaru, kde v původním klíčování muslo být Es nad tónikou D.

-ta- tis ve- stre, dicit do- ml- nus, in-du- oem vos

In ter- rem fluen- tem lae et mel

- Následuje alleluia, před níž pražský rukopis má zachovanou odrážku (UK XII C 4b). Bomm našel tuto situaci skladby ve známém kodexu z Montpellier, kde melodie je spolu s neumováním zapsána literami, takže je potvrzena pro 10. století. Durch das Es, also den Halbton über der Stufe D, wurde der modale Charakter des Stückes der Hauptsache nach in Deuterus verwandelt. Die Teiltransposition hatte zwar nicht das Chroma selbst, wohl aber seine modulatorische Wirkung, bewahrt... In dieser Fassung muss das Stück den Bearbeitern von Cist. und Praed. vorgelegen haben. Str. 166-168). Jenže v dotyčné partii Es není užíváno vedle nesníženého E. Jedná se o celou pasáž, která už svým initiem Es-F-G prozrazuje snížení, nikoliv polohu původní, takže byla právem přemístěna do F-G-a také u cisterciáků jako v Edici vat. Tuto "emendierte Fassung" zná Bomm až z Frutolfa. Pro naši diecézní polohu končí v modu VIII. má pramenem graduale de Prato (de Près) u Rouenu. Ale inkriminovaná partie v něm ještě kolísá. Sám cistercký modus byl i v ritu kuriálním. O ostatních offertoriích, které jsme tu jmenovali, poučí nás Bomm, že Frutolf má Factus est s ukončením v modu VI, a Filie regum v modu V., jak my jsme našli i u františkánů. Osmý modus cisterciáků pro Filie regum a Exulta satis má kodex ze Chartres 10. stol. Lze najít podle Indexu.

21. Graduál Nár. muzea, sig. XIII B2 má tutéž inepci bez germanismu, tj. s b nad iniciální kvintou, jako Bomm cituje z anglického Sarum. Graduál náleží ritu pražskému, ale už narušenému eklekticismem, prozrazujícím blízkost stol. 15. Srv. tutéž skladbu v misálovém plenariu praž. UK. XII C 4b. Rukopis XIII B 2 častěji cituje Zdeněk Nejedlý, ale v citaci mešního Kyrie (Dějiny husit.zpěvu, I, str. 84 vyd.1954) neuvěděl, že se jedná o mladší noty, a klíč doplňuje chybně. Je to vzácný doklad pro melodii známou jinak jen ze Sanctus a Agnus v podobě Fac F - fedc a FG F

od 15. století. Necháme-li stranou mensuru, které i Nejedlý nedbá, nápěv Kyrie po opravě notátora zní: Fa b cd oba cdee fedco feda dc aF acd c fe caFF G F. V souvislosti s tímto Kyrie udává Nejedlý i jiné ne-správnosti. Český záznam o hospodě pana Svobody v počátku téhož notopisu (při Requiem) prozrazuje literáty. Je potřeba hledat skladbu (mensurální), ze které je sňat nápěv pro toto Kyrie a další zpěvy mešního ordinaria. To zde na okraji pro důležitost.

22. Offertorium Domine ad adiuvandum me festina je u Hesberta nahrazováno opětým užitím skladby Domine in auxilium meum respice. Ale tak je tomu dosud u kartuziánů. Nelze myslet na to, že v době Hesbertových pramenů byla někde neznáma skladba Domine ad adiuvandum. Bomm se domnívá, že Domine ad adiuvandum s ukončením v modu VI. (Vat.ed.) není než někdejší verš k offertoriu Domine in auxilium. Povšiml si, že v anglickém kodexu má Domine ad adiuvandum na konci nikoliv pouhou tóniku F, nýbrž obrat FG, jako má jeho verš a jako mají verše offertoria Domine in auxilium co kommissuru. Pokud jde o Hesberta, v jeho rukopisech lze pozorovat aspoň jakousi konfuzi mezi oběma offertorii k té ferií. Codex Blandiensis nás ujistí teprve citací verše Expectans (expectavi dominum), že jde o skladbu Domine ad adiuvandum, neboť ji samu incipituje jako Domine ad adiuvandum me respice. Codex Silvanectensis uvádí Domine ad adiuvandum teprve na druhém místě, když byl incipituval Domine in auxilium. Ale verš je zde nejen Expectans, nýbrž ještě druhý: Avertantur (retrosum), a ten je jinak známý jen ze skladby Domine in auxilium. Pouhé Domine in auxilium mají zbývající dva rukopisy: Compendiensis a Corbiensis, v ostatních se dotyčná mše nenalézá. Pokud jde o stáří pramenů, jen Compendiensis by měl precedent. Ještě to lze poznamenat, že zakončení skladby Domine ad adiuvandum

do modu prvního zná Bonum mmo zpěvník cisterocký jen u Frutolfa. Bonum o tomto offer-
toriu str. 150.

23. Z těchto dosavadních případů je Christus resurgens ex mortuis nejzajímavější. Dostává
lydiokou podobu důležitým snížením skladby o stupěň s trvalým hes:

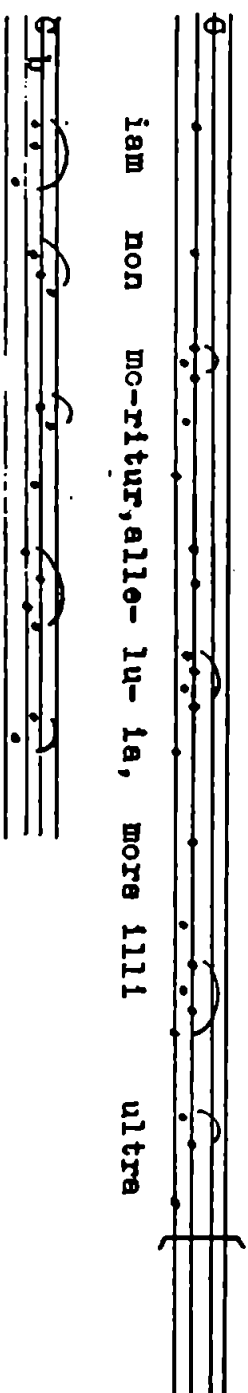
Go hho oa cd h a hho aG G
Christus re-surgens ex mor.-tu-is
b ab eg bo a G ab GF F

Naše diocéze podobu transponovala tak, aby dostala modus plagální:

C FF ED EF E D ED EF DC C - s konečnou tónikou C.
Ale co provedli kartuziáni:

Christus re-surgens ex mor-tu-is

iam non mo-rtur, alle-lu-la, mors illi ultra

non do- ml-na- bl- tur

A pokračují dále už v kolejích cisterciáků až k závěru na F.

Podobně si počíná dilece pražská, ale s cisterciáky shodně se už od prvního alleluja, takže s nimi vplouvá do frazeologie modu osmého (z modu druhého) snížením:

G	G	FGF	D	G	F	GEFD	F	G		G	bod	cd	a	acb	ba
Alle-lu-	la,	mors	ll-ll	ultra		non	do-mi-na	-bi-tur							

Začátek skladby, ještě nesnížený, má tuto podobu:

B	o	oe	o	o	ohc	aG	G	h	h	hah	G	E
Chri-stus	re-sur-gens	ex	mor-tu-is	jam	non	mo-ritur						

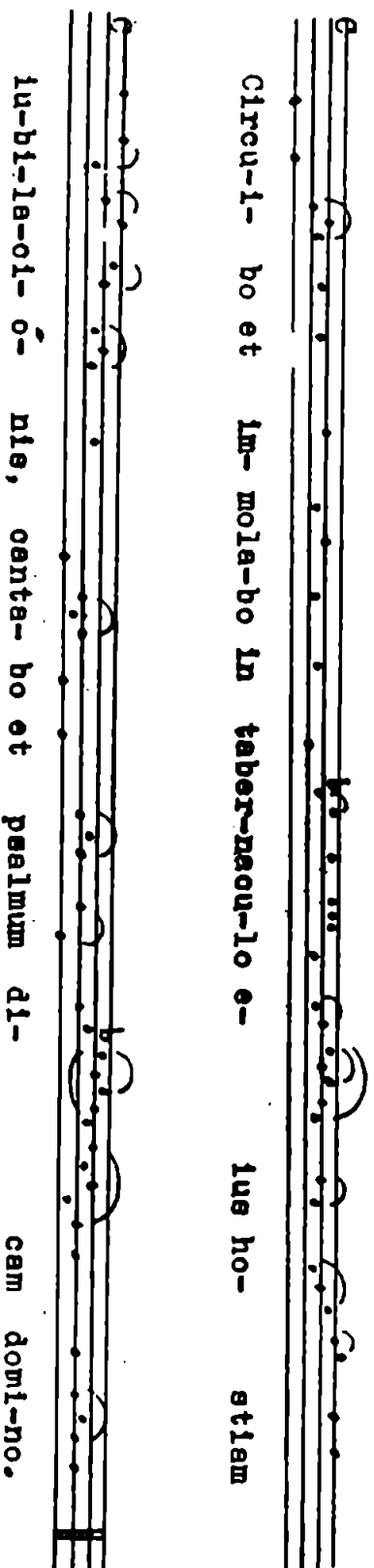
- což je fráze, kvůli které teoretikové proti praxi považovali skladbu za modus III. (Bomm str. 81.) Pražským kantotům modalita dělala obtíže, nápěv je neukončen v místěním plenáriu praž. UK XII C 4b, jenž by pro nás byl důvěryhodnější evým stářím (poč. stol. 14.). Inocenc: G co coa o o. Naše oltace mohla být až z muzejního graduálu XIII B 2 - viz výše pozn. 21. Graduál Arnoštův tak daleko nesehává a jiných pramenů z té dilece pro 14. stol. není.

Pokud jde o skladby předešle oltované v textu, kartuziáni se shodli v modu ještě při Mense septimo s osterckou praxí. Marně jsme u nich hledali Amen dico vobis quod unī. Zde správně upozorňuje Bomm, že změna modu tam mohla být napodobením jiné skladby s podobným počátkem: Amen dico vobis quod vos qui reliquistis (v Commune). Bomm str. 77. Ale nemáme zanedbávat také Heberta. U něho totiž odex Corblensis udává jednak při Introitech, jednak při communích modus nápěvu. Oboje Amen dico vobis je tu opravdu authenticus protus. Christus resurgens bylo authenticus deuterus! Mense septimo patří mezi skladby, kde modus není udán - asi si autor nebyl jist.

V čem olaterciáol zůstal saml, je jejich modus skladby Cum venerit paracletus.

24. Sedmý modus vyvodil pro desáté století Bonm z kodexu Einsiedlen 121, kde nápěvy jsou neumované. Viz u něho str. 90. Srv. také Einleitung s. 13 o obsahu kodexu svého. V téže modu přejímá skladbu také ritus ambrosiánský pro svátek sv. Cyrilla a Metoděje jako transitorium. Antiphonale missarum iuxta ritum sanctae ecclesiae Mediolanensis, Romae 1935 pag. 496—Codex Corbanae u Herberta má označení Plagis deuteri.

25. Nejednotnost pozorujeme při skladbě Circuibo v diecézi české. Zprvu se shoduje s řešením moravským (plenerium praž. UK XII C4b), ale na konci století už má řešení kuliální se snížením polohy. Zajímá budou kartuziáni ve 13. stol., rkp. praž. UK XII E 15d.

Circu-1- bo et Im-mola-bo In ta-ber-na-cu-lo e- tus ho- stiam

lu-bi-la-ol- o- nis, cen-ta- bo et psal-mum di- cam do-mi-no.

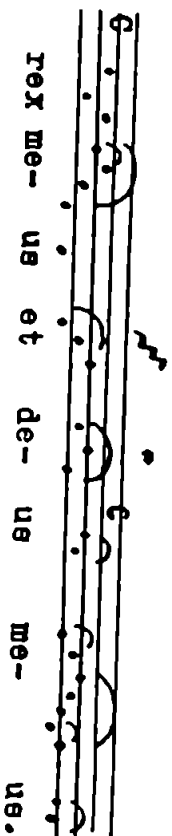
Nemůže být pochybnost o tom, že tu máme v transpozici modus II, Poloha jeho v osno-
vě vztahuje patrně nějakou s ritu kuliálního, jak svědčí také snížení o stupen na konci

počínajíc od slabiky -oam před domino. Za druhý modus považuje skladbu Circuibo už Tonale Reginonis z rozhraní 9. - 10. stol., jež je neumováno. Cousemaker II. má faksimile, viz str. 58-59. V inceptu na druhé slabice pozorujeme klivis, takže mít kartuziáni inceptu G GD FaG G, nebo, čteme-li neumy diastematicky: D FD FaG G, což znamená už určité narušení. Ale spis není Reginovým autografem a neumování nemůže být z jeho doby. V mnohém připomíná noty bez linek podle metské školy. Přesto připsování skladby hypodóorskému modu musí být staré a Bomm by si byl ušetřil své kombinace, kdyby býval znal hypodóorský původ skladeb hypomixolydiických. U něho str. 58. Osmý modus skladby je dosvědčen rukopisem korvejským u Hesberta. Bomm jej vyčetl z neumování einsiedlenského, ale má jej také Montpellier (Bomm 96), Sarum a teoretik Berno. Vatikánskou ed. podporují: St. Gallen (381 z 11. stol.) Rouen (12. stol.), teoretik Frutolf a Guidovi připsovaný spis De modorum formulis et cantuum qualitatibus u Couss. II, str. 100 (je to tonale). Bomm str. 96.

26. Korvej u Hesberta značí při skladbě *Passer elegit Authenticus deuterus*. Ale pozoruhodné je, že za třetí modus má ji také Montpellier, ač jeho nápěv zcela odpovídá Vatik. edici polohou půltónů i příslušnou transpozicí. III. modus tonarii viz Bomma, str. 105.
27. Uvědoměle zdá se sledovat tyto vzory v pražském ritu muzejní graduál, zde zmíněný XIII B 2. Dostává inceptem výslovně do polohy těchto antifon:

ad d d d dc ce e d d
Passer elegit si-bi domum

a podržuje tuto polohu pro skladbu celou, takže oo je ve Vat. ed. f, graduál má o. Ztroskotat musí teprve při obratu *et deus meus*, kde mu vychází Fis. Tu se jeho nápěv vyhne úskalí takto:

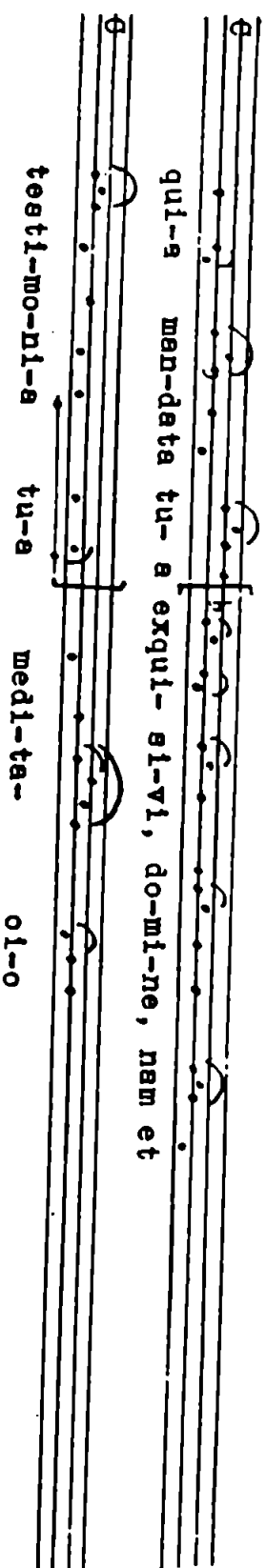

Tato skladba nám svou podobou znova ukazuje výjimečnost tohoto zpěvníku v díle z konce století. Arnoštyv graduál kapitulu z r. 1363 (sig. P VII, nyní Hradní archiv) držel se ještě verze, kterou dochovála Vat. edice (str. pozn. předchozí) a u Bouma Rouan a Sarum (str. 96). Přesto z počátku stol. má díle kódeks, který Vat. verzi naruší v Incepcl, jako by vycházel z požadavku Guldova:

To je citace z misálního plenaria praž. UK XII C 4b.

28. Vadí-li našemu výkladu návrat k o při exquislvi, najdeme v pražském plenariu verzi s vyloučením tohoto obratu.

Úžasně je, co k tomu najdeme v rltu kurlálním, kde schválně ponecháme původní klíčování.

II (C)

et contentum, qui-a men-data tu-a exqui-si-vi, do-mi-ne, nam et

testi-mo-ni-a tu-a medi-ta-ci-o

Myslím jsme, že je potřeba jen klíčových změn, které písař zanedbává. Ale na odpor je tomu nejen poloha při tua a nam et, nýbrž hlavně okolnost, že je stejně notováno u frontistů ve 14. stol. - rkp. praž. UK XIII B 7 - jako u našich brněnských augustiniánů-eremitů - u těch dokonce v doplněné části rkp. brněn. UK sfg. A2 ve stol. 16. Není potřeba připomínat, že nynější vat. edice není s kurlálním podáním ve shodě. Pro její oprávnění svědčí Montpellier.

29. Bonna nenalezá příklad pro zakončení v modu osmém. Našel by je u kartuziánů. (U něho str. 80.) Pokud jde o Inocenci, kterou žádá Correctorium, vyhovuje aspoň částečně pražské plenarium svou kvartou na místě kvinty. Čteme tam Aufer a me: ad de d cde... Souvisejí s tím nějak ukončení skladby v téže prameni mea est: ach a oc h i? Nebudeme se dívat, když Korvej nám o modu při této communio mluví.

30. Frazeologiky se ovšem nejedná o dominantu, nýbrž spíše o tóniku modu IV. Proto také

Korvej udává při skladbě Ego sum pastor bonus Plagis deuteri. Zvyk převzatý z tonárií, která seřazují k sobě skladby podle incepce do modů, aby se napomáhalo paměti při memorování aspoň intonátorům. Tonale Reginonis (Coussemaker, Scrip II pag. 62-63) počítá pod plaga deuteri zase communio Ego sum vitis vera pro stejný počátek jako Ego sum pastor bonus, ač skladba pokračuje jinak a je vcelku modu sedmého podle premonstrátů. Chybí cisterciákům jako i ve Vatikánské edici, ale přesto ji mají dominikáni. Reginovi chybí Ego sum pastor. Jinak výměna mezi obraty dominantními a tónikálními je mezi III. a IV. modem běžná. Viz třeba initium G ao (příp. A ah) = C DF (příp. C DE) v antifonách officii.

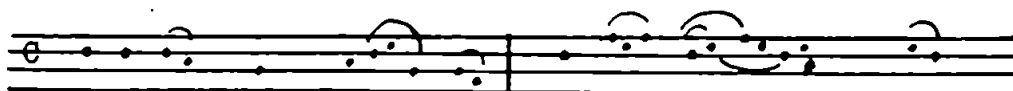
31. U kartuziánů nalézáme tutéž hypomixolydickou skladbu jako mají cisterciáci. Má ji na zřeteli také Berno ve svém tonáři? Ego sum vitis vera považuje za modus VII. Gerbert, Scrip. II, 90. (Berno + 1048.) Zvláštností u kartuziánů je to, že se vyhýbají v průběhu melodie staré dominantě h, takže Ego sum pastor zní: co ac ca cc a - podobně oves meas ac ca cdca a. Ale sklon k tomu mají i zpěvníky ritu kuriálního, nehledě ke germanizujícím pramenům diecézním. Nepochopením bude hes na místě c u kartuziánů při et cognosco: F Ga a GabGGF.
32. Naše diecézní zpěvníky začínají tu šestý modus kvintovou iniciálou, tedy Dicit: Da a. To souvisí patrně s tím, že týž začátek Dicit dominus nejen textově, ale i melodicky náleží také introitu o sv. Klementu, který je nikoliv hypolydický, nýbrž dórský (zcela jednoznačně). Ale viz také další poznámku.
33. Ačkoliv cisterckou polohu vyžadují také prameny, které aspoň incipit považují za modus III. Tak Tonale Reginonis, dokonce také introit za třetí modus považující. Epistola Reginonis praví: "Dicit dominus

sermoneſ" incipit tertio, finitur primo. Náleží podle ní ten introit mezi toni nothi. Pokud jde o naše communio, nic nenaznačuje, že by měl Regino na zřeteli celek v tom modu, je také těžko si představit frygický konec této skladby. Ale tonáře měly svůj vliv (jistě už před Reginem), takže authen. deuterus udáno je k celé skladbě v kodexu z Korveje a podle Bomm i k neumování z Chartres. (Bomm 62, srv. o tom rukopisu v předmluvě jeho pozorování, str. 14.) Einsiedlen přisuzuje naše communio dokonce modu prvnímu, zřejmě podle použití incepcie v introitu o sv. Klementu (Bomm tamtéž a str. 31.) Měl-li introit v počátku podatus kvintový a v našich rukopisech kvintu měla i communio, nelze vyloučit kvintové čtení u Regina v jeho neumování. Za povšimnutí stojí poloha podatu a další neumy v jeho incipitech. Také třetí modus aspoň v archaické podobě s dominantou h mohl podatu v incepci použít. Srv. F.A. Gevaert, *La mélodie antique*, str. 360-361. (O spisu srv. pozn. 38 k Žaltářům, zde str. 547).

34. Berno ve svém tonáři (Gerbers II, 25) jako i spis *De modorum formulis et cantuum qualitatibus*, jenž je také tonářem, připisovaným Quidovi (Coussemaker II, 87), považují skladbu *Notas mihi fecisti* za modus první. Ale prvním modem ji nazývá i kodex Einsiedlen, který má nápěv vyneumován v celku, ve shodě s Vatikán. edicí, a ta skladbu končí mixolydicky. Jistě je to poučné. (Bomm str. 87-88, Einsiedlen je kodex z 10. stol.) Anglické Sarum (13. stol.) notuje *Notas mihi fecisti* od a (a GaG) s ukončením hypofrygickým, a tento modus volí se nejen v Reginově tonáři, nýbrž také u Hesberta - text z Korveje (*Plagis deuteri*). V ritu kuriálním je zajímavá neshoda mezi františkány (modus IV. v graduálu praž. UK, sig. XIII B 7 ze 14. stol.) a brněnskými augustiniány-erem. (kod. A 2 brněn. UK s modem VII.). V pražské diecézi má IV.

modus od a častěji zde jmenovaný graduál Nár. mus. XIII B2 proti VII. modu zpěvníků ostatních. Výstřední je označení skladby za modus pátý - Montpellier snižující melodií mixolydickou o stupeň. (Bomm 54.)

35. Ve skutečnosti tato communio nezdá se být v základu modem lydickým. Lydická je na konci vokaliza vzata z oblasti responsorijní, ale Reginon jí svým tonářem skladbě upírá, když communio řadí pod modus druhý. Velmi poučné je, že modus druhý přisuzuje skladbě i kodex Einsiedlen, ač neumuje už znění vatikánské! Pro II. modus je také tonář Guidův z předchozí poznámky (Bomm 93), Responsorijního původu jsou také vokalizy na dominantě, která v tom modu patří vlastně na tóniku. Povšimněme si hlavně partie in me credit, která má tuto podivnou souvislost:

dicebat Je - sus: Qui in me cre- dit

In me credit patří spíše do oblasti plagální na F, ale dicebat Jesus je traktový prvek signalizující opravdu modus druhý, ke kterému také spějí dále flumina de ventre jako z modu prvního. Hoc autem dixit - accepturi erant připomíná známé nemodální antifonní schéma, "cistercky" zavádějící do modu sedmého svým de Spiritu. V každém případě putuje tato skladba z tóniny do tóniny a je klasickým příkladem na modulaci v gregoriánské melodice. Ký div, že Chartreský kodex modus ani neudává. Ačkoliv Korvej je už pro modus pátý, takže cisterciáci tuto tradici berou vážně a důsledně. Pod tím vlivem je také užití skladby za transitorium v ritu ambrosiánském.

36. Korvej má opravdu plagis deuteri a pod čtvrtý modus řadí skladbu i tonář Reginův. Ale Berno ve svém tonáři

už ji má jako modus III. Guido o ní mlčí. Bomm na ni zapomněl. Viz ještě další pozn.

37. V kuriálním ritu je kvinta odstraněna, takže dotyčné místo má tuto souvislost:

cedc d	chaG ac cah	c	cedch ced	cch
Do-	mi-nus	vir-	tu-	tum

Kartuziáni jsou bez kvinty i při zachování modu čtvrtého:

FaGa F	EDC DF FDF	F	aGaF FE FaG	FE
Do-	mi-nus	vir-	tu-	tum.

38. Ba u Arnošta v jeho graduálu (rkp. P VII praž. kapit. knih. - nyní Hradní archiv) zachována je ještě super-semitonální dominanta h, přičemž kvintová iniciála charakterizující modus mixolydický není zatím dovinuta:

adhd h	chaGa Gc hc	a	do do ch ced	o
Do-	minus	vir-tu-	tum.	

Avšak a v počátku, kde by mělo být podle ostatních diecézních pramenů G, je asi nápodobou kvintového a v nástupu virtutum.

39. Přesto anglické Sarum má i sobotní Eduxit Dominus zakončeno v modu čtvrtém a volí pro skladbu polohu jako Eduxit eos. Totéž předpokládají staré kodexy Einsiedlen a Chartres (Bomm 44). Korvej u Hesberta značí: Plagis deuteri. Ale viz i další pozn.
40. Měli oporu v Reginovi. Ten sice v tonáři incipit Eduxit dominus řadí k modu IV., ale jeho Epistola podotýká: A quarto incipit, sed finitur octavo. Tak nejisté je spoléhat na tonáře.
41. Srv. Wagner, Einführung III, str. 164 v citaci z kodexu mnichovského. Sem bychom zařadili i raritu Montpelieru pro Eduxit d o m i n u s ke IV. modu: F DFE E - EFGDFE E E populum suum: EG F FD EGF E. Bomm 44.

42. Nakonec můžeme dodat, že *Eduxit Dominus existuje* také v chorálu ambroziánském jako *ingressa*:
GG a E EGG Gaha a - *populum suum: ahcdd c c - chcdch a.*
Pochází prvek z modu osmého?
43. Ještě lze upozornit, že *introit Smrtné neděle* je u cisterciáků reformován pro *incepci*, takže po *Iudica me* (FGF F EFG G) následuje *deus et discerne* k modu třetímu: *acaGac c - c c coc a.* Zpozorovali totiž reformátoři, že celá skladba pohybuje se nad tónikou, kromě jejího překročení pod tóniku o stupeň. Že se zdržuje beztoho často na horním c, a jednou je i překračuje zase o jeden stupeň. To všechno odpovídalo jejich výměru pro *modus authentický* proti *plagální* koncepci tradiční, opírající se o *frazéologii*. Naopak zase připsali cisterciáci modu *plagálnímu*, tj. druhému, dórský *introit De ventre matris mee* o sv. Janu Křtiteli. Zde úpravy nápěvu nebylo ani potřeba.
44. *Nemo te condemnabit* je jako *antifona in evangelio* v modu třetím, kdežto *communio* je její *mixolydiíckou* transformací. Ale dosud *premonstráti* patří mezi ty, kdo také v *officiu* zpívají ten text v modu G, jako už tonale *Reginovo* při *antifoně officia* poznamenává: *Finitur VIII tono.* Dobu, kdy opačně *communio* ještě byla známa v modu třetím, připomíná snad *nerozhodnost kodexu Korvejského*, který o modu zde mlčí.
45. Korvej přeje patrně *vatikánské formě* nápěvu, jinak obecně užívané, když značí: *Plagis triti.*
46. Tento výklad sice neodpovídá *studii G. Müllera, Vorschriften des Ordens über den Empfang der hl. Kommunion - Cistercienser Chronik, Januar 1908*, ale praxe se změnila a předpisy jsou sotva zachovány v úplnosti. Ostatně v principu se nemusí jednat nutně o *iniciativu přímo cisterckou*.

47. Pravděpodobně jde o tento nářev kuriální, když Berno v tonáři (bez not) řadí jej pod modus první, ale Korvej hlásá: Plagie proti.

48. Regulus de arte musica, Coussemaker II, str. 170, Tonale Bernardi Gerbert II, str. 266-7.

49. Ale při asperel zpívalo se, jak mají Ueus v kap. 16: Duabus dominicis ante Fasco Gloria Patri ad Asperges non dicitur, sed post versum a capite repetitur. Alia temporibus post Gloria patri fit repetitio ad Lavabis me. Možná ovšem, že se zde též z okolnosti, že lavabis me je hudebně identické se vstupem antifony Asperges me.

A- sper- ges me, do-mi-ne, yeo-po et mun- da- bor:

la- va- bis me et super nivem de-albabor.

Ale Vidi aquam bylo by už bez této opory, když po žalmu a doxologii opakuje u ois-teroláku pouhé zděrečné alleluia, alleluia. Asperges stálo zde se oltář pro svůj zajímavý variant s nouhou před pokračujícím domine. Plac descendens má palčku, jen nevíme, zda i v prvoplase. Palčka by ukasovala na klivie hlubší, tj. oa, jenž by zde byl oprávněn, ale zkušenost z jiných míst kodexu by nás poučila, že takové palčkování nikde pravého intervalu nedbá, a zdá se, že je v notaci dodáno ex post.

Viz naše pojednání o paleografii. Obřad asperse popisuje výše naše poznámka 9 ve druhém odstavci. Vidi aquam má graduál v počátku Hodu velikonočního, Asperges je úvodem k Ordinariu missae.

V prvním odstavci 9. poznámky měli jsme obřad při introitu, jenž délku zpěvu neovlivňoval. K tomu možno dodat, co nalézáme v kap. 16. Usuum: Per hos quatuordecim dies, in quibus Gloria Patri non dicitur ad Introitum Missae, exceptis missis solemnitatum et privatis, quae non sunt de Quadragesima, ministri altaris, qui quando introitus cantatur, stant ad aditum chori expectantes horam (!) ingrediendi: ubi audierint inchoare versum psalmi post Introitum semel percantatum, statim introeant procedente ad altare. Na Velký pátek, kdy se introit nespíval vůbec, mají Usus v kap. 22. takovýto počátek obřadu: Veniat conventus in chorum et legatur sine titulo lectio IN TRIBULATIONE SUA a quodam fratre a cantore praemonito. Quam cum inceperit, ingrediatur abbas cum ministris ad altare nudis pedibus.

50. Rejččin graduál má někdy také přízvukováno ohybně.

Introit Ego autem o vigiliis sv. Matouše:

Ps. Quid gloriaris in malicia
d o o ca so

Introit De ventra o sv. Janu

Křtiteli: oh od d od o o
Ps. Attendite po-pu-li de longe

Tento introit je u cisterciáků moderně druhým a s jiným žalmem, než má Vat. edice.

51. D. Orel, Hudební prvky svatováclavské, Obrazy II. In: Svatováclav. sborník II-3, Praha 1937.
52. Greg. Müller, Vorschriften des Ordens über den Empfang der hl. Kommunion. Cistercienser Chronik 1908, März, S. 86.

53. První invokace je u Rejšky zachována v páteční mši svatodušní oktávy. Tento náznak dosvědčuje, že se tzv. dominikální Kyrie nespívalo pouze o nedělích. Zde se jedná o kvatembr.
54. O Gloria Usus, cap. XXXI.
55. Pozoruhodná paralela: Při letnicích je zapsáno Kyrie nejen o vigílii, nýbrž také o neděli po Hodu božím (svátek Trojice) - při velikonočních zapsáno o vigílii a o neděli považované za oktávu (In albis). Hod boží sám má nápěv velikonoční. Paleograficky je toto dórské Kyrie důležité tím, že likvescence při - ley je psána pouhou virgou. Zvlášť výrazné a Květné neděli. V zápise Ordinaria je k virze punktován likveskující tón podle pozdního rozhodnutí Generální kapituly, jak jsme o něm pojednali.
56. Tak aspoň ohotěšovské processionale, rkp. praž. UK VII G 27, fol. 57. Text litanie je starobyklý. Ale kodex je pozdní, aspoň z 15. stol.
57. Kompendium premonstrátského zpěvu pro ohotěšovský klášter z r. 1524, rkp. praž. UK VII F 13, fol. 49 sq.
58. Kartuziáni zpívají:

a a a a a b a a a F G a a
Pater de celis deus: miserere nobis

Sarum v Anglii až od

o o o d o o a h o o
Sancta Mari-a: o-ra pro nobis

59. Ažkoliv vratislavská diecéze má v této partii litanie stopy i supersemitonální recitace:

E E EP F
Pecca-tores E D C H C D E
Fi-li de-i : te rogamus au-di nos

Te hraje sice se sanktorální částí

E E E F E E C D E E

Sancta Ma-ri-a: ora pro nobis

- která zní kartuziánsky, ale nelze myslit na pokračování téhož nápěvu po jménech svatých, neboť při delším textu se zvedne tenor v dotyčné části do polohy subsemitonální:

F F F F F F F F E D E E F E

Ut domnum apostolicum...custodire digneris: te..
(Polonismus)

A už partie před peccatores tak zněla:

F F E D E F F E D C D C H

Propicius esto: parce nobis domine.

F F F G F F F

A subitanea et. improvisa morte

F F E D E E F

A morte perpetua

H na konci odpovědi není nutno brát vážně, je dosti příkladů na zakončení domine: D C C v rukopisech. Klíčováním o na místě F by se nic nedokázalo, neboť do Te rogamus audi nos dostalo by se Fis. Pro zápis litanie máme až r. 1474 (Finitum in Novo Foro), rkp. kapitulní knihovny vratislavské, sig. 58. Kancionál, nadepsáno na fol. 66: Letania in quadragesima. Kyrieleyson F E D C D, Christeleyson F D C D, Christe audi nos D DE E DE E, Salvator mundi: adiuva nos E E E F E: E C D E. Agnus na konci svědčí ještě pro živel supersemitonální:

E E E F F F G F E F D E F E F G E F E E

Agne de-i, qui tollis peccata mundi: parce nobis domine.

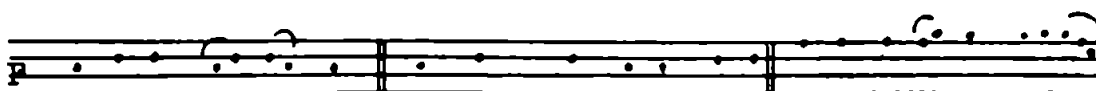
60. Heslo Litanei v: Die Musik für Geschichte und Gegenwart.

61. Teprve k r. 1321 existuje statut Generální kapit.: Item petitio magnifici principis domini regis Bohemie, qui petit, quod in die resurrectionis, in qua sol iustitie

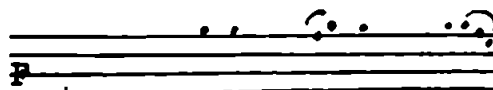
Christus Iesus cum glorioso committatu ruptis mortis vinculis victor precessit ab inferis, in monasteriis regni sui et etiam in aliis domibus Ordinis nostri, dummodo conventus consentiat, et de patrum abbatum licentia, fiat processio per ambitum cum responsorio SI CONSURREXISTIS CUM CHRISTO et antiphona CUM REX GLORIAE et SEDIT ANGELUS, pro sui reverentia exauditur. Canivez III. str. 357. Pořad zpěvní je ve sborníku vyšebrodském z r. 1410, rkp. VB 42, Stát, knih. České Budějovice, vynotován pro řád.

62. K r. 1223: In omnibus abbatis Ordinis nostri processio fiat in Assumptione B.M.: ita quod in ingressu dicatur R. Hodie Maria, in secunda statione Felix namque, in introitu ecclesiae antiph. Ascendit Christus, Canivez II, num. 5°. Liber usum na to zapomíná, když o Květné neděli (cap. 14) při Et fiat processio per claustrum připomíná: Prior autem provideat, ne quid inconveniens inveniatur in claustro, dum ista processio, vel alia in Purificatione vel in Ascensione agitur. O Assumptio není uvedeno nic, jako v Rejččině graduálu.

63. Wagner cituje z Normálního kodexu cisterckého v Dijonu tonus orace in Messe, Vesper und Laudes, kde je ukončeno:

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Benedicamus Domino

Deo grati- as.

Einführung III, str. 55. Kartuziáni zpívali podobným způsobem Ite missa est: G Ga Ga G GPE, když je zavedli. Srv. rkp. praž. UK XIII/5a.

64. Srv. Usus, cap. 49: Cantor itaque cum abbati cen-
lem accensam obtulerit, imponat antiphonam: Lumen ad
revelationem. - Cap. 17.: Cantor postquam abbati ra-
mum obtulerit, incipiat ant. Pueri Hebreorum.
65. Pokud jde o Peláky, ti už k r. 1217 žádají od sv.
Václava současně s Vojtěchem: Petitio episcoporum
Poloniae de festivitatibus sanctorum Alberti et Vene-
relais (nebo Venasci - lege Wenceslai) illius gentis
apostolorum admittitur, ut scilicet omnis domus Ordini-
nis in illa regione cum XII lectionibus celebret fes-
tum eorundem. Codex insulensis z 15. stol. má po
apostolorum variant: Celebrandis in domibus Ordinis
nostri in illa provincia constitutis, admittitur,
ita tamen, ut omnes uniformiter eas celebrent cum
XII lectionibus. Canivez I, k tomu roku č. 74.
66. Najdou-li se ve vídeňském Žaltáři před Kalendářem dvě
suffragia o sv. Václavu na výběr, je to otázka pro-
venience toho listu. Pouhé texty. Nápěvy má plaseký
antifonář praž. UK XIII A 5 b z 15. stol.
1. Christi martir Wencezlai pater piest patrone.
2. Beate martir Christi W. gloriose dux et patrone.
Text orare je v řádu mladší.
67. Srv. Usus, cap. 33 a další kapitoly.
68. K r. 1270 je pro zlatokorunský klášter rozhodnutí ješ-
tě lakonické: Petitio abbatis sanctae Coronae, qui pe-
tit fieri festum sanctae Coronae in domo propria, exau-
ditur. Canivez III, k tomu r.č. 53,
69. Urgence z r. 1321: Petitio abbatis de Eboraco, qui
petit, quod s e r v i t i u m de Corona Domini fiat
per totam Alemaniam, exauditur; et quod abbates, qui
non fecerint celebrari dictum servitium in domibus
suis, ab ingressu in ecclesias sint suspensi. K tomu
r.č. 19. Canivez III.

H - PRAXE A ÚROVEŇ V KLÁŠTERE KRÁLOVÉ

1. Rudolf Hart, Klášter Králové na Starém Brně, jeho dějiny a stavby - strojopis str. 10-11. (Autorovi vděčím za zapůjčení k použití). Papežovo vyřízení žádosti o přivtělení k řádu Cod. dipl. Morav. VI, č. 269 k r. 1324 18. prosince. Ale už z následujícího roku pochází listina archivu klášterního v téže svazku CDM pod č. 270, kde generální kapitola bere na vědomí žádost Jindřicha z Lipé o povolení anniversárií in nova fundacione monasterii sanctimonialium, videlicet Aule sancte Marie prope Brunam pro vobis vestrisque progenitoribus necnon legitimis vestris successoribus. Přijetí od gen.kap. je nápadně vřelé. Jindřich z Lipé je zde o r d i n i s nostri f u n d a t o r et cooperator intimus. Zajímavé však je, že ve sbírce Canivezově (tom.III k tomu roku) vyřizuje se pouze petitio domini Hainrici de Lippe de translatione abbacie de Wisawiez (Abbas de Ebraco dicta loca inspiciat, ordinet et procoret) - což je v listině kláštera teprve druhá část žádosti. Nejde tu o něco podvrženého? Rejčka v listině je při této části velmi otěna: Illustris etiam domina Domina Elisabeth, quondam regina, quam huius translationis ac promotionis potissimam cognovimus adiutricem. Takže o nějaké kyselosti mezi gen.kap. a zakladateli kláštera králové se nedá mluvit.
2. Hart str. 54-55.
3. Jako dříve kapituly byly napodobením života klášterního, tak nyní mnišské skupiny doháněly panovníky. Paralelou ke komunitě starobrněnské je zřetelně klášter svatojiřský v Praze. O tom ještě níže.
4. V poslední době našel výtvarný historik Jan Květ starobrněnské martyrologium v jednom svazku s řeholí sv. Benedikta, kod. 417 Nár. knih. vídeňské. Jeho

pojednání ve Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university 1964, F 8, str. 35 a d. pod titulem *Martyrologium a Regula s. Benedicti* z kláštera Aula s. Mariae na Starém Brně, nás však v ničem nepoučí. Teprve faksimile ukáže v počátku řehole něco dokumentárního v iniciále A (*usculta o fili*); klečí tu dvě šedé sestry, z nichž jedna má otevřenou knihu v ruce, očekávají instrukci od královny sedící s listinami na pulpitu před sebou. Výklad k tomu podává obrázek nad příčkou písmene, kde mnich s knihou v ruce přijímá napomenutí od sedícího sv. Benedikta. Obě knihy, jak *martyrologium*, tak řehole, mají v textu interpunkční značky stejné, užívané pro recitaci zpěvní v chóru či kapitulní síni a refektáři. Kterého autora to *martyrologium* v řádu je, se nedovídáme. Naším vodítkem při pátrání ve fondech nebyly ovšem iluminace a výzdoba. Přesto je zajímavé, kde se mohly tyto knižní vzácnosti kláštera uchovat. Inventář zabavených knih při zrušení kláštera zná tři goticky psané psalteria (*Psalterium gothicum*) a dva antifonáře, z nichž jeden je však datován až rokem 1581. Mimoto starý gotický misál. Co bylo nalezeno v samém chóru: sedm graduálů a dva antifonáře, pak znova jmenované dva graduály "mešní", mimoto jedno psalterium a lekcionář - také processional, jsou jistě teprve reformní exempláře, jaké uchovává v hojném počtu praž. UK ze 17. - 18. století. Jsou sedleckého původu a Sedlec měl nad penenským klášteřem Aulae sanctae Mariae patronitu. Hurt na jednom místě myslí na skryš, za kterou sloužil klášteru jejich dům v Brně na Rybném trhu. Str. 72. Tam mohly být nalezeny dodatečně staré exempláře vlastního kláštera i cizí proveniencí, klášteřem uchovávané.

5. Hurt str. 33.
6. Hurt str. 32.
7. Ještě v pozdní době přeje si klášter, aby jeho kaplani

byli více než pouhými řeholníky. Na řeholním rouchu mají nosit kanovníckou rochetu. Při zakládání oltáře sv. Juliány v klášteře králové r. 1460 praví se o povinnosti oltářníka: Qui videlicet sic presentatus ac confirmatus esse debet et debebit, sicut ceterae persone monasterii illius astrictae sunt onere et observationibus subscriptorum: videlicet processionibus omnibus et rogacionibus et officiis divinis in festivitatibus solemnibus et diebus dominicis tenebitur in religionis habitu superpelliciatus devote ac effectualiter interesse. Listine Stát. arch. brněn. D 11 ve sbírací Staré Brno.

8. Čtvrté responsorium je Verbum caro factum est o svátku Božího těla na fol. 224a, kde je udáno: Sacerdotes ultimum.
9. Jedná se o přípiskem zaváděnou antifonu Fidelis sermo ke svátku sv. Maří Magdaleny. Čtení je poněkud nejisté, protože návod k provedení je porušen razurami. O té antifoně viz ještě níže v textu.
10. Doklady ve svatojiřském Ordo servicii dei, rkp. praž. UK, XIII E 14d, z druhé pol. 14. stol.
11. Před ad te clamamus přesně: so organa, před nobis post hoc exilium: organo ca, před eia ergo je těžko rozluštitelné $\text{C}\overset{\text{f}}{\text{O}}$ - pořadí žádá varhany.

Gregor Müller zná jiné dělení z olsterckého rituálu (= ordinaria) který ovšem je vytištěn až r. 1689: Ad Salve Regina postquam imposuit cantor primum verbum, prosequitur organum usque ad Vita, dulcedo exclusive, resumit Ad te clamamus. Chorus Ad te suspiramus, et sic usque in finem. To se jedná o umístění zpěvu na konec kompletáře v pozdější době. Ale značky v Rejčičně zpěvníku nemusejí mít na zřeteli teprve toto užití. Srv. co bude níže v kontextu o varhanách při antifoně ke Svaté Maří Magdaleně Fidelis sermo. Salve regina

je antifonou in evangelio o všech mariánských svátcích v řádu, tam ji zařazuje kniha Rejččina výhradně. Co dodává Müllerův rituál: *Id vero, quod concinnitur ab Organo, alta voce a Cantore vel Cantoribus... pronuntiari debet: ne quid officii omittatur aut confusio oriatur in versu resumendo a Choro* - najdeme požadováno Generální kapitulou r. 1601, jak níže otiskujeme v textu. Müllerova studie ve 2. ročníku *Cistercienser Chronik* str. 187. Její titul: *Die Verehrung der allers. Jungfrau in unserem Orden* - IV. *Salve Regina*, od str. 185.

12. To potvrzuje i Rudolf Hurt, když soudí, že varhanictví bylo obživou některého z osmi kněží, kteří sloužili liturgii kláštera podle Rejččina ustanovení. Málo důvodně se ovšem domnívá, že zřízení varhan v cisterciáckém kostele je ze starší doby: "Okolnost, že je už r. 1498 jmenován varhaníkem kostela kaplan Mikuláš, dává nám usuzovat, že součástí obnovených a zařizovacích prací kromě vybavování nových oltářů velkými obrazy mohla být i výstavba nového varhanního stroje. Roku 1543 je varhaníkem opět klášterní kaplan Jan, který je zároveň oltářníkem sv. Kříže. Snad to byl on nebo někdo z jeho nástupců, který podle zpráv z r. 1564 učil jeptišky hrát "na instrument". Kde varhany v kostele stály, nevíme. Snad bylo jejich místo někde v severní části velké příčné lodi, tedy tam, kde byl později zřízen figurální kůr." - Str. 78.

Jistou zprávou o stavbě nových varhan mohl podat Hurt teprve z doby abatyše Anny ze Stibotína, o které nám hlásá iniciálka v mladší části našeho kodexu olomouckého: *Anno domini 1581 nobilis et devota Anna a Czebotin abbatissa huius monasterii ex vero zelo pietatis reparare curavit. /Nové varhany měly nahradit starší stroj z konce stol. 15, na němž hrával bezpochyby ještě r. 1549 kaplan Jan.*" K opatření antifonáře, jež abatyše dala doplnit notátorem, jímž byl

podepsaný Gallus Holey a Müglitz, rector schole ad D. Iacobum, byla nucena velmi energiokým zákrokem Generální kapituly, jak naznačí pozn. další.
Hurt o nových varhanách str. 87.

13. Smutné poměry ve vedení kláštera v 16. stol. Hurt 78-86. Jak to vypadalo liturgioky, o tom Canivez VI. k r. 1515: Attento diligenter defectu nonnulorum Ordinis monasteriorum, quae vel nolunt vel nequeunt sibi de libris ad usum divini servitii debite providere, ex quo paulatim crescento diffornitate uniformitas in Ordine continue minuitur ac decrescit, et quod longe deterius est, sub ignorantiae velo plerisque in locis penitus dissolvitur et perit, in gravem iacturam formae et honoris totius Ordinis, qui in hoc potissimum hac laude hucusque singulariter meruit honorari, quod ubique et aemper uniformitatem iugiter tenuerit - vybízí Gen. Kapitula k opatření nových knih. R. 1567 (Canivez VII.) totéž znova: Cum in plerisque monasteriis... neglectum sit iam factum super hac re statutum... idcirco presens Generale capitulum dictum statutum renovans, statuit, definit et dicit patribus visitatoribus et commissariis, ut iniungant abbatibus et a b b a t i s s i s, ac commendatariis et prioribus et priorissis ipsius ordinis, quatinus infra tres menses ab ipsa iniunctione numeratos providenat suis monasteriis de omnibus libris ad divinum officium persolvendum necessariis sub poena privationis et usus fructuum totius monasterii, et ipsos seu i p s a s ad id compellant per omnes iuris et iustitiae vias. Za těchto okolností pochopíme, že antifonář Anny ze Stibotína nemusí ani pocházet z jejího vlastního kláštera, což by bylo vysvětlením k opuštění notace Rejččiny v něm a ovšem v jeho doplňcích pořizovaných cizím člověkem. K uchování tradice nebylo už sil.
14. Klášterní škola, kterou nalézá Hurt, str. 110, 114, existuje teprve v době barokní za poměrů v řádu úplně změřených.

15. "z Čibotína" čte se obecně v literatuře od dob Řehoře Velkého. "ze Stibotína" je čtení, které by se zamlouvalo, ale odkud je Hurt má, nikdo neudává.
16. V antifonáři FM 3 nebylo pro psalmodii vzate za základ Tonale Bernardi, jak je citují rukopisy zlatokorunské i s poučkami - praž. UK, sig. XII C 7a, XII C 11. Shoda nastane teprve dále, kde jsou seřazeny tony nejprve slavné k textu Benedictus dominus deus Israel a pak tony jednoduché ad cursum. Tyto jednoduché tóny jdou v obojích pramenech, tj. stejně v antifonářích zlatokorunských, jako v kodexu FM 3, bez inicií. V FM 3 je to pochopitelné, protože paradigma má stále text zevnitř žalmu (Ps. 2.12: Apprehendite disciplinam), ale povážlivé je to při užití zlatokorunském, kde text je žalmový první verš Beatus vir qui non abiit (Ps.1.) Analogii najdeme u klarisek v jejich souborech liturgických praž. UK (Zde dále Chorál kuriální str. 58). Týž františkánský vliv také v klášteře Svatojiřském. Srv. str. 78 v látce o rukopisech jakubských.

Mediace jsou zde neovlivněny reformou řádového teoretika, kterého známe pod jménem Guido, takže jejich utváření je běžné (srv. tonus VII). Formulace v prvním a šestém tonu bez b, tj. a-a-a-G(G)a, má u Guida odůvodnění teoretické: Quod vero semitonium supra ponunt ut sic dicatur: e f e d e, vitium est. Hôc enim cantibus utriusque finalis naturaliter convenire non potest. Licet enim in primo tono cantus, qui in a acuto terminatur, illam superiorem circumflexionem semitonii proprie habere possit, utpote qui supra quintam naturaliter habent semitonium, cantus tamen, qui in D gravi terminari possunt, illud semitonium supra quintam non admittunt nisi per b rotundum, quod ab omnibus huiusmodi nature proprietatibus quasi alienum penitus excluditur. (Cousse-maker II, str. 180.) Ale forma mediae bez b je také

u kartuziánů, tedy starší. Rejčka ji zachovává s pravidelností při Lotio pedum o Zeleném čtvrtku. Ale jednou tam čteme také semitonium (při antifoně Maria ergo VI. tonus). Sextus enim tonus aut vix aut nunquam tritonum admittit, říká Guido. (Potest sexto tono satis competenter illud semitonium indulgeri.) Ve Zlaté koruně však už psalmodie máte oba Guidovy případy proti FM 3. Neobešla se ovšem bez b psalmodie slavná pro kantika, s tou Guido nepočítá.

Mezi slavnými nápěvy také třetí tonus mohl být poplatný v mediaoí Guidovi svým germanismem: d o ca o, ale je také možné, že si germanismus Guidovy introity odtud vypůjčily. Rejčka má jednu do o ha o - při antifoně Mandatum novum do vobis. Germanismus najdeme i mezi jednoduchými nápěvy ve III. tonu:

o o d o o o o h o o
irascatur dominus mīsto dominus

(Srv. Wagner III, str. 97.) Ze III. tonu má asi svůj omyl slavný tonus druhý v rkp. FM 3:

C D CF F F FD DF:C DF F F F F
Bene-dictus d. d. Iara-el: quia visitavit

Korepoe, o kterou by mohlo jít při hebrejském výrazu, není ve slavných nápěvech domovem. Má ji tam výjimečně tonus pátý, jehož mediaoe se neliší od nápěvů jednoduchých.

Ještě zasluhují pozornosti initia. Při čtvrtém tonu přes jeho slavnostní charakter podrženo je initium simplex:

a G a a
Be-ne-dictus

V kodexu FM 3 přechází tato jednoduchá forma také do tonu VII:

d o d d
Be-ne-dictus

Simplex, ale pravidelný vzestup zachovávají naproti tomu ve Zlaté Koruně:

h o d d
Be-ne-dictus

Rejčka má tento tvar pouze v psalmodii zkrácené bez mediace: Et vi-tam usque in seculum - h o d e d d o o ha při antifoně: Ubi fratres in unum glorificant deum, ibi dabit dominus benedictionem, jinak volí vesměs tvar slavný: oh o d d...I tehdy, když nápěv volí jednoduchý, bez initia ve druhém membru. Lotio pedum vůbec obojí druh psalmodie má, ale první membrum má initium vždycky. (Ve druhém tonu jednoduché C D FFF.) V cisterocké psalmodii druhé membrum buďto initium opakuje (modus I., VI., III), nebo užívá pouhé anakrusy.

Zdá se, že jednotnost cisterocké psalmodie je narušena tím, že mnichové musili často zpívat žalmy s kleriky světskými při různých příležitostech. A s minority. V kodexu FM 3 se zase prozrazuje nepřesnost konventu ženského - už v tom matení terminologie při toni communes, kterým se věnuje místo.

Pro zacházení se supervenientními slabikami ukázkou budiž:

d d f e d d o
ne quando iras-catur do-minus,

ale toho jsme si povšimli už při tonu prvním či šestém bez semitonia.

P ř í l o h a

Domini Guidonis, in Caroli-loco abbatis regulae
de arte musica (Coussemaker II, str.150-151 po
opravách)

Cantum a beato papa Gregorio editum quelibet se habere fatentur ecclesie. Quod autem eum non sicut est editus, sed multiformiter corruptum habeant aut variatum, ex hoc liquido apparet, quod interest non solum metropolitanas, sed etiam conprovinciales ecclesias; nec duas nisi falor reperies eundem canendi habere usum.

Artis enim musica, studiis in negligentiam cadentibus, multiplici annorum spatio nulla canendi doctrina tradebatur. Instruebantur perinde ad canendum non artis compendio, sed laborioso usu. Et si alicui etiam pro vecto aliquid quandoque a memoria exciderat, nullum habebat recuperandi remedium, nisi novus iterum fieret auditor. Consumeabant itaque sub inexhausti pondere laboris vel omnem etatem suam vel ad minus omnem adolescentiam, quôque legere differrent, donec scirent canere, utrumque profecto aut alterum ignorabant. Sicque

Že jejich zpěv pochází od sv. Řehoře papeže, ohlubí se všechny církevní oblasti, že jej však mají nikoliv, jak vznikl, nýbrž mnohotvárně porušený nebo změněný, plyne jasně z rozdílnosti jeho nejen v metropolích, nýbrž i v církvích komprovinciálních: ani ve dvou tuzším nenajdeš ve zpěvu týž úzus. Vždyť po drahnou výměru let nepodávala se žádná hudební výuka, jak zpívat. Byli totiž instruováni ke zpěvu nikoliv výtěžkem vědy, nýbrž pracnou praxí. A když někomu i pokročilému něco někdy vypadlo z paměti, neměl jiné nápravy k oživení než stát se znovu posluchačem. Utráceli takto v nevyčerpatelné pracnosti buď celý svůj věk, nebo přinejmenším celé mládí. Odkládali proto cvik ve čtení až budou znát nápěvy, pak se ovšem z obou nevyznali v jednom, nebo v obojím. Takto se stávalo, že porozumění pro čtení přecházelo v nedbalost, zatímco úzkostlivou péčí věnovali

factum est, ut lectionis studium veniret in negligentiam, dum diutius et anxiam cantui diligentiam adhiberent. Docebat autem quislibet, non que docendum vel discendum intellectu discerneret, sed que volubilius dictu vel auditu pulchrius iudicaret. Sed quia tot scientie quot homines, quod uni consonum alii dissonum multoties videbatur. Ac proinde ubi multiplicitas, immo (?) duplicitas docebatur, identitatis unitas servari non potuit. Hec ipsa cantorum negligentia, qua tanta cantuum subintravit diversitas, causa est et origo, qua tanta in cantibus invenitur perversitas. Ubi quippe nulla reprobandi vel approbandi quippiam habebatur scientia, quod bonum sive malum iudicari posset in cantu, nisi quod placetur auribus vel displicetur. Ex hoc dilecte pater, unum patet, quod apud Claravallum in cella novitiorum sub vestro militans magisterio, vobis dicere consueveram de cantu potius ... Inter tot siquidem diversas perversitates et perversas cantuum diversitates fluctuante

nápěvům. Učil pak každý níkoliv to, co učit, nebo čemu se učit měl, rozumovým rozlišováním, ale co považoval za plynulejší pro výslovnost nebo za pěknější pro poslech. Ale že platí: kolik lidí, tolik smyslů, mnohokrát zdálo se jednomu libozvučné, co jinému nelibozvučné. A tak kde se učilo mnohoplatnosti či aspoň dvojsmyslnosti, nedala se zachovat jednotnost identity. Právě tato nedbalost kantorů, jíž do zpěvu pronikala různost, je příčinou a zdrojem pro zrůdnost ve zpěvech sledávanou a to tak značnou. Kde totiž pro zamítnutí či připuštění chyběla vědomost, co se mohlo ve zpěvu považovat za dobré, či špatné, ne-li to, co se zamlouvalo či nezamlouvalo uším? Z toho milovaný otče, je jedině jasné, co jsem vám zvlášť o zpěvu říkal v cele novické pod vaším vedením v Clairvaux. Mezi tolikerou zrůdnou růzností a různou zrůdností tápala vaše mysl, když jste se jednou dotazoval mé podružnosti, co o tak značné a tak mnohonásobné rozdílnosti soudím. Řekl jste totiž, a jistě po pravdě jste řekl, že vůbec se

animo vestro consulistis
quandoque parvitatem meam,
quid de tanta tamque mul-
tiplici varietate sentirem.
Dixistis enim et utique ve-
rum dixistis, nequaquam
esse credendum in opere pre-
dicti doctoris egregii
errorum inventam perni-
ciem, que totam musice su-
perfaciem maculavit.

nedá věřit o sledované hlíze
bludů, která poskvrnila ze-
vnějšek celé hudební tvorby,
že to je dílo zmíněného vyni-
kajícího doktora.

František Pokorný

HUDEBNÍ OBRAZ BRNA DO POČÁTKU 15. STOLETÍ

II. díl - CISTERCKÝ CHORÁL NA STARÉM BRNĚ

Vydal Archiv města Brna ve spolupráci s Muzejní a vlastivědnou společností v Brně a Moravským zemským archivem v Brně

Odpovědný redaktor František Zřídka Veselý

Vytiskl Moravský zemský archiv v Brně

Náklad 100 výtisků

Cena brožovaného výtisku 40,- Kč